ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

3-4

ANUL VII

IULIE — DECEMBRIE 1956

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETARI DE ISTORIE VECHE

3-4

ANUL VII

IULIE — DECEMBRIE 1956

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul VII, nr. 3—4 Iulie-decembrie 1956

SUMAR

STUDII Pag.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome VII, n° 3—4 Juillet-décembre 1956

SOMMAIRE

ÉTUDES Page

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

том VII, № 3—4 Июль—декабрь 1956

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3 — 4, 1956

STUDII

PALEOLITICUL DE LA GIURGIU
Aşezarea de la Malul Roşu

DE

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, EUGEN COMŞA, GH. RĂDULESCU ŞI MIHAI IONESCU

Cercetînd colecţiile Muzeului raional din Giurgiu, primul dintre noi a fost plăcut surprins de a fi aflat o aşchie de decorticare, două lame şi un nucleu, descoperite (încă din 1952 de colaboratorii noştri de la Muzeul raional) în preajma oraşului Giurgiu, pe locul numit Malul Roşu. Prin forma lor şi prin patină, piesele găsite arătau, fără îndoială, o perioadă anterioară aceleia a neoliticului cunoscut în regiune. Constatarea făcută a provocat o cercetare la faţa locului.

Locul numit Malul Roşu se află situat la est de oraş, lîngă punctul unde şoseaua ce duce spre Oinac se depărtează de marginea terasei ce mărgineşte zona inundabilă a Dunării.

Cercetînd deschiderile acestei terase pe o lungime de aproximativ 400 m, au fost descoperite, căzute din mal, numeroase fragmente ceramice din diferite perioade ale istoriei vechi. Între acestea sînt de semnalat: un fragment dintr-un pahar din faza Giuleşti a culturii Boian, mai multe cioburi din epoca bronzului şi altele din a doua epocă a fierului.

Aceste resturi arheologice se găsesc în solul vegetal şi pînă la maximum 1 m adîncime faţă de nivelul actual al solului.

Mai interesante şi mai importante decît resturile amintite, s-au dovedit a fi numeroasele aşchii de cremene şi cîteva unelte din acelaşi fel de rocă, găsite izolate sau grupate în cuiburi. Unele din ele au fost adunate de la piciorul malului, iar altele au fost găsite în mal, în poziţie stratigrafică precisă.

CONSIDERAŢII STRATIGRAFICE

Avînd în vedere adîncimea la care se găsesc aceste cuiburi şi aşchii izolate în strat, faţă de humusul actual, precum şi faptul că nicăieri, la adîncimea obişnuită la care se găsesc ele, nu a apărut nici măcar un fragment ceramic, socotim dintru început aceste descoperiri anterioare neoliticului cunoscut în regiune.

Afirmația noastră este întărită și de faptul că între stratul actual negru, bogat în humus, care cuprinde resturile mai noi amintite, și stratul în care apar cremenile, se interpune un strat steril de lut galben nisipos (loess), a cărui grosime variază între 80 și 90 cm. Grosimea acestui strat steril e o dovadă că între resturile de viață omenească din stratul inferior și cele din stratul superior s-a scurs vreme îndelungată. Dacă întîmplarea ar fi făcut ca deasupra stratului care cuprinde descoperirile mai vechi să fi avut dovezi de locuire neolitică, e sigur că grosimea stratului intermediar nu ar fi fost atît de mare în acest loc. De altfel, ținînd seama că ne aflăm în fața unor depuneri eoliene locale, grosimea lor nu trebuie să ne impresioneze. Astfel de depuneri — active în regiuni de stepă uscată — dau sedimente groase în mult mai scurtă vreme decît cele mai noi, care au dat naștere solului.

Finețea și friabilitatea materialului, ca și specificul sedimentării, toate arată originea eoliană a acestor depuneri. Nicăieri, după observațiile noastre, nu e vorba de vreo depunere de mîl aluvionar, datorită unor inundații, și tot astfel, aici, în deschiderile malului, nu poate fi vorba de concursul apelor de șiroire, care să fi transportat loessul spălat de pe terasele superioare. Nu am observat — pe cît ne-au îngăduit deschiderile mai adînci pînă în partea de bază a bancului de loess — vreo sedimentare de loess în apă și nici urme de faună malacologică de apă dulce. Bancul de loess odihnește pe un strat de nisip fin remaniat în partea lui superioară de acțiunea eoliană. Sîntem pe ultima terasă, t-4, a Dunării, la marginea luncii ei, la marginea zonei inundabile.

Peste nisipurile cursului părăsit — sau mai de grabă pe nisipurile fine ale levantinului, erodate de apele Dunării și lăsate pe stînga în cursul deplasării ei spre malul drept și a adîncirii patului — într-o vreme secetoasă, vînturile încep a depune loessul. Deosebirile de nuanță de jos în sus sînt aproape insezisabile, fiind mai deschis în partea de la bază, mai închis sus. E totuși de remarcat faptul că la nivelul locuirii paleolitice, deși nuanța loessului e aceeași ca mai sus și mai jos, apar mai frecvente cochilii de melci tereștri și chiar resturi osteologice ale unor mamifere mărunte.

Fără îndoială surprindem aici un moment mai prielnic, de îndulcire a climei. Precipitații atmosferice mai bogate înlesniseră apariția unei slabe vegetații, care a atras melcii, rozătoarele și insectivorele. În această vreme s-a instalat aici comunitatea a cărei preocupare principală era aceea a prelucrării cremenii.

Ca vîrstă geologică sîntem, fără îndoială, în actual, în partea superioară a antropozoicului, în postglaciar. Materialele paleontologice, mamiferele mărunte și melcii sînt actuali.

Le semnalăm totuși, pentru ca mai tîrziu, cînd cercetările vor mări numărul lor și vom avea și determinările paleobotanice pe baza resturilor de cărbuni, să încercăm o încadrare cronologică. În stadiul actual al cercetărilor, o astfel de încercare e prematură.

Mamifere :

Cricetus cricetus
Crocidura leucodon

(Determinările prof. Margareta Dumitrescu).

Gasteropode :

Pupilla muscarum L
Jaminia microstragus Rossm.
Helicella striata Müll.
Caepaea vindobonensis Ph.
Predomină formele tinere de *Helicella*.
(Determinările prof. A. V. Grossu).

Oecologia acestor specii vorbește deocamdată de un regim climatic de stepă uscată. Predomină melci xerofili, iubitori de căldură și de soare, vegetație scundă, rară.

Să ne apropiem puțin de felul de muncă și viață al grupului omenesc care a sălășluit pe vremuri la Malul Roșu.

Preocuparea lor de căpetenie fiind prelucrarea cremenii, ne vom apleca mai întîi asupra problemei procurării materiei prime și apoi vom încerca să desprindem, pe cît ne îngăduie materialul recoltat, cîteva aspecte ale tehnicii de prelucrare.

APROVIZIONAREA CU CREMENE

Pînă la noi cercetări, nu putem preciza locul de aprovizionare cu materie primă. Este însă neîndoielnic că prundișurile Dunării erau destul de bogate în această materie. Astfel, cu prilejul sondajelor făcute pentru pilele podului Giurgiu-Russe, s-au descoperit frecvent bolovani de cremene în aluviunile recente ale ostrovului Mocanu. E vorba desigur de un silex provenit din platforma prebalcanică, ale cărei strate geologice aparținînd cretacicului sînt bogate în astfel de material. Reamintim că în carierele de pietriș, aparținînd antropozoicului inferior, de la Daia-Frătești — Bălănoaia — Ghizdaru, se găsesc din belșug bolovani de cremene de origine sud-dunăreană. Avînd în vedere că, în vremea aceea, marginea terasei înalte a Dunării putea să aibă unele deschideri naturale, locuitorii de la Malul Roșu s-ar fi putut aproviziona cu materia primă și de aici.

Dar faptul că, pe de o parte, multe așchii de descojire păstrează crusta de calcar, fără cea mai slabă urmă de rostogolire, iar pe de altă parte tot silexul întrebuințat e de aceeași culoare vînătă — mai mult sau mai puțin închisă — cu granulație mare, materie primă de slabă calitate, ne duce la concluzia că bolovanii erau proveniți din stratul geologic în care s-au format și din deschiderile naturale ale unui astfel de strat. Și acest fapt ne arată că în vremea aceea Dunărea nu era un obstacol pentru locuitorii așezării. Proveniența acestui soi de cremene trebuind să fie căutată la sud de Dunăre, este neapărată nevoie ca pentru lămurirea problemei să facem apel la vecinii și prietenii noștri bulgari, trimițînd în acest scop material comparativ de la Malul Roșu.

PATINA

Înainte de a trece la tehnica prelucrării, vom deschide o scurtă paranteză asupra unui caracter particular al cremenii de la Malul Roșu. E vorba de *patină*, problemă tălmăcită și răstălmăcită în atîtea feluri de către diverși cercetători.

Stăruie încă, după cum ştim, în lumea cercetătorilor o greşită înţelegere asupra patinei. În mod obişnuit, se crede că o cremene este cu atît mai veche cu cît este mai adînc alterată, ceea ce nu corespunde nicidecum adevărului.

Pe scurt, ce reprezintă patina? Un început de deshidratare a cremenii. Or, după toate cercetările, aceasta nu este în funcţie numai de timp, ci mai ales de mediul în care a zăcut cremenea. Astfel stînd lucrurile, s-a constatat în unele locuri că într-un strat arheologic mai umed, ca la Valea Lupului, uneltele de cremene vor fi mai puţin sau chiar deloc patinate şi cu cît stratul arheologic e mai uscat, cu atît deshidratarea este mai puternică, patina deci mai accentuată.

Prin deshidratare, cremenea capătă la suprafaţă o pojghiţă, mai groasă sau mai subţire, de culoare albăstruie sau albă lăptoasă, opacă. Prin pierderea apei, piesa devine mult mai uşoară. Cîntărind două bucăţi de cremene de aceeaşi mărime, una proaspătă scoasă din bolovan şi alta patinată, cea din urmă va fi mai uşoară. Pe măsura deshidratării, densitatea scade, piesele ajungînd să se frîngă cu uşurinţă, ca un pesmet uscat, şi chiar să se dezagrege în pulbere. Suprafaţa deshidratată are nu arareori un luciu caracteristic.

După unele cercetări de laborator, o dată cu deshidratarea dispare cimentul de opal, ceea ce duce oarecum la punerea în libertate a particulelor de siliciu.

Agentul unor astfel de prefaceri este de obicei apa încărcată cu anhydridă carbonică. Aceasta dizolvă opalul, care întotdeauna se află amestecat în cremene cu siliciu cristalizat anhidru.

În stratele nisipoase, umede, silexul are o patină cu totul superficială; o uşoară nuanţă albăstruie, cu totul neregulată, atît de subţire încît se poate vedea culoarea naturală a cremenii. Oxizii de fier şi manganez îşi aştern pecetea, impregnîndu-se chiar în suprafaţa cremenii.

Piesele de cremene capătă de multe ori un luciu ca un verniu superficial, care se păstrează şi în urma alterării prin deshidratare.

Spărgînd o astfel de cremene vom avea, în interior, culoarea şi alcătuirea naturală a rocii, acoperită de acest luciu de suprafaţă, pătruns mai mult sau mai puţin de dezagregare [1].

Ce se întîmplă cu piesele noastre de la Malul Roşu? Majoritatea lor zdrobitoare este formată din piese patinate numai pe o parte. Aşa de proaspătă este una dintre feţe, încît piesele izolate, cu partea ventrală nepatinată, dau impresia că sînt desprinse mult mai tîrziu, dintr-un nucleu sau o piesă mai mare, peste care se aşternuse de mult patina vremii. Dar cercetarea acestor piese ne-a pus într-o oarecare încurcătură şi anume: avem piese care sînt patinate tocmai pe partea ventrală, deci pe ultima suprafaţă de desprindere.

Cu prilejul celei de-a treia cercetări, am reuşit să verificăm în colectiv ipoteza logică emisă în această privinţă. Patinarea mai puternică pe una din feţe nu depinde numai de mediul în care a zăcut piesa, ci şi de poziţia

---

[1] L. Henri Martin, *Recherches sur l'évolution du moustérien dans le gisement de la Quina (Charente)*, în „Bull. et Mém. de la Soc. Arch. et Hist. de la Charente", I, XIV, 1923, p. 83—87; Rutot, *Sur l'origine de la patine des silex*, în „Bull. Soc. Anthrop.", Bruxelles, 1886—1887, p. 376; P. J. Chédeville, *La patine des silex*, în „Bull. Soc. normande d'études préhistoriques" t. XV, 1907,; A. Lacroix, *Minéralogie de la France*, t. III, p. 132.

ei. Astfel, partea care a zăcut pe pămînt, deci complet umbrită şi în contact cu umezeala, este partea lipsită de patină. Umezeala de sub piesă a înlesnit depunerea unui strat protector de calcar, spălat de apele de infiltraţie, strat care a îngreuiat deshidratarea, în vreme ce partea cealaltă, expusă multă vreme insolaţiei — înainte de a fi acoperită de loess — s-a patinat, ceea ce înseamnă că lumina şi căldura îşi au şi ele în anumite cazuri — cum e cel de la Malul Roşu — partea lor de contribuţie în deshidratarea silexului, care aduce după sine apariţia patinei.

Experienţa lui Mortillet, care a lăsat mai mulţi ani în curtea Muzeului nişte silexuri pe care cu timpul a apărut patina, arată că în anumite împrejurări nu e nevoie de prea multă vreme pentru ca acest proces chimic să înceapă a se petrece.

TEHNICA PRELUCRĂRII

În cele trei cercetări s-au cules, căzute din mal la piciorul terasei şi cu deosebire din însuşi peretele de lut al terasei, un însemnat număr de aşchii şi spărturi de cremene, care documentează o intensă activitate în materie de prelucrare a cremenii.

Este de reţinut faptul că urmele acestei activităţi nu sînt de aceeaşi intensitate în tot lungul aşezării. Astfel, în unele locuri, materialele apar în mare număr, am putea spune cu grămada, pentru ca apoi pe distanţe mari de zeci de metri, să nu se mai zărească în mal nici măcar o singură aşchie. Îngrămădirea lor în anumite locuri ne îndreptăţeşte a crede că ne aflăm în faţa unor locuri de prelucrare, depărtate mult unele de altele.

Ultima cercetare ne-a prilejuit să înţelegem, în bună măsură, aspectul unui astfel de „atelier“ ; la mijloc erau îngrămădite nucleele şi în lături azvîrlite aşchiile şi lamele.

Fără îndoială, greutatea pătrunderii cu spaclul în mal, dispariţia unei bune părţi din suprafaţa terenului, datorită prăbuşirilor anterioare ale malului, precum şi faptul că nu am reuşit să dezvelim întreaga întindere a sălaşului, ne-au împiedicat să avem o imagine completă asupra unui astfel de „atelier“. O problemă ca aceasta — cum e lesne de înţeles — nu poate fi lămurită decît de o săpătură care să prindă în suprafaţa ei cîteva asemenea locuri de prelucrare.

Piesele culese sînt în marea lor majoritate foarte puţin grăitoare dintru început. Cu toate acestea, am cules tot, de la aşchii mărunte pînă la bolovanii cei mari. Aplicînd această metodă, am socotit că ne va fi mai uşor să pătrundem în tainele ce plutesc asupra acestei descoperiri. Curăţirea şi trierea întregului material ne-a îngăduit să cunoaştem în bună măsură tehnica întrebuinţată de această populaţie pentru prelucrarea silexului.

Intrînd în tehnica de lucru a cremenii în acea vreme, desprindem pe scurt următoarele observaţii :

O dată bolovanul de silex adus, era încercat prin lovituri de aşchiere măruntă, date pe unele ieşinduri sau creste, spre a se vedea calitatea miezului de sub coaja de calcar. Nu sînt rare asemenea aşchii. Apoi începeau loviturile de descojire, lovituri date din direcţiile cerute de crustă, în scopul de a fi înlăturată, spre a se descoperi cît mai mult miezul curat al cremenii.

Bolovanii cu structură internă defectuoasă (granulație prea mare, goluri cu cristalizări interne, rezistență mare la cioplire prin faptul pierderii apei de carieră, linii de clivare care direcționau desprinderile contrar voinței cioplitorului) erau azvîrliți ca nefolositori.

Așchiile de descojire pot fi împărțite în trei categorii :

a) Așchii mărunte pentru înlăturarea unei părți mai proeminente a bulgărului, spre a se vedea calitatea miezului. *b*) Așchii scoase printr-o singură lovitură, în lungul suprafețelor bolovanului, pentru descojirea în mare; pe suprafețele unde bolovanul prezenta creste proeminente, desprinderile intrînd mai în adînc deveneau prin aceasta foarte groase. Au în general o față în întregime acoperită cu crustă și alta curată, unde crusta se mai păstrează doar pe marginile suprafeței de desprindere. *c*) Așchii a căror suprafață dorsală e în parte acoperită cu crustă, iar pe restul suprafeței se văd negativele unor desprinderi anterioare, de descojire. Desprinderea unor astfel de așchii avea rolul de a înlătura ultimele fețe de coajă, bolovanul prezentîndu-se astfel curat.

În al doilea rînd vin așchiile și spărturile obținute chiar din miezul curat al cremenii. Majoritatea lor e atipică, de obicei cu marginile tăioase, fără urme de folosire sau îndreptări intenționate. Dintre acestea, unele se termină în vîrf mai mult sau mai puțin ascuțit, amintind prin forma lor vîrfurile de mînă musteriene. Altele au forma neregulată, ovulară amintind așchiile mai vechi levalloisiene. Nu apare planul de lovire pregătit prin fațete și lovitura pornește destul de frecvent de pe însăși suprafața cu crustă a bolovanului.

Dacă am prezenta izolate unele dintre aceste piese, am putea obține tipologic încadrări deosebite unele de altele. După aspectul morfologic și tehnica așchierii, am putea coborî aceste așchii în paleoliticul mijlociu levalloisiano-mousterian.

Ce reprezintă totuși aceste nenumărate așchii? După noi, ele nu sînt altceva decît așchii neregulate, pentru pregătirea nucleelor.

Să ne oprim deci puțin asupra nucleelor.

În general nucleele, mătcile, cum le spunea bine pe romînește Bolliac, au o latură prismatică, fața ultimelor desprinderi, care pornesc obișnuit din același plan de lovire. Pe celelalte fețe se observă negativele desprinderilor din miez ale așchiilor neregulate. Desprinderile pornesc din toate sensurile; ele nu pot fi impuse nici unei rînduieli, neavînd alt scop decît de a da forma generală a nucleului.

O caracteristică a nucleelor de la Malul Roșu e aceea a planului de lovire : toate au un plan de lovire înclinat, înadins pregătit în acest scop. Într-un singur caz, planul de lovire prezentînd această caracteristică pe însuși bolovanul de silex natural, loviturile de desprindere pornesc de pe crusta naturală.

Negativele desprinderilor de pe fața în uz a nucleului sînt obișnuit lamelare. Partea inferioară a nucleului se subțiază, fără a deveni conică. Silexul prelucrat aici se desprinde cu greutate, de aceea nu sînt rare cazurile cînd pe suprafața planului de lovire vedem urmele unor lovituri neizbutite, care lasă în masa silexului conuri incipiente, iar unele așchii — din aceleași motive — sînt prevăzute cu două cucuie de lovire.

Eliminînd din discuție bolovanii părăsiți ca netrebuincioși din cauzele amintite, ca și așchiile de descojire și pregătire a nucleelor, și privind mai

cu luare aminte nucleele, ele ne vorbesc de tehnica despicării lamelare. Şi iată că asemenea lame se găsesc şi ele. Evident, într-o mai slabă proporţie, ele indicînd scopul pregătirii nucleelor. În mod obişnuit, ele sînt late, groase în secţiune triunghiulară sau trapezoidală. Nu lipsesc chiar unele lame mai subţiri şi înguste. Dacă judecăm însă după starea lor fragmentară, şi acestea pot fi considerate ca rămăşiţe de cioplire.

Care era totuşi obiectivul principal al acestor locuri de prelucrare.

Dintr-o grămadă de aşchii părăsită într-o pădure, va fi greu să cunoşti de la început ce anume piese au lucrat cioplitorii : spiţe, doage, obezi. Totuşi, chiar fără a descoperi un lucru terminat, într-un anumit fel arată aşchiile rămase de pe urma cioplirii doagelor şi altfel acelea ale obezilor.

După noi, ne aflăm în faţa rămăşiţelor unor sălaşe sezoniere pentru pregătirea nucleelor — obiecte de schimb cu grupurile omeneşti lipsite de astfel de materie primă.

Totalizînd întreg lotul de piese descoperite la Malul Roşu în cele trei cercetări de teren, avem culese 1349 piese, care, în linii mari, se împart astfel :

1.	Bolovani asupra cărora s-au făcut încercări de desprindere şi, constatîndu-se că nu îndeplinesc calităţile necesare, au fost părăsiţi	14
2.	Aşchii de descojire pentru aflarea calităţii cremenii	11
3.	Aşchii de descojire ieşite din prima lovitură	115
4.	Aşchii de descojire pe spatele cărora se mai văd una sau mai multe feţe negative ale desprinderilor anterioare	157
5.	Aşchii şi spărturi de miez cu forme neregulate	828
6.	Aşchii vîrfuite	42
7.	Aşchii ovale	15
8.	Nuclee	24
9.	Creste nucleare	22
10.	Lame	101
11.	Unelte	13
12.	Piese demonstrative pentru înţelegerea unor probleme privitoare la tehnica cioplirii cremenii	3
13.	Topoare	4
	Total	1349

Credem că acest tablou statistic — deşi sec la prima lui citire — este destul de grăitor pentru înţelesul procesului de muncă ce se desfăşura aici.

Aplicînd această metodă la unele aşezări mai noi neo-eneolitice, vom rămîne surprinşi de lipsa acestor rămăşiţe. În lotul de cremeni de la Vidra, aflat în păstrarea Muzeului de arheologie şi istorie a Bucureştilor, nu există aşchii de descojire. E natural să se întîmple aşa. Una e să aduci din munte bradul întreg cu buturuga, coaja şi crengile lui, şi alta e să aduci acasă o spărtură de bilă curăţată de coajă şi retezată pe lungimea

trebuitoare, din care n-ai decît să despici tu, sau cel căruia o dai în schimb, șițele sau șindrilele pînă în inima lemnului, fără a rămîne o ciopotă sau așchie de prisos.

Statistica de mai sus cuprinde, am putea spune, doar rămășițele de cioplire rezultate din pregătirea nucleelor pentru schimb. Admițînd ca valabilă părerea noastră că ne aflăm în fața unor sălașe sezoniere așezate aici în scopul amintit, vom putea lămuri mult mai ușor lipsa uneltelor finite. Dar, oricît de redus ar fi nivelul de trai în astfel de împrejurări, totuși membrii comunității la care ne referim foloseau desigur pentru nevoile lor sezoniere și unele unelte. Faptul că ne aflăm în fața unor sălașe sezoniere este confirmat și prin lipsa unor urme mai temeinice de locuire. În tot lungul malului cercetat s-a aflat o singură vatră de foc, cu fragmente mici de cărbune și cîteva așchii de cremene. Lățimea ei abia atinge 54 cm. Cîteva așchii de cremene trecute prin foc și găsite în alte părți ale așezării documentează că asemenea vetre erau destul de frecvente. Lipsa de pînă acum a oricărei gropi de bordei ne arată că sezonul de lucru era în timpul verii, cînd culegerea hranei (scoici, pești) era mai ușoară.

Pentru o încadrare cronologică a acestor descoperiri, rămășițele și chiar nucleele nu ne spun decît că ele aparțin, în linii mari, paleoliticului superior. Este mai greu de spus însă în ce etapă de dezvoltare a paleoliticului superior ne aflăm. De aceea ne vom opri asupra celor cîteva unelte.

Dintre acestea unele, ca de pildă : o lamă groasă cu amîndouă laturile retușate, două rîcîitoare pe frînturi de lamă, două scoabe și o scoabă-răzuitoare, ca și un rîcîitor nucleiform, sînt și ele prea puțin caracteristice pentru o încadrare precisă în timp.

Scoabele laterale apar încă din levalloisian, iar rîcîitoarele pe lamă apar din mousterian, în timp ce rîcîitorul nucleiform e caracteristic aurignacianului.

Două unelte compuse : o scoabă-cioc de flaut răzuitor convex și un dublu răzuitor convexo-concav scoabă, trag mult în sus întreg complexul de la Malul Roșu. Totuși, pe temeiul acestor puține unelte, tipologia nu ne poate ajuta prea mult la o încadrare sigură a paleoliticului superior de aici într-una din etapele lui de dezvoltare. În schimb, pentru o mai bună încadrare, ne vom opri tocmai asupra unor unelte care, prin forma lor, ne ajută să surprindem unul din momentele caracteristice, un punct de plecare către vremurile mai noi, neolitice.

Este vorba de cîteva unelte nucleiforme care trebuie neapărat desprinse din rîndul mătcilor și înscrise, fără a sta mult pe gînduri, în seria topoarelor de mînă, premergătoare formelor mai tîrzii campiniene. În timp ce mătcile au planul de lovire piezis, după ce în prealabil forma lor generală fusese obținută prin cioplire, întocmai ca în paleoliticul inferior, partea de bază a doi bolovani — călcîiul de sprijin în podul palmei — este lăsat nedescojit. Vîrful este ascuțit prin așchieri bifaciale pornite însă dinspre vîrf, fapt care a dat un tăiș destul de pronunțat. Retușele de uzură de pe tăișul unei astfel de piese ne arată neîndoielnic scopul pentru care au fost făcute : pentru cioplit și săpat. Noi le socotim unelte de săpat, un fel de săpăligi grele de mînă pentru scobitul în depozitele cretacice, de unde se aprovizionau cu cremene.

Un nucleu, pentru a fi transformat în toporaș de mînă, a primit o lovitură piezișă spre vîrf, altul, pentru a avea tăiș, a primit lovituri în

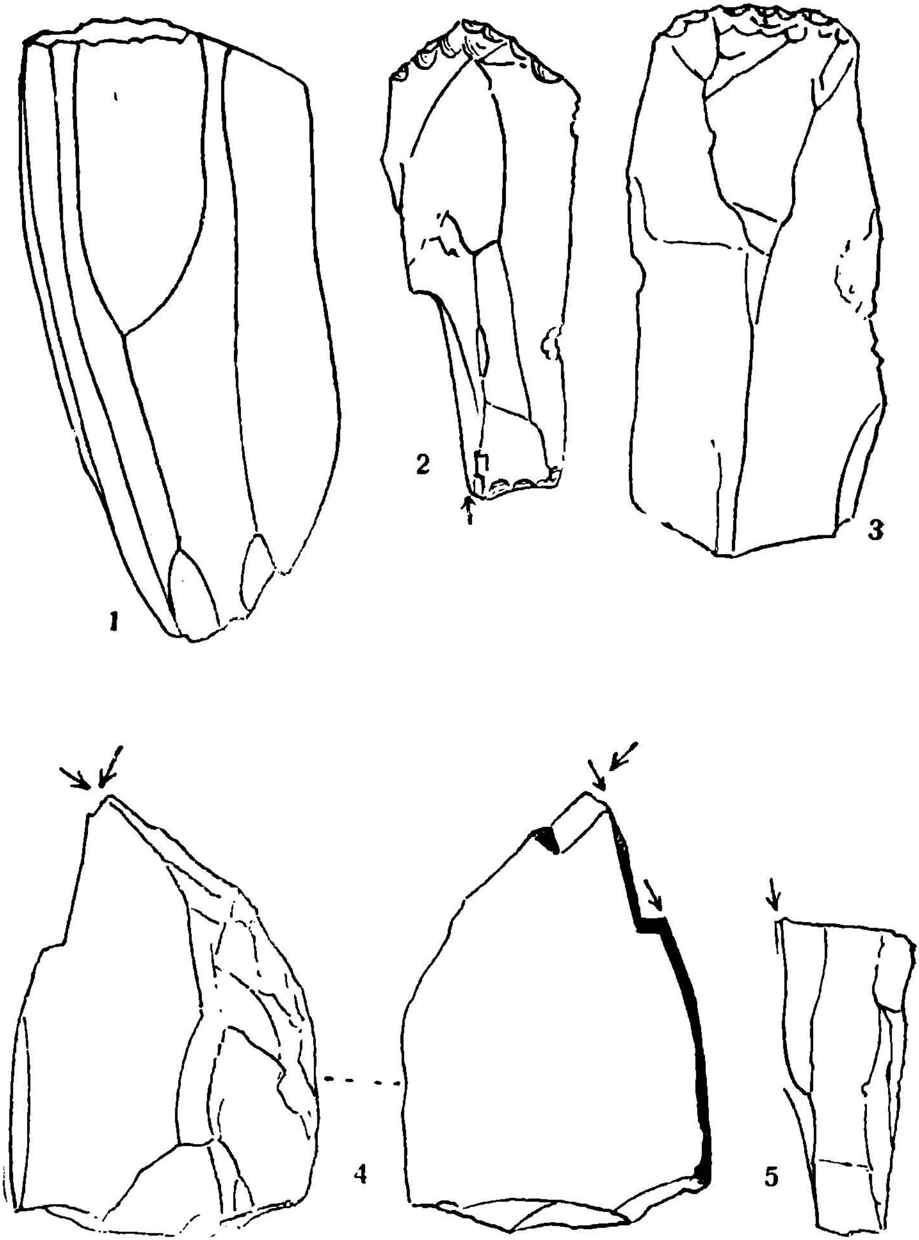

Fig. 1. — Giurgiu — Malul Roşu, unelte paleolitice :
1, nucleu ; 2, grattoir-burin ; 3, grattoir pe lamă ; 4, burin-cioc de flaut ; 5, burin de unghi.

sens contrar, paralele cu desprinderile anterioare de pe planul cel bun de lovire, primind în acelaşi scop și o lovitură piezişă. În mediul nostru neolitic mai dezvoltat (cultura Gumelnița), avem dovezi nenumărate că toporul campinian de mai tîrziu derivă din nucleu. De multe ori una din părțile late ale acestor topoare nu reprezintă altceva decît suprafețele paralele ale desprinderilor lamelare.

Ne aflăm probabil într-un moment în care pe teritoriul patriei noastre sînt documentate — pe lîngă resturile culturii materiale ale unor oameni ce foloseau unelte de mici dimensiuni, ca cei de la Băile Herculane (facies microlitic cu răsunet în neoliticul nostru timpuriu) — şi resturile unei culturi materiale ale altor grupuri umane ce foloseau incipient unelte de dimensiuni mari — macrolite — al căror ecou îl găsim în neoliticul nostru mai tîrziu.

În vreme ce grupurile omenești răzlețe, instabile, ce foloseau microlitele, reprezintă o tradiție mai veche, pe cale de dispariție — căci trăiau în special din culegere și din vînătoarea animalelor mici, și din această cauză erau nevoite să cutreiere cu tolba în spate — noile condiții create de schimbarea treptată a climei spre actual determină și grăbesc alt proces : trecerea la o viață nouă, *așezată*, sprijinită pe producerea hranei, care îl face pe om să intre în luptă cu pădurea. Astfel se impune necesitatea toporului. La început, cum e şi firesc, este vorba de un topor de mînă, ca acelea de la Malul Roşu, pe care le socotim aparținînd zorilor campinianului, cioplite apoi mai cu rînduială și prinse în coadă, forme care supraviețuiesc în neoliticul muntean de mai tîrziu, de facies Cornișor, alături de scoabe și harpune, forme nu întîmplător absente la Piscul Cornişorului.

Renaşterea toporașului de mînă sub diferite forme, unele amintind chiar pe cele ale paleoliticului inferior, nu e un fapt izolat.

Kraiderianul marocan, aterianul tunisian, pînă și tumbianul congolez cunosc asemenea forme. Să nu uităm asturianul iberic și lupta care se dă atît în maglemosian cît și în vechiul campinian între toporul de mînă de formă veche şi cel nou în chip de daltă pentru prins în coadă.

Exemplele se pot înmulți, dar nu ne prea sînt de folos în pricina deschisă de descoperirile de la Malul Roşu.

Cunoaștem noi ceva asemănător în jur, aidoma cu cele de la Malul Roşu? Un facies asemănător trebuie să existe, întrucît nu poate fi vorba în acele vremuri de un fenomen stingher, căzut așa, chiar din senin, la Dunărea munteană. Dar deocamdată știm prea puține lucruri despre această epocă. Vina s-ar putea să nu fie numai a noastră, ci a totalei lipse de interes manifestată pînă acum pentru aceste întunecate vremuri.

Dacă odată cu avîntul arheologic de după primul război mondial și cu uriaşa ofensivă din ultimii ani, s-ar fi dat aceeași însemnătate cercetărilor paleolitice, ca și celor privitoare la vremurile mai noi, fără îndoială că Malul Roşu ar fi fost de mult catalogat, etichetat și aşezat într-unul din rafturile scării cronologice ale orînduirii comunei primitive, raft împărțit la rîndu-i în sertare și sertărașe însemnate cu cifre arabe sau romane și litere latine sau, mai știi, chiar grecești.

Dar pe lîngă vina noastră, trebuie să amintim și o vină mai grea, o vină generală, care apasă pe umerii arheologiei paleolitice îndeosebi. Și anume obişnuita dare la iveală pripită și incompletă a descoperirilor.

Totuşi Malul Roşu nu reprezintă un fenomen izolat. În sud-vestul U.R.S.S., lîngă satul Komarovo, de pe locul numit Polivanov-Iar[1], au fost adunate numeroase nuclee şi unelte macrolitice. Lîngă satul Puşcari, pe Desna mijlocie şi la Miniovski-Iar pe Doneţ, în apropiere de Izium, s-au descoperit rămăşiţele unor tabere care „se caracterizează prin predominarea uneltelor care nu sînt confecţionate din lame regulate bine conturate, ci din aşchii de cremene mai mult sau mai puţin masive, precum şi prin unelte de tip nucleoidal. Un anumit loc îl ocupă aici şi elementele tehnicii paleolitice tîrzii (lamele şi altele), dar în general inventarul de cremene nu mai are caracterul microlitic, ci unul macrolitic, însă sub forma lui cea mai timpurie. E interesant că printre diferitele silexuri prelucrate, în aceste aşezări se găsesc foarte rar unelte de tip neolitic bine conturat, iar în aşezarea de la Miniovski-Iar s-a găsit un vas de lut primitiv, cu fundul ascuţit" [2].

Prezentarea sumară făcută de Efimenko ne îngăduie în linii mari să alăturăm Malul Roşu de Puşcari şi Miniovski-Iar şi să fim de acord cu el că ne aflăm la o „cotitură în prelucrarea cremenii", cotitură care „are într-adevăr loc într-o epocă destul de timpurie a neoliticului" — noi zicem totuşi pentru Malul Roşu paleolitic superior final — cotitură care „determină întreaga dezvoltare progresivă ulterioară a tehnicii neolitice".

Credem că descoperirea de la Malul Roşu nu poate scăpa cu uşurinţă cercetătorilor trecutului îndepărtat al patriei noastre. Este prima de acest soi în întreaga Muntenie. Ea aruncă o lumină nouă asupra altor cîtorva descoperiri, care, pînă în prezent, nu puteau fi legate de nici un alt complex de cultură materială, cum sînt acelea de la Greaca, Slobozia, Suhaia şi Zimnicea. De aceea, socotim descoperirea ca un punct de plecare pentru cercetarea teraselor inferioare ale Dunării şi a celor de pe cursurile inferioare ale afluenţilor acesteia.

Condiţiile geologice şi geografice pe care trebuie să le îndeplinească astfel de aşezări fiind în linii mari cunoscute, sîntem încredinţaţi că numărul lor se va înmulţi simţitor.

ПАЛЕОЛИТИЧЕСКАЯ СТОЯНКА В МАЛУЛ РОШУ БЛИЗ ДЖУРДЖУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

При новых разведках в Малул Рошу, где в 1952 г. было найдено несколько кремневых предметов, открыты многочисленные орудия и кремневые отщепы, которые, судя по их форме и налету, датируются более ранним периодом, чем областной неолит.

Местность, о которой идет речь, находится на четвертой дунайской террасе около заливной зоны.

Во время разведок были собраны все найденные предметы, начиная с крупных камней и кончая мельчайшими кремневыми отщепами.

Очистка и сортировка всего материала дала в известной степени возможность ознакомиться с техникой, применявшейся для обделки кремня.

[1] T. S. Passek, Трипольское поселение Поливанов яр, Краткие сообщения ИИМК XXXVII, 1951, p. 41 şi urm.

[2] P. P. Efimenko, Первобытное общество, Kiev, 1953, p. 638.

Анализ и классификация всех объектов привели к заключению, что в настоящем случае вскрыты остатки сезонных „мастерских" для обивки дисковидных ядрищ, являвшихся предметом обмена с группами людей, лишенных такого рода сырья.

Во время трех проведенных в Малул Рошу разведочных экспедиций в общем было собрано 1349 объектов, в том числе следующие орудия производства: широкое лезвие, ретушированное с двух сторон, два скребка из обломков лезвия, два скобеля, один резак и один нуклевидный скребок; все эти предметы оказались недостаточно характерными для точной класификации открытия. Но все же найдены и такие орудия, форма которых дает возможность установить какой-то характерный момент, отправную точку для поздненеолитического периода. Речь идет о нескольких нуклевидных орудиях, повидимому, о ручных рубилах.

В настоящее время на территории РНР могут быть документированы, помимо остатков материальной культуры людей, пользовавшихся орудиями малых размеров—микролитами, как в Бэиле Геркулане, также и остатки материальной культуры других групп людей, пользовавшихся сначала орудиями крупных размеров — макролитами.

В то время как одиночные, неоседлые группы людей, пользовавшиеся микролитами, представляли более древнюю, исчезающую традицию, живя собирательством и охотой на мелкую дичь, новые условия ускоряют переход других групп к новой оседлой жизни, основанной на пищевой продукции, для которой человек вступает в борьбу с лесом. Отсюда следует необходимость в топоре. Сначала, что вполне естественно, эти топоры были так называемыми ручными рубилами, вроде находок в Малул Рошу, которые по всем данным должны относиться к самой заре кампинийской культуры. Позже, в собственно неолитическую эпоху, появляются топоры с рукоятками.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Джурджу — Малул Рошу. Палеолитические орудия. 1. — нуклеус; 2 — скребок-зубило; 3 — пластинный скребок; 4—желобчатое долото; 5—угловидный резак.

LE PALÉOLITHIQUE DE GIURGIU

Station de Malul Roșu

(RÉSUMÉ)

Les recherches entreprises à Malul Roșu, en 1952, ont permis de rassembler quelques pièces en silex, de découvrir maints outils et éclats qui, à en juger d'après leur forme et leur patine, remontent à une époque plus ancienne que le néolithique de la région.

La station est située sur la quatrième terasse du Danube, près de la limite de la zone inondable.

Au cours de leurs recherches, les auteurs ont réuni tous les objets, depuis les nucléi jusqu'aux plus menus éclats de silex.

Une fois nettoyé et trié dans sa totalité, le matériel a fourni d'amples données sur la technique du travail du silex.

L'analyse et le classement des objets ont conduit à la conclusion qu'il s'agissait de restes d',,ateliers" saisonniers, destinés à la préparation des nucléi, objets de troc avec les groupements humains dénués d'une telle matière première.

Au cours de trois investigations sur les lieux, 1349 pièces en tout ont été rassemblées à Malul Roşu. On peut citer, parmi elles, des outils, comme par exemple une grosse lame dont les deux bords ont été retouchés, deux râcloirs sur des fragments de lame, deux burins-bec de flûte, ainsi qu'un râcloir nucléiforme, mais ils sont trop peu définis pour permettre de dater la découverte. Par contre, il convient de s'arrêter à certains outils dont la forme aide à saisir l'un des moments caractéristiques, un point de départ vers l'âge, plus proche, du néolithique. Il s'agit de quelques outils nucléiformes, que les auteurs estiment être des hachettes.

On se trouve probablement à un moment où, sur le territoire roumain, sont attestés, outre les restes de la culture matérielle d'hommes qui se servaient d'outils de petites dimensions, tels ceux de Băile Herculane, les vestiges d'une autre culture matérielle appartenant à des groupements humains qui utilisaient au début des outils de grandes dimensions, des macrolithes.

Alors que les groupements humains disséminés, instables, et qui se servaient des microlithes, représentent une tradition plus ancienne, en voie de disparition, lorsque les hommes tiraient leurs moyens d'existence de la cueillette et de la chasse du petit gibier, les nouvelles conditions de vie hâtent l'ascension d'autres groupements à une existence nouvelle, sédentaire, basée sur la production de la nourriture, ce qui amène l'homme à s'attaquer à la forêt. D'où la nécessité de la hache. A l'origine, les haches sont, naturellement, des haches à main, comme celles de Malul Roşu, que les auteurs considèrent appartenir à l'aube du campignien. Par la suite, au cours du néolithique proprement dit, les cognées font leur apparition.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Giurgiu — Malul Roşu ; outils paléolithiques :
1. nucléus ; 2. grattoir-burin ; 3. grattoir sur lame ; 4. burin — bec de flûte ; 5. burin d'angle.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

ÎN LEGĂTURĂ CU SPADELE DE BRONZ DE PE TERITORIUL R.P.R.

DE

A. D. ALEXANDRESCU

În legătură cu discuţiile privind „democraţia militară", se impune analiza datelor de ordin arheologic pentru lămurirea uneia dintre problemele puse şi anume: care sînt mărturiile valabile pentru începutul etapei respective şi care este datarea ei arheologică.

Pentru aceasta este necesar a se arunca o privire generală asupra apariţiei armelor, spre a putea surprinde momentul cînd se poate vorbi de „democraţie militară".

Armele în orînduirea comunei primitive sînt mult mai vechi decît acest moment. Dar trebuie să remarcăm faptul că, chiar dacă întîlnim arme şi înainte, acestea reprezintă de fapt arme de vînătoare; fireşte întîmplător au putut servi şi la vînarea semenilor, dar nu acesta era scopul pentru care fuseseră create. Se ştie că arme propriu-zise apar abia la trecerea de la epoca neolitică la epoca bronzului, cînd întîlnim luptători înarmaţi cu măciuci şi topoare de luptă din piatră. Nu trebuie să uităm însă că aceştia reprezintă primele elemente ale triburilor de păstori pătrunse dinspre răsărit, unde întîlnim luptători încă din neolitic, aceasta datorîndu-se şi nevoii de apărare creată de condiţiile lor de viaţă. Şi tot aceste elemente sînt acele care dau imboldul pentru transformarea vieţii neolitice şi duc la constituirea epocii bronzului. Mai putem ţine seamă şi de faptul că aceşti luptători nu aveau numai rolul de a-şi apăra turmele împotriva animalelor sălbatice, ci mai ales de a şi le apăra împotriva triburilor duşmane ce rîvneau la marea lor bogăţie — vitele.

Abia după constituirea epocii bronzului şi anume în bronzul mijlociu, apare o armă nouă — spada — care se dezvoltă din pumnalul de bronz şi reprezintă de astă dată o armă ce serveşte exclusiv războiului şi impune totodată un nou sistem de luptă.

În cursul epocii bronzului întîlnim o serie de tipuri de spade, la care putem urmări încercările meşteşugarilor de a găsi cele mai bune soluţii. Sînt tipuri care se dezvoltă în tot cursul epocii, iar altele, după o scurtă viaţă, dispar ca necorespunzătoare, nu însă înainte de a se încerca să li

se aducă îmbunătăţiri. Încă de la început constatăm că spadele au forma cerută de felul lor de întrebuinţare; din acest punct de vedere spadele se pot împărţi în spade de împuns, de tăiat şi combinate. La început erau folosite în special spadele de împuns, spre sfîrşitul epocii însă nu întîlnim decît tipurile de tăiat şi combinate, tipuri mai potrivite probabil sistemului de luptă al vremii. De bună seamă, în cursul luptelor spadele erau folosite la nevoie independent de sistemul de luptă pentru care fuseseră create.

În încercarea noastră ne ocupăm în special de spade, ele reprezentînd pentru epoca respectivă — mai mult chiar decît toporul de luptă — arma cea mai importantă.

De pe teritoriul R.P.R. se cunoaşte un număr destul de mare de spade de bronz descoperite în depozite sau izolate, mai rar în aşezări şi într-un singur caz în mormîntul unui luptător. Spadele folosite de luptătorii din epoca bronzului sînt de mai multe tipuri şi aparţin mai multor perioade. Cele mai vechi spade documentate la noi apar în Bronzul mijlociu şi sînt de trei tipuri: rapiere de tip micenian, spade de tip Boiu-Császártöltes şi spade de tip Hajdu Sámson-Apa.

În bronzul tîrziu se observă o înmulţire sensibilă a spadelor, indicînd o vădită dezvoltare a războiului şi necesitatea folosirii de către luptători a acestei arme. În această vreme întîlnim spade cu limbă la mîner, cu mai multe variante, şi spade cu mîner plin, de trei tipuri — cu şaibă (tipurile Liptov şi St. Andrä), cu cupă şi cu antene.

Ceea ce ne-a preocupat în primul rînd a fost stabilirea legăturilor între descoperirile de spade de bronz şi complexele respective, căci nu toate s-au descoperit izolate.

Majoritatea spadelor de bronz aparţin purtătorilor celor două culturi ale bronzului ardelean *Wietenberg* şi *Otomani*. Puţin numeroasele exemplare dinafara Transilvaniei reprezintă doar pătrunderi prin trecătorile Carpaţilor în afară şi pentru moment nu le putem lega mai strîns de culturile bronzului din regiunile respective.

În bronzul mijlociu observăm că în mediul Wietenberg sînt folosite spadele lungi de împuns, iar în Otomani spadele scurte cu mîner plin. Se mai poate sublinia şi numărul mai mare al spadelor în Wietenberg, purtătorii culturii Otomani reuşind să menţină echilibrul cu ajutorul numeroaselor topoare de luptă ce le sînt caracteristice.

O altă problemă este aceea a legăturilor culturilor respective pe baza descoperirilor de spade. Pentru cultura Wietenberg este de netăgăduit legătura cu sudul micenian, căci altfel nu am putea explica prezenţa unui număr relativ mare de spade de tip micenian în mediu Wietenberg, chiar dacă unele vor fi fost lucrate la faţa locului după cele miceniene. Drumul pe care au pătruns spadele miceniene va fi fost valea Oltului — spada de la Roşiorii de Vede (Dunărea de Jos) pare a indica aceasta — iar gruparea lor în sudul Transilvaniei, nedepăşind spre nord Tîrnavele, confirmă faptul. De altfel şi cel de-al doilea tip întîlnit în mediu Wietenberg în bronzul mijlociu — tipul Boiu-Császártöltes — nu este decît o contaminare a unui tip central-european cu cel micenian, contaminare ce se petrece în parte pe teritoriul nostru.

În cultura Otomani întîlnim spade scurte cu mîner plin. Moda mînerului plin la spade trebuie însă legată de tipul central-european de spade

cu mîner plin, caracteristice purtătorilor culturii cu morminte tumulare. Triburile războinice ale acestora pătrund pînă în vestul Ungariei și în Cehoslovacia, iar ecourile mișcării lor se vor fi simțit pînă în nord-estul R.P. Ungare și nord-vestul R.P.R., unde în vremea aceasta se îngroapă primele depozite de arme „tracice".

In bronzul tîrziu, în aria de răspîndire a ambelor culturi întîlnim spade de tăiat și pentru lovituri combinate; spada specială de împuns și-a încheiat existența. În această perioadă nu mai putem face o distincție netă între tipurile de spade preferate de purtătorii uneia sau alteia dintre culturi, căci acum avem de-a face cu tipuri cu o circulație pe o arie întinsă. Atît în cultura Otomani, cît și în Wietenberg, întîlnim și spade cu limbă la mîner și spade cu mîner plin de cele trei tipuri. Se poate observa totuși o mai mare frecvență a tipului Liptov în cultura Wietenberg, cultura Otomani folosind mai mult tipurile cu cupă și cu antene. De altfel, se pare că purtătorii culturii Otomani numai în ultimele lor faze își însușesc mai temeinic sistemul de luptă cu spade; pînă tîrziu toporul de luptă rămîne arma lor caracteristică. Spadele cu limbă la mîner sînt repartizate egal între cele două culturi [1].

Din cele de mai sus reiese că spadele, ca și depozitele în care sînt sau nu prezente, nu se pot despărți de așezările contemporane lor și pe care acestea le-ar putea data. O mare dificultate prezintă faptul că tocmai pentru Transilvania, unde se plasează marea majoritate a descoperirilor, nu cunoaștem pînă în prezent diferitele faze ale culturilor bronzului, pentru a putea paraleliza tipurile de spade ce ne interesează cu fazele respective, așa încît în felul acesta să putem urmări ce se petrece în viața populației respective în perioada în care sînt folosite spadele de bronz.

Reamintind problema ce ne interesa în mod special — care sînt mărturiile valabile pentru începutul etapei „democrației militare" și care este datarea arheologică a acestei etape — ținînd seama de faptul că principala condiție a apariției acestei etape o constituie folosirea metalelor, legată de un puternic avînt al întregii activități economice și de dezvoltarea tehnicii militare, și urmărind apariția și răspîndirea bronzului — observăm că numai în bronzul tîrziu se remarcă o înmulțire sensibilă a spadelor și a celorlalte arme. Același lucru se poate spune și despre depozite în general, precum și despre marile depozite, care ilustrează o creștere a producției în toate domeniile, indicînd totodată o însemnată acumulare de bogății și o intensificare a schimbului pe distanțe mari. Și dacă în tot cursul epocii bronzului aproape în fiecare așezare se întîlnesc resturi ale atelierelor de turnat bronz, vetre și tipare de unelte, arme sau podoabe, ce nu reprezentau de fapt decît urme ale activității meșteșugarului care lucra strict pentru nevoile comnunității respective, spre sfîrșitul epocii lucrurile se schimbă; acum apar marile depozite de turnătorie, care arată că meșteșugarii nu mai deserveau mici comunități, ci puteau satisface nevoile grupurilor mai mari.

În ce privește viața economică a purtătorilor culturilor bronzului, știm că principalele lor ocupații erau agricultura și creșterea vitelor. Dar cu timpul, agricultura primitivă nu mai putea face față nevoilor și se

[1] Pentru bronzul tîrziu, cînd vorbim de culturile Otomani sau Wietenberg, ne referim la ariile lor de răspîndire și la forma nouă de cultură în care apar—hallstattiană.

caută o compensație în creșterea vitelor, izvor de hrană și de bogăție. Este poate și factorul determinant în procesul de acumulare de bogății de la sfîrșitul epocii bronzului. Trebuie să avem însă în vedere și rolul pe care îl va fi jucat în această privință schimbarea climei, prin accentuarea secetei. Dar acest proces de trecere de la o economie de echilibru între agricultură și creșterea vitelor, la aceea în care această din urmă îndeletnicire capătă rolul dominant, nu s-a petrecut peste tot în același timp. Pe de altă parte trebuie să ținem seama și de faptul că îmbogățirea unor grupuri nu se putea datori exclusiv bogăției în vite, ci și prezenței minereurilor necesare extragerii metalului, căci bronzul era încă un metal scump.

Pe măsură însă ce creștea averea triburilor, ciocnirile dintre ele vor fi fost din ce în ce mai dese. Aceasta a fost una din cauzele care au dus la îngroparea depozitelor ce reprezentau fie proprietatea unei comunități, fie a vîrfurilor aristocrației tribale. Dar nu numai ciocnirile între triburi vecine puteau duce la îngroparea depozitelor, ci și ciocnirile interne datorite diferențierii după avere și mai ales marile frămîntări ce se fac simțite în bronzul tîrziu, în vecinătatea teritoriului nostru.

În această vreme se accentuează caracterul de fortificație al așezărilor, tocmai din nevoia de a se putea păzi mai bine bogățiile acumulate. Armele de luptă folosite erau la rîndul lor din ce în ce mai potrivite scopului; pe lîngă armele de atac, apare acum ca armă de apărare coiful.

Pe de altă parte, constatăm o extindere teritorială a culturilor de la sfîrșitul bronzului, care va duce în perioada următoare la o uniformizare a aspectului cultural pe spații foarte întinse. Această extindere teritorială însă nu s-a putut face decît în dauna altor comunități și aceasta nu ar fi fost posibil fără ajutorul unei pături de luptători cu arme din ce în ce mai perfecționate. Pe măsură ce războiul de jaf și cucerire ajunge o stare aproape permanentă și se acumulează bogățiile, era natural ca acestea să revină în primul rînd luptătorilor, în special șefului militar al comunității, și la acești șefi militari trebuie să ne gîndim ca purtători ai spadelor de bronz; masa luptătorilor folosea toporul de luptă și lancea.

Dacă putem considera în general epoca bronzului ca vremea în care apare și se dezvoltă democrația militară, mai putem face și încercarea de a socoti bronzul timpuriu ca o fază de pregătire, pentru ca apoi în bronzul mijlociu și mai ales în bronzul tîrziu să aibă loc evoluția ce se va desăvîrși abia o dată cu apariția fierului.

О БРОНЗОВЫХ МЕЧАХ НА ТЕРРИТОРИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор задался целью установить правильность данных, относящихся к началу этапа „военной демократии“, а также ее археологическую датировку. Для этого он прослеживает появление оружия вообще и приходит к заключению, что новое оружие — меч — служащее исключительно военному делу, появилось лишь в эпоху средней бронзы.

На территории РНР известно довольно большое число бронзовых мечей, найденных в складах или поодиночно, реже в поселениях и только однажды в могиле воина.

Учитывая, что главным условием возникновения этапа „военной демократии“ является использование металлов, связанное с большим подъемом экономической деятельности и развитием военной техники, автор констатирует, что лишь в эпоху поздней бронзы отмечается рост числа мечей и другого оружия, а также складов оружия вообще, указывающий на заметное накопление богатств и усиление товарообмена на больших расстояниях. Накопление этих богатств обязано главным образом переходу от экономики, занимающейся в одинаковой мере как примитивным земледелием, так и животноводством, к экономике, в которой это последнее играет первенствующую роль. Но обогащение некоторых групп не может быть связано исключительно со скотоводством, оно обязано также и наличию руд, необходимых для добычи металлов, так как бронза в то время была очень дорога.

По мере обогащения этих племен, столкновения между ними делаются все чаще. Это и являлось одной из причин захоронения складов. Но не только столкновения между соседними племенами вызвали эти явления. Их также вызывали внутренние столкновения из-за различия материального положения и, в особенности, крупные брожения, имевшие место в эпоху поздней бронзы по соседству с нынешней румынской территорией. Помимо этого автор констатирует территориальное распространение культур эпохи конца бронзы, которое в последующий период приводит к единообразию культурного вида на очень обширных пространствах. Тем не менее, такое территориальное распространение могло быть осуществлено лишь за счет других общин и вообще не могло бы иметь места без помощи военного класса, вооруженного все более и более усовершенствованным оружием. Так как война грабежа и захвата делается почти постоянным явленнием, в результате которого происходит накопление богатств, естественно, что богатства, в первую очередь, достаются воинам и, главным образом, военным начальникам; этих военачальников следует рассматривать как носителей бронзовых мечей, так как рядовые воины пользовались боевыми топорами и копьями.

Эпоху бронзы можно вообще считать временем появления и развития „военной демократии“, а ее начало подготовительной фазой для того, чтобы позже, в эпоху средней бронзы и, особенно, поздней бронзы, могла произойти эволюция, которая завершится лишь с появлением железа.

À PROPOS DES ÉPÉES DE BRONZE DU TERRITOIRE ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur tente de déterminer les témoignages valables relatifs au début de l'étape de „démocratie militaire'', ainsi que leur date. A cet effet, il a étudié en général l'apparition des armes et a constaté que ce n'est que vers l'époque moyenne du bronze qu'apparaît une arme nouvelle, l'épée, exclusivement d'usage guerrier.

En ce qui concerne le territoire de la République Populaire Roumaine, on connaît un assez grand nombre d'épées de bronze, découvertes dans des dépôts ou isolément, plus rarement dans des établissements et, une seule fois, dans la tombe d'un guerrier.

Tenant compte du fait que la principale condition d'apparition de l'étape de „démocratie militaire" est l'emploi des métaux, corrélativement à un puissant essor de l'entière activité économique et au développement de la technique militaire, on remarque que c'est seulement vers la fin de l'âge du bronze que l'on enregistre une multiplication sensible des épées et des autres armes, ainsi que des dépôts en général, ce qui indique une appréciable accumulation des richesses et une intensification des échanges sur de grandes distances. Cette accumulation de richesses est due, en grande mesure, à la transition d'une économie d'équilibre entre l'agriculture primitive et l'élevage, à une économie dans laquelle le rôle principal revient à cette dernière occupation. Mais l'enrichissement de certains groupes ne pouvait être dû exclusivement à l'abondance du bétail, mais aussi à la présence des minerais nécessaires à l'extraction du métal, car le bronze représentait encore un métal précieux.

Cependant, au fur et à mesure que la fortune des tribus augmentait, les conflits qui les opposaient durent devenir de plus en plus fréquents. C'est là une raison pour laquelle les dépôts étaient enterrés. Mais les conflits entre tribus voisines n'en furent pas la seule cause ; il y avait encore les contradictions internes — issues de la différenciation selon la fortune — et surtout les grands remous qui se font sentir, vers la fin de l'âge du bronze, à proximité de notre territoire. On constate par ailleurs une expansion territoriale des civilisations de la fin de l'âge du bronze, ce qui aura pour effet d'entraîner à la période suivante une uniformisation de l'aspect culturel sur de vastes étendues de territoire. Toutefois, cette expansion territoriale n'a pu se produire qu'au détriment de certaines autres communautés, ce qui n'aurait pas été possible sans l'appui d'une classe de guerriers, aux armes de plus en plus perfectionnées. Et, au fur et à mesure que la guerre de pillage et de conquêtes en arrive à un état à peu près permanent et que les richesses s'accumulent, il est naturel que ces dernières aient échu tout d'abord aux guerriers, notamment au chef militaire de la communauté. C'est à ces chefs militaires qu'il convient de songer en tant que porteurs des épées de bronze ; la masse des simples guerriers se servait de la hache et de la lance.

D'une façon générale, on peut considérer l'âge du bronze comme l'époque ou apparaît et se développe la „démocratie militaire" ; on peut également essayer de considérer la première époque de l'âge du bronze comme une phase de préparation, pour que, par la suite, à l'époque moyenne et surtout à l'époque finale de l'âge du bronze, se produise l'évolution qui ne se parachèvera qu'avec l'apparition du fer.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3 — 4, 1956

CONTRIBUŢIE LA CUNOAŞTEREA POPULAŢIEI GETO-DACE DIN NORD-ESTUL DOBROGEI

DE

EXSPECTATUS BUJOR

Discuţiile ample ce au avut loc cu ocazia Sesiunii Secţiei a V-a a Academiei R.P.R., în decembrie 1953, în cadrul problemei traiului populaţiei geto-dace, au avut ca rezultat intensificarea cercetărilor cu privire la această problemă.

Astfel, pe lîngă continuarea cercetărilor la şantierul arheologic de la Grădiştea Muncelului, reg. Hunedoara, şi reluarea săpăturilor la şantierul arheologic Popeşti, reg. Bucureşti, care au concentrat atît preocupările cît şi pe arheologi, au mai fost făcute şi alte cercetări, de proporţii mai reduse, dar care au adus aportul lor, îmbogăţind materialul informativ şi documentar referitor la aceeaşi problemă.

Printre cercetările grupate în cea de-a doua categorie trebuie să încadrăm şi cercetarea care face obiectul expunerii de faţă.

Cultura materială a populaţiei geto-dace e documentată de vase şi fragmente ceramice caracteristice primei şi celei de-a doua epoci a fierului. Harta răspîndirii acestor urme materiale cuprinde, cu oarecare aproximaţie, suprafaţa ţării noastre. Pe această hartă, însă, sînt şi pete albe, unde n-a fost documentată, din punct de vedere arheologic, prezenţa populaţiei băştinaşe. Astfel, deşi în nordul Dobrogei ne sînt semnalate, în urma unor indicaţii precise, aşezări geto-dacice[1], în colţul ei de nord-est nu cunoaştem nici o aşezare, nefiind sezisată nici de izvoarele antice, nici de cele contemporane. Departe de a trage concluzia că aici n-ar fi existat asemenea aşezări, sîntem datori să cercetăm mai amănunţit şi acest colţ.

Pornind de la descoperirea întîmplătoare a unei urne de incineraţie, cu ocazia unor lucrări în comuna Mahmudia, r. Tulcea, cercetarea avea ca scop să găsească noi documente arheologice, care să aducă contribuţii la această problemă. Printre variatele şi uneori îndoielnicele informaţii,

---

[1] Gh. Ştefan, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *Studii şi Referate privind Istoria Romîniei*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, partea I-a, p. 29—40.

cum ar fi prezența „oalelor cu bani de aur", sau apariția „lulelelor turcești", cu ocazia lucrărilor agricole, am primit și informația — plauzibilă — a descoperirii unor „oale și urcioare cu torțile înalte și fundul ascuțit, iar înăuntru cu oase arse", aflate pe teritoriul comunei Murighiol, r. Tulcea, nu departe de comuna Mahmudia.

Săpăturile arheologice întreprinse în cursul campaniilor din 1954 și 1955 pe versantul nordic al dealului de la sud de comuna Murighiol au documentat prezența unui cimitir de incinerație geto-dacic[1].

Dintre cele paisprezece morminte de incinerație, unul singur (M.11) e simplu, din piatră, pe cînd celelalte folosesc vase drept urnă: astfel, în două dintre ele găsim amfore elenistice (M.7 și M.14), iar în celelalte vase de factură locală. Două dintre ele sînt morminte duble (M.1 și M.8). Cu tot numărul lor redus, mormintele ne dau totuși unele indicații cu privire la ritul de înmormîntare. De la început ne atrage atenția faptul că urnele — cu excepția amforelor — sînt înconjurate fie numai cu pietre, fie cu pietre și fragmente de amfore elenistice, sparte pe loc. Nu putem trece cu vederea nici absența ofrandelor din urne.

Dintre mormintele săpate, trebuie să scoatem în relief un mormînt dublu (M. 8) care, spre deosebire de celelalte, e format dintr-un pat de pietre neregulate (fig. 1), pe care sînt așezate spre extremități vasele despărțite în două grupe. Mărgelele și plăselele de cuțitaș, precum și cele două săgeți din bronz cu trei muchii, aflate în cele două grămăjoare de resturi de oase arse, ce se aflau alături, iar nu în vase — ca la alte morminte — ne îndeamnă să interpretăm raportul dintre cele două grupe de vase ca reprezentînd mormîntul unei femei și al unui bărbat. Un singur mormînt iese cu totul din comun (M.11). E de formă rectangulară, căptușit cu pietre și acoperit tot cu pietre, iar în interior are un strat gros de oase arse. Se remarcă absența ceramicii și a oricărui obiect.

În afară de mormintele amintite, s-a găsit o groapă de zece vase (Gr. 1), în care majoritatea o formează amforele elenistice, la care se adaugă și vase de factură locală. Se remarcă lipsa resturilor de oase arse, ceea ce ne îndeamnă să o considerăm o groapă de ofrande (fig. 2).

Materialul arheologic recoltat este extrem de bogat și variat. În ceea ce privește ceramica, ea se poate împărți în două categorii: *a*) ceramică de factură locală și *b*) ceramică de import.

În prima categorie aproape că nu sînt două vase la fel; deși unele sînt de același tip și chiar foarte apropiate, totuși fiecare are caracteristica sa, care îl face să se deosebească întrucîtva de celălalt. Aceasta este ușor de înțeles, dacă luăm în considerație faptul că ceramica locală era lucrată cu mîna, iar fantezia olarului se putea manifesta în voie, paralel cu o mai mică atenție pentru simetrie.

Ceramica de factură locală este reprezentată prin oale bombate, gen borcan, făcute dintr-o pastă groasă, insuficient frămîntată, sfărîmicioasă, incomplet arsă, de culoare castanie sau roșcată și acoperită cu o fățuială de lut de aceeași culoare. Decorul e caracterizat printr-un brîu alveolat ori crestat, sau printr-un șir de alveole în pastă, întrerupt de cele patru apucători, dispuse la distanțe aproape egale, sub buza vasului (fig. 3).

---

[1] Exsp. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în „S.C.I.V", VI, 3—4, 1955, p. 571; Idem, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în „Materiale și cercetări arheologice", III, în curs de tipărire.

Fig. 1. — Mormîntul dublu 8.

Fig. 2. — Groapa 1 cu vase de ofrandă.

Fig. 3. — Oală de factură locală din groapa 1 cu vase de ofrandă (1/4).

Fig. 4. — Urnă din M. 8*b* (1/4).

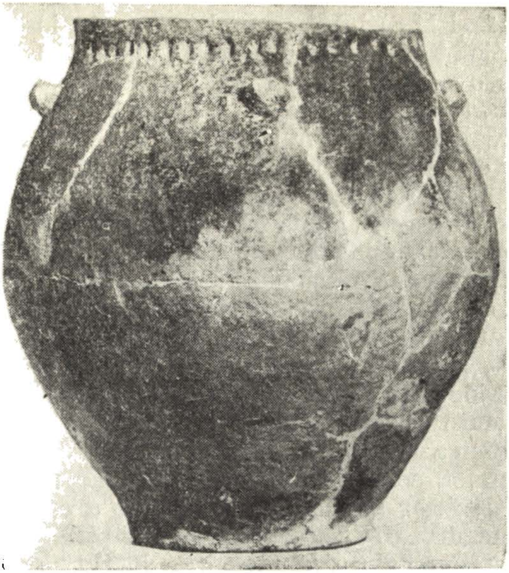

Fig. 5. — Urnă din M. 6 (1/4).

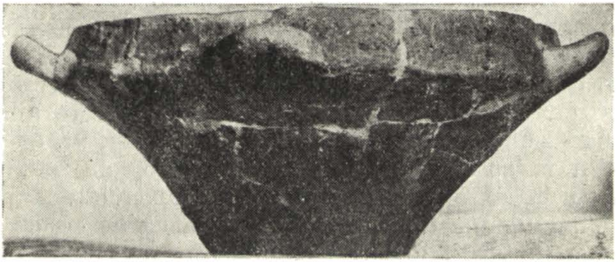

Fig. 6. — Strachină din M. 8 *a* (1/4).

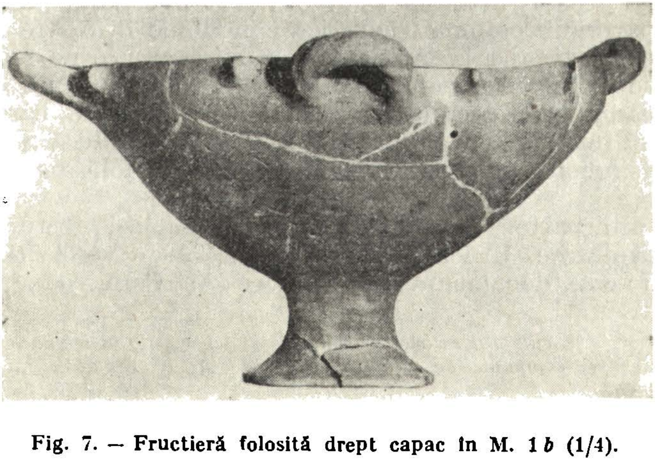

Fig. 7. — Fructieră folosită drept capac în M. 1 *b* (1/4).

La două urne (M.1 şi M.8) brîul se prelungeşte în jos sub fiecare apucătoare (fig. 4). Urnele au apucători diferite; la unele găsim apucători triunghiulare, la altele ovale, ba chiar aproape rectangulare, uneori cu două proeminenţe în afară, iar la una sînt rotunde şi ovale (fig. 5).

Buza este dreaptă, sau uşor aplecată în afară, la unele scundă, la altele înaltă. La exemplarul de dimensiuni mai mari (M.8) observăm că buza e pronunţat răsfrîntă.

Printre formele de vase, remarcăm prezenţa unei căni cu gîtul înalt şi cu toarta ce porneşte de pe pîntecul bombat şi se prinde sub buză (M.2) şi a unei căniţe cu gîtul înalt şi buza răsfrîntă, cu tortiţă (M.13), avînd asemănări cu unele căni găsite la Crăsani ori Poiana.

Cînd nu aveau drept capac o piatră, urnele erau acoperite cu cîte o strachină adîncită, aşezată cu gura în jos, executată din aceeaşi pastă cu urnele. În exterior avea patru tortiţe rotunde (fig. 6), sau două tortiţe şi două proeminenţe rectangulare.

Pe lîngă ceramica cu pereţii groşi, de culoare castanie sau roşcată, se găseşte şi ceramică cenuşie, reprezentată doar prin trei vase. Primul este o fructieră cu picior (fig. 7) întrebuinţată drept capac, avînd patru tortiţe răsucite încadrate cu cîte o proeminenţă, şi decorată în interior cu o bandă îngustă în val; acest vas este lucrat la roată dintr-o pastă bine frămîntată cu mult nisip (M.1). Al doilea este o strachină mică cu suport inelar şi cu marginea răsfrîntă în interior (fig. 8). Cel de-al treilea e o strachină adîncită, cu două tortiţe laterale (M.10).

După cum am arătat, alături de ceramica de factură locală se găsesc şi amfore elenistice, de formă simplă, cu umerii drepţi şi fără stampilă. Toate sînt de capacitate redusă. O singură mănuşă avea o ştampilă pe care era reprezentat un delfin (M.13). Pe lîngă aceste amfore, găsim şi o cupă — kylix — cu tortiţe laterale şi cu picior (fig. 9), cu un decor interior format din patru palmete într-un cerc gros de puncte, avînd atît în interior cît şi în exterior un firnis castaniu nuanţat diferit (Gr. 1). La acestea se adaugă a doua cupă — kantharos — cu picior şi cu tortiţe verticale (fig. 10), decorată în interior cu patru palmete, avînd în exterior un firnis castaniu nuanţat inegal, iar în interior verzuimăsliniu (M.8).

Apariţia acestui material atît de variat înlesneşte precizarea epocii căreia îi aparţine. Ceramica elenistică contribuie în foarte mare măsură la o datare cît mai precisă. Atît amforele, cît şi cupele ne fac să încadrăm descoperirile în jurul secolului III î.e.n. Pe lîngă formă sîntem datori să ţinem seama şi de decorul reprezentat prin palmete, care e folosit cu predilecţie în sec. III î.e.n. De asemenea, proporţia redusă a vaselor cenuşii ar putea fi indiciul unei perioade de început în folosirea acestui fel de ceramică.

Pe de altă parte, formele şi decorul ceramicii de factură locală întăresc această datare. Urnele trădează o fază între vasele tip clopot, din sec. V—III î.e.n., documentate la Zimnicea [1] şi Cernavoda [2], şi cele alun-

[1] I. Nestor, *Aşezările din societatea primitivă şi sclavagistă în regiunea Dunărea de Jos. Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, „S.C.I.V", I, 1950, p. 93—102.

[2] S. Morintz şi colectiv, *Şantierul arheologic Cernavoda*, „S.C.I.V.", VI, nr. 3—4, 1955, p. 158—159.

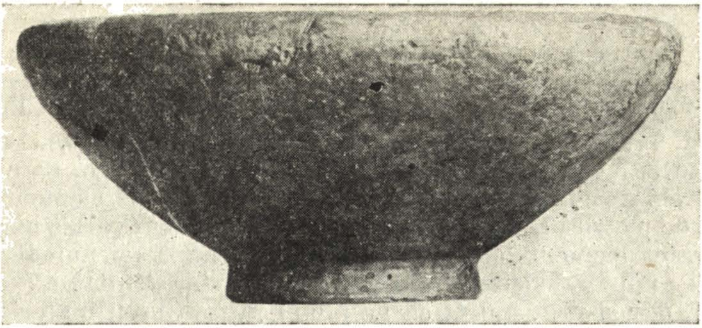

Fig. 8. — Strachină mică (1/2).

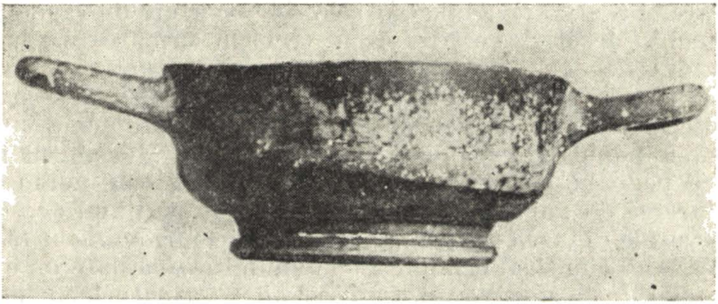

Fig. 9. — Cupă elenistică — Kylix — din groapa 1 cu vase de ofrandă (1/2).

Fig. 10. — Cupă elenistică — kantharos — din M. 8 *b* (1/2).

gite şi cu marginea răsfrîntă, din sec. I î.e.n — I.e.n. de la Crăsani [1] şi Poiana [2].

Decorul e de tradiţie din prima epocă a fierului, dar atît brîul cît şi proeminenţele se află plasate sub buză, iar nu spre pîntecul vasului. Tot ca un element de tradiţie din prima epocă a fierului trebuie să considerăm şi felul cum erau înmormîntate resturile umane: urnele erau înconjurate cu pietre şi fragmente de amfore elenistice, care au acelaşi rol ca pietrele şi sînt cantitativ mai numeroase. Un alt element de tradiţie este patul de pietre al mormîntului dublu de care am vorbit mai sus (M.8).

Păstrarea elementelor de tradiţie e explicabilă nu numai prin faptul că la aceeaşi populaţie elementele de cultură materială dăinuiesc cu uşoare modificări, dar şi prin faptul că ne aflăm în faţa unui material scos dintr-un cimitir. Şi este cunoscut că elementele de tradiţie se păstrează cu mai multă consecvenţă în formele rituale ca în cele de viaţă obştească.

Tot contemporană cu cimitirul sîntem înclinaţi să considerăm şi sabia scurtă, din fier, cu două tăişuri şi mîner, de tradiţie scitică cu influenţe sarmatice, găsită în afara mormintelor, dar la acelaşi nivel cu ele. Pare să fie una din primele arme geto-dacice documentate pe teritoriul ţării noastre. La aceasta adăugăm cele două vîrfuri de săgeţi din bronz cu trei muchii, despre care ştim că în secolele următoare sînt înlocuite cu săgeţi din fier.

Faptul că obiectele de podoabă — de argint sau sticlă — nu se găsesc în toate mormintele, ne dă posibilitatea să punem problema unei diferenţieri sociale la populaţia geto-dacă din acea vreme. Mormîntul simplu din piatră, fără podoabe şi fără urnă, ne îndeamnă să continuăm cercetările pentru aducerea de noi documente arheologice în sprijinul acestei ipoteze.

Observaţiile din cele două campanii de cercetări au făcut să se ivească presupunerea că cimitirul era folosit pe anumite zone late de circa 10 m, rămînînd neutilizate spaţii largi. Cum cele două săpături sînt de proporţii reduse, e prematur să conchidem că ar fi vorba de tumuli nivelaţi — ceea ce e problematic — sau de cimitir plan, aşa încît problema rămîne deschisă.

Prezenţa cimitirului de incineraţie implică existenţa unei aşezări în apropiere, care să-l fi folosit. Utilizarea ceramicii de factură locală, specifică culturii materiale geto-dacice, impune existenţa unei populaţii geto-dace în acest loc. Coexistenţa ceramicii locale cu cea elenistică este indiciul unor relaţii de schimb între băştinaşii geto-daci şi coloniile greceşti de pe malul Mării Negre.

Rămîne ca o sarcină a cercetărilor viitoare identificarea aşezării a cărei populaţie a folosit cimitirul. De asemenea, e de cercetat care erau ocupaţiile acestei populaţii şi dacă nu cumva se ocupa şi cu pescuitul. Trebuie să ţinem seama că ne aflăm la numai 4 km de braţul Sf. Gheorghe — făcînd abstracţie de cei 3 km de baltă — şi că pe vremea aceea ţărmul Mării Negre era cu mult mai aproape ca astăzi.

Pînă nu descoperim aşezarea, e greu să răspundem întrebărilor puse. Pe baza resturilor de cultură materială din aşezare putem aduce contribuţii mult mai importante în cadrul problemei traiului populaţiei geto-dace, deoarece materialul documentar din cimitirul descoperit, în afară

---

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 173—220.

[2] Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, „Dacia", III-IV, 1927—1932, p. 253-351.

de sezisarea şi identificarea populaţiei respective, cu greu ar putea singur să lămurească o problemă atît de complexă. Însă faptul că acest material a fost găsit într-un cimitir contribuie în foarte mare măsură la periodizarea ceramicii locale, aici nemaifiind vorba de amestecuri de material sau de imposibilitatea observării unei stratigrafii precise. Acum nu mai sîntem în situaţia de a vorbi de ceramică locală aflată împreună cu ceramica greacă, ci de ceramică geto-dacică din sec. III î.e.n. aflată împreună cu ceramică elenistică.

De asemenea, rămîne să se clarifice raportul dintre materialele ceramice descoperite la Murighiol şi cele din aşezările din stînga Dunării — Stoicani, Frumuşiţa —, care sînt dintr-o perioadă imediat anterioară şi prezintă elemente din prima epocă a fierului, ce se continuă în cea de-a doua epocă a fierului în cimitirul nostru, cînd apar împreună cu ceramică lucrată la roată. Totodată, trebuie urmărit şi raportul dintre materialul ceramic de la Murighiol şi cel aflat în cimitirul de la Cernavoda, precum şi cel din aşezarea de la Tariverdi. Din cercetările de pînă acum reiese că ne aflăm în faţa unei ceramici geto-dace, cu caracteristici specifice Dobrogei, în special părţii de nord, şi cu strînse legături de-a lungul Dunării.

Am căutat să prezint caracteristicile ceramicii locale atît pentru faptul că reprezintă o fază neprecizată pînă acum, cît şi pentru că din publicaţiile unde e pomenită ceramica de factură locală împreună cu ceramica greacă, se omite a se scoate în evidenţă caracteristicile ei, ci se prezintă doar ca ceramică geto-dacică. Deoarece ştim că această ceramică are o existenţă îndelungată şi în cursul evoluţiei a căpătat caractere deosebite, nu ne mai putem mulţumi numai cu o denumire generică, ci e nevoie de precizări, pentru a putea plasa descoperirile în epoca respectivă, cu mai multă uşurinţă şi mai puţină îndoială. De aceea se impune ca orice informaţie, descoperire sau interpretare nouă să fie imediat făcută cunoscută în toate amănuntele ei, pentru ca astfel că contribuie la dezvoltarea cercetărilor ştiinţifice.

Nu putem încheia fără să scoatem în relief faptul că bogata descoperire, prezentată cu această ocazie, se datoreşte unei periegheze făcută în nordul raionului Tulcea. Este încă o dovadă că perieghezele au posibilitatea de a îmbogăţi informaţiile şi chiar de a contribui la documentarea unor ipoteze făcute în cadrul problemelor ridicate de activitatea dusă pe şantierele arheologice.

Totodată, e demn de remarcat că prin această descoperire însemnăm încă un punct pe harta răspîndirii populaţiei geto-dace, în nord-estul Dobrogei, la gurile Dunării, în apropiere de mare.

К ВОПРОСУ О ГЕТО-ДАКИЙСКОМ НАСЕЛЕНИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ДОБРУДЖИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучение быта гето-дакийского населения является одним из вопросов, интересующих исследователей Румынской Народной Республики, а крупным вкладом в разрешение этого вопроса являются результаты раскопок в Муригиоле (район Тульча, область Констанца), вскрывших урны трупосожжения, принадлежащие автохтонному населению III в. до н. э.

Открытые могилы, несмотря на ограниченность их числа, предоставляют все же некоторые материалы относительно заупокойного культа. Как само погребение, так и орнаментация сосудов, являются традиционными элементами первой эпохи железа, сохранившимися в ритуальных обрядах.

Эллинистическая керамика документирует тесную связь местного населения с греческими колониями Черноморского побережья.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Двойное погребение 8.
Рис. 2. — Могила 1 с сосудом жертвоприношения.
Рис. 3. — Котел местной фактуры из могилы 1 с сосудом жертвоприношения (1/
Рис. 4. — Урна из М. 8 *b* (1/4).
Рис. 5. — Урна из М. 6 (1/4).
Рис. 6. — Миска из М. 8 *a* (1/4).
Рис. 7. — Фруктовая ваза, использованная как крышка из М. 1 *b* (1/4).
Рис. 8. — Небольшая миска (1/2).
Рис. 9. — Эллинистическая чаша — киликос — из могилы 1 с сосудами жертвоприношения (1/2)..
Рис. 10. — Элленистическая чаша — канфар — из М. 8 *b* (1/2)

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA POPULATION GÉTO-DACE DU NORD-EST DE LA DOBROGEA

(RÉSUMÉ)

Le mode de vie de la population géto-dace est l'une des questions qui retiennent l'attention des archéologues roumains. Les résultats des sondages effectués à Murighiol, qui se sont soldés par la découverte d'une nécropole d'incinération utilisée par la population indigène vers le IIIe siècle avant notre ère, représentent une contribution à ce problème.

En dépit de leur nombre réduit, les tombes découvertes à Murighiol n'en mettent pas moins à notre disposition certaines données concernant le rite funéraire. Le mode d'inhumation aussi bien que le décor des vases constituent des éléments traditionnels remontant au premier âge du fer et conservés dans les formes rituelles.

La céramique hellénistique atteste l'étroit rapport entre la population locale et les colonies grecques du littoral de la Mer Noire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe double n° 8.
Fig. 2. — Fosse n° 1 renfermant des vases d'offrande.
Fig. 3. — Pot de facture locale trouvé dans la fosse n° 1 à vases d'offrande (1/4 de la grandeur naturelle).
Fig. 4. — Urne provenant de la tombe n° 8 *b* (1/4 de la grandeur naturelle).
Fig. 5. — Urne provenant de la tombe n° 6 (1/4 de la grandeur naturelle).
Fig. 6. — Ecuelle provenant de la tombe n° 8 *a* (1/4 de la grandeur naturelle).
Fig. 7. — Fruitier utilisé comme couvercle dans la tombe nr 1 *b* (1/4 de la grandeur naturelle).
Fig. 8. — Petite écuelle (1/2 de la grandeur naturelle).
Fig. 9. — Coupe hellénistique — kylix — provenant de la fosse n° 1 à vases d'offrande (1/2 de la grandeur naturelle).
Fig. 10. — Coupe hellénistique — kantharos — provenant de la tombe n° 8 *b* (1/2 de la grandeur naturelle).

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA AGRICULTURII ÎN DACIA ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

Problema obştilor la daci

(PARTEA I)

DE

A. BODOR

Una din sarcinile istoriografiei patriei noastre este prelucrarea amănunţită a problemei agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. S-au făcut unele încercări, au apărut unele prelucrări mai lungi sau mai scurte, însă marea lor majoritate se mulţumesc să publice doar date, sau ajung la concluzii care astăzi nu mai pot fi considerate juste.

În *Getica*[1], pe baza datelor arheologice şi a izvoarelor scrise, Pârvan ne zugrăveşte agricultura la daci. El reuşeşte să prezinte un tablou fidel al acestei agriculturi, însă unele concluzii la care ajunge par să fie depăşite.

Ocupaţia de bază a dacilor de mult stabilizaţi — după Pârvan — era agricultura şi creşterea animalelor. În timp de război, o parte a nobililor supraveghea lucrarea pămîntului, iar cealaltă parte asigura apărarea cetăţilor. Cele mai importante munci gospodăreşti erau îndeplinite de femei, care măcinau grîul, ţeseau haine din cînepă. Grînele se păstrau în gropi special pregătite. Pămîntul se lucra în comun, schimbîndu-se în fiecare an atît locul, cît şi lucrătorii. Alături de cultivarea cerealelor era foarte răspîndită şi cultura viţei de vie, cu excepţia unor regiuni muntoase din miază-noapte, unde nu se putea cultiva. Materialul principal din care se făceau uneltele agricole şi cele casnice şi din care se construiau locuinţele era lemnul. De aceea — după Pârvan — întreaga agricultură şi economie a geţilor aparţine „epocii de lemn". Astfel el consideră întreaga cultură a dacilor drept o „cultură a lemnului". Cu toate că pomeneşte fiarele de plug, coasele, secerele şi cosoarele de fier de tip getic de la Munkács, totuşi, în urma săpăturilor de la Piscul Crăsanilor, ajunge la concluzia

[1] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 132 şi urm.

finală că înaintea cuceririi romane Dacia se caracteriza prin „cultura lemnului".

Săpăturile făcute după moartea marelui savant și bogatul material arheologic scos la suprafață ne dau posibilitatea de a înțelege mai bine agricultura dacilor și ne-au înlesnit totodată studierea structurii societății dacice.

Tratînd procesul separării satului de oraș la daci, Mihail Macrea[1] se oprește și la problema agriculturii, analizînd mai cu seamă raporturile de proprietate. El constată că avem puține date referitoare la formele de proprietate și la agricultura din Dacia; totuși există cîteva informații care pot aduce lumini mai clare în aceste probleme. O asemenea informație este oda 24 din cartea a III-a a *Odelor* lui Horațiu, care a fost mult timp fals interpretată și neînțeleasă[2].

Pe baza acestei ode, M. Macrea stabilește că „în vremea lui August la daci era aceeași formă de proprietate obștească a pămîntului, despre care se spune că a existat și la germani", iar după aceasta trage concluzia că în vremea lui Burebista și a urmașilor săi imediați nu se poate vorbi de un mod de producție sclavagist.

Credem că afirmația lui M. Macrea este justă într-o privință și anume în aceea că în Dacia a existat forma obștească (colectivă) a proprietății pămîntului. Proprietatea obștească are însă mai multe forme: proprietatea colectivă a obștilor gentilice, a obștilor familiale și a obștilor sătești[3]. Aceste proprietăți comune corespund diferitelor trepte ale dezvoltării. Considerăm deci pripită orice afirmație după care proprietatea comună ar exclude existența orînduirii sclavagiste. Trebuie cercetată mai temeinic valoarea documentară a odei lui Horațiu și confruntată cu datele furnizate de arheologie; va trebui să cercetăm dacă în vremea lui Burebista și în epoca următoare societatea dacică se găsea într-adevăr pe aceeași treaptă de dezvoltare pe care stăteau suebii, după relatările lui Caesar, și despre ce fel de proprietate comună se poate vorbi în această societate.

În legătură cu fragmentul cunoscut al lui Criton, M. Macrea afirmă că la daci, regii și nobilii nu aveau moșii întinse, după cum susțin C. Patsch și alții, ci în timpul războaielor cu romanii au fost luate măsuri pentru asigurarea și apărarea bunului mers al agriculturii, ceea ce este întotdeauna posibil într-o uniune tribală și în democrația militară, fapt care nu este incompatibil cu proprietatea comună[4].

Marele merit al lui M. Macrea este că ridică problema agriculturii dacilor într-un fel cu totul nou, pe baza materialismului istoric, din punctul de vedere al legăturii între agricultură și societate.

Amintim și articolul lui V. Canarache[5], în care arată, pe baza datelor arheologice, dezvoltarea uneltelor agricole pe teritoriul țării noastre și atrage atenția cercetătorilor asupra sarcinilor ce le revin în această pri-

---

[1] M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, București, 1954, p. 137 și urm.

[2] Horațiu, *Carmina*, III, 24.

[3] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Ed. de stat pentru literatură politică, 1955, p. 316.

[4] M. Macrea, *op. cit.*, p. 140.

[5] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, „S.C.I.V.", I, 1950, nr. 2 p. 83–109.

vinţă. Unele afirmaţii ale sale le considerăm însă pripit făcute. Vom reveni la acestea.

C. Daicoviciu, în monografia arheologică despre Piatra Roşie, recent apărută, schiţează, pe baza materialului găsit, unele caractere ale societăţii dacice înainte de cucerirea romană, tratînd şi problema agriculturii la daci. Ajunge la concluzia că în această epocă din pătura agricultorilor s-au desprins meşteşugarii, a apărut proprietatea privată asupra pămîntului. Alături de marile moşii regale, şi „nobilimea geto-dacică poseda pămînturi întinse, cirezi şi turme pe care lucrau nu numai sclavii, ci şi unii dintre acei ţărani care formează plebea (*comati*)"[1].

Scopul studiului nostru este de a cerceta formele agriculturii la daci şi situaţia proprietăţii asupra pămîntului, iar din aceste date de a trage cîteva concluzii referitoare la raporturile sociale existente în Dacia înaintea cuceririi romane.

Despre agricultura Daciei înaintea cuceririi avem puţine izvoare scrise. Cîteva observaţii răzleţe ale scriitorilor antici, cîte o imagine poetică — iată tot ce ne poate servi ca punct de plecare în studierea agriculturii, în afară de rezultatele săpăturilor arheologice, care au o deosebită importanţă tocmai datorită lipsei izvoarelor scrise. O dată cu studierea uneltelor agricole ieşite la lumină, putem urmări dezvoltarea treptată a agriculturii începînd din epoca neolitică pînă la cucerirea romană.

Se pune problema : cînd a apărut la noi prima societate în care se practica agricultura?

Agricultura ca ocupaţie de bază a omului apare în procesul de dezvoltare a neoliticului. Stabilirea exactă a cronologiei culturilor neolitice din ţara noastră e o sarcină complexă şi deşi ea nu este rezolvată definitiv, totuşi s-au făcut unele încercări foarte valoroase[2]. Pe baza acestora, apariţia agriculturii la noi trebuie căutată în Moldova în cultura de tip bandceramic - liniar, în Oltenia probabil în cea de tip Fiera (în orice caz începuturile neoliticului de tip Starčevo), iar în Transilvania în culturile de tip Criş şi Tisa.

Nu avem intenţia să prezentăm aici lunga cale a dezvoltării uneltelor agricole de la seceri din oase, de lemn şi de lut pînă la cele de fier sau a plugului făcut dintr-o ramură de copac pînă la plugul de fier — *planaratrum*, făcut după model roman.

Dintre monumentele scrise ne vom ocupa numai de acelea care aruncă lumină asupra formei agriculturii şi asupra felului proprietăţii la daci. Din descrierea lui Varro[3] aflăm că geto-dacii îşi ţineau grînele în gropi săpate în pămînt. Săpăturile au dovedit într-adevăr acest fapt. De la Vergiliu[4] cunoaştem formele creşterii în grajduri a animalelor şi producerea de nutreţuri pentru iarnă, de la Ovidiu[5] aflăm lucruri interesante referitoare la dezvoltarea mijloacelor de transport ale geto-dacilor şi la

---

[1] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 130.

[2] I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, „S.C.I.V.", I, nr. 2, 1950, p. 208—219 ; idem, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, „S.C.I.V.", II, nr. 2, 1951, p. 17—26.

[3] *Res Rust.*, I, 57, 2.

[4] Vergilius, *Georgica*, III, 350 şi urm.

[5] Ovidiu, *Tristia*, III, 10, 34.

marele rol economic al femeii în munca lor casnică[1], iar din descrierea făcută asupra strălucirii plugului putem trage concluzia existenței plugului de fier. Pe columna lui Traian și pe monumentul de la Adamclisi se văd scene care reprezintă muncile agricole și pastorale.

Dintre puținele izvoare scrise referitoare la agricultura geto-dacică, trebuie să subliniem oda cunoscută a lui Horațiu, care, după părerea noastră, pusă într-o lumină potrivită, lămurește problemele cele mai importante ale agriculturii dacice. Din păcate, istoriografia de pînă acum nu a analizat suficient acest important monument literar. Unii pur și simplu l-au privat de valoare documentară, iar alții, interpretîndu-i greșit textul, au ajuns la constatări care au dat un tablou fals nu numai agriculturii dacice, ci și relațiilor sociale dacice din primul secol dinaintea erei noastre și din era noastră.

Gr. Tocilescu se ocupă pentru prima oară mai amănunțit cu descrierea lui Horațiu, însă ajunge la concluzia că poetul antic idealizează popoarele nordice și că descrierea sa este mai de grabă de natură poetică și satirică decît istorică[2].

V. Pârvan, dimpotrivă, consideră relatările lui Horațiu egale în valoare istorică cu însemnările lui Varro asupra gropilor de cereale ale tracilor. El este de părere că descrierea lui Horațiu este valabilă mai ales în ce privește cîmpiile, unde geților le stăteau la dispoziție întinse terenuri cultivabile ; deoarece geții — după părerea lui — schimbau încontinuu terenurile de cultivat în așa fel, încît aceleași ogoare să nu fie cultivate doi ani consecutivi. Amintește chiar că acest obicei se întîlnește și la germani, iberi, celți și slavi[3]. M. Macrea în studiul citat[4] încearcă să analizeze textul lui Horațiu și ajunge la concluzia că situația descrisă de Horațiu este pe deplin identică cu situația la care se referă Engels pe baza relatărilor lui Caesar și Tacit și că la daci în epoca lui August a existat aceeași proprietate comună asupra pămîntului despre care se amintește și la germani. Această proprietate asupra pămîntului corespunde proprietății gentilice și prin urmare nu se poate afirma că la daci ar fi putut să se formeze relații de producție sclavagiste[5], deși, întocmai ca la germani, nobilimea gentilică a triburilor și poporul de rînd nu se bucurau în aceeași măsură de proprietatea asupra pămîntului[6]. Așadar, proprietatea comună asupra pămîntului la geto-daci era proprietatea gentilică și în funcție de acest fapt societatea dacică nu a depășit cadrul comunei gentilice.

Nu va fi lipsită de interes prezentarea părerii unui economist burghez belgian, Emil de Lavelaye[7], în legătură cu această problemă. Lavelaye dovedește, pe baza unui imens material, forma de proprietate comună asupra pămîntului la popoarele din epoca antică, din cea medievală și din cea contemporană. Printre argumentele referitoare la proprietatea comună, Lavelaye amintește și narațiunea lui Horațiu despre proprietatea

---

[1] Ovidiu, *Ex Ponto*, III, 8, 11.
[2] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1888, p. 731—734.
[3] V. Pârvan, *Getica*, p. 136.
[4] M. Macrea, *op. cit.* p. 138.
[5] *Ibidem*, p. 139.
[6] *Ibidem*, p. 140.
[7] E. de Lavelaye, *A tulajnon és kezdetleges alakjai*, Ford. Bartha Béla, Budapesta, 1897.

comună la geţi. Ajunge la concluzia că şi la geţi este vorba de o diviziune a muncii între cele două grupuri ale populaţiei (un grup care se ocupă cu agricultura şi altul cu războaiele), care se schimbă alternativ, cultivînd pămîntul în folosul întregului trib. Caesar spune acelaşi lucru despre suebi, care sînt cea mai puternică gintă teutonică. Trăsătura comună a geţilor şi suebilor constă în aceea că jumătate din populaţie lucrează şi pentru cealaltă jumătate, alternînd, ceea ce — constată Lavelaye[1] — dă de bănuit că la început strîngeau în comun recolta şi apoi o împărţeau.

Greşeala comună a interpretatorilor de mai sus este aceea că pornesc de la constatarea că geţii cei aspri, cîntaţi de Horaţiu, şi suebii lui Caesar îşi cultivă cîmpiile lor întinse în acelaşi fel de comunitate, schimbîndu-se anual unii pe alţii, înlocuind plugul cu sabia. Nu au controlat dacă Horaţiu a redat o imagine fidelă a societăţii dacice, dacă societatea dacică din secolele dinaintea şi de după era noastră se găsea pe aceeaşi treaptă de dezvoltare pe care erau germanii în epoca lui Caesar. Ce l-a făcut pe Horaţiu să înfăţişeze un tablou atît de idealizat asupra geto-dacilor, care au produs atîta nelinişte la Roma în epoca lui Augustus, să-i prezinte drept exemplu pentru romanii avizi de comori, moleşiţi şi destrăbălaţi? Cercetătorii de pînă acum n-au căutat să vadă dacă toate afirmaţiile lui Horaţiu corespund adevărului istoric, comparîndu-le cu datele arheologice. Toate acestea fac necesară o analiză mai profundă a textului lui Horaţiu, care spune despre geţi următoarele:

. . . . .melius
vivunt et rigidi Getae,
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annua,
15 *Defunctumque laboribus*
Aequali sorte recreat vicarius[2]

---

[1] E. de Lavelaye, *op. cit.*, vol. I, p. 112—113.

[2] Horaţiu, *Carmina*, III, 24—10—16. Comentariile în ce priveşte interpretarea textului se potrivesc în general. Horaţiu îi numeşte pe geţi *rigidi* din cauza sălbăticimii regiunii. Vergiliu aminteşte de asemenea pe geţi în *Eneida*, VII, 604 („deşi îşi duce puterea militară funestă împotriva geţilor — adică Roma — deschide şi în asemenea împrejurări porţile lui Ianus"). *Immetata* are înţelesul de nedefinit, nedivizat (neîmpărţit) — *non terminata, non divisa. Liberas* nu este o interpretare poetică a epocii de aur, adică nu vrea să spună că pămîntul rodea fără să fie muncit deloc, aşa cum foloseşte Vergiliu cuvîntul în *Georgica*, I, 127 : „Ipsa tellus *liberius* nullo poscente ferebat", ci înseamnă că produsele pămîntului sînt comune tuturora. *Nec cultura placet longior annua*, adică acelaşi pămînt nu este lucrat decît într-un an ca la suebi, iar în anul următor se supune cultivării un alt teren. *Defunctum laboribus* se referă la acela care s-a obosit cu cultivarea pămîntului în anul precedent. După alţii *defunctum = liberatum* în sensul întrebuinţat şi de Vergiliu („*Magnis pelagi defuncte periclis*". *Eneida*, VI, 83), adică cel care a scăpat de munca agricolă. *Recreat* : îl împrospătează, îl recreează prin odihnă, îl schimbă. *Aequali sorte* — cu soartă asemănătoare. Sub cuvîntul *sors* nu se înţelege noţiunea abstractă de „soartă, situaţia asemănătoare" — la care trimit cei mai mulţi comentatori — ci „tragerea la sorţi" cu care au distribuit pămîntul. *Vicarius* — urmaş, locţiitor, cei care urmează. La Roma *vicarius* a însemnat sclavul care aparţinea de bunul — *peculium*—unui alt slcav. Multe inscripţii amintesc de servitorul sclavului, de *vicarius* sau *vicaria* (vezi. R. H. Barrow, *Slavery in the Roman Empire*, p. 102), în schimb în izvoarele literare nu sînt amintiţi aproape deloc. În ceea ce priveşte cele de mai sus, vezi: Pseudodraconi, *Scholia in Horatium vetustiora*, Otto Keller, vol. I, MCMII; A. Cartelier-Louis Passerat, *Quinti Horatii opera*, Paris, 1892; Adolf Kiessling, *Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden*, Siebente Auflage, Berlin, 1930; Wirth Gyula, *Szemelvények Quintus Horatius Flaccus müveiböl*, Budapesta, 1911 etc.

adică: „Mai bine trăiesc şi geţii cei aspri, ale căror pămînturi nehotărnicite le aduc roade şi recolte libere. Nici nu le place să se ocupe mai mult de un an cu agricultura, iar cel care în anul precedent şi-a încheiat munca este înlocuit cu un altul cu aceeaşi menire".

Conform celor de mai sus, geţii nu cunosc proprietatea privată asupra pămîntului, ogoarele lor nu sînt împărţite, le lucrează în comun şi produsele le consumă tot în comun. Acelaşi pămînt îl lucrează numai timp de un an, în anul următor cultivă un alt teren, cînd alţi oameni le iau locul pe brazdă, ca aceia care au obosit să se poată odihni. Textul nu menţionează, dar comentariile afirmă, bazîndu-se pe obiceiurile întîlnite la alte popoare, că acela care a terminat munca în agricultură, în anul de odihnă face serviciul militar.

Acelaşi lucru pe care-l afirmă Horaţiu despre geţi, îl spune şi Caesar despre suebi[1]:

„Ginta suebilor — spune Caesar — este cea mai mare şi mai războinică dintre toate ginţile germanice. După cum se spune, aveau o sută de aşezări (*pagus*) din ale căror hotare scoteau anual cu scopuri războinice cîte o mie de ostaşi.

Cei rămaşi acasă cultivă pămîntul pentru ei şi pentru cei plecaţi, iar în anul următor aceştia pleacă la război, iar lucrătorii de anul trecut rămîn acasă, dar nimeni nu are un ogor al său şi nimeni nu poate lucra aceeaşi bucată de pămînt mai mult de un an. Consumă puţine cereale, se hrănesc mai ales cu produse lactate şi cu carnea cirezilor şi umblă mult la vînat".

Caesar, în cartea a VI-a a operei sale despre războiul cu galii, completează de fapt cele spuse mai sus cu următoarele:

„Nimeni nu are un pămînt sau un teren delimitat, care să formeze proprietatea sa. Dar în fiecare an magistraţii şi şefii delimitează apartenenţa ginţilor (*gentes*) şi a familiilor convieţuitoare (*cognationes hominum*)" [2].

Din confruntarea conţinutului celor două texte reiese că Horaţiu spune despre geţi exact acelaşi lucru pe care-l spune Caesar despre suebi, adică despre germani.

Nici geţii, nici suebii nu cunosc ogoarele delimitate prin hotare şi haturi, nimeni nu poate cultiva aceeaşi bucată de pămînt doi ani la rînd, agricultura alternează, la membrii ginţilor, cu activitatea militară. Cele două afirmaţii identice pentru geţi şi suebi reflectă oare o identitate de fapte, este oare vorba de aceeaşi treaptă de dezvoltare? Credem că nu.

---

[1] *Sueborum gens est longe maxima et bellicosissime Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui qui domi manserunt, se atque illos alunt, hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus.* Caesar, *De Bello Gallico,* IV, 1.

[2] Caesar, *De Bello Gallico,* VI, 22: *Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tunc una coierunt, quantum et quo loco visum est agri atribunt, atque anno post alio transire cogunt.*

Din compararea celor două texte reiese că în esență Horațiu a redat în versuri despre geți, ceea ce Caesar a spus în proză despre suebi :

HORATIUS, *Carmina*, III, 24, 10 :	Caesar, *De Bello Gallico*, IV, I :
. . .*melius*	
Vivunt et rigidi Getae *Immetata quibus iugera liberas* *Fruges et Cererem ferunt* *Nec cultura placet longior annua*	*Sed privati ac separati agri apud eos nihil est* [1]. *Neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet* [2].
Defunctum laboribus *Aequali recreat sorte vicarius*	*Reliqui, qui domi manserunt se atque illos alunt, hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent.*

Identitatea celor două texte este evidentă fără nici un comentariu.

Chiar și de aici reiese că Horațiu, în caracterizarea agriculturii și a societății getice, a ținut seama de agricultura și orînduirea socială a germanilor, descrise de Caesar, ba chiar a luat drept bază opera lui Caesar. Justețea acestei constatări se confirmă tot mai mult, dacă comparăm societatea germană din timpul lui Caesar cu societatea geto-dacică de atunci.

În vremea lui Iulius Caesar germanii trăiesc în organizații gentilice. Ocupația lor principală nu este agricultura, ci creșterea vitelor. Nu cunosc proprietatea privată asupra pămîntului, nu au parcele de pămînt mărginite de haturi, ci în fiecare an magistrații și șefii lor militari împart pămîntul între ginte și obștiile familiale, schimbînd locul. Dezvoltarea forțelor de producție este într-un stadiu primitiv. Nu se ocupă cu plăcere de agricultură (*Agricultura non student*). Schimbarea de la an la an a terenurilor alese pentru agricultură necesită mutarea așezărilor omenești. După cum constată Kosminski[3] — conform mărturiei lui Caesar — pămîntul nu era lucrat de familii izolate, ci de marile grupări gentilice (*cognationes hominum*), așa-numitele „familii mari", adică comunitățile familiale. Îndeletnicirea lor principală era creșterea vitelor. Alimentele de căpetenie erau laptele, cașul și carnea. Cea mai mare parte a timpului și-o petrec la vînătoare. Religia lor — judecînd după descrierea lui Caesar — nu a ajuns pînă la antropomorfism, în schimb cultul corpurilor cerești este general. La ei nu găsim o pătură de preoți bine definită, care să fie desprinsă de comunitate cum este la gali. Nu au conducători permanenți, însă în caz de război își aleg un șef militar. În timp de pace nu au o conducere comună, ci viața publică este dirijată de capii ginților și ai triburilor : „principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt".

Comerțul este puțin dezvoltat ; vînd comercianților care trec pe teritoriile lor numai ceea ce au luat pradă în războaie. Pun mare preț pe ospitalitate.

În astfel de împrejurări, populația nu este stabilă, ci foarte mobilă, mai ales în timpul atacurilor inamice. Caesar spune că triburile germanice de dincolo de Rin, cu ocazia campaniilor sale, și-au părăsit așezările și plecînd în regiuni îndepărtate cu familiile și cu bunurile lor, s-au ascuns în păduri, îngreunînd în acest fel operațiile militare ale romanilor.

---

[1] Caesar, *De Belllo Gallico*, VI, 21 : *Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios.*

[2] *Ibidem*, VI, 22 : . . .*atque anno post alio transire cogunt.*

[3] E. A. Kosminski, **История средних веков**, Moscova, 1952, I, p. 36—37.

Organizațiile gentilice germane prezentate de Caesar au fost caracterizate prin lipsa claselor sociale. Caesar afirmă clar că la ei este egalitate socială, „deoarece orice om vede că avutul său este egal cu avutul celor mai puternici"[1].

„Din cauza lipsei proprietății particulare asupra pămîntului, ei nu se străduiesc să-și facă rost de moșii mari, iar cei puternici nu tind să expulzeze poporul de rînd de pe pămîntul lui, ... la ei lipsește setea de bani din care se nasc învrăjbirea și certurile"[2].

Evident că din textul lui Caesar reiese caracterul societății gentilice germane.

Puterea principală o deține adunarea poporului : numai în timp de război își aleg conducători militari, care au drept de viață și de moarte asupra membrilor comunității.

Engels observă că „la Caesar germanii în parte abia se așezaseră în mod statornic, iar în parte erau încă în căutarea unei asemenea așezări"[3] și că, pe lîngă faptul că ginţile au cultivat în comun pămîntul, la suebi au existat deja obștile familiale comuniste[4].

Din cele menționate mai sus reiese prin urmare că germanii din timpul lui Caesar și printre ei suebii, care au ajuns pe treapta cea mai înaltă a dezvoltării, trăiau încă din plin în societatea gentilică a comunei primitive și nu ajunseseră nici pe treapta democrației militare.

Superioritatea societății geto-dacice reiese clar dacă comparăm caracteristicile mai importante ale acestei societăți cu societatea suebo-germanică din timpul lui Caesar.

În ce privește domiciliul stabil, după cum spune Engels, o parte a triburilor germane abia se așezaseră, iar cealaltă parte încă își căuta un loc stabil pentru așezare. În secolul I înaintea erei noastre, nici nu se mai pune problema stabilizării definitive a geto-dacilor. După cum arată și Pârvan[5], stabilitatea lor o dovedesc printre altele și instituțiile lor militare. La toți barbarii, adică pe cursul Dunării, la triburile germanice și iraniene, tot poporul : femeile, copiii împreună cu cirezile, iau parte la operațiile militare. Înainte de a începe orice luptă își adăpostesc familiile și puținele lor bunuri în fortărețe formate din care, în spatele cîmpului de luptă. Geții, deoarece se stabiliseră și nu duceau o viață nomadă, își trimit la război numai trupele. După cum relatează scriitorii contemporani, armata lor avea o organizație bine închegată, avea trupe aparte de infanterie și cavalerie. Ca o urmare a vieții sedentare este faptul că agricultura la ei era mult mai dezvoltată, iar în regiunile de cîmpie constituia fără îndoială ocupația principală. Columella, deși afirmă că geții sînt „*galaktopotai*"[6], adică se hrănesc exclusiv cu lapte, constatare pe care s-ar putea s-o fi luat din tradiția literară anterioară, totodată știe și menționează și faptul că geții erau foarte pricepuți în agricultură[7]. Triburile

---

[1] Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 22 : „*cum suos quisque opes cum potentissimis aequari videat*"...

[2] *Ibidem* : . .*ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant... ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur.*

[3] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 317.

[4] *Ibidem*, p. 315.

[5] V. Pârvan, *Getica*, p. 148–149.

[6] Columella, *De re rustica*, VII, 2.

[7] *Ibidem* :...*quibusdam nationibus frumenti expertibus*.

tracice, şi printre ele geţii, au fost considerate de greci încă din vechime triburi de agricultori. O altă tradiţie le atribuia lor introducerea agriculturii în Attica[1]. Cerealele tracice sînt cunoscute prin calitatea lor. Conform informaţiilor lui Theophrastos, Tracia şi regiunea Pontului sînt regiuni producătoare de cereale, tocmai din cauza alternanţei frigurilor şi căldurilor mari[2].

Arrian, povestind campania lui Alexandru cel Mare din 335 î.e.n. împotriva geţilor, spune că soldaţii care au trecut în nordul Dunării au găsit lanuri întinse de grîu şi au fost nevoiţi să culce la pămînt spicele cu ajutorul lăncilor ca să poată înainta[3]. Iar în ce priveşte Moesia de atunci, Solin observă că strămoşii romani au numit-o pe bună dreptate „grînar" (*Cereris horreum*)[4]. Deocamdată, chiar neţinînd seama de mărturiile arheologice, nu mai încape îndoială asupra faptului că agricultura geto-dacică din secolul I înaintea erei noastre nu numai că era la un nivel mai ridicat decît agricultura germanilor din timpul lui Caesar, ci era şi îndeletnicirea principală a locuitorilor. Aşezarea definitivă şi agricultura dezvoltată indică natural nu numai o treaptă mai înaltă a dezvoltării forţelor de producţie, ci şi a relaţiilor de producţie.

La această concluzie ajungem dacă aruncăm o scurtă privire şi asupra comerţului. Suebii nu făceau de fapt comerţ cu produsele lor, ci vindeau negustorilor care treceau pe la ei numai prada de război. Nivelul înalt al dezvoltării comerţului geto-dac, apariţia începuturilor producţiei de mărfuri le dovedesc atît datele numismatice, cît şi cele arheologice. Este cunoscut faptul că aproape din fiecare ţinut al Daciei a ieşit la iveală un număr mai mare sau mai mic de monede, aşa-numite „dacice-barbare", pe care şefii triburilor locale le băteau după modele greceşti sau mai cu seamă macedonene. Apariţia monedei locale, chiar dacă este într-o formă primitivă, dovedeşte existenţa pieţei interne, adică o formă embrionară, începătoare, a producţiei de mărfuri. Apariţia timpurie a banilor greceşti şi răspîndirea lor generală pe teritoriul patriei noastre, iar mai tîrziu, începînd din primul sfert al secolului I î.e.n., răspîndirea într-o măsură tot mai mare a banilor romani dovedesc o stare relativ dezvoltată a comerţului, în orice caz o treaptă care a depăşit, dar poate că nu a înlăturat, stadiul schimbului simplu. Kolobova[5], analizînd raporturile reciproce dintre coloniile greceşti de la Marea Neagră şi populaţia băştinaşă, constată că chiar şi existenţa coloniilor greceşti dovedeşte nivelul relativ ridicat al dezvoltării teritoriilor interne, adică faptul că triburile din vecinătatea coloniilor greceşti puteau stabili legături economice şi comerciale cu oraşele greceşti numai în cazul cînd producţia lor făcea posibilă vînzarea anumitor supraproduse.

Săpăturile arheologice clarifică de asemenea legăturile strînse care existau între oraşele greceşti şi teritoriile geto-dacice[6].

---

[1] T. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică*, Bucureşti, 1925, p. 71.

[2] Theophrastos, *De causa plant.*, III, 23, 4.

[3] Arrianos, *Anabasis*, I, 4.

[4] Solin, 22: *Mox Moesia, quos maiores nostri iure Cereris horreum nominabant.*

[5] Kolobova, „V.D.I.", 1949, II, p. 121.

[6] T. V. Blavatskaia, studiind oraşele de pe ţărmul apusean al Mării Negre între secolele VII-I î.e.n., pe baza săpăturilor din patria noastră, rezumă în următoarele rînduri legăturile acestor oraşe cu teritoriile locuite de geţi: „Totodată trebuie să presupunem că legăturile comerciale întreţinute cu teritoriile dinăuntrul ţării au avut o importanţă de bază. Aceasta a fost

Negustorii greci transportau de pe teritoriile locuite de geto-daci în special animale, piei de animale, sclavi şi nu în ultimul rînd, cereale.

Oraşele greceşti de la Pont erau intermediarele comerţului dintre lumea elenistică şi teritoriile getice, iar negustorii din aceste oraşe, înaintînd pe cursul Dunării, au depăşit gurile Prutului şi Siretului, au trecut în văile Siretului şi Trotuşului, au pătruns pe drumul Iezerului Mostiştea, iar prin pasul Buzău au ajuns la dacii din Ardeal. Astfel că cerealele pregătite pentru export din Pont nu erau atît produse ale coloniilor greceşti, cît, mai ales, rodul muncii popoarelor băştinaşe din jurul Mării Negre: sciţi şi diferite triburi tracice[1].

Un alt drum comercial pornea din însăşi Grecia şi urca prin văile rîurilor Axios (Vardar) şi Margus (Morava); pe acest drum şi-au adus negustorii greci uleiul şi vinurile, în schimbul cărora au primit de la daci sclavi şi materii prime[2].

Această scurtă privire asupra comerţului geto-dac, deşi departe de a fi completă, dovedeşte că societatea suebo-germanică din timpul lui Caesar poate fi privită ca rămasă în urmă faţă de societatea geto-dacică, iar sforţările care vor să le situeze pe acelaşi nivel de dezvoltare duc la concluzii greşite şi nejuste.

La aceeaşi concluzie ajungem şi dacă comparăm religia şi organizarea politică a geto-dacilor. În timp ce germanii din epoca lui Caesar n-au avut o preoţime separată, însemnările scriitorilor antici şi săpăturile arheologice arată că în secolul I î.e.n. geto-dacii au instituţii religioase bine formate, sanctuare, o ierarhizare a preoţimii în frunte cu marele preot, care deţine cea mai mare putere după rege. Religia nu mai exprimă atitudinea mistică a comunităţii sau a indivizilor în faţa forţelor necunoscute ale naturii, ci a devenit o instituţie de stat ai cărei reprezentanţi sînt preoţii, sprijinitorii oficiali ai regelui şi ai păturilor conducătoare.

---

sursa din care s-a clădit bunăstarea multor oraşe de pe ţărmul apusean al Mării Negre. Dacă în secolele VII-V î.e.n. găsim numele elenilor numai în jurul gurilor Siretului, acum, între secolele III-I, aşezările greceşti sînt răspîndite adînc pe cursul Dunării şi al afluenţilor săi. Această singură informaţie asupra apariţiei şi extinderii grecilor în bazinul Dunării între secolele III-I î.e.n. a făcut posibilă studierea aşezărilor locale. Aşezările de la Poiana, Carsium, Piscul Crăsanilor, Spanţov, Căscioarele, Giurgiu, Zimnicea, Stoleneşti şi Gemenea conţin, în afară de materiale locale, şi multe amfore, opaiţe, vase de sticlă şi alte obiecte. Stampilele amforelor datînd din secolele III-I î.e.n. arată clar că acestea proveneau din Thasos, Rhodos şi chiar din Cnidos. Este interesantă aşezarea Piscul Crăsanilor de lîngă Ialomiţa, unde s-au găsit vase din Megara şi cupe din Delos şi printre acestea nu numai bucăţi importate, ci şi de fabricaţie locală. Pe lîngă obiecte a mai ieşit la iveală tot atunci şi o mare cantitate de monede. Pe cursul Dunării şi al cîtorva afluenţi au ieşit la iveală bani din vremea lui Alexandru cel Mare şi a lui Lysimach, tetradrahme din Thasos şi „imitaţii barbare" ale acestora. Toate aceste date confirmă importanta pătrundere a comerţului grecesc în bazinul dunărean în epoca elenistică". Rezumatul de mai sus, redat de Blavatskaia, poate fi completat cu rezultatele săpăturilor efectuate în timpul celui de-al doilea război mondial şi în special după eliberare, care dovedesc că legăturile grecilor s-au extins nu numai asupra Munteniei, ci şi asupra Olteniei şi Transilvaniei. V. Blavatskaia, **Западно-понтийские города VII—I веках до нашей эры**, Moscova, 1952, p. 124—125. Vezi şi studiile lui Em. Condurachi, *Raporturi între autohtoni şi greci în Dobrogea*, „S.C.I.V.", II, 1951, nr. 2, p. 45—60, şi *Contribuţia săpăturilor arheologice organizate de Academia R.P.R. la Histria* etc., în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1954, p. 61—79.

[1] T. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia Antică*, p. 75.

[2] A. Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, Budapesta, 1932, p. 6.

O deosebire asemănătoare prezintă şi organizarea politică. La germani, în afară de şeful ginţilor şi triburilor, nu există o altă autoritate permanentă; numai în timp de război îşi aleg conducători militari cu putere deplină. Etnografii au înregistrat acest obicei şi la indienii irochezi din America. La daci egalitatea de gintă şi trib s-a sfîrşit mai de vreme şi deja în secolul III î.e.n. a luat naştere o oarecare autoritate centrală, s-au înfiripat uniunile de triburi şi nu peste mult, tronul regelui a devenit ereditar[1].

Pe baza celor de mai sus trebuie să ajungem inevitabil la concluzia că în secolul I î.e.n. societatea geto-dacică era mai dezvoltată, se găsea la un nivel mai ridicat decît acela al societăţii triburilor suebo-germanice din epoca lui Caesar. Horaţiu, prezentînd agricultura getică, urmează, în ce priveşte amănuntele, descrierea lui Caesar, versificînd-o. În timp ce societatea germanică este încă în stadiul obştilor gentilice şi familiale, credem că geţii au depăşit acest stadiu, aşa că în privinţa lor textul lui Horaţiu nu are o valoare hotărîtoare. De fapt descrierea nu oglindeşte condiţiile dacice, ci pe cele suebo-germanice şi prin urmare nu poate servi drept mărturie a faptului că în societatea geto-dacică nu s-a format modul de producţie sclavagist şi că această societate nu depăşise încă cadrele comunei primitive gentilice.

Cu toate acestea se pune problema dacă oda lui Horaţiu nu ar avea totuşi o oarecare valoare documentară, dacă nu se găsesc în ea unele aluzii care ar reflecta, cel puţin într-o oarecare măsură, realitatea istorică.

Dacii, mai ales începînd cu epoca lui Burebista, au întreprins multe acţiuni care i-au făcut cunoscuţi la Roma. Faptele militare ale lui Burebista şi cuceririle sale spre Pannonia şi spre ţărmul Mării Negre ameninţau interesele Romei. Pe timpul războiului civil dintre Caesar şi Pompeius, dacii s-au amestecat în treburile interne ale Romei devenind aliaţii lui Pompeius, dar nu avem date asupra participării lor efective la război. La sfîrşitul războaielor civile, în jurul anului 29 î.e.n., trupele lui Cotiso au năvălit peste Dunărea îngheţată şi au început să prade teritoriile Moesiei. Mai întîi, i-a respins Licinius Crassus şi apoi Cornelius Lentulus[2]. Iar Velleius Paterculus ne informează că Caesar a vrut să ducă cu sine pe Octavian la războaie împotriva geţilor şi a parţilor[3].

August, împreună cu generalii săi, a dus multe campanii militare împotriva dacilor invadatori. Ba chiar a colonizat circa 50 000 de daci în partea de sud a Dunării, în Moesia[4].

Despre aceste acţiuni militare aminteşte şi monumentul din Ancyra[5].

Deci, în epoca lui Horaţiu, geto-dacii erau bine cunoscuţi la Roma, însuşi Horaţiu îi cunoaşte. Aceasta o dovedesc numeroasele indicaţii pe care le găsim mai ales în odele sale. Este cunoscut că Horaţiu şi-a scris primele trei cărţi de ode între anii 30—23 î.e.n., în perioada formării şi consolidării principatului, în epoca invaziilor regelui dac Cotiso şi a

---

[1] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 129—130.
[2] L. Annaeus Florus, *Epitomae*, IV, 12.
[3] Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 59.
[4] Strabo, VII, 3, 10 (303).
[5] *Citraquod (sc. flumen Danuvi) Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi romani perferre coegit.*

contraatacurilor Romei. Oda scrisă zeiței Fortuna, în care imploră ajutor pentru trupele plecate împotriva dușmanilor externi, ca și poezia tratată de noi, amintește pe scitul vagabond împreună cu dacul sălbatic[1]. În oda închinată lui Mecaena, în care își laudă și propria sa imortalitate, amintește și despre daci[2]. În oda a șasea[3], care aparține ciclului de ode romane, fiind una din cele mai frumoase expresii ideologice a așa-zisei politici de pace a lui Augustus, se vorbește, pe de o parte despre ajutorul dat lui Antonius de către daci[4], iar pe de altă parte despre atacurile repezi venite împotriva romanilor de dincolo de Dunăre.

Într-o altă odă[5] închinată lui Mecaena face o aluzie la căderea regelui dac Cotiso, fapt amintit și de Annaeus Florus.

În sfîrșit, și cartea a IV-a a odelor scrise între anii 17 și 13 î.e.n. pomenește pe daci. Oda 15 a acestei cărți îl preamărește pe Augustus ca restauratorul păcii și onoarei imperiului, ca cel care a făcut să reînvie moravurile strămoșești. Nici poporul care locuiește în regiunea Dunării, nici geții, nici perșii necredincioși, nici triburile de lîngă malurile rîului Tanais — spune Horațiu — nu destramă pacea, legea imperiului[6].

Horațiu, care a luat parte de la început la luptele politice ale epocii sale și mai tîrziu s-a împrietenit cu cei mai înalți conducători ai vieții politice, a cunoscut evenimentele cele mai de seamă ale epocii sale și, evident, a auzit multe despre triburile sau popoarele aliate cu Roma sau învrăjbite cu ea. Analiza operei sale poetice a dovedit că Horațiu, în ciuda concepției sale epicurene și stoice, a trăit intens evenimentele și marile probleme, luptele interne și externe ale epocii sale, care se oglindesc în poezia sa. Mașkin[7], în monografia sa monumentală asupra principatului lui August — una dintre cele mai bune monografii despre această epocă — arată în mod convingător cum devine Horațiu interpretul ideologiei oficiale și cum se oglindesc în poezia lui năzuințele lui August precum și evenimentele epocii.

Nu știm dacă în sec. I î.e.n., în lumea romană, cineva va fi făcut măcar o încercare pentru descrierea amănunțită a istoriei și a societății geto-dacice. Ceea ce se știe despre geto-daci la Roma s-a putut afla din spusele ostașilor legiunilor și ale comercianților, spuse care nu erau întotdeauna demne de încredere în ceea ce privește amănuntele. Astfel, cuno-

---

[1] Horatius, *Carmina*, I, 35.
[2] *Ibidem*, II, 20.
[3] *Ibidem*, III, 6.
[4] Cassius Dio, II, 22.
[5] Horatius, *Carmina*, III, 17—24.
[6] *Ibidem*, IV, 15—17. In afară de locul citat, el îi mai amintește și pe geți în această odă. Pe daci în schimb îi pomenește de mai multe ori. Din aceasta însă nu se poate conchide că cuvîntul get la Roma a fost întrebuințat numai de poeții care cunoșteau bine izvoarele vechi grecești. Descrierea lui Strabon despre geto-daci face lipsite de temei ipotezele de acest soi. Întrebuințarea cuvîntului get, în sens de denumire a unui popor era generală în secolul I î.e.n. și în secolul I e.n. Astfel îi amintește Tibullus în cartea a IV-a, I, 146, iar Properțiu, în cartea a V-a, v. 39, vorbește despre „*hiberni Getae*", în V, 44, despre „*astuti getae*". Velleius Paterculus în *Historia Romana* (II, 59, 4) vorbește despre „*Bellum geticum*", însă alte izvoare, amintind același război, întrebuințează cuvîntul „dacus"; astfel de exemplu C. Suetonius Tranquillus în opera sa *De vita Caesarum* (în viața lui Iulius Caesar, c. 44) spune: „*Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere....*".
[7] N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*. Ed. de stat pentru literatură științifică, București, 1954, p. 500—503.

ştinţele lui Horaţiu despre geţi, culese prin asemenea surse, nu pot fi socotite ca neîndoielnice. Auzind că agricultura geţilor se practică într-o comunitate oarecare, necunoscînd însă amănuntele acestei exploatări în comun, Horaţiu a luat ca bază agricultura suebo-germană prezentată de Caesar. Oricît de bine ar fi fost cunoscută la Roma tactica militară şi invaziile geto-dacilor, precum şi victoriile repurtate de generalii romani, care luptau împotriva lor, totuşi, felul lor de viaţă, obiceiurile şi relaţiile lor de proprietate au rămas în acest timp încă necunoscute sau abia bănuite pe bază de ştiri cu totul vagi. Astfel, nici relatarea lui Horaţiu nu poate fi privită ca un izvor sigur, ci, în cel mai bun caz, din versurile lui putem conchide că în agricultura geto-dacilor a fost dominantă o oarecare formă de comunitate, aceasta însă nefiind identică cu forma amintită la germani.

Ne aflăm aici în faţa unui fenomen care apare adesea la poeţii, ba chiar şi la istoricii antici. Este obiceiul de a caracteriza situaţiile, fenomenele şi evenimentele vag cunoscute, după situaţiile, fenomenele şi evenimentele asemănătoare, bine cunoscute. Caracterizînd agricultura geţilor, ni se pare că Horaţiu a recurs la acest procedeu.

Într-adevăr, caracterul comun al agriculturii geto-dacice e atestat şi de alte izvoare scrise. Astfel, Iosephus Flavius, un scriitor iudeu, prezentînd cele trei curente filozofice (*genera philosophiae*) ale evreilor contemporani din Palestina, ne face cunoscut modul de viaţă al fariseilor, sadduceilor şi eseenilor. După caracterizarea eseenilor, el observă că aceştia de fapt au acelaşi mod de viaţă, ca aceia care la daci se numesc „pleistoi"[1]. „*In summa eandem fere vivendi rationem sequntur, quam hi, qui apud Dacos pleistoi nominantur*"[2].

Iosephus tratează chiar în două opere concepţia eseenilor. În *Bellum Judaicum*[3] povesteşte mai amănunţit, iar în *Antiquitates Judaicae* mai pe scurt şi mai concis aceleaşi lucruri despre ei. Din cele două prezentări aflăm caracteristicile principale ale modului de viaţă şi ale concepţiei eseenilor[4]. Ei se deosebesc de celelalte grupări iudaice din trei puncte de vedere: trăiesc în comunitatea bunurilor, cred în nemurirea sufletului şi nu-şi întemeiază familii sau dacă le întemeiază, pun mult preţ pe virtutea femeii şi pe viaţa familială curată. Evident că în

---

[1] Flavius Iosephus, *Antiquitates Judaicae*, XVIII, 2.

[2] Flavius Iosephus, *op. cit.* În originalul grecesc: ξῶσι δι ὦδὲν παρηλλαγμένως ἀλλ'ὅτι μάλιστα ἐμφέροντερ Δακῶν τοῖς πλείστος λεγομένοις. *Flavii Iosephi Opera*, eddidit et apparatu critico instruxit Benedictus Niese, vol. IV, Berolini apud Weidemanos, MDCCCLXXXX. „Οἱ πλεῖστοι" înseamnă „numărul cel mai mare", „cei mai mulţi", „mulţimea". În unele manuscrise, după cum observă Niese, se întrebuinţează alţi termeni: „πολίσταις" şi „Κτἑσταις". După Scaliger şi Pârvan, primul ar indica prezenţa unor monahi la daci, iar cuvîntul „Κτίστης" înseamnă „întemeietor", „ctitor".

[3] Flavius Iosephus, *Bellum Judaicum*, Traducere de Istóczy Gy., Budapesta, 1900, p. 120 şi urm.

[4] Cu doctrinele şi felul de viaţă al eseenilor se ocupă şi alţi scriitori antici, cum sînt, de exemplu, Philo, Plinius, Epiphanius, Porphyrio, Eusebius şi alţii. Din relatările acestora aflăm că eseenii îşi recrutau membrii din toate păturile sociale. Cei mai mulţi dintre ei au locuit pe ţărmul de apus al Mării Moarte, după unii aproape de Hebron, după alţii în pustiul Engadi. De cele mai multe ori şi-au petrecut viaţa în sate, dar îi aflăm şi în oraşe luînd parte activă la viaţa politică. Se ocupau îndeosebi cu agricultura, dar mulţi dintre ei erau buni meşteşugari, îndeletnicindu-se cu diferite meserii, cu excepţia pregătirii armelor, strict oprită de doctrina lor. Veniturile individuale le vărsau într-un fond comun, din care acopereau cheltuielile comunităţii. Vezi: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de lithurgie*; *Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics*.

primul rînd comunitatea bunurilor l-a determinat pe Iosephus să-i compare cu dacii, iar pe baza celor menționate mai sus găsim trăsături asemănătoare și din celelalte puncte de vedere[1].

Observațiile lui Iosephus ar arăta, oricît de curios ar părea, că acest scriitor evreu a cunoscut pe daci. Dacă, însă, avem în vedere împrejurările vieții lui, nu putem să nu considerăm demne de încredere observațiile sale referitoare la daci. Iosephus, născut în 37 e.n., a trecut în anul 63 e.n. prin Roma, ca să-și apere niște compatrioți. După izbucnirea războiului iudaic s-a alăturat și el răsculaților, însă a ajuns îndată prizonierul romanilor, a devenit prietenul lui Vespasian și al lui Titus, ba chiar și-a luat numele lor. A luat parte la asediul Ierusalimului, apoi a trăit la Roma pînă la sfîrșitul vieții, avînd legături și cu curtea imperială. Operele istorice și le-a redactat sub Titus și Domițian, prin urmare atunci cînd legiunile lui Domițian s-au bătut pentru prima oară cu oștile lui Decebal. *Antichitățile iudaice* le-a terminat tocmai după aceste războaie, cu un an înainte de moartea sa, în 93 e.n.

Știind toate acestea, putem considera firesc că în timpul războaielor cu dacii, obiceiurile, felul lor de a trăi, să fi fost mai bine cunoscute la Roma și să le fi cunoscut și Iosephus. De aceea îi compară pe eseeni cu ei, pentru că știa că cititorii îi cunosc pe daci.

---

[1] Referitor la comunitatea bunurilor, în *Bellum Judaicum* el spune următoarele : „Ba chiar detestă bogăția, la ei este de admirat instituția comunității bunurilor și între ei nu se poate găsi nici măcar unul care să posede mai multe bunuri decît celălalt și au declarat că cei care voiesc să se alăture disciplinii lor, vor fi datori să-și predea bunurile asociației". În *Antiquitates* arată că „ei se consacră pe deplin agriculturii. Bunurile (*facultates*) le posedă în comun și nici unul mai bogat nu folosește mai mult din avutul său decît cel ce nu are nimic", I. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, XVIII, 2.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

TRIBURILE GETO-DACE ŞI CIRCULAŢIA MONEDELOR LUI FILIP AL II-LEA LA NORD DE DUNĂRE

DE

CONSTANTIN PREDA

Una dintre problemele de seamă, referitoare la o fază principală din viaţa populaţiei băştinaşe de pe teritoriul de azi al ţării noastre, o constituie circulaţia monedelor lui Filip al II-lea (359—336 î.e.n.), regele Macedoniei, la triburile geto-dace din regiunea carpato-dunăreană.

Procesul răspîndirii monedei macedonene pe arii atît de întinse, atestată de numeroasele descoperiri numismatice, a fost explicat aproape de toţii cercetătorii din acest domeniu ca fiind numai rezultatul expansiunii economice şi mai ales politice a statului macedonean, în timpul domniei lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare, neglijîndu-se factorul intern, legat de stadiul de dezvoltare al triburilor şi populaţiilor care au primit acest nou etalon de schimb.

Noile posibilităţi de cercetare, prin aplicarea principiilor materialismului dialectic la studiul dezvoltării societăţii, ne îngăduie să privim şi acest fenomen sub toate aspectele lui, pornind în primul rînd de la studiul forţelor şi relaţiilor de producţie la geto-daci în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.

Numai în funcţie de cunoaşterea stadiului de dezvoltare social-economic al populaţiei băştinaşe de la nordul Dunării, fără a neglija, evident, celelalte cauze de ordin extern, acelea legate de expansiunea economică şi politică a Macedoniei, vom înţelege de ce monedele lui Filip pătrund în regiunile noastre destul de repede şi în număr relativ mare.

De aceea vom încerca mai întîi, folosindu-ne în măsura în care dispunem de informaţiile literare şi arheologice în general, să arătăm pe scurt, care era nivelul dezvoltării forţelor de producţie şi organizarea socială la geto-daci, în vremea cînd în sudul Dunării, în locul Greciei se ridică pe primul plan Macedonia, o nouă şi puternică formaţiune statală sclavagistă, condusă de Filip al II-lea.

Pe la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., populaţia geto-dacă de la nordul Dunării, în urma răspîndirii şi folosirii fierului pe o scară mai mare, răspîndire în care sciţii jucaseră un rol important, cunoaşte o nouă

etapă de dezvoltare, prin trecerea de la prima la cea de a doua epocă a fierului. Multă vreme principalele descoperiri şi realizări din cea de a doua vîrstă a fierului în Dacia au fost puse în mod greşit numai pe seama celţilor. Cercetările arheologice din ultimul timp, care au scos la iveală un numeros material privind cultura materială a dacilor şi care au făcut posibilă o mai atentă examinare a descoperirilor, au mărit şi posibilităţile de cunoaştere a conţinutului real al celei de a doua epoci a fierului, deosebindu-se ceea ce este celtic de ceea ce este local. Fără îndoială că o generalizare şi o maximă dezvoltare a acestei epoci-le întîlnim la geto-daci în cursul secolelor II—I.

Începuturile ei însă sînt atestate cu aproape două secole mai devreme. Din tot complexul de material dacic, cunoscut astăzi, puţin este acela care se poate atribui secolului al IV-lea î.e.n., dar suficient pentru a demonstra că la acea dată, cel puţin o parte din triburile geto-dace, dacă nu majoritatea, intraseră în cea de a doua epocă a fierului.

Săpăturile arheologice efectuate la Poiana-Tecuci au surprins în cadrul aşezării un strat de cultură, care se datează pe bază de monede şi ceramică în secolul al IV-lea şi este atribuit celei de a doua vîrste a fierului [1].

Mai clar şi mai precis, această fază de început a Latène-ului dacic se constată în aşezarea de la Zimnicea, ale cărei începuturi se pot sigur data către mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. [2], fără însă a putea preciza, deocamdată, care este materialul arheologic caracteristic acestei etape. În aceeaşi epocă se încadrează, după toate probabilităţile, şi ceramica de la Dăbuleni şi Orlea [3], la care se mai adaugă şi vasul de la Coţofenii din Dos [4], toate acestea prezentînd o serie de particularităţi ce le deosebesc de ceramica specifică celei de a doua vîrste a fierului din Dacia, în secolele III—I.

Nu este de loc exclus ca în aşezările de la Crăsani, Tinosul, Mănăstirea, Coconi, Sîncrăeni etc., să existe unele elemente care să poată fi încadrate în această fază de început a Latène-ului dacic.

Informaţiile noastre de ordin arheologic, pentru epoca la care ne referim, se vor înmulţi pe măsură ce se va cerceta materialul mai îndeaproape, iar numărul aşezărilor geto-dace va creşte.

O bază reală trebuie să aibă ştirile literare, foarte preţioase, pe care le avem de la Ptolemaios al lui Lagos, prin Arrian şi Strabo, referitoare la expediţia întreprinsă de Alexandru cel Mare la nord de Dunăre, în anul 335 î.e.n. Informaţiile acestea, a căror veracitate nu poate fi pusă la îndoială, provenind de la unul din martorii oculari ai evenimentelor, reflectă o serie de aspecte din activitatea şi organizarea socială a populaţiei geto-dace, nu numai în vremea cînd se plasează evenimentul, dar şi în deceniile care îl precedă imediat.

Din relatarea lui Arrian se desprinde că, după ce armata macedoneană a trecut Dunărea, şi-a ales ca teren de pătrundere în teritoriul getic, pentru a nu fi zărită, lanurile de grîu, care ocupau suprafeţele întinse de

---

[1] „S C I V", 1951, nr. 1—2, p. 186—187.
[2] „S C I V", 1950, nr. 1—2, p. 98—99.
[3] D. Berciu, *Colecţia de antichităţi „Gh Georgescu-Corabia"*, Caracal, 1937, p. 79.
[4] K. Schuchhardt, în *Schumacher Festschrift*, Mainz, 1930, p. 185.

pămînt și grîul fiind înalt, soldații erau nevoiți să-și croiască drum cu ajutorul sulițelor [1].

Desigur că una din principalele ocupații ale geto-dacilor în această vreme, de altfel ca și înainte, era agricultura. Prezența lanurilor de grîu pe suprafețe întinse și calitatea grîului, pe care o deducem din înălțimea lui, fapt pe care-l menționează izvorul, presupune că populația băștinașă de la nordul Dunării cunoștea și poseda noi și avansate unelte agricole de fier, care permiteau practicarea agriculturii mult mai intens decît în epoca anterioară.

Arheologic nu avem documentate pînă acum plugul cu brăzdar de fier — despre care Engels spune că a făcut posibilă cultivarea pămîntului pe o scară mai mare — securea și sapa de fier, care au prefăcut pădurile în ogoare și pășuni [2], dar aceasta nu ne împiedică să credem că într-un număr relativ redus și răspîndit, unelte agricole de fier trebuie să fi existat, pentru a se putea da naștere la culturi de cereale de genul celor amintite de izvor. Poate că aici trebuie rezervat un loc și uneltelor de lemn, care au jucat, foarte probabil, în această vreme, un rol însemnat, iar arheologic, prin natura lor, nu pot fi documentate.

Epoca a doua a fierului presupune o nouă treaptă de dezvoltare a triburilor băștinașe, ce nu se rezumă numai la dezvoltarea pe care o cunosc uneltele de fier, ci la întreg complexul de unelte, care se înmulțesc și se perfecționează, în raport cu epoca precedentă, permițînd realizări noi și mari în toate domeniile de activitate.

De aceea, cultivarea pămîntului în proporții sporite în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., este rezultatul procesului continuu de dezvoltare a forțelor de producție din această vreme, care cunoscuseră un nou salt în evoluția lor firească.

Existența uneltelor de fier, necesare prelucrării lemnului, o putem deduce din prezența numărului mare de bărci, acele μονόξυλα, cu ajutorul cărora armata macedoneană trece Dunărea în 335 î.e.n.

Același autor, referindu-se la acest moment din timpul expediției, arată că „era foarte mare belșug de astfel de bărci" [3]. Într-adevăr, dacă ne gîndim că o armată de patru mii de soldați a reușit să treacă Dunărea într-o singură noapte, trebuie să admitem că pe malurile fluviului numărul monoxilelor era destul de mare. Pentru confecționarea unui număr atît de mare de bărci de tipul celor amintite, lucrate din trunchiuri de copac, care trebuiau să corespundă unor anumite dimensiuni, putem crede că erau folosite unelte de fier adecvate, printre care nelipsite trebuie să fi fost securea sau toporul de fier.

Extinderea și intensificarea cultivării pămîntului, pe lîngă existența unor unelte de muncă avansate, presupune și prezența unui număr însemnat de animale, a căror forță se dovedește a fi din ce în ce mai necesară.

Creșterea vitelor constituia o ocupație distinctă de agricultură, dar între acestea trebuie să fi fost o strînsă legătură. Creșterea vitelor se arătase încă din epocile precedente mai rentabilă, ea acoperind nevoi în domeniul

---

[1] Arrian, 1, 4, 1–5, și la Pârvan, *Getica*, p. 47.

[2] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Ed. de stat pentru literatură politică, 1955, p. 202.

[3] Arrian, I, 3, 6.

cultivării pămîntului, în domeniul hranei și al îmbrăcămintei și în relațiile de schimb.

O cît de vagă idee asupra amploarei creșterii animalelor ne-o putem face pornind tot de la știrile literare. Tot Arrian relatează că armata lui Alexandru cel Mare a fost întîmpinată pe malul stîng al Dunării de circa 4000 de călăreți geți [1]. Cu patru ani mai devreme, Filip al II-lea luase ca pradă de război de la sciții conduși de Atheas în Dobrogea, 20 000 de iepe pentru reproducere [2]. Deși este vorba de o populație scitică, numărul mare de iepe, chiar dacă a fost exagerat, a fost completat, foarte probabil și cu animale ce le aveau geții localnici. Dacă una din speciile de animale mai pretențioase de crescut și de întreținut, cum este calul, se creștea în proporțiile amintite, cu atît mai mult trebuie să fi sporit numărul celorlalte categorii de animale.

Tot datorită răspîndirii și folosirii fierului, meseriile încep să se dezvolte din ce în ce mai mult. Pentru prelucrarea și reducerea minereului de fier și pentru confecționarea de noi unelte de metal se cerea o îndemînare și o pricepere deosebite. De aceea vor începe să apară acum unii dintre membrii comunității, specializați în anumite meșteșuguri, ceea ce constituie germenele viitoarelor ramuri ale meseriilor, ca o ocupație separată de agricultură.

Pe lîngă prelucrarea metalelor, meșteșugul olăritului este acela care ia un avînt deosebit și un aspect nou. Întîlnim pentru prima dată în această vreme vase de pămînt lucrate cu roata dintr-o pastă fină, cenușie și cu forme noi și elegante. Răspîndirea roții olarului, în care celții jucaseră un rol însemnat, dădu prilej geto-dacilor să pună bazele unei noi grupe ceramice, ce va fi dezvoltată mai bogat și mai variat în secolele următoare.

Cu tot progresul care se realizează în domeniul meseriilor, ele își mențin tot un caracter casnic, rămînînd legate de agricultură.

Nu se poate încă vorbi de cea de a doua mare diviziune socială a muncii — separarea meseriilor de agricultură — ci abia putem întrevedea la această dată, în specializarea unor meseriași, numai unele începuturi timide și izolate, care se vor accentua și dezvolta în secolele III—I.

Strîns legată de nivelul dezvoltării meseriilor se pune și problema producției de mărfuri, cînd meseriașul se rupe definitiv de munca agricolă și produce exclusiv pentru nevoile pieței.

Producția de mărfuri este determinată, în primul rînd, de existența celei de a doua mari diviziuni sociale a muncii. În această privință, Engels spune că „o dată cu scindarea producției în cele două mari ramuri principale, agricultură și meșteșug, se naște producția în vederea schimbului, producția de mărfuri, care se caracterizează din punct de vedere economic prin introducerea : 1) banilor de metal și totodată a capitalului bănesc, a dobînzii și a cametei ; 2) a negustorimii ca clasă mijlocitoare între producători ; 3) a proprietății private asupra pămîntului și a ipotecii, și 4) a muncii sclavagiste ca formă dominantă a producției” [3].

După cum reiese din caracterizarea lui Engels, în condițiile comunei primitive nu se poate vorbi de o producție de mărfuri în sensul celor preci-

---

[1] Arrian, *loc. cit.*

[2] Justinus, IX, 2 și Paul Nicorescu, în „Dacia”, II, 1925, p. 26—27.

[3] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 352.

zate mai sus. O asemenea producție poate fi constatată începînd abia cu societatea sclavagistă [1].

Dar, ca orice fenomen economic, și producția de mărfuri a constituit un proces îndelungat, ale cărei începuturi pot fi sezisate încă în cadrul orînduirii comunei primitive. Vorbind de apariția produsului sub formă de marfă, care presupune o diviziune socială a muncii destul de dezvoltată, Marx arată că „o asemenea treaptă de dezvoltare este însă comună celor mai diferite formațiuni economice ale societății pe care le cunoaște istoria" [2].

Ținînd seama de cele prezentate mai sus, se poate spune că la triburile geto-dace în secolul al IV-lea î.e.n. nu sînt încă dovedite cea de a doua mare diviziune socială a muncii și producția de mărfuri, în formele lor clasice de dezvoltare. Evoluția noilor forțe de producție, care permit progrese sensibile în toate domeniile de activitate față de epoca precedentă, ne îngăduie să întrevedem, pentru această vreme, la geto-daci, numai unele începuturi, neînchegate încă deplin, atît ale celei de a doua mari diviziuni sociale a muncii, cît și ale unei producții de mărfuri.

Una din condițiile care caracterizează treapta producției de mărfuri, după Engels, este apariția muncii sclavilor ca o formă dominantă a producției. Sîntem departe de a putea vorbi la geto-daci, în cursul secolului al IV-lea î.e.n., de o muncă sclavagistă dominantă. Bazei economice din cea de a doua vîrstă a fierului în Dacia, în faza ei de început, îi corespunde, pe plan social, acea organizare de triburi și uniuni de triburi, pe care noi o cunoaștem sub numele de „democrație militară" [3]. Mărirea numărului populației impune de la sine gruparea triburilor și a teritoriilor lor, dînd naștere la uniunile de triburi.

Cei 4000 de călăreți și 10 000 de pedestrași geți, despre care ne informează Ptolemaios că au încercat să opună rezistență armatei macedonene cu prilejul expediției amintite din anul 335 î.e.n. [4], presupun organizarea geților din cîmpia Dunării într-o mare uniune de triburi. În fruntea triburilor și uniunilor de triburi se afla acel „res" sau „basileus", în sens de șef militar, ales din sînul comunității, pe care-l găsim documentat istoric la începutul secolului al III-lea î.e.n., în persoana lui Dromichete.

Așezarea geților, prădată de Alexandru în timpul expediției amintite mai sus, a cărei importanță o putem deduce din faptul că Arrian o menționează ca fiind orașul geților [5], trebuie să fi servit drept centru al unei uniuni de triburi, în care șefii militari își aveau reședința lor.

Șefii militari sînt primii în măsură să ia contact cu lumea exterioară, prin autoritatea și puterea pe care ei le dețin de pe urma războaielor; de aceea ei erau aceia care efectuau operațiile de schimb în calitate de reprezentanți ai comunității, ale cărei bunuri le consideră treptat avutul lor personal.

Avantajele schimbului, de pe urma căruia beneficiau în primul rînd șefii militari, gustul pentru arme și podoabe, pe care le puteau aduce din lumea greacă sclavagistă, unde meseriile atinseseră un înalt grad de dez-

---

[1] I. Lențman, *Producția de mărfuri în Grecia antică*, în „An. rom. sov.", seria istorie, 1954, 2., p. 25.

[2] K. Marx, *Capitalul*, vol I, ediția a II-a, ed. P.M.R., 1948, p. 178.

[3] C. Daicoviciu, *Dacii în Munții Orăștiei*, în „Studii și cercetări științifice,", Academia R.P.R., Filiala Cluj, 1950, p. 120 și urm.

[4] V Pârvan, *op. cit.*, p. 47.

[5] Arrian, *I*, 4, 1—5 și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 59—65.

voltare, şi în schimbul cărora trebuiau să dea produse locale, a fost principalul motiv pentru care şefii militari au stimulat producţia în sînul triburilor geto-dace.

Mărfurile necesare se obţineau în schimbul produselor agricole, animale şi sclavi, atît de căutaţi în lumea sclavagistă de la sudul Dunării. Despre numărul mare de sclavi vînduţi din rîndul populaţiei geto-dace pe pieţele greceşti, ne putem face o idee din denumirea de „dacul" şi „getul", pe care Menandru o dă în comediile sale sclavilor. Este ştiut că orînduirea sclavagistă, de tipul celei din Grecia antică, avea nevoie mare de mînă de lucru sclavagistă, pe care la preţuri derizorii o putea procura din lumea încă înapoiată din punctul de vedere al evoluţiei societăţii, unde sclavia mai era încă în faza patriarhală.

Din cele înfăţişate pînă aici, reiese că pe la mijlocul secolului al IV-lea, populaţia geto-dacă era deţinătoare a unei cantităţi însemnate de produse, mărită în urma dezvoltării forţelor de producţie şi a stimulentului trezit de schimburile intertribale şi mai ales de cele cu lumea dinafară. Ea avea în sînul ei pe acei şefi militari, mijlocitori în relaţiile comerciale, şi prezenta toate condiţiile pentru a putea trece la un schimb pe o scară mai largă, primind în locul mărfii vîndute un etalon de schimb, reprezentat prin moneda lui Filip al II-lea.

Terenul pentru circulaţia monedei bătute fusese deja pregătit prin folosirea în operaţiile de schimb a uneltelor şi obiectelor de metal, documentate printr-o serie de descoperiri. Întrebuinţarea obiectelor de metal ca mijloc de schimb este cunoscută încă din epoca aramei [1].

Mai frecvent întîlnim obiecte şi unelte de metal folosite ca mijloc de schimb în epoca de sfîrşit a bronzului şi prima epocă a fierului. Dovadă sînt numeroasele depozite de unelte de bronz descoperite mai ales în regiunea Transilvaniei, compuse din seceri, securi, inele etc.

Iată dar cum cu secole înainte, pe lîngă schimbul în natură, populaţia care locuia pe teritoriul de azi al ţării noastre a întrebuinţat ca etalon, în procesul de schimb, obiecte şi unelte de metal [2].

Metalul cîntărit sau sub formă de obiecte, prezentînd avantaje superioare şi uşurînd operaţiile de schimb, începe să fie din ce în ce mai căutat şi apreciat.

Un nou pas spre cunoaşterea şi folosirea monedei la noi, îl constituie tăierea metalului în formă de obiecte diferite după o normă ponderală. Este vorba de tezaurul de la Turnu-Măgurele, care conţine 433 de inele de aur şi cîteva obiecte, tot de aur, în formă de cilindre, toate tăiate după norma ponderală a Cyzicului [3].

Tot în această categorie intră şi aşa-zisele „vîrfuri de săgeţi" [4], descoperite în număr aşa de mare în Dobrogea, care, ca şi inelele de la Turnu-Măgurele, constituie o fază premonetară avansată în evoluţia şi apariţia monedei [5]. Aceste obiecte-monedă nu fac decît să pregătească drumul pe care va circula moneda lui Filip al II-lea.

---

[1] I. Nestor, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1954, partea I, p. 48.

[2] I. Nestor în „Buletinul societăţii numismatice romîne", XXIX-XXXVI, 1935—1942, p. 140—149 şi V. Canarache, în *Studii şi referate*... 1954, I, p. 182.

[3] M. Sutzu, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1882, p. 1—16.

[4] Gh. Severeanu, în „Bul. Soc. Num. Rom.", XXI, 1926, p. 1—6.

[5] V. Canarache, *loc. cit.*, p. 183.

Față de obiectele amintite, folosite ca mijlocitor în relațiile de schimb, noul etalon, care este moneda propriu-zisă, prezenta avantaje în plus prin calitățile sale superioare, ca : o bună calitate a metalului, execuția artistică, numărul mare de batere, precum și autoritatea și influența economică și politică a statului emitent [1].

Menționam la începutul expunerii de față că pînă nu demult, circulația monedelor lui Filip al II-lea a fost pusă numai pe seama expansiunii economice și mai ales politice a Macedoniei. Se știe că, începînd cu domnia lui Filip al II-lea, Macedonia se ridică la o stare economică și politică înfloritoare. Datorită unei evoluții interne și unor împrejurări externe favorabile, ea ajunge la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. să se numere printre țările de frunte, cu aspirații la hegemonia mondială [2].

Prin cuceririle sale importante, Macedonia devine un stat sclavagist însemnat, cu influențe politice și economice în exterior și cu resurse economice însemnate.

Ar fi greșit să credem că un stat ca cel macedonean, cu puternice influențe economice și politice, n-a jucat nici un rol în răspîndirea monedei lui Filip al II-lea în afara granițelor sale. Expansiunea economică și politică a Macedoniei a avut un rol însemnat în procesul menționat, numai că acest rol nu poate fi determinant, el fiind un factor extern, care nu vine decît să grăbească dezvoltarea factorului intern — gradul de dezvoltare al societății băștinașe — care este și rămîne determinant.

Din faptele istorice cunoscute se poate constata că nu influența de ordin politic și economic a statului macedonean a fost cauza determinantă în răspîndirea monedelor lui Filip. De pildă, un contact direct al macedonenilor cu populația geto-dacă ne este atestat abia în anul 339 î.e.n., cu prilejul intervenției lui Filip în Dobrogea, în conflictul ivit între sciți și „histrieni" [3].

Cel de-al doilea contact, de data aceasta cu geto-dacii de la nordul Dunării, se petrece după moartea lui Filip, în vremea lui Alexandru cel Mare, cînd moneda lui Filip pătrunsese deja pe „piața carpato-dunăreană". Prin urmare n-a fost nevoie de prezența macedonenilor în aceste regiuni ca să explice circulația monedei amintite.

Moneda macedoneană a fost adusă și împinsă în regiunile noastre și în celelalte regiuni și state din împrejurimi de o necesitate economică. Stadiul de dezvoltare social-economică al triburilor geto-dace, pe care l-am prezentat mai sus, este cauza principală și determinantă în procesul răspîndirii monedelor lui Filip al II-lea la noi, proces care a fost favorizat și influențat de statul macedonean din epoca respectivă, aflat în plină dezvoltare economică și politică.

Cucerirea minelor din Pangeu a permis lui Filip să efectueze în anul 356 o reformă monetară și să bată o monedă de largă circulație și în număr destul de mare. Această monedă depăși repede granițele și ajunse să cuprindă arii neașteptat de întinse. Descoperirile monetare, în special tezaure, cu piese de aur, argint și bronz, ne îngăduie să ne facem o idee despre limitele atinse de această monedă, în afara granițelor statului macedonean.

---

[1] B. Mitrea în „Ephemeris Dacoromana", X, 1945 p. 28.
[2] V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, Ed. de stat, 1951, p. 268.
[3] Justinus, *loc. cit.*, și P. Nicorescu, *op. cit.*, p. 22—28.

Înspre sud, descoperiri de acest gen, ne sînt cunoscute în Tessalia, Epir, Peloponez, Cipru şi chiar Egipt [1]. La vest şi nord-vest, în Illyria, Gallia şi Britania [2]. Spre est avem cîteva informaţii despre unele descoperiri care s-au făcut pe coasta de vest a Asiei Mici.

Pentru partea de nord, numărul descoperirilor şi informaţiilor noastre este mult mai bogat. Pe teritoriul de azi al R.P. Bulgaria, fiind vorba de o regiune imediat învecinată cu Macedonia, se cunosc deocamdată circa 40 de tezaure cu monede de la Filip al II-lea [3]. Ele urcă în continuare la nordul Dunării în Dacia şi apoi pe teritoriul actual al U.R.S.S. pînă aproape de Odesa [4].

Moneda lui Filip al II-lea, după ce mai întîi se răspîndi în lumea tracă, într-un număr destul de mare, aşa cum o dovedesc tezaurele descoperite în aceste regiuni, precum şi la celţi şi iliri, trecu imediat şi în lumea geto-dacă.

Dintre toate categoriile de monede, cea care s-a bucurat de o apreciere deosebită în mediul autohton de la noi, a fost tetradrahma, care are figurat pe avers capul lui Zeus în profil spre dreapta, cu coroană de lauri; pe revers un călăreţ care ţine în mîna dreaptă frîul, iar în stînga o ramură de palmier; deasupra se află legenda, Φιλιππου.

Într-un număr ceva mai redus au circulat şi monede de aur şi de bronz.

Monedele lui Filip s-au răspîndit în toate regiunile ţării noastre şi descoperirile monetare vin să confirme această stare de lucruri, descoperiri a căror listă o redăm mai jos (fig. 1, harta).

1. În comuna Criciovu [5], raionul Lugoj, regiunea Timişoara, sînt menţionate, în cadrul unui tezaur de monede dacice şi cîteva tetradrahme de la Filip.

2. În 1874 au fost găsite în comuna Teregova [6], raionul Caransebeş, regiunea Timişoara, 4 monede de argint de la Filip.

3. Într-un tezaur descoperit în comuna Ramna [7], raionul Reşiţa, alături de monede dacice, s-au găsit şi cîteva exemplare de la Filip al II-lea.

4. Tot în regiunea Timişoara, în comuna Potoc [8], raionul Oraviţa, în anul 1897 s-au găsit cîteva tetradrahme de la Filip al II-lea, într-un tezaur de monede locale.

---

[1] Pentru toate aceste descoperiri, a se vedea lucrarea lui Sydney P. Noe, *A bibliography of Greek coin hoards*, ed. a II-a, New-York, 1937, *passim*.

[2] *Ibidem*; Brooke, *The Philippus in the West*, în „Num. Chronicle", 1933, p. 88–138; cf. B. Mitrea, *op. cit.*, p. 28.

[3] N. Muşmov, *Münzfunde aus Bulgarien*, în „Zeitschrift f. Numis.", 1918, p. 43–51; G. Seure, „*Trésors de monnaies antiques en Bulgarie*, în „Revue Numis.", 1923, p. 8, şi urm.; N. Muşmov şi J. Gerasimov, în „Izvestia", 1910–1952, *passim*.

[4] S. P. Noe, *op. cit.*

[5] B. Milleker, „Délmagyarország", 1896, I, p. 70; I. Berkeszi, în „Tőrtenelmi és régészeti értesitö, XXIII, 1907, p. 24; O. Gohl, în „Numism. Közl.", 1914, XIII, p. 131–134.

[6] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 43.

[7] O. Gohl în „Numiz. Közl.", 1907, VI, p. 1–4; J. Berkeszi, *loc. cit.*, p. 35; C. Moisil în „Bul. Soc. Num. Rom.", 1922, XVII, nr. 95, p. 59.

[8] B. Milleker, „Arch. Ért.", 1898, XIX, p. 90; M. Milleker, „Délmagyarország", 1906, III p. 121; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 34.

5. La Becicherecu Mic [1], raionul și regiunea Timișoara, a fost semnalată prezența cîtorva piese, împreună cu monede de la Alexandru cel Mare..

6. În comuna Coronini [2], raionul Moldova Nouă, regiunea Timișoara, se vorbește despre găsirea unor monede de la Filip al II-lea, fără să se cunoască numărul lor.

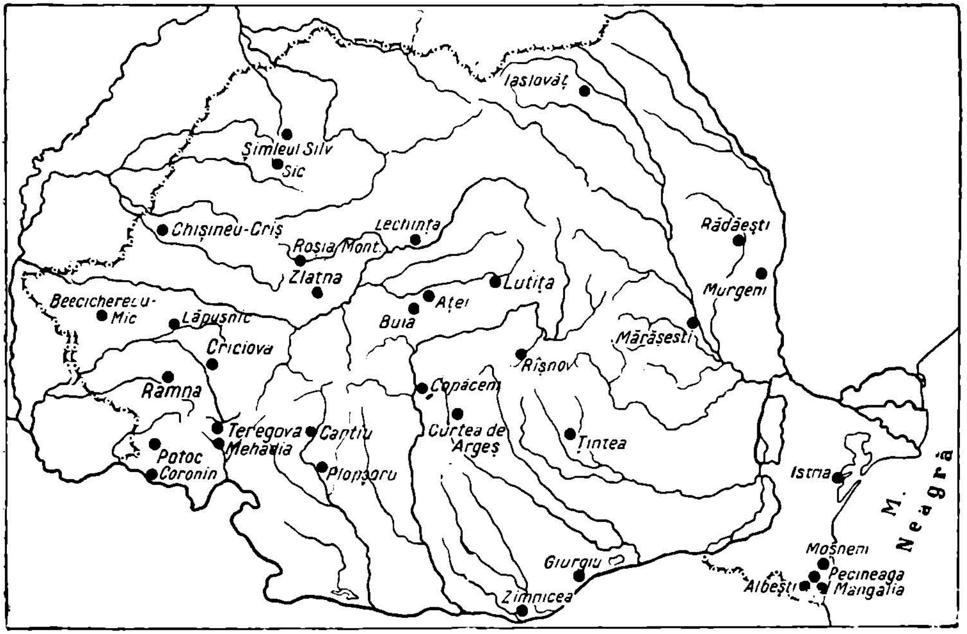

Fig. 1. — Harta cu localitățile unde s-au descoperit monede de la Filip al II-lea.

7. Două tetradrahme ale aceluiași rege provin de la Lăpușnic [3], raionul Lugoj, regiunea Timișoara.

8. La Mehadia [4], raionul Almaș, regiunea Timișoara, s-au descoperit de asemenea monede de la Filip al II-lea, dar nici aici nu se cunoaște numărul pieselor.

9. La Chișineu-Criș [5], raionul Arad, regiunea Timișoara, într-un tezaur cu monede de la Alexandru, Lisimach, Seleucos și imitații locale, s-au găsit și cîteva piese de argint de la Filip.

10. O altă monedă de aur este menționată ca provenind de la Șimleul Silvaniei [6], regiunea Oradea.

[1] I. Berkeszi, *Délmagyarország érmeleletei*, Timișoara, 1907, p. 10; cf. Winkler, în „Studii și cercetări științifice", Cluj, 1955, VI, nr. 2, p. 64–65.

[2] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 2.

[3] V. Mihaly, *Cerculariu către ven. cleru diecesanu*, Lugoș, 1888; cf. I. Winkler, *op. cit.*, nr. 11., p. 64–65.

[4] A. „Délmagyarországi Törteneti es. Régészeit Muz. Ert.", Timișoara, 1893, IX, p. 152; cf., I Winkler, *op. cit.*, nr. 15, p. 66–67.

[5] Arneth, *Gold und Silbermonumente*, p. 8, citat la C. Gooss, *Skizzen*, p. 69.

[6] „Numizm. Közl."., 1915, XIV, p. 81; I. Marțian, *Repertorium*, 1909, nr. 669, p. 346.

11. În regiunea Cluj, în localitatea Sic [1], raionul Gherla, s-a găsit o tetradrahmă în condiții care nu ne sînt cunoscute.

12. O altă tetradrahmă s-a descoperit la Lechința [2], raionul Beclean, regiunea Cluj.

13. Tot în regiunea Cluj, la Roșia Montană [3], raionul Cîmpeni, se menționează că s-au găsit monede de la Filip al II-lea.

14. La Zlatna [4], raionul Alba, regiunea Hunedoara, s-a găsit izolat o tetradrahmă de la Flip.

15. Tot izolat, s-a descoperit un stater de aur la Lutița [5], raionul Odorhei, Regiunea Autonomă Maghiară.

16. În localitatea Ațel [6], raionul Mediaș, regiunea Stalin, a fost semnalată descoperirea unui tezaur cu piese de aur de la Filip al II-lea.

17. O altă descoperire din regiunea Stalin o constituie tezaurul compus din 17 tetradrahme de la Filip, găsit în 1922 în comuna Buia, raionul Mediaș.

18. De la Rîșnov [7], raionul și regiunea Stalin, provin alte două tetradrahme, descoperite în condiții puțin cunoscute.

În regiunea dintre Carpați și Dunăre numărul descoperirilor cu monede de la Filip al II-lea, deși mai redus decît în Ardeal, este totuși destul de însemnat.

19. În regiunea Craiova, la Cartiu [8], comuna Turcinești, raionul Tg. Jiu, s-a găsit un stater de la Filip al II-lea.

20. La Plopșoru [9], regiunea Craiova, s-a găsit izolat o tetradrahmă de la Filip al II-lea.

21. Una dintre cele mai importante descoperiri s-a făcut în așezarea de la Zimnicea [10], regiunea București, cu prilejul săpăturilor arheologice din 1949, cînd au fost scoase la iveală un număr de 5 monede de bronz de la Filip al II-lea, a căror semnificație deosebită o subliniază și raportul de săpături.

22. Tot pe linia Dunării, mai spre est, la Giurgiu [11], se păstrează informații asupra descoperirii unui tezaur conținînd numeroase monede de aur.

23. În apropiere de Curtea de Argeș [12] s-a descoperit un tezaur cu tetradrahme de la Filip al II-lea. Cele două piese de la cabinetul numismatic al Academiei R.P.R., găsite în aceeași regiune, provin probabil din același tezaur.

24. O monedă de aur este semnalată ca fiind descoperită la Copăceni [13], raionul Loviștea, regiunea Pitești.

---

[1] O. Gohl, *op. cit.*, XIV, p. 82.
[2] M. Roska, *Repertorium*, nr. 75, p. 259.
[3] G. Téglás, „Ungarische Revue", Budapest, 1889, IX, p. 325.
[4] I. Marțian, *Repertorium*, 1909, nr. 748, p. 350.
[5] „Mitth. d. Centralkommission", 1859, p. 165; C. Gooss, *Chronik*, p. 209.
[6] C. Goos, în „Arch. Epigr. Mitt.", 1877, I, p. 125.
[7] M. Macrea, „Anuarul Inst. de studii clasice", Cluj, IV, nr. 57, p. 252.
[8] D. Tudor, *Oltenia romană*, 1943, p. 271.
[9] Informația provine de la C. Nicolăescu-Plopșor și este menționată de I. Winkler, *op. cit.*, nr. 16, p. 66–67.
[10] „S.C.I.V.", 1950, nr. 1–2, p. 98–99.
[11] C. Bolliac, „Trompeta Carpaților", 1869, nr. 699; C. Moisil, „Bul. Soc. Num. Rom.", 1913, X, nr. 1, p. 20–21.
[12] S. P. Noe, *op. cit.*, p. 85 și I. Winkler, nr. 9, p. 64–65.
[13] I. Winkler, *op. cit.*, nr. 6, p. 64–65, după informația lui I. Nestor.

25. Un alt tezaur, tot cu tetradrahme, a fost descoperit la Țintea, raionul Cîmpina [1], regiunea Ploești, cu prilejul săpării unei sonde.

Din Moldova se cunosc deocamdată numai 4 descoperiri, cele mai multe plasîndu-se în partea de sud.

26. În comuna Mărășești [2], raionul Panciu, regiunea Galați, întîmplător s-a descoperit un mare tezaur compus din 800 de monede de aur de la Alexandru cel Mare și Lysimach, printre care și o piesă de la Filip al II-lea.

27. În comuna Rădăiești [3], regiunea Iași, s-au descoperit două monede de bronz.

28. Tot în regiunea Iași, la Murgeni [4], ne este semnalată o tetradrahmă de la Filip și cîteva imitații locale.

29. Mult mai spre nord, în regiunea Suceava, la Iaslovăț [5] raionul Rădăuți, ne este semnalată prezența unui stater de aur.

30. Fără să se cunoască localitatea, se menționează o descoperire cu monede de la Filip al II-lea, în regiunea Banatului [6].

O situație cu totul deosebită, datorită condițiilor speciale de dezvoltare, o prezintă teritoriul Dobrogei. Ne-am fi așteptat, fiind una din regiunile mai dezvoltate din punct de vedere economic la această dată, mai strîns legată geograficește cu sudul și mai aproape de influența economică și politică a Macedoniei, ca aici să avem cele mai numeroase descoperiri cu monede de la Filip al II-lea.

Pe deasupra, populația băștinașă care locuia în Dobrogea în antichitate, cunoscuse pe rînd moneda olbiană, staterii din Cizic și drahmele bătute de orașul Histria în a doua jumătate a secolului al V-lea și în secolul al IV-lea î.e.n.

Monedele lui Filip nu veneau decît să completeze și să continue firul circulației monetare în această regiune, ca rezultat al dezvoltării economice de care se bucura provincia. Dar deocamdată nu cunoaștem nici o monedă de aur sau argint de la Filip, care să fi fost descoperită în Dobrogea. S-au găsit în schimb monede de bronz, care provin din orașele grecești Histria și Callatis, precum și din comunele Albești, Moșneni și Pecineaga [7], în apropiere de Mangalia.

Această stare de lucruri s-ar putea eventual explica în primul rînd prin lipsa noastră de informații, iar în al doilea rînd prin faptul că pentru o primă etapă moneda lui Filip a pătruns aici încet și într-un număr relativ redus.

Se știe că în momentul în care moneda lui Filip al II-lea începe să se răspîndească în afara granițelor Macedoniei, cetatea grecească Histria se afla încă în plină dezvoltare economică, în faza de producție locală [8], cînd mai emitea monede de argint. Drahma histriană, care apăruse cu

---

[1] C. Moisil, *Creșterea colec. Acad. Rom.*, Cab. Num., 1938—1942, p. 2.
[2] Idem, în „Bul. Soc. Num. Rom.", 1914, XI, p. 25—26.
[3] Idem, în *Creșterea colec.*, 1938—42, p. 2—4.
[4] E. Dimian, în „S.C.I.V.", VI, 1955, p. 303.
[5] „Mitth. d. Centralkommission"..., 1890, XVI, p. 133.
[6] I. Bergmann, „Sb. Ak.", Viena, XXVIII, 1858, p. 552; K. Pink, *Die Münzprägung der Boier*, Leipzig-Viena, 1933, nr. 17, p. 134; cf. I. Winkler, *op. cit.*, nr. 27.
[7] Informațiile cu privire la cele 3 descoperiri din apropiere de Mangalia sînt comunicate de V. Canarache.
[8] Em. Condurachi, în „Bul. științ. Acad. R.P.R.", istorie, 1950, I, p. 21—23.

aproape un secol mai devreme, intrase deja în teritoriul dobrogean, iar populația băștinașă o acceptase ca pe o monedă de valoare, în schimbul căreia își vindea produsele sale. În acest caz este foarte probabil că moneda lui Filip, cel puțin pentru o perioadă de timp și pe teritoriul unde drahma Histriei era atît de cunoscută, să nu fi putut pătrunde în număr prea mare. Pe măsură însă ce posibilitățile monetăriei histriene se reduc, moneda macedoneană începe să cuprindă „piața" dobrogeană din ce în ce mai mult, cu precădere în vremea lui Alexandru și Lisimach.

Noua situație, pe care o creează moneda macedoneană, va influența asupra stării economice a coloniilor grecești, în sensul că o parte din produsele populației autohtone din Dobrogea, care pînă acum erau achiziționate de aceste cetăți prin moneda lor, vor lua de data aceasta calea spre piețele grecești din sud. În felul acesta, raza activității comerciale a Histriei a fost redusă nu numai în regiunea de azi a Dobrogei, dar și la nord de Dunăre, unde aceeași monedă macedoneană a atras spre centrele sclavagiste din sud cea mai mare parte a produselor triburilor locale, care altădată erau cerute de piețele coloniilor din Pontul Stîng.

Cetățile Histria și Callatis sînt nevoite să utilizeze moneda macedoneană. Numai la Histria au fost scoase la iveală în ultimele campanii de săpături un număr de circa 14 monede de bronz de la Filip și alte cîteva de la Alexandru cel Mare, ceea ce denotă că cetatea folosea moneda macedoneană, care foarte probabil, se impusese și pe „piața" dobrogeană și circula alături de moneda proprie, redusă ca număr.

Prezența monedelor de bronz de la Histria și Callatis, ca și în localitățile amintite, se datorește însă într-o mare măsură și influenței economice și politice a statului macedonean, care în această regiune s-a exercitat mai pronunțat, în raport cu nordul Dunării. Nu este lipsit de interes în această privință să amintim că pretențiile lui Filip asupra Dobrogei sînt vădit exprimate în intervenția sa din 339 î.e.n. împotriva sciților conduși de Atheas, în care regele macedonean nu vede decît un nou rival și un nou pretendent la stăpînirea acestui teritoriu [1].

Din informațiile de care dispunem nu reiese care erau relațiile coloniilor grecești cu Filip, dar faptul că ele nu sînt atacate de armata macedoneană cu prilejul amintit, presupune că foarte probabil între cele două părți au existat anumite înțelegeri.

Asupra datei cînd au circulat monedele lui Filip al II-lea la geto-daci există un consens comun și cei mai mulți dintre cercetătorii noștri plasează acest moment în timpul domniei respective [2]. În linii mari, acest punct de vedere își are temeiurile sale, cu unele rezerve care vor fi arătate în cele ce urmează.

Deși departe de lumea macedoneană, geto-dacii au putut lua contact cu moneda lui Filip încă din timpul domniei acestuia. Monedele care au pătruns sigur în această vreme la nord de Dunăre sînt piesele de bronz, care prin natura lor nu pot fi considerate rămase prea mult în circulație, după data emiterii lor. Această specie de monedă cu valoarea intrinsecă redusă s-a extins în regiunile apropiate și puțin depărtate de granițele

---

[1] P. Nicorescu, în „Dacia", 1925, II, p. 25–26.

[2] C. Moisil, „Bul. Soc. Num. Rom.", 1920, p. 60; B. Mitrea, în „Ephemeris Dacoromana", X, p. 27.

macedonene. Ea n-a atins limitele de răspîndire pe care le-a cunoscut tetradrahma lui Filip al II-lea, cu o mare valoare şi putere de circulaţie.

Cu cît ne depărtăm de centrul lumii macedonene, cu atît moneda de bronz se întîlneşte din ce în ce mai rar, ceea ce nu este valabil pentru piesele de argint. Acest lucru se datoreşte în bună măsură faptului că nu mult după emiterea lor îşi pierd şi puterea lor de circulaţie [1].

Admiţînd că monedele de bronz pătrund la geto-daci în vremea lui Filip, trebuie să credem că în acelaşi timp încep să circule şi unele din piesele de aur si argint. În această privinţă descoperirile de la noi nu ne vin prea mult în ajutor. Constatăm că monedele de aur şi de argint găsite la nord de Dunăre, în majoritatea cazurilor, sînt însoţite de piese din epoca imediat următoare.

Nu cunoaştem pînă în prezent nici o monedă de metal preţios din această vreme, care să fi fost descoperită în cuprinsul uneia din aşezările geto-dace cercetate, alături de piesele de bronz amintite.

Unele indicaţii în ceea ce priveşte lămurirea datei cînd monedele de metal preţios ale lui Filip al II-lea au pătruns la nordul Dunării, le putem avea şi de pe urma analizei fazelor pe care a trebuit să le parcurgă alcătuirea unui tezaur.

Se ştie că monedele care formează conţinutul unui depozit monetar au cunoscut trei etape succesive, şi anume : circulaţie, tezaurizare şi îngropare. În ceea ce priveşte prima etapă, aceea a circulaţiei, nu-i putem stabili întotdeauna limitele. Cunoaştem faptul că de cele mai multe ori monedele emise de un monarh oarecare nu circulă numai în epoca respectivă, ci ele continuă să fie folosite pe „piaţă" şi după moartea acestuia, în unele cazuri vreme destul de lungă. Dar nu putem să nu admitem că perioada maximă de circulaţie a lor trebuie să fi avut loc în timpul vieţii monarhului emitent, şi pe teritoriul pe care el îl stăpîneşte, precum şi în regiunile imediat învecinate.

Trebuie ţinut seama că nu întotdeauna monedele mai vechi, întîlnite într-o epocă mai nouă, reprezintă o expresie a unei circulaţii îndelungatte. De multe ori ele pot fi considerate ca obiecte de preţ, care se păstrează din generaţie în generaţie.

Pornind de la constatarea că în societatea antică monedele de aur şi argint sînt repede tezaurizate, putem admite că o bună parte din această categorie de piese n-au rămas prea mult în circulaţie. De aceea, multe din monedele lui Filip al II-lea, pe care le găsim în depozite, au fost probabil tezaurizate imediat după punerea lor în circulaţie.

Procesul tezaurizării este de multe ori un proces de lungă durată şi de aceea în cuprinsul unui depozit monetar se întîlnesc foarte frecvent categorii de monede aparţinînd unor epoci diferite.

De pildă, cele mai multe tezaure cu monede de la Filip al II-lea au în componenţa lor şi monede de la urmaşii acestuia, Alexandru cel Mare şi Lisimach, precum şi imitaţii locale.

Prezenţa unor categorii de monede mai noi alături de cele ale lui Filip ne dă indicaţii importante asupra datei îngropării lor, dar nu şi asupra epocii cînd au fost tezaurizate, deoarece în cazul unui asemenea depozit, avem de-a face, fie cu monede acumulate în vremea lui Filip al II-lea şi

---

[1] A. Segré, *Metrologia e circulazione monetaria degli antichi*, Bologna, 1928, p. 252.

la acest fond posesorul sau posesorii au adăugat ulterior piese din emisiunile regilor urmaşi, fie cu monede de la Filip rămase în circulaţie o perioadă mai lungă şi tezaurizate o dată cu celelalte categorii amintite.

De asemenea nu putem stabili dacă aceste tezaure sînt acumulate în teritoriul geto-dacic sau unele dintre ele au venit prin mijlocul schimbului şi au fost completate aici cu monede mai noi şi apoi îngropate.

Însăşi data îngropării unui depozit monetar ne poate ajuta în problema pe care o urmărim.

Este admis în general faptul că cele mai recente monede dintr-un tezaur ne indică data la care a avut loc ascunderea lui. Depozitele cu monede de la Filip, în care se găsesc şi piese de la Alexandru şi Lisimach, au fost ascunse în vremea ultimului rege documentat de tezaur. În acest caz nu vom putea cunoaşte dacă monedele lui Filip au fost tezaurizate în timpul domniei succesorilor.

Se păstrează însă unele tezaure în care sînt prezente numai monede de la Filip al II-lea. Credem că în situaţia unor atari descoperiri se poate presupune că atît acumularea cît şi ascunderea trebuie să se fi efectuat în vremea lui Filip, sau nu mult după moartea acestuia. Pentru ca tezaurele care conţin numai piese de la Filip să poată fi şi mai recente, ar fi trebuit ca alături de ele să găsim şi monede ale urmaşilor lui, aşa cum se întîmplă cu celelalte depozite.

În teritoriul de la nordul Dunării am amintit trei descoperiri în care ne sînt semnalate numai monede de la Filip al II-lea şi anume la Giurgiu, Ţintea şi Curtea de Argeş. Întrucît nu se mai păstrează nici o monedă din aceste descoperiri, pentru a fi supuse unui examen mai atent, care să constate dacă este vorba de originale sau imitaţii, trebuie să păstrăm şi unele rezerve, mai puţin asupra tezaurului de la Giurgiu, unde este vorba de monede de aur, care nu pot fi decît originale.

Din aceste consideraţii reiese că, în cazul majorităţii descoperirilor cu monede de la Filip al II-lea la nordul Dunării, nu ne putem pronunţa cu certitudine asupra datei cînd ele au venit la geto-daci. În afară de monedele de bronz de la Zimnicea, despre care s-a arătat că au venit în vremea emiterii lor, asupra celorlalte descoperiri se pot face numai presupuneri.

Explicaţiile date etapelor procesului de tezaurizare au îngăduit să presupunem totuşi că şi o parte din monedele de aur şi argint ale lui Filip au putut pătrunde dincoace de Dunăre o dată cu cele de bronz, dar se pare că nu în număr prea mare. O bună parte din ele a trecut Dunărea în timpul lui Alexandru cel Mare şi al lui Lisimach, în vremea cînd legăturile cu lumea tracă se intensificaseră. O dovadă în această privinţă sînt tezaurele descoperite la noi, în care sînt aproape nelipsite monedele urmaşilor lui Filip şi imitaţiile locale.

Unele indicaţii preţioase în această privinţă ni le dă situaţia descoperirilor de acest gen făcute în R.P. Bulgaria. Din cele aproape 40 de tezaure cu monede de la Filip al II-lea, circa jumătate au în componenţa lor numai piese de la Filip, iar în celelalte se află şi alte monede ulterioare. O plasare a lor pe hartă îngăduie să se constate că cele mai multe tezaure din prima categorie s-au găsit în partea de sud a Bulgariei, de-a lungul rîului Mariţa, adică în vecinătatea teritoriului macedonean şi numai cîteva înaintează spre nord în apropiere de Dunăre.

Situația descoperirilor de la sudul Dunării permite presupunerea că, într-o primă etapă, monedele lui Filip s-au extins în regiunile imediat învecinate și într-o măsură mai mică în regiunile mai îndepărtate.

Într-o a doua etapă, care ar putea coincide cu sfîrșitul domniei lui Filip și cu domnia urmașilor lui, monedele lui se extind pe scară mare și în teritoriile mai îndepărtate. Aceasta ar putea fi explicația tezaurelor cu diverse categorii de monede în componența lor. În prima etapă, la geto-daci moneda lui Filip nu a depășit probabil prea mult spre nord linia Dunării. În cea de-a doua etapă însă, teritoriul geto-dacic cunoaște din plin moneda lui Filip.

Privind harta cu descoperirile de monede de la Filip al II-lea la nordul Dunării, observăm că, deși numărul lor este ceva mai mare în regiunea Banatului și a Ardealului, ele sînt în general răspîndite pe tot cuprinsul țării noastre, cu excepția părții de nord a Moldovei și a Ardealului, unde deocamdată nu sînt atestate. Felul în care sînt împrăștiate aceste descoperiri nu ne sugerează nimic în privința drumului pe care l-au parcurs. Am putea crede totuși, ținînd seama de situația prezentată, că ele nu vin numai din sudul Dunării prin intermediul tracilor, ci o parte din monede ar fi putut pătrunde și prin partea de vest și sud-vest, dar acest lucru rămîne să fie verificat, deoarece necesită o documentare aparte.

Răspîndirea monedei lui Filip în tot cuprinsul Daciei ne ilustrează tocmai ceea ce voiam să demonstrăm mai sus, și anume stadiul de dezvoltare social-economică al triburilor geto-dace în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., care constituie cauza principală și determinantă a acestui proces de circulație monetară. Necesitatea economică locală, concretizată printr-un surplus de produse destinate schimbului, atrage moneda macedoneană în aceste părți, iar aceasta, la rîndul ei, împinge mărfurile locale peste Dunăre, spre piețele grecești din sud.

În felul acesta se stabilește un contact comercial direct și pe o scară mai largă cu lumea tracă și greco-macedoneană [1], contact care se va dezvolta în secolele următoare.

Alături de monede au început să pătrundă și unele mărfuri grecești din sud, pe care le constatăm arheologic. Deocamdată numărul lor este relativ mic și se reduce în general la ceramică. Faptul se explică atît prin lipsa de cercetări în această direcție, cît și prin lipsa unei clasificări a materialului arheologic din faza de început a celei de-a doua vîrste a fierului, găsit în Dacia.

Unele legături ale triburilor geto-dace cu lumea din sudul Dunării se constată încă de la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n., prin fragmente ceramice grecești cu figuri roșii, descoperite la Tei, lîngă București și la Coțofenii din Dos, regiunea Craiova [2].

Pentru secolul al IV-lea și în special în perioada circulației monedelor lui Filip, aceste legături se intensifică și arheologic ele sînt reprezentate în unele așezări băștinașe din cîmpia munteană. De pildă în așezarea de la Crăsani s-au găsit fragmente ceramice grecești care aparțin fazei de început a așezării și se datează spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. [3].

---

[1] I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în „Dacia", VII-VIII, 1937—1940, p. 178—179.

[2] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în „22. Bericht der röm. germ. Kommission", 1933, p. 157.

[3] R. Vulpe, articolul *Crăsani*, pentru *Repertoriul arheologic*.

Într-un număr mai mare, descoperiri din această vreme au fost făcute în așezarea getică de la Zimnicea. Aici este vorba în primul rînd de monedele de bronz de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, pe care deja le-am semnalat, și despre cîteva fragmente ceramice grecești din aceeași epocă și, după cît se pare, chiar unele mai vechi.

Cu privire la aceste descoperiri raportul de săpături arată, referindu-se mai întîi la monede, că ele, fiind de bronz, nu reprezintă relicve ale unui trecut într-o epocă mai nouă și că împreună cu descoperirile de factură grecească, ele reflectă o orientare spre sud a legăturilor externe ale Zimnicei getice [1].

Urme arheologice din același timp credem că ar putea să existe și în celelalte așezări geto-dace din cîmpia munteană, ale căror baze trebuie să se fi constituit tocmai în această fază importantă din istoria geto-dacilor.

Descoperirile grecești din secolul al VI-lea î.e.n. de la Bărboși [2], kylixul de la Frumușița [3] din secolul al V-lea, precum și ceramica greacă din secolul al IV-lea de la Poiana [4], indică legături cu coloniile grecești din Pontul Stîng în primul rînd, și în special cu Histria, care este reprezentată la Poiana și prin cunoscutele sale drahme de argint.

Descoperirile arheologice și numismatice viitoare, sporite în urma unor cercetări îndreptate mai mult spre așezările dacice și spre clasarea și valorificarea materialului recoltat, ne vor îngădui să privim pe un plan mai larg legăturile care se stabilesc în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. între triburile băștinașe de la nordul Dunării și lumea tracă și greco-macedoneană.

Acest contact permanent și intens, ale cărui baze au fost puse în vremea circulației monedelor lui Filip al II-lea, a constituit un stimulent însemnat în dezvoltarea social-economică a populației geto-dace în secolele III—I.

Pentru această epocă, cercetările arheologice aduc un variat și bogat material documentar. În regiunea dintre Dunăre și Carpați s-a identificat un însemnat număr de așezări geto-dace, dintre care unele deosebit de importante, cum ar fi cele de la Zimnicea, Crăsani, Popești, Tinosul etc.

Săpăturile efectuate în aceste așezări au scos la iveală un numeros material ceramic de import din epoca elenistică, cu o întreagă gamă de categorii și obiecte de metal de aceeași origine. Deosebit de importante și semnificative pentru strînsele relații care au existat între aceste așezări și orașele grecești din sud, sînt numeroasele monede și amfore stampilate, care atestă legături cu Odessos, Dionysopolis, Thasos, Rhodos, Cnidos etc. Pe lîngă acest material de import se constată în așezările amintite, resturi de cultură de tip local, printre care demnă de remarcat este ceramica, ce indică o nouă etapă însemnată în dezvoltarea triburilor geto-dace în drumul lor spre civilizație. Toate aceste mărturii arheologice îngăduie să vorbim despre o nouă bază economică a societății geto-dace din această regiune.

Alături de urmele arheologice amintite mai sus, se constată la geto-daci, în această perioadă, numeroase monede cu aspect local, imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

---

[1] „S.C.I.V.", I, 1950, p. 100.

[2] V. Pârvan în „Bull. de la Sect. hist. de l'Acad. Roum.", X, 1923, p. 26.

[3] „S.C.I.V.", I, 1950, p. 65.

[4] *Ibidem*, p. 48 și II, 1951, p. 187.

Baterea monedei autohtone este izvorîtă dintr-o necesitate locală, creată de noile condiții de dezvoltare ale triburilor geto-dace.

Monedele macedonene au înlesnit și extins într-o mare măsură relațiile cu sudul și prin aceasta s-a grăbit și dezvoltarea internă a societății de la nordul Dunării. Volumul acestui schimb nu mai putea fi satisfăcut numai de moneda străină, care nu numai că venea în cantitate mică, dar cu timpul încetează de a mai veni. În felul acesta s-a creat nevoia de a se bate monedă proprie, care să satisfacă cerințele existente, așa de mult dezvoltate în secolele III—II î.e.n. „Extinderea treptată a comerțului de schimb — spune Marx — înmulțirea schimburilor și înmulțirea mărfurilor care intră în comerțul de schimb... impune cu necesitate formarea banilor" [1].

Descoperirile monetare efectuate la noi pentru această vreme dovedesc cu prisosință că dacii au bătut în cursul secolelor III—II monedă proprie, care urma să satisfacă nevoile interne.

★

Din cele prezentate mai sus se desprinde în mod limpede, ca o concluzie de bază a studiului de față, că moneda macedoneană în general, și moneda lui Filip în special, au jucat un rol important în baterea monedelor geto-dace.

Ținînd seama de legătura directă care există între circulația monedelor lui Filip al II-lea și apariția monedei proprii la triburile nord-dunărene, vom schița unele aspecte cu caracter mai general ale numismaticei geto-dace.

A fost un timp cînd unii cercetători au încadrat monedele din Dacia, care imită tipul monedelor de argint ale lui Filip al II-lea, în rîndul numismaticei celtice [2]. Aceeași părere continuă să existe și la Pink, cu toate că el vede în monedele descoperite în regiunea Banatului, emisiuni locale [3].

Începînd cu V. Pârvan și cu C. Moisil, toți cercetătorii noștri, avînd în vedere exemplarele descoperite pe teritoriul țării noastre, numărul lor mare, particularitățile lor, precum și contextul arheologic în care apar, văd în aceste imitații — pe bună dreptate — monedele bătute de geto-daci. Ar fi totuși o greșeală, credem noi, să separăm cu totul monedele dacilor de numismatica celtică, sau „barbară" în general, care la un loc formează o mare grupă de monede, avînd la bază ca prototip tetradrahmele lui Filip al II-lea, și între care trebuie să existe anumite legături, fără însă a pierde din vedere că cele descoperite la noi sînt monede locale bătute de geto-daci.

Discutabilă rămîne însă problema datei cînd au loc începuturile numismaticei la geto-daci, asupra căreia părerile sînt împărțite.

C. Moisil, ocupîndu-se mai îndeaproape cu studiul monedelor dacilor, a arătat în repetate rînduri că dacii au început să bată monedă proprie încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. [4]. V. Pârvan [5] plasează

[1] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Ed. de stat pentru literatura politică, 1954, p. 44.

[2] A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, Paris, 1905, și R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein u. Donaulande*, 1908.

[3] K. Pink, *Die Münzerprägung der Ostkelten u. ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939.

[4] C. Moisil, în „Bul. Soc. Num. Rom.", 1920, p. 61.

[5] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 601.

începuturile monetăriei dacice după anul 281 î.e.n., iar recent C. Daicoviciu susține că primele imitații locale au început să fie bătute în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. [1].

Important de remarcat cu privire la începuturile monetăriei dacice, este faptul că nici unul dintre cercetătorii citați nu se apropie de datarea lui Pink, care coboară această dată pînă la anul 110 î.e.n. [2]. Acest punct de vedere credem că nu se poate susține, deoarece seria celor mai recente monede dacice pare că nu coboară sub anul 100 î.e.n., după cum arată descoperirile numismatice de la noi.

Monedele dacice propriu-zise, specifice regiunilor noastre, se plasează în timp între secolele III și I. Dacă data de început a imitațiilor sigur dacice are loc după anul 280 î.e.n., cînd V. Pârvan datează primele imitații, sau în a doua jumătate a secolului al III-lea, cum crede C. Daicoviciu, este greu de precizat. Sigur rămîne deocamdată că dacii încep să bată monedă în cursul secolului al III-lea și îndeosebi în secolul al II-lea î.e.n., cînd monedele originale macedonene se împuținează sau încetează de a mai veni la noi; monetăria dacică încetează de a mai funcționa, după toate indicațiile, pe care ni le dau descoperirile numismatice, în preajma anului 100 î.e.n., o dată cu pătrunderea monedelor romane republicane [3].

În grupul de monede bătute de geto-dacii din nordul Dunării se pot distinge mai multe tipuri monetare. Fiecare dintre aceste tipuri corespunde unui cadru regional [4], care este destul de limitat.

Pe baza ariei de răspîndire a tipurilor monetare se va putea încerca în viitor stabilirea limitelor teritoriale ale unora dintre triburile geto-dace, dacă ținem seama că fiecare tip monetar a fost emis și a circulat în cadrul unei uniuni de triburi [5].

În ultima vreme s-a ridicat problema că nu se poate vorbi de o monedă propriu-zisă la daci, ci numai de o formă mai practică numoidală a mărfii metal [6]. Desigur că problema merită toată atenția, dar ea nu poate fi soluționată decît în urma unui studiu amănunțit și special, pornind în primul rînd de la cunoașterea stadiului de dezvoltare a societății geto-dace din secolele III—I.

Numai faptul că monedele geto-dacilor sînt lipsite de inscripții, în care unii cercetători văd garantarea unei monede de către statul emitent, nu poate servi de criteriu determinant în susținerea unei asemenea ipoteze. Trebuie văzut, înainte de toate, și acest lucru credem că este foarte important, dacă imitațiile geto-dace au îndeplinit sau nu toate funcțiile de ordin economic pe care trebuie să le îndeplinească o monedă propriu-zisă. E greu să credem că după ce triburile geto-dace luaseră cunoștință cu monedele lui Filip al II-lea, Alexandru și Lisimach, se mai puteau întoarce la o etapă deja depășită, în care moneda era socotită ca simplu echivalent al schimbului de mărfuri.

[1] C. Daicoviciu, în „*Studii și cercetări științifice*", Academia R.P.R., Filiala Cluj, 1950, nr. 1, p. 117.

[2] K. Pink, *op. cit.*, p. 125.

[3] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 124 și în „Dacia", IX-X, 1941—1944, p. 396; I. Winkler, în *Studii și referate*, ed. Acad. R.P.R., 1954, I, p. 155.

[4] C. Moisil, în „Bul. Soc. Num. Rom.", 1920, XV, p. 59—78.

[5] Oct. Floca, în „Dacia", XI-XII, 1945—1947, p. 102—103.

[6] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 117 și M. Macrea, în *Studii și referate*..., 1954, I, p. 130.

Înşirarea acestor cîteva probleme de bază ale numismaticii geto-dace, precum şi numărul mare de monede din această grupă, descoperite pe teritoriul ţării noastre, fie în tezaure sau izolate, fie în aşezările din vremea respectivă ale aceleiaşi populaţii, impune o cît mai grabnică studiere a monetăriei triburilor geto-dace din nordul Dunării.

ГЕТО-ДАКИЙСКИЕ ПЛЕМЕНА И ОБРАЩЕНИЕ МОНЕТ ФИЛИППА II НА СЕВЕРЕ ДУНАЯ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящей работе автор констатирует, что во второй половине IV в. до н. э. на гето-дакийской территории северной части Дуная находилось большое число монет, отчеканенных во времена македонского короля Филиппа II.

Интенсивный процесс распространения этих монет не только вне границ Македонии, но и за пределами соседних с ней стран, приписывается почти всеми исследователями, работающими в этой области, экономической и, особенно, политической экспансии Македонии времен господства Филиппа II и Александра Великого.

Автор объясняет это явление, анализируя в первую очередь степень социально-экономического развития гето-дакийского населения, не забывая важной роли, сыгранной в эту эпоху экономической и политической экспансией Македонии.

Исходя из этого положения, основанного на литературном и археологическом материалах, автор прежде всего изучает уровень развития производительных сил и производственных отношений гето-даков во второй половине IV в. до н. э.

Толкование существующих документов дает ему возможность установить, что гето-дакийское общество карпато-дунайской области сделало в то время в своем развитии шаг вперед, перейдя от первой ко второй эпохе железа. Более широкое, по сравнению с предыдущей эпохой, использование железа допускает распространение земледелия на большие пространства. Животноводство, как и другие ремесла, среди которых одним из главных и более распространенных является гончарное дело, развиваются все больше и больше.

В главных отраслях начинают производить много больше, чем этого требуют личные нужды, что порождает избыток товаров, предназначенный для обмена. Так создаются предпосылки, необходимые для начала, поскольку это допускают условия первобытной общины, второго, большого разделения труда и товарного производства.

Предназначенный обмену избыток производства влечет в северо-дунайские страны за собой монету Филиппа II, которая в свою очередь направляет местное производство к южным рабовладельческим центрам. Все вышесказанное подтверждается более чем 20 монетными находками, в том числе и монетами Филиппа II, открытыми на всей територии РНР в кладах, в поселениях, или в виде одиночных монет. Анализируя положение находок в Румынской Народной Республике и Народной Республике Болгария, автор приходит к заключению, что большая часть монет Филиппа II

попала в северо-дунайские страны лишь после его смерти. Этот вывод относится главным образом к Трансильвании.

Обращение и распространение монет Филиппа II на гето-дакийской территории привело с помощью фракийцев к установлению более тесного и постоянного контакта между населением северной части Дуная и греко-македонским южным населением, ослабив таким образом его отношения с греческими колониями добруджской территории.

Вместе с монетой все чаще начинают проникать товары греческих городов, расположенных на фракийском побережьи Черного моря. Количество этих товаров заметно возрастает в последующих веках, о чем свидетельствует богатая документация, найденная в гето-дакийских поселениях придунайской равнины.

Прекращение выпуска и обращения монет Филиппа II и Александра Великого в румынских областях, вместе с новым расцветом гето-дакийского общества, создают условия для чеканки местной монеты. Этим объясняется появление в III–II вв. до н. э. многочисленных автохтонных монет—подражаний тетрадрахмам Филиппа II. Эти подражания сильно стилизованы и характерны для гето-дакийской территории. Большинство румынских исследователей считает их дакийскими монетами, разделяющимися на несколько групп, особых для известных территорий. В будущем, на основании площади распространения данных типов монет регионального вида, можно будет установить территориальные пределы некоторых гето-дакийских племен, учитывая то обстоятельство, что каждый из видов этих монет был выпущен и обращался в рамках известного объединения племен.

Точная дата начала чеканки дакийских монет не может быть установлена с достаточной точностью в настоящей стадии исследований, несмотря на то что по всем данным нумизматических открытий она, повидимому, относится к концу III в. до н. э.; прекращение чеканки этих монет должно быть отнесено, приблизительно, к 100 г. до н. э. — время появления римских республиканских монет. Все это связано с тенденцией сгруппировать и унифицировать гето-дакийские племена в большую и передовую политическую формацию.

Чеканка такого большого числа монет, установленная в РНР многочисленными монетными находками, отражает новый шаг вперед, сделанный в III—II вв. до н. э. гето-дакийским населением на пути к новому—рабовладельческому—строю.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта местностей, в которых были найдены монеты Филиппа II.

LES TRIBUS GÉTO-DACES ET LA CIRCULATION DES MONNAIES DE PHILIPPE II AU NORD DU DANUBE

(RÉSUMÉ)

Sur le territoire habité par les Géto-Daces, au Nord du Danube, on constate, au cours de la seconde moitié du IVe siècle avant notre ère, l'existence de nombreuses monnaies frappées sous Philippe II, roi de Macédoine.

Le phénomène de dispersion de ces monnaies sur des aires si étendues, qui dépassaient non seulement les frontières de l'Etat macédonien, mais encore celles des pays voisins, a été en général rattaché exclusivement à l'expansion économique et surtout politique de la Macédoine sous les règnes de Philippe II et d'Alexandre le Grand.

L'auteur explique ce problème en analysant en premier lieu le stade de développement social et économique de la population géto-dace, sans cependant négliger le rôle important qui revient à l'expansion économique et politique de la Macédoine à l'époque considérée.

Partant de ce principe et en vertu des informations d'ordre littéraire et archéologique, l'auteur essaye d'analyser tout d'abord le niveau du développement des forces et relations de production chez les Géto-Daces au cours de la seconde moitié du IVe siècle avant notre ère.

En colligeant et interprétant les documents relatifs à cette question, il a pu constater qu'à cette époque la société géto-dace de la région des Carpathes et du Danube franchit une nouvelle étape de son évolution : le passage du premier au deuxième âge du fer. La propagation et l'utilisation du fer à plus large échelle, par rapport à l'époque antérieure, permettent à l'agriculture de couvrir des surfaces bien plus étendues. L'élevage, ainsi que certaines branches d'artisanat, dont la plus importante et la mieux connue este celle de la poterie, se développent de plus en plus.

Les principales branches de l'activité commencent à produire plus que ne le réclament les besoins personnels. Cela engendre un surplus de produits, qui seront destinés aux échanges. C'est ainsi que sont créées les prémisses nécessaires à l'apparition (dans la mesure permise par les conditions de la commune primitive) des débuts lointains de la seconde grande division du travail et d'une production de marchandises.

Le surplus de produits destinés aux échanges attire la monnaie de Philippe dans les régions situées au Nord de Danube, ce qui a pour conséquence l'acheminement des produits locaux vers les centres esclavagistes du Sud A preuve, plus de 20 découvertes numismatiques renfermant des monnaies de Philippe II, signalées sur toute l'étendue de ce pays, tantôt dans des trésors, tantôt dans des stations archéologiques ou même isolément. L'analyse de la situation des découvertes de ce genre sur le territoire roumain, aussi bien qu'en Bulgarie, laisse penser qu'une bonne partie des monnaies de Philippe sont parvenues au Nord du Danube après la mort de Philippe II, ce qui est surtout vrai pour la Transylvanie.

La circulation et la diffusion des monnaies de Philippe II sur le territoire géto-dace eut pour conséquence l'établissement d'un contact plus intense et permanent entre la population du Nord du Danube et le monde gréco-macédonien, au Sud, par l'intermédiaire des Thraces, ce qui affaiblit leurs relations avec les colonies grecques de la Dobrogea.

Parallèlement aux monnaies, des marchandises originaires des cités grecques du littoral thrace du Pont Euxin arrivent en quantités croissantes sur le territoire géto-dace ; aux siècles suivants, leur nombre augmentera sensiblement, et on en retrouve des témoignages abondants dans les établissements géto-daces de la plaine du Danube.

L'arrêt des émissions et de la circulation des monnaies de Philippe II et d'Alexandre le Grand dans ces régions crée, parallèlement à l'essor de la société géto-dace, les conditions voulues pour l'émission de mon-

naies locales. C'est ainsi que s'explique l'apparition, au cours des IIIe et IIe siècles avant notre ère, de nombreuses monnaies indigènes, imitations des tétradrachmes de Philippe II. Les imitations, très stylisées et caractéristiques du territoire géto-dace, et dans lesquelles la plupart des archéologues roumains voient des monnaies daces proprement dites, se divisent en deux groupes, qui sont spécifiques pour certains territoires. C'est en fonction de l'aire de diffusion de ces types de monnaies d'aspect régional que l'on devra dorénavant déterminer les limites territoriales de certaines des tribus géto-daces, en tenant compte du fait que chacune de ces séries de monnaies a été émise et a eu cours au sein d'une union de tribus.

A l'état actuel de nos connaissances, la date exacte où l'on commença à frapper des monnaies daces ne peut être déterminée avec certitude bien que, d'après toutes les indications fournies par les découvertes numismatiques, elle semble se placer vers la fin du IIIe siècle avant notre ère et finir environ l'an 100 avant notre ère, avec la pénétration des monnaies romaines républicaines. Il convient de rattacher également ce fait à la tendance des tribus géto-daces à se grouper et à s'unifier en vue de constituer une formation politique plus grande et plus avancée.

La frappe d'un si grand nombre de monnaies — qui ressort des nombreuses découvertes numismatiques — reflète clairement l'évolution de la population géto-dace du nord du Danube, pendant les IIIe et IIe siècles avant notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des localités où ont été découvertes des monnaies de Philippe II.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

OBSERVAŢII NOI CU PRIVIRE LA TOPOGRAFIA HISTRIEI

DE

V. CANARACHE

Sînt 40 de ani de cînd se sapă la Histria, aproape an de an ; în ultimii opt ani săpăturile au căpătat o amploare excepţională, datorită faptului că Academia Republicii Populare Romîne a pus la îndemînă toate posibilităţile, de altfel aşa cum a făcut şi cu celelalte şantiere. Ne e teamă însă că planul de lucru n-a fost la înălţimea acestor posibilităţi, pe care colectivul n-a ştiut să le folosească cu destulă socoteală. De aceea credem că nu s-au obţinut rezultate satisfăcătoare. Aceasta nu înseamnă că nu s-a muncit la Histria. Dar dacă planul de lucru ar fi fost bazat pe o metodă cu vederi mai largi, de perspectivă, s-ar fi putut evita o serie de lipsuri, care au însemnat adesea o irosire a forţelor, şi s-ar fi putut ajunge mai repede la obţinerea unor rezultate absolut necesare pentru trecerea la o interpretare şi la o sinteză istorică.

Dar ceea ce nu s-a făcut pînă acum se poate face, fireşte, în viitor. Într-adevăr, credem că nu greşim exprimîndu-ne părerea că nu este just ca lucrări de anvergura celor de la Histria să se facă ani de-a rîndul fără ca mai înainte, sau cel puţin concomitent cu explorarea sectoarelor izolate din interior, să fie cercetate şi anumite obiective de bază, legate direct şi imediat de însăşi existenţa oraşului. Aş număra printre aceste obiective-jalon : topografia regiunii şi a oraşului, portul şi digurile, drumurile spre exterior, apeductele şi cisternele, apoi necropola plană şi cea tumulară.

De topografia Histriei nu ne-am ocupat încă în măsură suficientă şi nimeni nu poate spune sigur dacă aşezarea era situată pe o insulă, pe o peninsulă sau pe continent.

Drumurile şoseluite, pe care se putea face transportul imenselor cantităţi de cereale şi vite care se exportau pe aici, nu au fost căutate, şi nici o întîmplare fericită n-a făcut ca ele să fie cunoscute.

Cele trei rînduri de apeducte, descoperite pe malul continental, au rămas suspendate în punctele unde începe balta, şi nu s-a făcut nimic pentru ca firul să poată fi prins din nou dincoace de baltă, adică pe teritoriul legat astăzi de cetate.

Nu avem nici măcar o delimitare arheologic documentată a spaţiului de locuire al Histriei.

Portul cu digurile, cu magaziile şi cu danele lui, departe de a fi fost căutat vreodată, ca unul din marile obiective-jalon pentru săpături arheologice făcute într-un oraş comercial bazat pe navigaţie, nu ne-a inspirat nici măcar un semn de întrebare.

Nu ştim nici unde ar putea fi necropola plană grecească, pe care n-am căutat-o niciodată, tot aşa cum, după 40 de ani, nu cunoaştem nimic din cuprinsul mulţimii de tumuli funerari din jurul Histriei.

Cunoaşterea, măcar în parte, a unor astfel de obiective ar fi fost de mare folos pentru lucrările noastre, căci ne-ar fi ajutat la stabilirea unei stratigrafii juste, la datarea materialelor şi, deci, la cunoaşterea fazelor

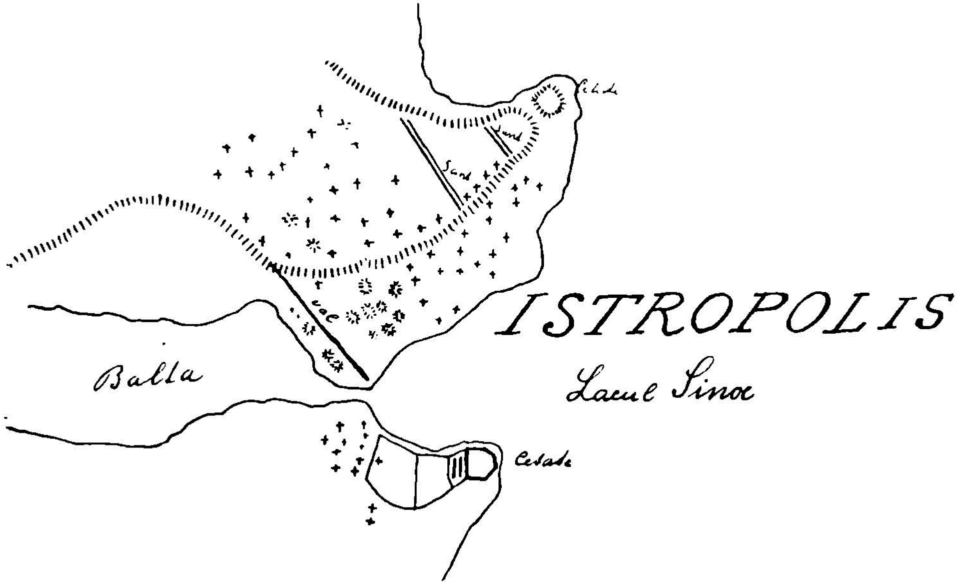

Fig. 1. — Schiţa de teren după originalul din 1894 al lui P. Polonic, în care se fixează poziţia Histriei.

de dezvoltare a vieţii la Histria, ceea ce nu se poate obţine în proporţii mari, rapid şi sigur numai din rezultatele date la iveală prin săparea unor perimetre disparate, uneori rupte de arterele de bază ale complexului.

Dezinteresul nostru pentru acest obiectiv important al oraşului antic este cu atît mai de condamnat cu cît, încă de acum aproape 100 de ani, această problemă fusese semnalată.

În 1868 învăţatul francez E. Desjardins[1] a identificat o serie de aşezări antice în Dobrogea, între care şi pe aceea de la Histria, exact pe locul în care se fac săpături în zilele noastre.

Ceva mai tîrziu, la sfîrşitul secolului, neobositul cercetător romîn P. Polonic[2], ale cărui valoroase lucrări au rămas încă în manuscris, a

[1] E. Desjardins, *Voyage archéologique et géographique dans les régions du bas-Danube*, „Rev. Arch.", Paris, 1868.

[2] Inginerul topometru Pamfil Polonic, angajat la Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti, a fost trimis de Gr. Tocilescu ani de-a rîndul să facă săpături şi înregistrări arheologice în diferite regiuni ale ţării, şi mai ales în Dobrogea. Rapoartele sale săptămînale se

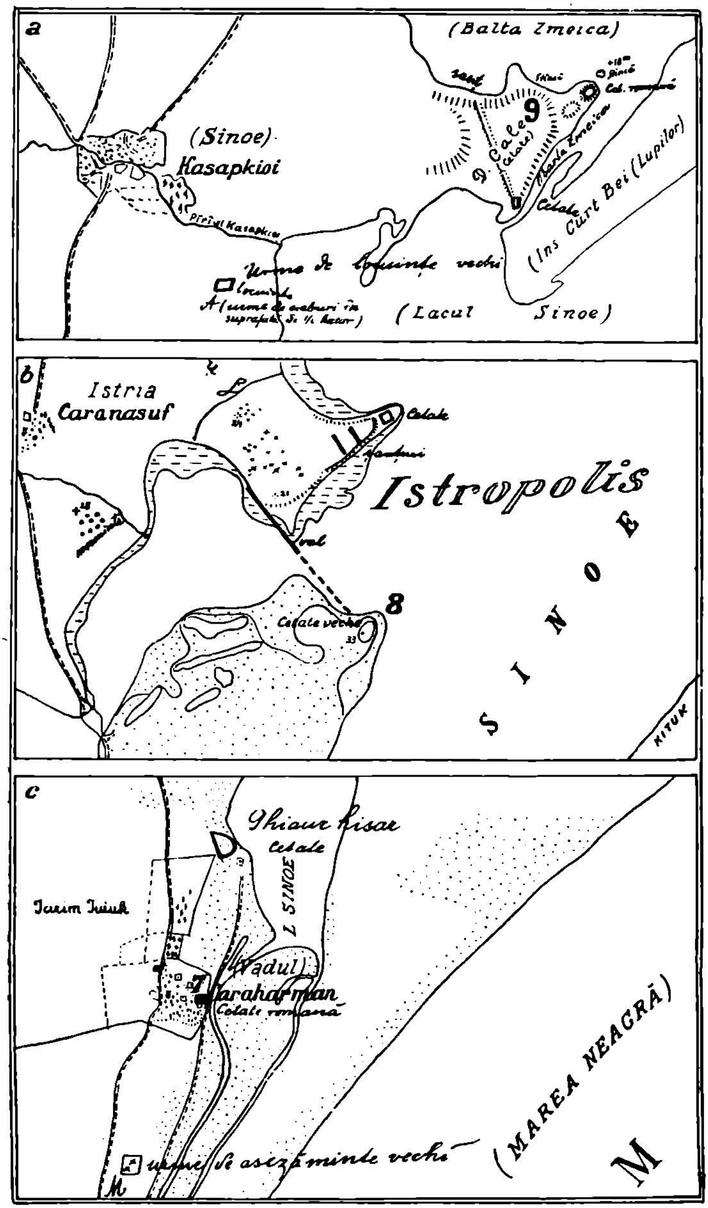

Fig. 2. — Fragmente (în copie) după hărţile de teren ale lui P. Polonic, cu însemnările descoperirilor făcute în timpul cercetărilor de-a lungul ţărmului Mării Negre (1894—1896); scara în original 1 : 50 000)

a) Valurile şi „cetatea veche" de pe promontoriul Sinoe, aşezarea civilă de la sud de sat confirmată prin săpăturile din 1952, şi alte centre cu urme vechi de locuire; *b*) „Cetatea" şi valurile din zona mare a necropolei tumulare (necercetată încă) şi poziţia oraşului Histria (Istropolis), în care se fac săpături în continuare; *c*) Punctele de la Vadul-Caraharman (confirmate prin sondaje din 1952, dar necercetate sistematic).

marcat pe hărţile sale arheologice diferite puncte din regiunea lacului Sinoe, indicînd cu precizie şi poziţia Histriei (fig. 1). Aceasta s-a petrecut în anul 1894. În afară de „Istropolis", Polonic a cercetat şi a pus pe hartă şi aşezarea de pe promontoriul de la Sinoe, în faţa insulei Lupilor (fig. 2, *a*), şi aşezările de la Vadul, atît cea din sat, din punctul „cetăţii antice", cît şi cea de la nord, de pe dealul Ghiaur (fig. 2, *c*). Pe aceeaşi hartă mai vedem că Polonic pune şi o cetate veche şi două valuri în faţa Histriei, la nord-vest de cetate, şi la nord-est de zona mare a movilelor funerare (fig. 2, *b*). Punctele acestea n-au fost încă cercetate.

În anul 1904, căpitanul M. D. Ionescu-Dobrogeanu publică un voluminos studiu intitulat *Dobrogea în pragul veacului XX*, în care descrie o excursie făcută „la cetatea veche Istropolis" [1], pe care o identifică cu precizie.

În 1909, Constantin Moisil, pe atunci tînăr profesor de istorie la liceul din Tulcea, definitivează identificarea cetăţii, publicînd un studiu cu caracter topografic şi arheologic asupra Histriei [2]. Iată ce spune în acest studiu :

„Cît priveşte acum situaţia topografică a oraşului, ea se prezintă astfel. Spre sud-est de satul Caranasuf (Istria) ţărmul mării formează un golf lunguieţ, care astăzi este ocupat de lacul Tusla. Intrarea în golf, largă abia de 1 km, este protejată de două promontorii, care intră în mare la depărtare de vreo 3 km unul de celălalt. Promontoriul sudic este mai mare şi se continuă în limba de pămînt nisipos care merge pînă aproape de Caraharman (Vadul), despărţind lacul Tusla de lacul Sinoe ; cel nordic este cu mult mai mic şi intră ca un cui în mare.

Deasupra promontoriului sudic se află urmele unei cetăţi formidabile. Resturi de ziduri, formate din blocuri mari din piatră cioplită, înconjoară punctul culminant al dealului, care dinspre sud şi vest mai este apărat de o cingătoare de valuri. În interiorul cetăţii, nenumărate bucăţi de zidărie, din piatră amestecată cu cărămidă, fărîmături de capiteluri şi de fusuri de coloane, cioburi de olărie fină şi mai ordinară stau împrăştiate în toate părţile. Dacă ar fi să credem pe locuitorii satelor vecine, distrugerea totală a zidurilor cetăţii s-a făcut abia pe la 1883, cu ocazia unor săpături întreprinse de persoane competente din Bucureşti. Pe promontoriul nordic se găsesc urmele unei alte cetăţi mai mici, care probabil a fost distrusă mai de mult, căci zidăria ei abia se mai observă. Amîndouă cetăţile aveau desigur menirea de a apăra intrarea în golf şi de a împiedica atacurile dinspre mare.

Oraşul propriu-zis şi portul se întindeau probabil de-a lungul ţărmului nord-vestic al golfului, imediat la intrare. Aceasta rezultă nu numai din poziţia naturală a locului, ci e confirmată şi de nişte descoperiri interesante care s-au făcut în această parte a ţărmului şi pe care mi le-a împărtăşit

---

găsesc acum la biblioteca Academiei R.P.R., în cuprinsul numeroaselor *Manuscrise Tocilescu*. Polonic a redactat şi o vastă lucrare, intitulată *Valurile, drumurile, digurile şi cetăţile din ţările locuite de romîni*, lucrare premiată de Academia Romînă. Opera aceasta, netipărită, se găseşte tot la biblioteca Academiei, sub nr. 22/940. Diferite alte manuscrise şi interesante hărţi cu însemnări de mîna autorului se află în posesia familiei, de unde au fost copiate şi cele patru schiţe reproduse mai sus.

[1] M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, Bucureşti, 1904, p. 222 şi urm.

[2] Const. Moisil, „Bul. com. mon. ist.", Bucureşti, 1909, nr. 11, p. 4.

D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor statului din Tulcea, şi unul dintre cei mai buni cunoscători ai localităţilor antice din Dobrogea. În adevăr, s-au găsit în această parte a golfului urme de diguri care intrau în mare, precum şi mai multe tuburi de metal ce serveau ca apeducte, iar

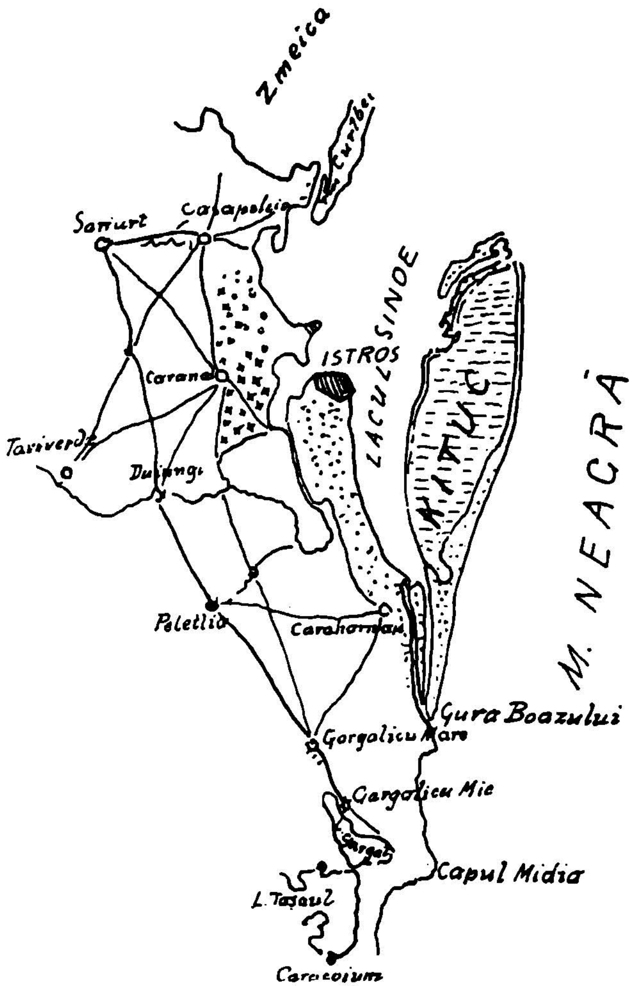

Fig. 3. — Schiţa publicată de Const. Moisil în 1909 (conf. „Bul. com. mon. ist"., nr. 11, 1909).

cu ocazia surpării unei părţi din mal s-a descoperit un întreg depozit de statuete de teracotă, în genul statuetelor de Tanagra. Toate acestea dovedesc pînă la evidenţă că aici era portul, şi prin urmare oraşul propriu-zis. De altfel, nu departe de aici se află şi necropola, care nu putea să fie prea departe de oraş.

Studierea terenului pe care era construit portul se putea face acum cîţiva ani mai uşor decît astăzi, pentru că golful fiind potmolit, numai rareori era acoperit cu apă. Dar de cînd s-a deschis canalul „Regele Carol",

vechiul Dunavăţ, dintre Dunăre şi Razelm, volumul de apă din Razelm mărindu-se, portul este în permanenţă sub apă".

Studiul din 1909 al lui Const. Moisil, din care am extras citatul de mai sus, este însoţit de o hartă (fig. 3), în care se indică exact, la locul lui, oraşul Histria, zidul de incintă şi valurile, lagunele, necropola etc. Am reprodus unele pasaje, din care reiese clar că cel care a publicat pentru prima dată în ţara noastră o hartă a Histriei a fost Const. Moisil, în 1909, după indicaţiile din 1868 ale lui Desjardins, după notele nepublicate ale lui Polonic şi după indicaţiile din 1904 ale lui Ionescu-Dobrogeanu. Aceste precizări ar trebui să figureze la locul cuvenit în prima lucrare monografică, care se va ocupa cu istoricul lucrărilor de la Histria.

★

În luna februarie 1954 am ţinut în faţa secţiei sclavagiste a Muzeului naţional de antichităţi al Academiei R.P.R. prima mea comunicare asupra subiectului pe care astăzi îl tratez mai pe larg, sprijinindu-l acum şi pe o serie de descoperiri noi [1]. Am vorbit în acea comunicare în special despre movilele funerare şi apeducte, cum şi despre urmele de sub apă ale vechiului port.

Cunoştinţele noastre asupra problemei de faţă sînt destul de sumare. Ceea ce trebuie arătat de la început este faptul că topografia Histriei şi a teritoriului înconjurător nu poate fi studiată fără a o lega de situaţia generală fizico-geografică a regiunii Delta Dunării—Razelm, regiune care a suferit multe transformări în ultimele milenii.

În decursul celor 1500 de ani cît a trăit oraşul, configuraţia lui topografică a suferit mai multe schimbări, sub presiunea forţelor naturii, iar viaţa social-economică a oraşului a înregistrat şi ea o serie de transformări

---

[1] În capitolul *Scurt istoric al cetăţii Histria* din volumul I al Monografiei *Histria* apărut în iunie 1954, p. 10, nu se vorbeşte despre port, dar se dau următoarele interesante aprecieri în legătură cu topografia Histriei: „Ruinele cetăţii sînt situate la extremitatea unei limbi de pămînt, înconjurate la est şi nord de apele lacului Sinoe, iar la sud-vest de apele lacului Tuzla (Duingi). Pe o întinsă suprafaţă, acest teren este constituit din depozite aluvionare, adeseori inundate de apele celor două lacuri, cu excepţia a două platouri care formau iniţial o insulă sau o peninsulă stîncoasă, pe care s-au aşezat primii colonişti greci stabiliţi aici. Constituită în mare parte dintr-un şist verde, destul de friabil, această uşoară ridicătură de teren, prezentînd două golfuri, în spre est şi în spre nord, este singurul loc ceva mai ferit pe care călătorii greci l-au descoperit în regiunea apropiată de Delta Dunării. Astăzi, insula s-a transformat în peninsulă prin depunerile aluvionare, care au unit-o cu regiunea continentală a Dobrogei". Într-o notă de la subsolul aceleiaşi pagini se adaugă: „Noi nici nu ştim, de altminteri, dacă nu cumva transformarea insulei în peninsulă şi deci legătura directă cu uscatul nu s-a făcut încă înainte de venirea grecilor. Unele mici ridicături de teren, situate chiar în această zonă aluvionară, s-au dovedit a conţine morminte ale populaţiei din cetate, sau din jurul cetăţii, ceea ce înseamnă că, încă din primele veacuri ale aşezării sclavagiste de la Histria, procesul de formare a terenului înconjurător era în plină desfăşurare. Mai mult decît atît, este chiar posibil ca braţul de nord-est al lacului Sinoe să fi apărut mai tîrziu, deoarece unele descoperiri întîmplătoare par a dovedi existenţa unei necropole datînd încă din epoca cea mai veche a Histriei, pe celălalt mal al lacului Sinoe. Dacă mai adăugăm că, exact prin acest punct, va trece cîteva secole mai tîrziu apeductul cel mai important al oraşului, aducînd apă de la circa 25 km depărtare, am putea trage concluzia că, chiar în epoca veche a coloniei de la Histria, configuraţia terenului a suferit importante modificări. Studierea comparativă a locului primelor aşezări de pe coasta de vest a Mării Negre, făcută de către G. A. Short în „Ann. of Arch. and Anthropology" (Liverpool, 1937, p. 149 şi urm.), se întemeiază astfel pe unele date mai puţin sigure, în care s-a petrecut, în aceste vremuri îndepărtate, contactul dintre noii veniţi şi populaţia băştinaşă".

radicale. Oscilaţiile geologice şi geografice au influenţat şi ele asupra condiţiilor de viaţă ale oamenilor de aici şi dimprejur; oscilaţiile basculante continue, înnisipările, scufundările, erodările etc. au întrerupt sau — dimpotrivă — au adus într-o anumită măsură noi posibilităţi de dezvoltare a vieţii, prin lărgire de teritorii, noi căi de comunicaţii, noi lacuri sau bălţi cu peşte.

Şi din acest punct de vedere este interesant să ştim că în regiunea deltei Dunării şi a Razelmului, în care este cuprinsă şi Histria cu Sinoe, fenomene asemănătoare au fost mai des repetate şi mult mai eficiente decît în alte părţi. Este suficient să privim harta imenselor lagune de la braţul Sf. Gheorghe şi pînă la Capul Midia. O simplă apreciere de ansamblu spune mult. Strădania geologilor, biologilor şi geografilor de a pătrunde cît mai adînc cauzele, formele şi timpul marilor prefaceri de aici, deşi se face cu multă persistenţă, n-a dus încă la concluzii definitive. Cînd aceste concluzii vor fi obţinute, desigur că cercetătorii arheologi vor fi mult uşuraţi în interpretarea rezultatelor muncii lor, căci altfel se va înţelege atunci stratificaţia şi materialul. Succesiunea şi datarea straturilor se va putea face pe o bază concretă, istorică şi social-economică, iar concluziile de ordin general n-ar mai întîrzia atît de mult.

Nu este locul să dezvoltăm aici procesul de aluvionare şi pe acela al creşterii deltei Dunării, creştere legată de noile formaţii teritoriale din faţa şi din jurul deltei.

Trebuie însă amintit, măcar în treacăt, că din imensa cantitate de 9000 m^3 de apă pe care o duce Dunărea în fiecare secundă spre mare, mai mult de 2000 m^3 intră pe braţul Sf. Gheorghe. În fiecare an apele acestea aduc cel puţin 20 milioane de tone de aluviuni. O mică parte, aflată în suspensie, se depune, prin creşterea ori retragerea lentă a apelor, mărind mereu teritoriul deltei (cercetătorii de specialitate au calculat că delta cîştigă din mare în fiecare an, cam 100 de ha, şi că întreaga deltă s-a format abia în ultimii 3500 de ani) [1].

Cele mai mari cantităţi de aluviuni însă sînt împinse de curentul fluvial pînă la gura Sf. Gheorghe. Aici sînt răspîndite pînă la 2 km în mare. O parte se aşază în faţa gurii şi la sudul şi sud-vestul acesteia formînd insule şi cordoane litorale. O altă parte din aluviuni continuă să fie împinsă de curentul fluvial şi de vînturi ceva mai spre larg, unde este prinsă de curentul litoral maritim, intrînd în partea lui de jos. Se ştie că acest curent [2], care îşi are plecarea din marea de Azov, merge pe direcţia N-S cu o viteză medie de 15 metri pe minut. Aluviunile aduse din Don, Nipru, Bug şi Nistru, împreună cu cele împinse din Dunăre, sînt duse deci spre sud. De multe ori, după ce s-a depărtat de braţul Sf. Gheorghe, acest curent maritim litoral îşi pierde din iuţeală şi, sub influenţa vînturilor de sud, se opreşte sau chiar îşi întoarce direcţia, revenind de astă dată în sens aproape contrar, de la sud spre nord. În felul acesta o bună parte

---

[1] M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Formarea deltei Dunării*, „Buletinul Soc. geografice", Bucureşti, 1920, tom. XXX, nr. 1, p. 27—35; autorul citează pe cei mai de seamă cercetători în această problemă şi foloseşte larg concluziile lor; Gr. Antipa, *Marea Neagră*, în publicaţiile fondului Adamachi, „Anal. Acad. Rom.", 1920, tom. X, nr. LX, p. 70—80; idem, *Cîteva observaţii privind bazele geo-fizice ale lucrărilor destinate gurilor Dunării*, „Anal. Acad. Rom.", Bul. Sec. ştiinţifice, 1938, tom. X, nr. 8—10, p. 10.

[2] Pr. Fundăţeanu, *Consideraţiuni geo-fizice asupra formaţiilor de la gurile Dunării*, Buc. 1946, p. 21.

din imensele aluviuni purtate de curentul maritim litoral este așezată pe coasta de vest a Mării Negre, în toate golfurile, pe bancurile în formare și în bălțile cu deschidere la mare : Dranovul și închiderea Razelmului, plajele de la Mamaia și Mangalia, Insula Lupilor, Chitucul, insulele Sacalin și atîtea alte formațiuni noi din spațiul Sf. Gheorghe-Razelm-Sinoe-Istria sînt, în cea mai mare parte, rezultatul acestor aluvionări[1].

Fără îndoială că în cercetarea evoluției geografico geologice a deltei și a spațiului Razelm-Sinoe, arheologia poate să aducă un însemnat aport științelor care se ocupă cu geneza și istoricul deltei. Cele cîteva exemplificări din cuprinsul acestui studiu sînt în măsură să dovedească necesitatea unei colaborări între disciplinele interesate, tot așa cum se va putea observa că și arheologia așteaptă și trebuie să capete de la aceste discipline un ajutor substanțial, în special pentru regiunea de pe litoralul Mării Negre.

Într-un colectiv combinat de cercetări în această direcție, biologul ar determina condițiile de viață în apă și pe uscat în decursul secolelor și ar face comparație cu toate condițiile din diferite etape pînă la noi; pedologul poate fixa constituția solului ; un geo-morfolog ar face descrierea exactă a formelor de relief și a transformării lor pînă în zilele noastre ; un hidrolog va studia situația apelor freatice, a rîurilor, a lacurilor etc. ; geologul (care trebuie să fie un specialist în cuaternar) va cerceta formarea și evoluția diferitelor roci din regiune, iar paleontologul va determina materialul faunistic și floristic așezat în diferitele straturi, obținînd concluzii asupra particularităților ce le aveau apele în diferitele faze ale transformării.

Toate aceste date folosesc arheologului care sapă într-o regiune în care jocul apelor, înnisipările, erodările sau scufundările petrecute într-o epocă istorică au influențat viața societății omenești.

La rîndul lor, urmele culturii materiale pe care arheologul le descoperă pe sol viu sau umblat, pe nisipuri și sub ele, sau în apă, o dată datate pot fi determinante pentru celelalte discipline care nu au altfel la îndemînă mijloace strînse și concrete pentru datarea stratului în care se fac cercetări la un moment dat.

Pentru a întări ideea unei acțiuni științifice astfel combinate, voi expune pe scurt în cele ce urmează unele observații făcute de noi la Histria, în direcția precizării topografiei cetății, precum și unele documentări arheologice obținute în ultimii ani.

Să fixăm întîi topografia de azi a Histriei, începînd prin a stabili — fie măcar cu aproximație — întinderea masivului de șist verde pe care se găsește, așezată în straturi suprapuse, partea centrală a orașului vechi. Să pornim chiar de la stînca în jurul căreia s-a produs în decursul veacurilor, într-un sens și în celălalt, procesul de scufundare, eroziune și înnisipare, care a dat regiunii variate forme topografice, forme urmate nemijlocit și de mișcarea vieții omenești.

În cursul campaniei arheologice din 1950, colectivul Academiei R.P.R. a executat o mare secțiune de-a latul cetății, de la malul lacului Sinoe peste zidul roman, pînă după cel de-al treilea val de apărare de la vest. Săpătura a fost adîncită pînă la zero, peste tot acolo unde s-a putut, fără

[1] Gr. Antipa, „Anal. Acad. Rom.", 1938, p. 10 și urm. ; M. D. Ionescu-Dobrogeanu *op. cit.*, p. 30 ; Pr. Fundățeanu, *op. cit.*, p. 22—25.

a se deranja complexele arheologice masive. Au fost astfel străpunse toate straturile de cultură bizantină, romană și grecească. Pe o lungime de aproape 240 de metri, de la malul lacului pînă la basilica pătrată de la dreapta pieții mari din spatele porții principale, s-a ajuns în 20 de puncte de adîncire pînă la stîncă. Sub basilica pătrată și sub zidul roman, stînca

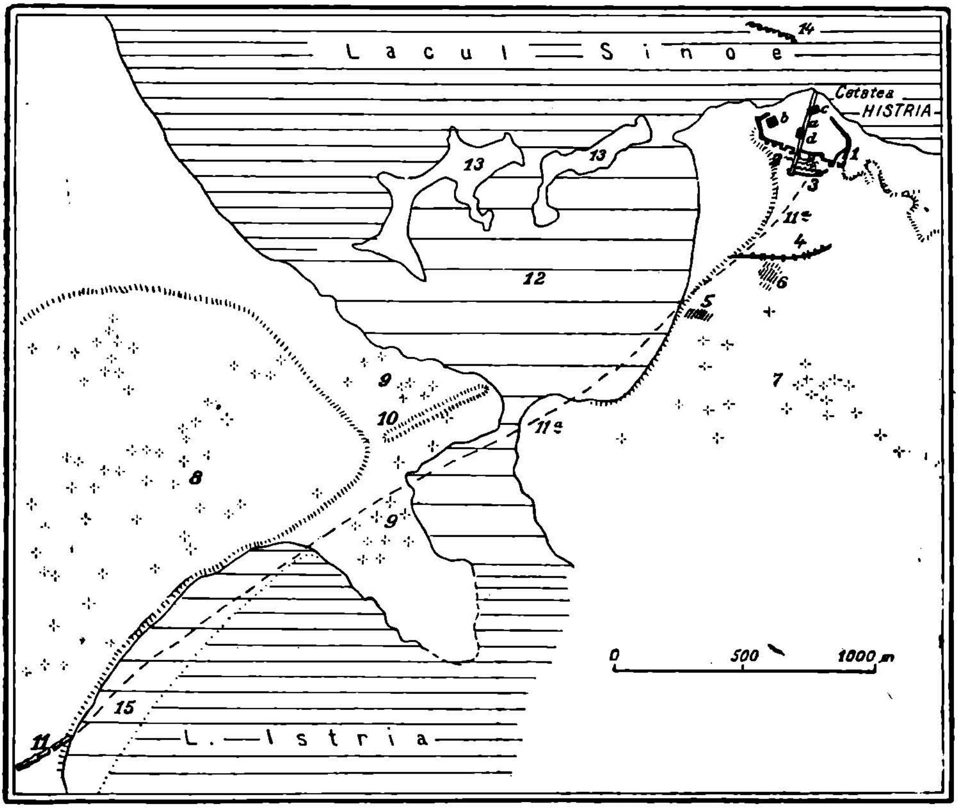

Fig. 4. — Situația topografică a Histriei și a împrejurimilor ei.

1. Incinta romană: a) Secțiunea transversală; b) Templul grec; c) Domus; d) Basilica constantiniană. 2. Valurile tîrzii de apărare; 3. Incinta elenistică; 4. Incinta romană tîrzie; 5. Zona X de locuințe elenistice; 6. Zona Z de locuințe elenistice; 7. Zona mormintelor tumulare de pe teritoriul cetății; 8. Necropola tumulară de peste lac; 9. Movile funerare în zona inundată 10. Digul cu drumul de acces spre orașul antic 11-11a. Apeductul de olane descoperit în mal și traseul lui probabil; (11a) 12. Bucla lacului Sinoe (teren inundat); 13. Grindul cel mare din lacul Sinoe (rămas din vechiul teren); 14. Urme de ziduri masive ale vechiului port; 15. Teren erodat de lacul Istria din anul 1949 pînă astăz

se afundă, săpătura și sondajele ajungînd pînă la apă. Zidul roman este așezat pe nisip, un nisip cu cochilii și cu ierburi marine. De asemenea, cele trei valuri și chiar zidul elenistic situat ceva mai la vest de ele, sînt așezate pe nisip. Nu există aici nici urmă de stîncă.

Lucrarea întreprinsă anume cu acest prilej, cu scopul de a stabili ce suprafață cuprinde masivul de piatră și cît iese deasupra nivelului de azi al apei, ne-a dus la rezultate ce se pot vedea în profilul alăturat (fig. 6), în care sînt marcate toate punctele înregistrate și din care reiese că stînca are o înălțime maximă de 4 metri. Spre est și vest ea coboară neregulat și, după o lungime de circa 240 metri, dispare sub apă. Sondajele făcute

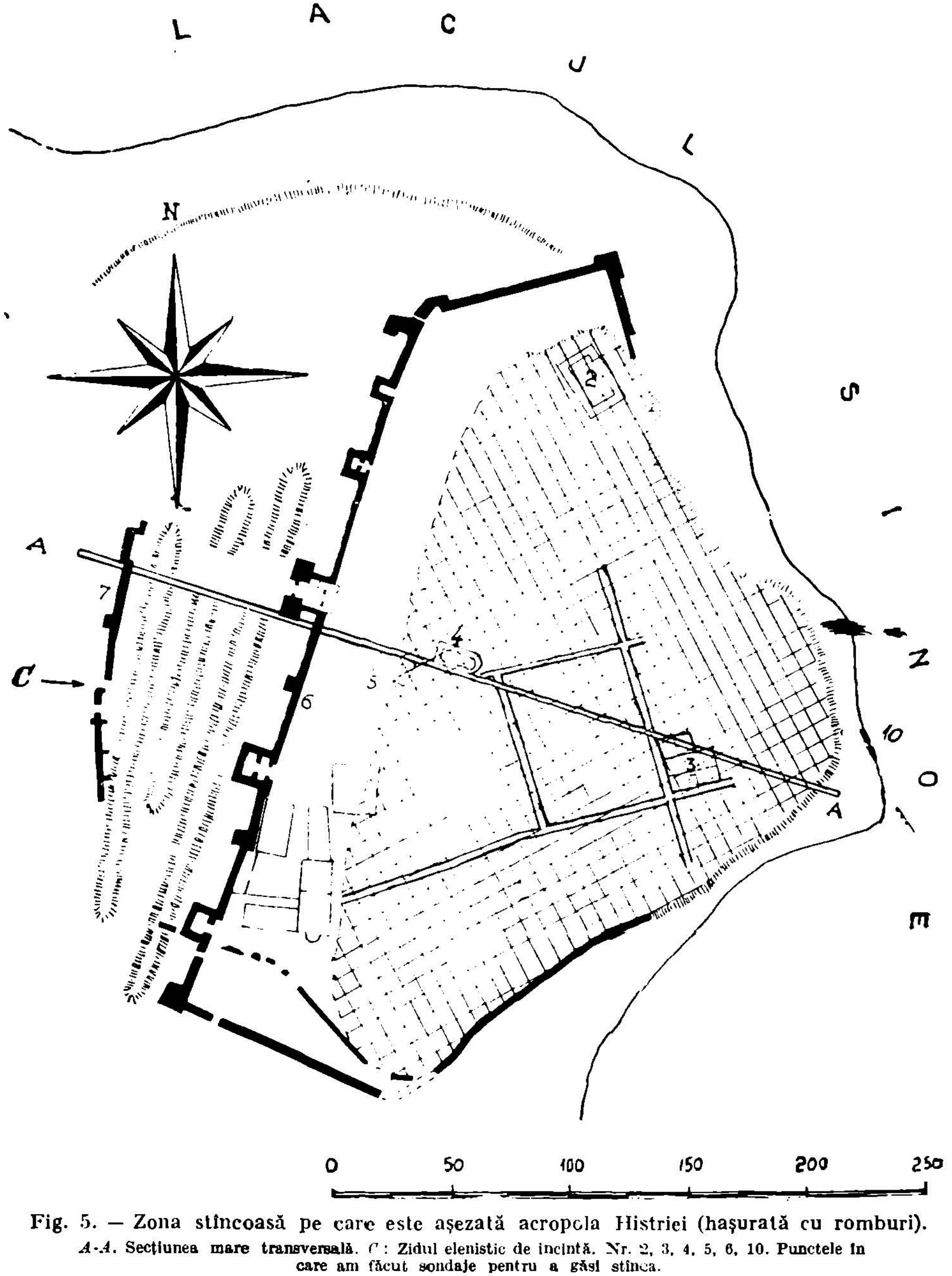

Fig. 5. — Zona stîncoasă pe care este așezată acropola Histriei (hașurată cu romburi). *A-A*. Secțiunea mare transversală. *C*: Zidul elenistic de incintă. Nr. 2, 3, 4, 5, 6, 10. Punctele în care am făcut sondaje pentru a găsi stînca.

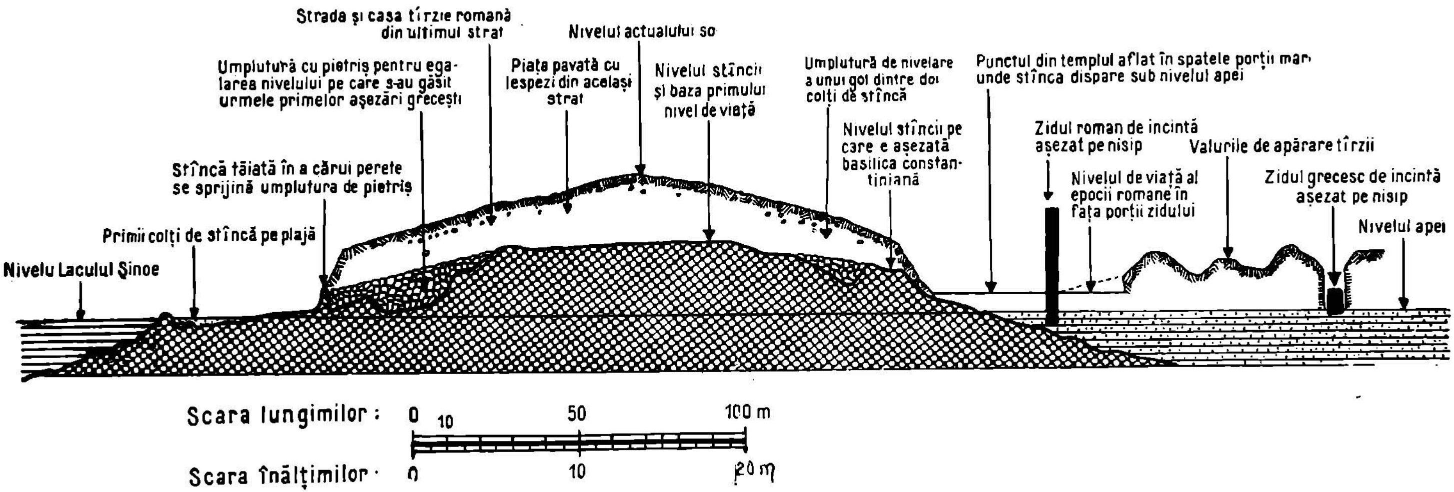

Fig. 6. — Profilul secțiunii mari transversale executate în 1952, cînd am putut stabili la ce adîncime și pe ce distanță se întinde stînca de șist verde sub straturile de cultură materială (masivul stîncos este hașurat cu romburi).

dincolo de bazilică, la turnul din dreapta porții, cum și în adîncitura celor trei valuri, au mers pînă la 60 de cm în nisip și alge, fără rezultat.

Pe o linie transversală, stînca merge sigur spre nord pînă sub templul grec și se pierde către aripa nordică a zidului roman. Către sud, punctul cel mai înaintat al stîncii deasupra apei a fost interceptat înăuntrul aripii sudice a incintei romane.

Bazat pe punctele cunoscute și pe sondajele recent executate, am hașurat pe planul prezentat în figura 5 întreaga zonă stîncoasă, în suprafață aproximativă de 5 ha, care se ridică de la zero pînă la 4 m deasupra apei. Să trecem acum mai departe, pentru a examina situația din jurul stîncii de șist verde. Aici găsim nisip, alge și cochilii. Cît de adînci sînt aceste straturi și care este vîrsta lor, nu se poate afirma cu certitudine înaintea unor cercetări organizate și multilaterale. Va trebui să stabilim dacă nu cumva patul de umplutură de la temeliile templului grec (fig. 5, nr. 2), datat în sec. V—IV î. e. n., este format din cochilii de *Mytilus*. În acest caz, în timpul construirii templului grec, fauna mediteraneană putea fi prezentă în apropierea construcției, poate chiar pe plajă. Tot atît de interesant va fi și un rezultat negativ; totul este să avem precizări științifice asupra faunei vechi și noi. Lucrul este posibil.

Aceeași constatare trebuie făcută și între straturile 1 și 2 din săpăturile de lîngă Domus (în jurul sec. I), în partea de est a secțiunii (fig. 5, nr. 3).

Ceea ce știm sigur pînă acum în această direcție este că, în sectorul Domus, de la stratul 3 în sus, găsim faună cu *Cardium*, fauna actuală, pe care am înregistrat-o și în mortarul din care este construit zidul roman de incintă (sec. III—IV e.n.) [1].

Vom putea astfel afla dacă, în decurs de aproximativ 7—8 secole (V î.e.n. — III e.n.), este de înregistrat ori nu la Histria schimbarea dominantă a faunei marine.

Sub zidul elenistic din valul III (fig. 5, C.), despre care vom vorbi mai pe larg în ceea ce urmează, apare aceeași faună actuală, cu *Cardium*. Dar după cum se va vedea mai departe, nisipul pe care este așezată partea de sud a zidului elenistic, aparținînd unor completări mai tîrzii, conține numai pietre și resturi ceramice, rotunjite de mișcarea valurilor. Iată cîteva indicații de a căror dezvoltare depinde în bună măsură obținerea unor rezultate concludente într-o cercetare mai amplă, de viitor.

Așadar, cetatea Histria este situată pe un nucleu central de șist verde, înconjurat de formații aluvionare recente. Rămîne de examinat acum problema dacă, în perioada de înflorire a orașului, teritoriul său forma o insulă, o peninsulă sau era masiv legat de continent. Există argumente în favoarea oricăreia dintre aceste ipoteze, și oricare dintre ele s-ar putea dovedi justă.

În ipoteza în care în sec. VII î.e.n. Histria era o insulă izolată, ocupînd doar stînca de șist verde, marea era unită cu lacul Duingi prin locul de azi al bancului de nisip dintre cetate și promontoriul de la Vadul, iar lacul Istria de azi era legat cu Sinoe, ocolind cetatea pe la vest și pe la nord. Spre vest rămînea marea, adică lacul Sinoe de azi. Orașul cu cetatea se găseau astfel într-o insulă în care grecii se așezaseră fără teamă de a fi „atacați" de băștinași. Aceasta este teoria susținută de istoricii burghezi.

[1] După indicațiile geologului conf. univ. Bleahu.

În a doua ipoteză, aceea a peninsulei, bucla vestică a lacului Sinoe forma un golf de mare, cu lacul Istria în spate. Totuşi, teritoriul cetăţii era despărţit de continent iarna, cînd marea se umfla şi trecea peste terenul prea puţin ridicat de la actuala pescărie. Cum se făcea trecerea de la cetate pe continent? Unii spun : pe o limbă îngustă de pămînt — de la un mal la celălalt — care nu era acoperită de ape nici iarna. Alţii, deşi susţin ipoteza peninsulei, cred că trecerea se făcea pe un pod, ori cu barca sau că ar fi fost aici un dig. Se mai spune chiar că actuala trecere de la pescărie era mai largă şi că intrîndul de azi al lacului Sinoe, împreună cu lacul Istria, formau un singur golf larg şi adînc, în care s-ar fi adăpostit portul. Punctul de săpătură X şi întregul mal ridicat, care duce de la cetate peste X pînă la pescărie, cu direcţia est-vest şi care se cambrează la pescărie spre nord, ar reprezenta vechiul litoral de sud. Deci configuraţia antică a malului ar fi fost scăldată spre sud, vest şi nord de apa mării, sub forma unui golf, astupat acum de nisipuri şi transformat într-o buclă a lacului Sinoe. Se mai poate bănui că la punctul pescăriei să fi ajuns în antichitate gura unui rîu, care ar fi curs de la vest pe valea Istriei şi a Duingiului, intrînd în mare pe aici.

Cele două ipoteze de mai sus nu sînt cu nimic documentate. Ele ar putea să nu fie cîtuşi de puţin aproape de realitate, tot aşa cum oricare dintre ele ar putea să corespundă realităţilor.

Să luăm de aceea în cercetare a treia ipoteză, aceea după care Histria ar fi fost aşezată direct pe continent. Observaţii făcute în sectoarele situate la nord şi la nord-vest de cetate ne oferă unele indicii preţioase în sprijinul teoriei după care teritoriul oraşului făcea în această parte corp comun cu continentul. Astfel, după cum am arătat şi cu alt prilej, cele trei linii diferite de apeducte care vin dinspre vest şi nord-vest nu puteau trece prin apa mării. Construcţia lor nu permite nici presupunerea că erau aeriene; într-adevăr, într-o climă ca a noastră, în ape lucte neîngropate apa ar fi îngheţat în timpul iernii.

Cercetînd apeductul nr. 3, cel de olane, pe care l-am urmărit în partea de sud şi apoi de nord-vest şi de est, ajungem pînă la malul continental proaspăt prăbuşit, din zona grupei 7 de movile. Pînă la mal apeductul îngropat la 1 m în loess, este conservat în perfectă stare. Aici însă el se frînge şi îl găsim prăbuşit în apă, la 3 m sub locul lui iniţial. Direcţia apeductului este clar indicată de olanele rămase în profilul malului. Ea duce spre malul celălalt, adică pe malul actual al aşezării cetăţii. Distanţa în linie aeriană, pe care bănuim traseul apeductului, pînă la malul abrupt al continentului unde se vede restul olanelor, neprăbuşite încă, este de 200 m în medie. Ne apare clară concluzia că tot pămîntul care lipseşte sub această linie, pe o înălţime de aproape 5 m, pe lăţime medie, aşa cum am arătat, de circa 200 m, şi pe o lungime de 1,5 km, adică atît cît ţine balta de azi pînă la malul cetăţii, a fost mîncat de ape (în schiţa de la figura 7, apeductul este marcat cu dublă linie punctată, iar în planul de la figura 4 cu linii întrerupte).

Mai mult încă, ceva mai spre est se văd încă înălţimile unui dig de pămînt cu orientarea NV-SE, care se prelungeşte pînă lîngă pescărie, unde se întrerupe brusc la malul apei, ca şi cum ar fi fost rupt aici. Direcţia acestui dig duce tot spre cetate şi arată că el ar fi putut fi legat în trecut cu celălalt mal înalt, pe care se află sectorul X şi incinta tîrzie romană. Este

posibil ca unul dintre apeducte sau drumul de legătură să fi trecut pe acest dig (digul trece în figura 7 prin zona 13 de movile, unde este marcat printr-o linie cu două săgeți. În figura 4, digul se vede mai clar, după ridicarea aerofotogrametrică).

Oricum ar fi, pare neîndoios că în vremea acelui apeduct, continentul se prelungea pe locul de azi al lacului Istria și că el se lega cu coasta de

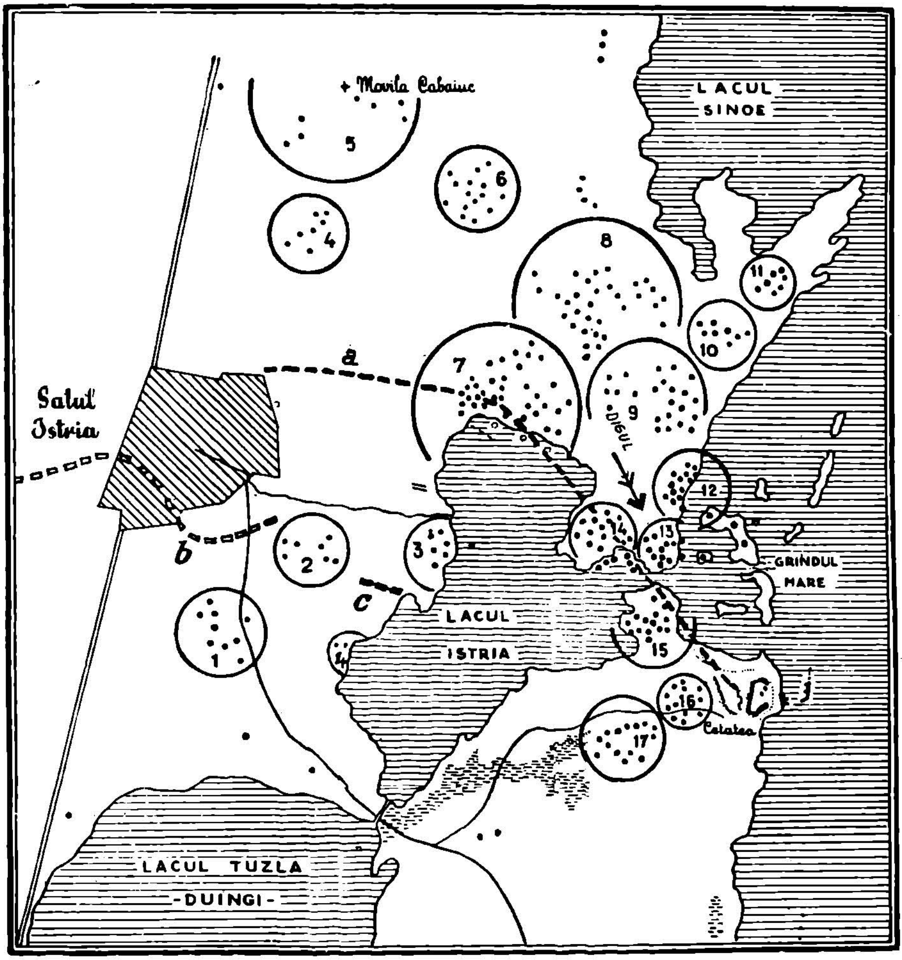

Fig. 7. — Schiță indicînd gruparea movilelor funerare și traseele apeductelor: *a*) apeductul de olane; *b*) apeductul mare; *c*) apeductul de piatră.

vest a presupusei insule, făcînd astfel corp comun cu teritoriul pe care se găsește astăzi cetatea.

Pe unele grinduri mici din lacul Istria, la vest de cetate, în apa care desparte satul Istria în dreptul grădinăriei de cetate, se găsesc urme de ziduri vechi de piatră. Capul de nord al zidului de incintă largă de lîngă săpătura X, are încă resturi de rădăcină sub mîl și apă, ceeace indică că aici era uscat în vechime.

Alte dovezi în aceste cercetări sînt date de examinarea movilelor funerare din regiunea Istria, a căror ridicare am efectuat-o în anul 1954 cu sprijinul serviciilor de aerofotogrametrie și topografie ale forțelor armate. Pe baza indicațiilor obținute de pe urma acestor lucrări am întocmit schița provizorie de la figura 7, care are aici un caracter informativ (indicațiile precise se găsesc în planul restituit de la figura 4).

Schița și harta alăturată ne pot da o idee despre această imensă întindere acoperită de tumuli funerari. N-am marcat numeroasele movile funerare aplatisate în decursul timpului de ploi, vînturi și arătură și nici grupele de pe malul de vest al Duingiului sau pe acelea de la Vadul și de la Sinoe. Nu apare aici nici zona numită „Cîmpul Mormintelor", situată cam la 5 km vest de Cabaiuc, unde sînt grupate peste 200 de movile mari. De la prima vedere am avut impresia că ele se pot grupa după forme, după felul în care sînt adunate la un loc pe diferite tipuri și după cum grupele sînt mai mult sau mai puțin depărtate unele de altele. Am schițat aici o ordine a grupelor numai pentru a ușura expunerea. Dar această ordine poate fi luată în considerare și de cercetătorul care ar presupune că fiecare grupă poate corespunde unei necropole separate de celelalte prin timp, prin cult sau prin trib. Poate că săpăturile care vor începe în aceste necropole să aducă lumină și în această privință.

Din examinarea acestor grupe de movile se constată că în multe cazuri parte din movile se găsesc scufundate în apa lacului. Astfel, tot pe malul în care stă suspendat apeductul, cîteva movile, făcînd parte din grupa 7 a zonei mari din necropola tumulară, au fost cuprinse în surpătură. Două se văd încă, prinse numai pe jumătate în mal. În toamna anului 1952 ele erau întregi și drumul trecea pe lîngă ele, pe mal, la vreo 13 m. În primăvara anului 1953 atît porțiunea de drum cît și jumătate din movilă erau surpate și măcinate de valuri. Cînd apa este liniștită, se mai văd căzute în fundul lacului cîteva lespezi mari ale mormintelor și fragmente ceramice din inventar. Cinci movile, care erau aproape de mal în 1949, au dispărut și ele cu totul. Cu 4 ani în urmă drumul de la sat spre pescărie trecea cu vreo 30 m mai la dreapta celui de azi. Treptat, dar foarte rapid, sub ochii noștri, malul continuă să cadă în apă. Vîntul și curenții umflă iarna apele lacului Istria și Sinoe, formînd valuri de 1—2 m, care bat în faleza de nord și o înghit, pînă la stînca verde care apare la 4—5 m sub loessul ridicat. Chiar o parte din terenul de agricultură este astfel sacrificat. Sub puterea acestei acțiuni continue, continentul scade mereu și lacul Istria se mărește simțitor de la an la an.

Malul de vest, în jurul grupei 3 de movile, se pierde în fiecare an, în medie cu un metru, pe toată lungimea lui. Acum cîțiva ani grupa de movile situată pe „Drumul Vacilor", avea 21 de movile. Astăzi are numai 6. De asemenea, lîngă șosea, și mai jos, în apropierea pîrăului, pe malul de vest al lacului Sinoe, grupa 4 cuprinde o serie de movile căzute în apă.

Această treptată surpare a malurilor lacului este atestată și de numeroasele movile funerare (vezi grupa 14 și parțial grupa 13, din zona mare) care se găsesc în fundul lacului Sinoe, unele fiind ușor ridicate deasupra apei. În toiul verii, cînd apele scad, movilele apar mari, vizibile, dar înconjurate de mocirlă. Iarna ele dispar din nou sub apă. Unele dintre ele au fost spălate pînă la nivelul vechiului sol și au dat la iveală mor-

minte, cu inventarul respectiv, care a fost însă luat de ape, ori răvășit de oameni sau animale, fără a fi cercetat.

Așadar, din considerentele expuse mai sus se desprinde că întreg golful lacului Sinoe este de formație recentă și că în timpul apeductelor și al movilelor funerare, adică în timpul vieții orașului Histria, ambele maluri se legau între ele. Zona cea mare a movilelor nu era întreruptă, cum pare azi la prima vedere și cum se spune de obicei, ci se continua spre sud, trecea prin balta de azi, prin grupa movilelor înecate, pînă pe malul celălalt și continua apoi peste grupa 15—16 pînă departe la grupa 17, așezată dincolo de drumul către pod, în nisipurile izlazului, foarte aproape de cetate.

Mai departe, în alt punct al aceleiași regiuni nordice, putem face constatări și mai interesante.

Într-adevăr, dacă bucla de vest a lacului Sinoe, căreia i se spune de obicei „golf" și unde unii cred că trebuie să fi fost portul, nu era în antichitate acoperită cu apă, ci făcea parte din pămîntul ferm care lega malul de nord actual al buclei, dinspre continent, cu cel de la sud, dinspre cetate, atunci terenul ridicat din această parte a sectorului de săpătură X nu putea reprezenta malul mării. Totul era un singur uscat, tot atît de ferm ca și în zona movilelor, iar malul mării de atunci nu poate fi identificat cu malul de azi al lacului Sinoe. Ușoare sondaje făcute în 1951—1952 în grindul cel mare de la nordul cetății, despre care se credea că este format numai din mîl și nisip, au dat rezultate neașteptate, care par să confirme ipoteza expusă mai sus. Într-adevăr, grindul pare a fi un rest de teritoriu, în care loessul apare la numai 20—30 cm sub nisip. La capătul de sud al grindului, apa din largul lacului Sinoe comunică spre vest cu lacul Istria doar printr-un canal de mici proporții, al cărui fund arată urme de loess imediat sub mîl. Dincoace, la cîțiva metri, ceea ce socoteam nisip și mîl uscat prin retragerea apelor, se dovedește a fi tot loess. Ne aflăm deci în continuarea aceluiași continent. Grindul, care are o lungime de peste 1,5 km, prezintă și 2—3 ridicături în formă de movile, acoperite azi cu stuf. Sondate și ele, au dat urme de pămînt. O mică porțiune cu apă ceva mai adîncă, aproape de 50 de cm, și sîntem cu piciorul pe linia continentului propriu-zis [1], care formează un lung intrînd, spălat iarna în bună parte de apă. Zona mormintelor, care de cealaltă parte cobora spre est, se întinde aici în cîteva puncte pînă la apă. Zeci de morminte din grupele 12, 13 și 14 sînt deja, așa cum am mai arătat, cuprinse de apele permanente ale buclei; altele sînt numai spălate de firul apei, iar uneori, iarna, sînt și ele acoperite. Pe fundul buclei lacului Sinoe, între grindul mare, insule și litoralul de azi, se văd adesea resturi arheologice, oale, pietre și plăci. Chiar vase întregi au fost scoase de oameni, cînd au secat apele. Grinduri asemănătoare continuă a se profila spre nord către Sinoe, avînd direcția promontoriului care începe la capătul de vest al Insulei Lupilor.

Ajungînd la aceste concluzii provizorii, am căutat o documentare și în diferite hărți, tipărite în ultimele două secole. În hărțile din sec. XVII—XVIII regiunea în discuție apare cu forme diferite, care nu prea pot fi luate în considerare, nefiind bazate pe măsurători. În sec. al XIX-lea încep însă să apară hărți mai precise, științifice, care sînt foarte interesante.

[1] Aici par a fi resturile de zidărie și șanțurile semnalate de P. Polonic în harta lui din 1894 (fig. 2, *b*).

Astfel am putut vedea o hartă militară austriacă din 1880, care înregistrează sectorul nostru în cele mai mici amănunte. Din hartă se constată că la epoca aceea, adică acum 75 de ani, litoralul din jurul buclei lacului Sinoe, după cum se vede şi din copia pe care o prezentăm (fig. 8), era mai avansat, că în jurul grindului mare erau mai multe insule şi peninsule, care se legau de el, formînd un teritoriu neîntrerupt pînă la cetate.

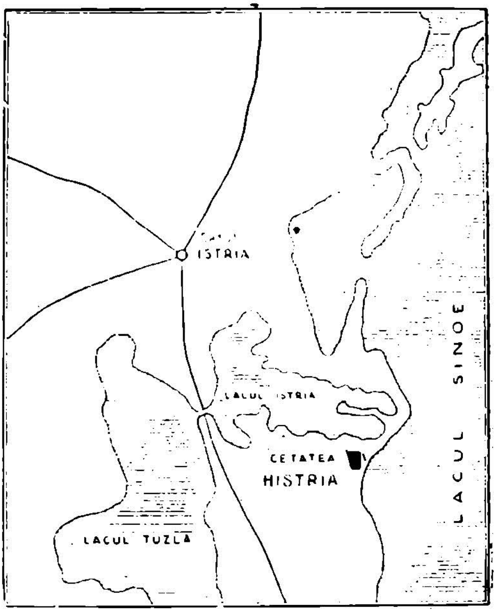

Fig. 8. — Hartă austriacă din 1880 (mărită de trei ori).

Martor preţios pentru această supoziţie a noastră găsim şi în faptul că zidul de incintă de epocă romană (descoperit de Pârvan) are o aripă de apărare pe tot frontul de nord, deşi azi în faţa lui, către grindul cel mare, este apă şi nisip. Mai mult : în extremităţile de vest şi est ale acestei apărări de flanc sînt două bastioane puternice. Dacă în epoca respectivă aici ar fi fost apele mării şi nu teren ferm care să permită accesul dinspre nord, desigur că nu ar fi fost construite nici ziduri şi mai ales bastioane de luptă.

În orice caz, stînd pe turnurile de pe latura nordică a zidului de incintă roman sau pe înălţimea de la templul vechi grec, cu privirea spre nord, uşor nord-est, îţi poţi imagina pe baza considerentelor de mai sus, că, pornind cu piciorul, ai fi mers pe pămînt ferm şi continuu pînă la promontoriul de la Sinoe, unde, după cum am constatat în 1952, se găsesc urmele a două aşezări din epoca elenistică şi a altor două din epoca romană.

Abătîndu-ne puţin de la obiectul central al discuţiei noastre, este locul aici să arătăm că acum doi ani, cu prilejul săpăturilor şi sondajelor de la Sinoe, am putut observa că şi în această regiune apele rup simţitor şi continuu din mal, atît spre vest cît şi spre nord. În amîndouă direcţiile, mai ales la staţiunea săpată spre gura pîrăului Casapchioi, 2 km sud de satul Sinoe — presupusul Vicus Quintionis — am găsit în largul apei la vreo 20 metri de mal, pe lîngă numeroase cioburi, şi fragmentele a două amfore, înfipte încă în loessul de pe fund.

În antichitatea istorică timpurie desigur că nu se formase încă întreagă Insula Lupilor, nu apăruse nici imensa bandă de nisip care se întinde sub numele de Chituc de la Vadul pînă la gura Portiţa, nu existau încă nici lacurile Istria, Galoviţa, sau Zmeica, şi nici acele numeroase grinduri de astăzi. Din cele două formaţiuni teritoriale, Chitucul este cea mai recentă. Apariţia lui, legată poate şi de un moment important de ordin seismic, a retras malul mării antice la 10 km spre est de oraşul Histria şi a dat naştere lacului Sinoe (nici o urmă de cultură materială nu se găseşte nicăieri pe Chituc). În schimb, la capul de nord-est al Insulei

Lupilor, am descoperit, într-o perieghezǎ de acum cîțiva ani, unelte de bronz de toate tipurile, greutǎți de plasǎ și vergele de plumb, undițe, monede, ceramicǎ greceascǎ etc. Chiar în fața gurii Portița, pe locul unde este așezatǎ azi cabana Vînǎtorilor, apar urme de loess și de culturǎ materialǎ.

Sǎ mai adǎugǎm și faptul cǎ, dupǎ cum afirmǎ specialiștii, întreg procesul de aluvionare s-a fǎcut nu de la nord spre sud, ci de la sud spre nord, deoarece avem de a-face cu un curent contrar, venind dinspre capul Midia.

Așa cum am menționat mai sus, la continuele schimbǎri de ordin geografic au putut contribui fǎrǎ îndoialǎ și puternicele manifestǎri seismice, care se știe cǎ au tulburat întreg bazinul Pontului Euxin. Asemenea tulburǎri s-au produs la Bisone[1] și la Callatis, unde vechiul port, digurile și alte construcții monumentale se gǎsesc azi în apǎ, la 1—2 m sub nisip. Scufundǎri asemǎnǎtoare cunoaștem și pe coasta asiaticǎ a Pontului Euxin. În anii 23, 75, 114, 131, 315 și 353 din era noastrǎ au fost înregistrate cutremure catastrofale, care au scufundat porturi și orașe ca Cesarea, Nicomedia, Tirul, Efesul și Hieropolis. Epicentrul acestor cutremure era întotdeauna în Marea Neagrǎ. Știm și despre un cutremur din secolul trecut, cu epicentrul chiar în lacul Sinoe[2].

Studii de specialitate și în aceastǎ direcție, alǎturi de acelea ale geologilor, geografilor și biologilor, legate apoi și de descoperirile arheologice datate, vor pune într-o luminǎ cu totul nouǎ întreaga problemǎ și vom putea urmǎri atunci cu rapiditate și ușurințǎ problemele speciale de la Histria, care se încadreazǎ în marele proces de transformare geograficǎ. Atunci vom putea înțelege mai ușor cum s-a desfǎșurat viața în diferitele etape ale dezvoltǎrii acestui mare oraș-stat de pe malul de vest al Mǎrii Negre, ale cǎrui urme le gǎsim într-o micǎ „lagunǎ", la 10 km de malul de azi al mǎrii.

★

Altǎ laturǎ a topografiei de ansamblu a Histriei care se pune cu deosebitǎ acuitate este aflarea portului antic. Histria a avut în antichitate unul din cele mai mari porturi din Pontul Euxin, dar astǎzi nu vedem nici o urmǎ de port. Bazat pe considerentele mai sus expuse, am încercat unele tatonǎri pentru a-l descoperi, cu toate înnisipǎrile și scufundǎrile care-l ascund.

În acest scop în timpul recentelor campanii arheologice am fǎcut diverse sondaje. În toamna anului 1952—1953, cu o echipǎ de lucrǎtori tineri și îndrǎzneți, am lucrat în apǎ, atît cît ne-a permis frigul, și am dat de urmele unei construcții de piatrǎ, cu ambele laturi formate din blocuri de calcar, cu umpluturǎ de bolovani de șist verde. Cu oarecare trudǎ am urmǎrit, pe o lungime de peste 200 m, construcția, care se aflǎ la 50 cm sub apǎ. Lǎțimea ei este peste tot de 12 m. Orientarea este SV-NE. Dupǎ sistemul de construcție, forma și orientarea ei, construcția ar putea reprezenta parte dintr-un dig sau chei al vechiului port.

---

[1] I. Lepși, *Studiu asupra litoralului Șabla — Ecrene*, „Anal. Acad. Rom"., Mem. Sec. științ., 1927, s. III, tom. IX, mem. 6, p. 265.

[2] *Calendarul istoric și popular pe anul 1886*, București, 1865, anul XIII, p. 5—10 : *Despre cutremurele de pǎmînt întîmplate în diferite epoci ale erei actuale.*

Am putut stabili prin palpare că aproape un metru de zidărie este în nămol, dar n-am putut, cu mijloacele rudimentare pe care le aveam la îndemînă, să fixăm adîncimea, sau mai bine zis înălțimea care a mai rămas din construcție. Am scos probe din blocurile care formează marginile construcției. Ele ne-au arătat calcar și gresie. Nici una din aceste roci nu există în apropierea Histriei, deci nu poate fi vorba de o stîncă crescută în fundul lacului, ci de o construcție făcută de mîna omului, cu piatră adusă din altă parte, construcție a cărei funcție precisă o vor stabili cercetările viitoare. Pe suprafața zidului, lată — cum am spus — de circa 12 m, nu sînt depuneri. Am jalonat, am măsurat și am pus pe hartă această primă indicație asupra amplasamentului portului. Tinerii cu care am lucrat, ca și bătrînul paznic al cetății, văzînd linia jaloanelor, și-au adus aminte că în 1949, cînd lacul a secat cam pînă la 1 km spre larg, apăruse chiar pe linia acestor jaloane suprafața largă pe care ei au luat-o drept o stradă pietruită și pe care au denumit-o „șoseaua din baltă", mergînd pe ea cu vitele și cu carele.

În viitoarele campanii arheologice s-ar putea face cercetări organizate și ample pentru descoperirea întregului sistem portuar și al legăturii lui cu orașul. În timpul vizitei făcute pe șantier în 1954 de un grup de geografi, sub conducerea prof. Patriciu, cum și a vizitei de mai tîrziu a geologului Bleahu, s-au examinat cu interes și cu atenție formațiile geologice din lacul Sinoe, constatîndu-se că aici există numai șisturi verzi, cu orientarea E-V/80°, și s-a ajuns la concluzia că linia de 200 de metri descoperită de noi în fața templului, fiind construită din altfel de roci și avînd cu totul altă orientare, nu poate fi în nici un caz o stîncă naturală de formație geologică, ci este negreșit o construcție făcută de mîna omului.

★

Am vorbit pînă acum despre focarele arheologice în special din partea de nord și de nord-vest a orașului, care constituie totodată și indicații de ordin topografic : portul, apeductele suspendate, movilele funerare de sub apă, eventualele cochilii mediteraneene aflate în construcțiile vechi din secolul V î.e.n., cochiliile actuale din construcțiile sec. I—IV e.n. Observațiile întîmplătoare făcute pe grindul cel mare, cît și acelea asupra masivelor eroziuni din zilele noastre de la malurile lacului Istria, puse în legătură cu fenomene similare și paralele de la Sinoe și din Insula Lupilor se referă mai ales la partea de nord a intrîndului pe care stă așezată Histria. Ni se pare destul de limpede că în această regiune nordică a orașului s-a exercitat o acțiune aproape continuă de eroziune, făcînd să dispară o bună parte din linia continentală care lega Histria de capul Sinoe. În anumite epoci de slăbire a acestei acțiuni, teritoriul a cunoscut jocul mișcării de aluvionare. Aceasta este concluzia la care cred că se poate ajunge.

Cu totul altfel au activat agenții naturii în cealaltă parte a orașului, spre sud. S-ar părea că aici a fost o plajă, valurile depărtîndu-se din ce în ce, și că procesul de înnisipare a avut o lentă și foarte lungă desfășurare, formînd în cele din urmă un imens teritoriu nou de nisip, care leagă astăzi Histria cu Vadul-Caraharman, pe o lungime de 12 km.

Săpăturile arheologice din sectorul de sud al zidului elenistic din valul III, continuate în campania arheologică din 1954, ne-au prilejuit o serie de observații interesante în legătură cu schimbările topografice

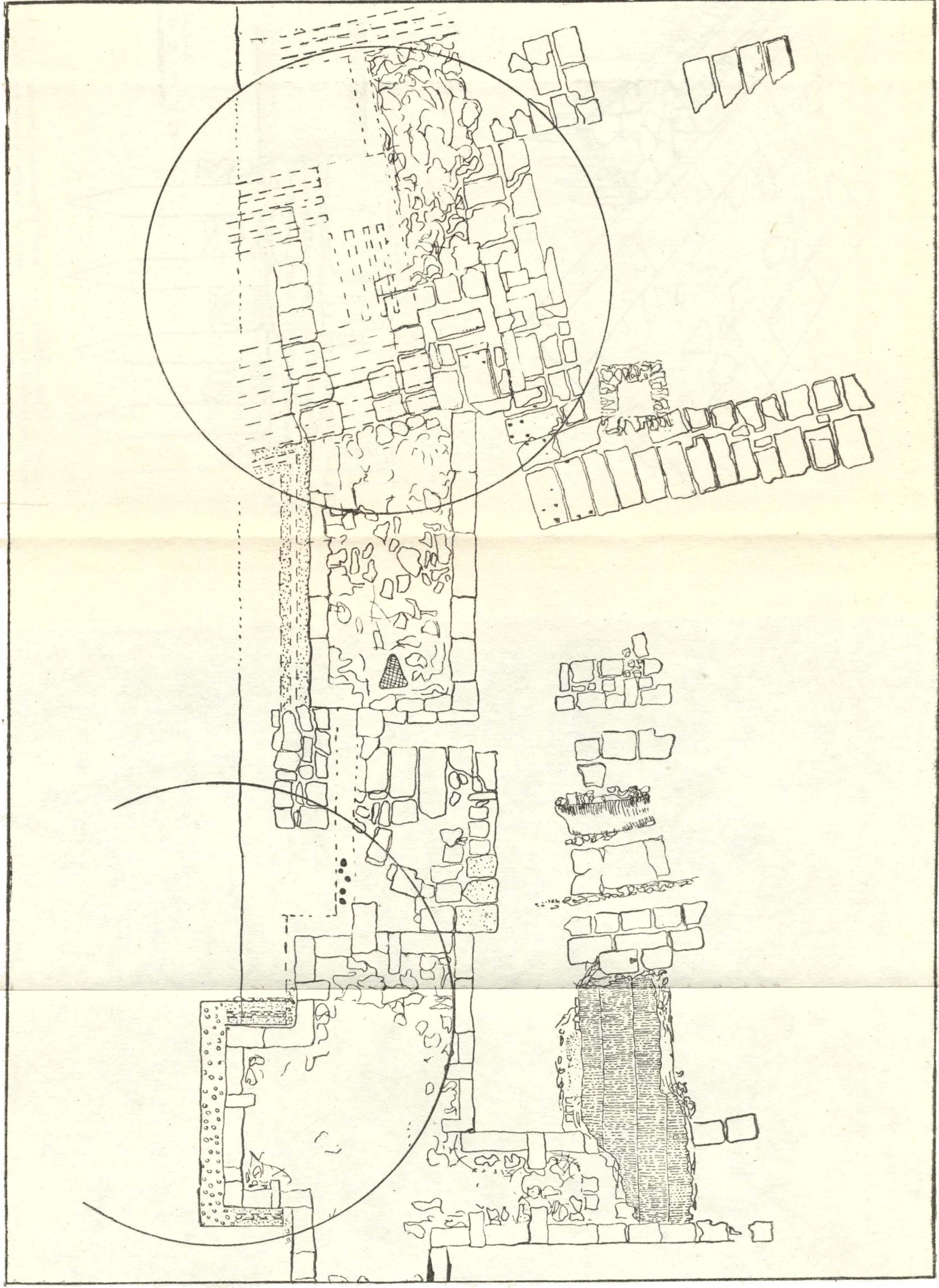

Fig. 9. — Partea centrală a zidului elenistic de incintă.

Cercul din stînga marchează complexul bazinelor și al celor trei grupe de cîte patru canale; cercul din dreapta marchează apeductul dublu cu *opus signinum* lipit de zid. În ambele sectoare construcțiile sînt așezate pe grinzi și piloni de stejar bătuți în nisip și mîl cu scoici marine, sub nivelul apei.

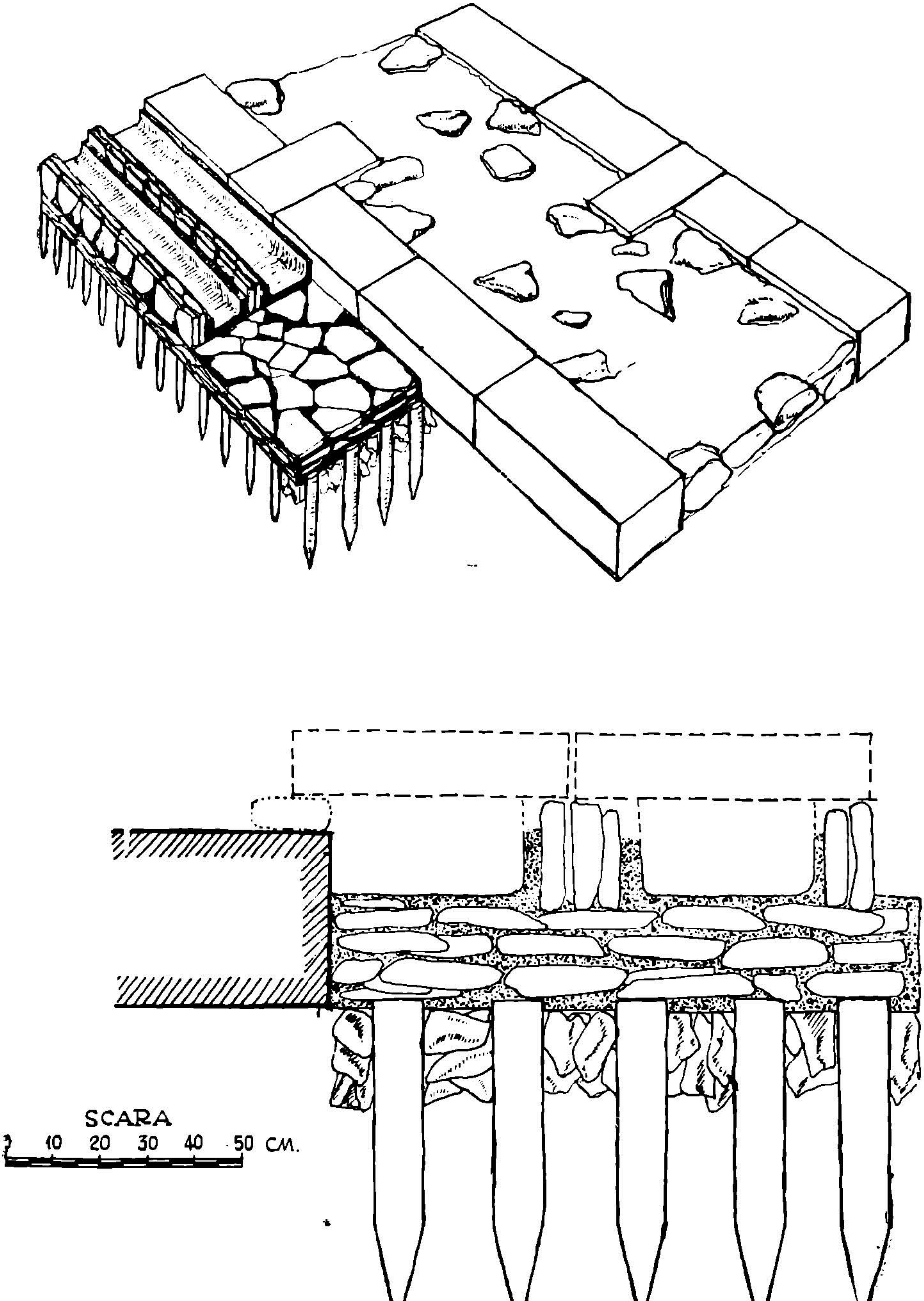

Fig. 10. — Substrucţia apeductului dublu de pe marginea zidului elenistic.
sus : detaliu de construcţie şi aderare la bordura zidului de incintă ; jos : secţiune în dreptul turnului de lîngă poartă.

în care am sacrificat construcția de zidărie a apeductului, stîlpii de lemn ne-au apărut la nivelul apei și sub acest nivel. Unii dintre ei au capetele putrezite sau în curs de putrezire. În special inima lemnului este putrezită ceva mai adînc, făcînd goluri de 7—10 cm în mijlocul stîlpilor. Restul stîlpilor, atît cît stau în nisip și în apă, sînt perfect sănătoși. Lemnul este tare, vîrfurile de jos ascuțite pînă la subțirimea unui vîrf de creion și nu dau nici un semn de degradare.

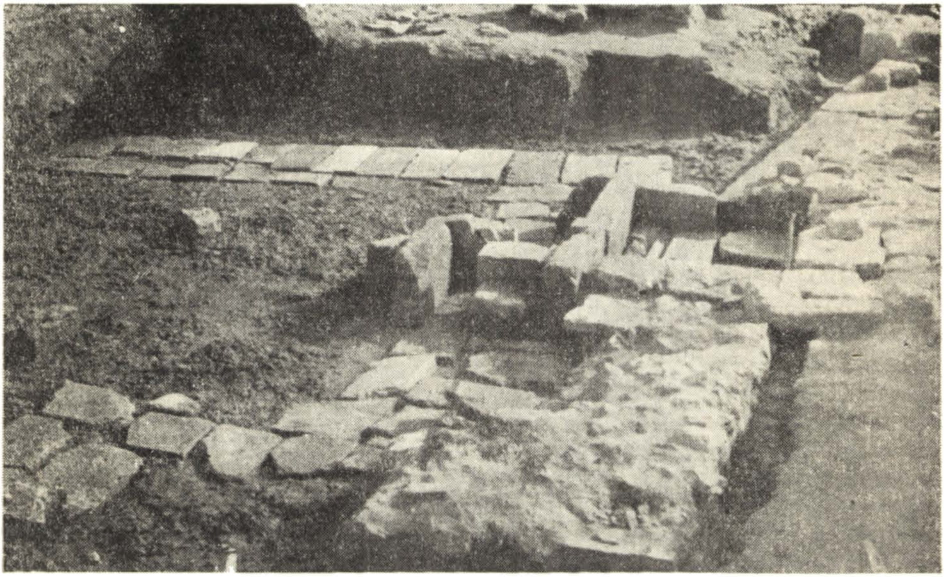

Fig. 11. — Parte din complexul bazinelor și grupelor de cîte patru canale așezate pe grinzi și stîlpi de lemn.

Desigur lemnul tare, mai ales dacă a fost ușor ars, a putut rezista 2000 de ani sub apă. Au putrezit numai acele capete care au rămas în aer, între peretele de jos al apeductului și apă. Examinîndu-se cu atenție starea actuală a stîlpilor de lemn în raport cu fundul apeductului rămas la un nivel constant, se vor putea urmări oscilațiile produse aici în decursul secolelor la nivelul apei. Rezultatele obținute vor folosi și ele studiului topografiei.

Am scos 10 stîlpi de sub ambele construcții și i-am supus unei analize științifice la Institutul de studii și cercetări forestiere. Rezultatele analizei, cuprinse în adresa nr. 5494 din 1/XI 1954, arată că toți stîlpii sînt din lemn de stejar (*Quercus Sp.*).

Avem de-a face cu un sistem de substructură în lemn tare, necunoscut în timpul orînduirii sclavagiste în părțile noastre. Nu l-am întîlnit nici în descoperirile arheologice din alte părți. El aduce lumini noi în problema topografiei Histriei. Se dovedește astfel că acum 2000 de ani, în fața zidului elenistic, cel puțin de la poarta principală spre sud, terenul era mlăștinos. S-ar putea bănui că în fața zidului de incintă, și în special în fața porții, grecii adînciseră întradins terenul nisipos și lăsaseră să

pătrundă apa, pentru a organiza astfel un plus de apărare a zidului, aşa cum se obişnuia în antichitate. În acest caz, un pod suspendat ar fi făcut legătura cetăţii cu terenul spre vest. Mai tîrziu, după dezafectarea zidului şi după reconstruirea oraşului pe baza altei incinte, locul a rămas mocirlos şi a obligat pe constructorii canalelor să facă fundaţiile

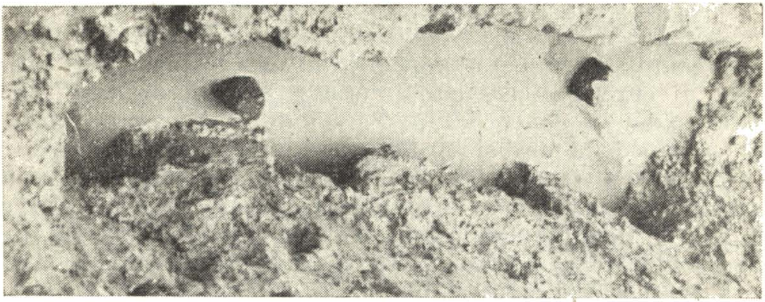

Fig. 12. — Diferite faze ale descoperirii substrucţiei de lemn în apă.

pe piloni de lemn. Explicaţia ar fi plauzibilă, dacă nu am fi făcut constatarea că întreaga linie de circa 200 m a zidului elenistic stă pe nisip. Mai mult. Am practicat unele sondaje la aproape 1 m sub apă, pe linia zidului elenistic, spre sud. Rezultatele au fost neaşteptate. În patul de nisip de sub baza zidului elenistic, uniform peste tot ca compactitate, am găsit pietre rulate. În acelaşi nisip se găsesc şi ţigle de acoperiş, precum şi numeroase fragmente ceramice rotunjite de mişcarea valurilor. Deci avem de-a face cu un strat gros de nisip, purtător al urmelor de cultură materială. Toate fragmentele amintite indică sec. V—IV î.e.n. Nici un material nu este mai nou.

Este evident dar că, înainte de construirea zidului elenistic, în această parte a locului a fost plajă; că la un moment dat — și acest moment poate fi precizat prin cercetări imediate — aluvionările au format aici un „teren nou"; în fine că, mai tîrziu, poate în sec. IV-III î.e.n., elenii au mărit orașul peste acest „teren" nou, prelungind zidul de apărare spre sud. Este știut astăzi că, după cum am mai arătat, aluvionarea întregii regiuni Sinoe-Razelm nu s-a făcut printr-o mișcare nord-sud, cum se credea mai înainte, ci că toate petecele de „uscat" din Golovița, Zmeica și Sinoe, precum și Insula Lupilor, și la urmă Chitucul, s-au format prin acțiunea unui curent invers cu direcție S-N, mai exact SE-NV.

Există așadar o concordanță. Fără îndoială că, în măsura în care teritoriul cu loess de la nord și nord-vest era mîncat de apele care au format golful din spatele portului și lacul Istria prin ruptura de la pescărie, în aceeași măsură dincoace, spre sud, plaja a crescut continuu prin depuneri de nisip. Aceste depuneri aduceau cu ele și resturi materiale din partea de nord a orașului, roasă și adîncită de valuri. Cît s-a întins această aluviune spre vest și nord, sau de la care punct terestru ferm, ridicat peste nivelul plajei, au început depunerile, aceasta nu se poate ști în stadiul cu totul incipient al cercetărilor de azi. Nu trebuie însă să ne scape din vedere că unele movile funerare din imediata apropiere a zidului tîrziu (la 300 m vest de cel elenistic) par să se fi construit pe teren mocirlos și nisipos. Datele care se vor obține din cercetarea acestor morminte, coroborate cu datele obținute din movilele de la pescărie și cu acelea din nisipul cu ceramică rulată de sub latura de sud a zidului elenistic, vor putea fixa, toate împreună, epoca în care s-au produs marile transformări topografice.

★

Înainte de a termina această comunicare, care constituie numai un început într-o problemă nouă cu atît de multiple și grele aspecte, trebuie să menționez marele aport adus în timpul ultimei campanii de unele servicii speciale de stat. Grație colaborării dintre colectivele științifice ale Academiei R.P.R. și alte unități tehnico-științifice, șantierul Histria poate folosi acum pentru prima oară în cercetările arheologice și topografice documente aerofotogrametrice, planuri restituite, precum și fotostereoscopia. Cu aceste mijloace avansate ale fotogrametriei s-au putut înregistra, pe suprafețe mari, toate detaliile solului cercetat și poziția săpăturilor executate. Pentru studiul de ansamblu, pentru descoperirea altor focare arheologice, pentru cercetarea legăturilor dintre diferitele așezări, ca și pentru planificarea lucrărilor viitoare, aportul aerofotogrametriei ne va fi de mare folos.

Planurile restituite care s-au obținut prin coordonarea rezultatelor aerofotogrametrice cu lucrările topografice de teren ne dau posibilitatea să facem cercetări de precizie, să examinăm cele mai mici detalii în plan și în înălțime. Scufundările și alunecările de teren, creșterea și retragerea apelor, înnisipările și apariția noilor formații terestre, toate schimbările care s-au produs în timp și care continuă să se producă pot fi urmărite în legătură cu studiul topografiei antice a locului cercetat de arheologi. O serie de cupluri aerofotogrametrice, supuse aparatelor stereoscopice cu oglinzi, ne îngăduie să vedem în relief toate pozițiile săpăturii executate.

Fotografiile aeriene luate de la o altitudine joasă în anumite ore din zi, în a doua parte a lunii iunie, cînd lanurile de grîu sînt coapte, înregistrează diferențele de creștere a vegetației în așa fel, încît putem ușor observa conturul vechilor așezări omenești ascunse sub pămînt.

Experiențele de acest fel au fost făcute cu mult succes în Uniunea Sovietică, în special în regiunea Horezm. Tot pe baza fotogrametriei, arheologii au descoperit, fără multă trudă, însemnate centre de viață antică în Mesopotamia, în Britania, în Italia, în Balcani etc. Fotografia aeriană a descoperit în apele Mediteranei faimosul oraș fenician Tir, scufundat de multă vreme. De asemenea, în regiunea Apulia au fost descoperite peste 200 de localități preistorice. Loturile agricole din epoca colonizării romane în Anglia au fost identificate o dată cu rețeaua lor de drumuri și șosele. Pe aceeași fotografie au ieșit în evidență fortificațiile din epoca feudală, precum și granițele actuale ale loturilor agricole, care nu diferă prea mult de cele din epoca colonizării romane.

„Iată dar cum folosirea potențialului aerian în scopuri pașnice va permite extinderea cercetărilor științifice pe o scară mult mai vastă decît s-a făcut pînă acum”[1].

Începuturile colaborării serviciilor speciale de aerofotogrametrie cu arheologia au fost făcute pe șantierul de la Histria și ele nu așteaptă decît să fie dezvoltate în cadrul unei cît mai largi orientări spre progres a științelor noastre.

În campaniile viitoare vom putea face fotografii de la orice înălțime deasupra lacului Sinoe, pentru înregistrarea digurilor și a altor construcții care se găsesc sub apă. Pe baza aceleiași colaborări sperăm că într-un viitor apropiat să putem trece la aplicarea fotogrametriei în verticală și să putem astfel înregistra profilele lucrărilor arheologice, obținînd cu multă precizie deosebirile dintre straturile de cultură în care se efectuează lucrările noastre arheologice.

În colectivul combinat ce s-ar putea constitui pentru cercetarea topografiei Histriei antice, pe lîngă geologi, biologi, geografi și arheologi, vor trebui solicitați și specialiști ai serviciilor aerofotogrametrice, care — prin cunoștințele și practica în acest fel de cercetări—ne pot asigura un sprijin dintre cele mai prețioase.

НОВОЕ О ТОПОГРАФИИ ИСТРИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящем труде автор занимается общими вопросами топографии античной Истрии, основываясь на геогеологических данных и на новых археологических открытиях, дающих важные указания в связи с переменами, происшедшими в течение веков в данной области.

Критикуя то обстоятельство, что вопрос топографии не был включен в план раскопок, он ссылается на более старые труды Дежардена, Полоника

[1] M. Rouzé, *Fotografia aeriană reînvie tabloul trecutului*, în revista „În apărarea păcii”, Paris, 1954 (ed. rom.), nr. 39, p. 40.

и, в особенности, Моисила, трактующие вопрос древнего греко-римского города.

В настоящее время на очереди вопрос, была ли Истрия в древности островом, полуостровом или материком. Эти три гипотезы детально анализируются с приведением всех аргументов, говорящих за и против каждой из них. Самой правдоподобной гипотезой автор считает ту, что Истрия была континентальной территорией и что ряд различных явлений вызвал с одной стороны, отрыв и исчезновение участка северной части крепости, а, с другой, скопление наносных отложений в южном заливе.

Подтверждением этой гипотезы служит то, что и сегодня существуют размытые участки как в Истрии, так и против села Синое, продолжающие свое превращение в озеро или болото. Многочисленные курганные могильники, находящиеся в настоящее время под водой, служат доказательством, что этот процесс преобразования очень стар. Гончарная труба акведука, снабжавшего город водой, проходившая по краю теперешнего села Истрия, прерывается и остается на весу, опираясь на более высокую сторону зоны могильников, покрытую сегодня водой. Несомненно, что в древности этот акведук проходил по твердой почве, позже превратившейся в болото. В таком же положении находятся и остатки высокого земляного мола, который в более позднюю эпоху, когда процесс размывания берега и образования озера достаточно продвинулся, был необходим для поддержания связи с городом.

Правильность этой гипотезы подтверждает наличие содержащх лесс участков, оставшихся в виде незаливных островов, а также следов нескольх ких известняковых построек, возможно, остатков старой гавани, вскрытые на дне озера Синое против греческого храма, и фронтальная позиция левог крыла римской стены-ограды в северной части, в настоящее время находяе щейея под водой. Это северное крыло имеет два бастиона, служащи подтверждением того, что в древности здесь была твердая земля, подвер гавшаяся неприятельским нападениям и также исчезнувшая под разрушительным действием воды.

Помимо этого, недавние раскопки указывают, что стена-ограда была возведена в эллинесгическую эпоху непосредственно на песке, в котором у подошвы стены теперь находятся следы материальной культуры ранней эпохи. Это означает, что на месте эллинистической стены когда то был берег морского залива, закругленный к югу от Акрополя. В то время как в северной части вода и ветер разрушали почву, на юге волны и течения, прин сящие аллювии и материалы с севера, напластовывали их, ежегодно поднимая уровень берега и заставляя воду залива отходить все дальше. Таким путем образовалась новая земля, которую истрийцы использовали, усилив защиту города постройкой эллинистической стены-ограды.

Лишним подтверждением этой гипотезы служит то, что в районе средней части эллинистической стены был вскрыт целый комплекс каменных построек и кладок из розовой извести поздней греко-римской эпохи. Остатки бассейнов, каналов и акведуков опираются на дубовые балки и сваи, глубоко врытые в песок и ил с морской травой и раковинами. Это еще раз подтверждает, что в известную эпоху местность была болотистой.

Учитывая разнообразные и ценные материальные возможности документации, автор в заключение просит организовать комплексные и систематические исследования по общим вопросам топографии античной Истрии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Чертеж местности с позицией Истрии по оригиналу 1894 г. П. Полоника.

Рис. 2. — Копия фрагментов карты П. Полоника с нанесением открытий, сделанных разведками вдоль черноморского побережья. *a* — валы и старая крепость на мысе Синое. Гражданское поселение на юг от села, подтвержденное раскопками 1952 г. Другие центры с следами древнего обитания. *b*— крепость и валы в широкой зоне курганного некрополя (еще не обследованного), в которой продолжаются раскопки. *c* — пункты в Вадул Карахарман, подтвержденные разведками 1952 г., но систематически не исследованные (1894 —1896 гг.; масштаб оригинала 1: 50.000).

Рис. 3. — Чертеж, опубликованный К. Моисилом (Журнал Комиссии Исторических памятников № 11, 1909).

Рис. 4. — Топографическое положение Истрии и ее окрестностей. 1 — римская стена-ограда. *a* — поперечный разрез; *b* — греческий храм; *c* — domus: *d* — константиновская базилика. 2 — защитные валы поздней эпохи. 3 — эллинистическая стена-ограда. 4 — стена-ограда поздней римской эпохи. 5 — зона X эллинистических жилищ. 6 — зона *z* эллинистических жилищ. 7 — зона курганных могильников на территории крепости. 8 — курганный некрополь по ту сторону озера. 9 — Курганные могильники в заливной зоне. 10 — мол с дорогой к античному городу. 11 — гончарная труба акведука, вскрытая на берегу и вероятное направление его прокладки (рис. 11 а). 12 — изгиб озера Синое (заливной участок). 13 — большая балка из озера Синое (оставшаяся от прежней постройки). 14 — следы массивных стен бывшей гавани. 15 — участок земли, размываемый истрийским озером с 1949 г. до настоящего времени.

Рис. 5. — Скалистая зона истрийского акрополя (заштриховано ромбами). *A-A* — большой поперечный разрез. *C* — эллинистическая стена-ограда. 2,3,4,5,6,10 — пункты, в которых были произведены разведки для вскрытия скалы.

Рис. 6. — Профиль большого поперечного разреза, сделанного в 1952 г. для установления глубины и протяжения зеленых сланцев, залегающих слоями под материальной культурой, (массив скалы заштрихован ромбами).

Рис. 7. — Чертеж группировки курганных могильников и трассы акведуков. *a* — гончарный акведук; *b* — большой акведук; *c* — каменный акведук.

Рис. 8. — Австрийская карта 1880 г. (увеличена в три раза).

Рис. 9. — Центральная часть эллинистической стены-ограды. Левый круг указывает комплекс бассейнов и трех групп по четыре канала; правый круг указывает двойной акведук *opus signinum*, впритык со стеной. В обоих секторах конструкции находятся на дубовых балках и сваях, врытых под водой в песок и морской ил.

Рис. 10. — Часть двойного акведука у края эллинистической стены. Слева — деталь постройки с краем стены ограды; справа — разрез перед могильником, находящимся у входа.

Рис. 11. — Часть бассейного комплекса и групп по четыре канала, расположенных на деревянных балках и столбах.

Рис. 12. — Различные фазы вскрытий под водой.

NOUVELLES OBSERVATIONS RELATIVES À LA TOPOGRAPHIE D'HISTRIA

(RÉSUMÉ)

La présente étude traite des problèmes généraux de la topographie de la cité antique d'Histria s'appuyant sur des éléments géographiques, géologiques, ainsi que sur de récentes découvertes archéologiques qui fournissent d'importantes indications sur les transformations survenues au cours des âges dans la contrée considérée.

Ce travail critique le fait que le problème de la topographie n'a pas été inclus dans le plan des fouilles et met en lumière des recherches plus anciennes, faites par Desjardins, Polonic et surtout C. Moisil, relatives à cette antique ville gréco-romaine. Le problème qui se pose actuellement est

de savoir si, dans l'antiquité, Histria était une île, une presqu'île ou une portion du continent. Ces trois hypothèses sont analysées par le menu. Pour l'auteur, l'hypothèse la plus plausible est que le territorire d'Histria était continental et que toute une série de phénomènes naturels auront provoqué la rupture et la disparition du terrain au nord de la cité, d'une part, et, de l'autre, l'agglomération des dépôts alluvionaires dans le golfe situé au sud.

A l'appui de cette hypothèse, l'auteur invoque le fait que, même à l'heure qu'il est, des portions de terrain érodées continuent d'être transformées en lacs ou en marécages, tant à Histria qu'à hauteur du village de Sinoe. De nombreux tertres funéraires, aujourd'hui submergés, prouvent que ce phénomène de transformation remonte à une date très reculée. L'aqueduc en tuiles creuses, qui fournissait l'eau à la ville et passait à la lisière du village actuel d'Istria, s'interrompt et demeure suspendu à la berge qui surplombe la zone des tombes, zone aujourd'hui inondée. Il est vraisemblable que, dans l'antiquité, cet aqueduc ait traversé un terrain ferme, aujourd'hui transformé en marais. Même situation pour les vestiges d'une haute digue de terre qui, à une époque tardive, lorsque le processus d'érosion et de formation du lac était suffisamment avancé, était devenue nécessaire au maintien des contacts de la ville avec l'intérieur.

L'auteur se fonde également sur la présence de portions de terrain contenant du loess, et conservées sous forme d'îles non inondables, ainsi que sur celle des traces de constructions en pierre calcaire (restes probables du port antique), découvertes sur le fond du lac Sinoe, devant le temple grec. Il prend également en considération la position frontale du flanc gauche du mur romain d'enceinte du côté nord, aujourd'hui recouvert par les eaux. Cette aile septentrionale comporte deux bastions, élément à l'appui de l'hypothèse que dans l'antiquité il y avait là un secteur exposé aux attaques ennemies, secteur disparu depuis par l'action destructrice des eaux.

Par ailleurs, les fouilles récentes ont montré que le mur d'enceinte de l'époque hellénistique repose directement sur le sable et que, sous les fondations mêmes de ce mur, on retrouve les traces d'une culture matérielle de haute époque.

Ces faits prouvent qu'à un moment donné, à l'endroit où fut ultérieurement édifié le mur hellénistique, il y avait la plage d'un golfe marin, s'incurvant à la partie méridionale de l'acropôle. Tandis que, au nord, l'action des eaux et du vent détruisait le terrain, au sud, les vagues et les courants, charriant des alluvions et des matériaux arrachés au secteur septentrional, les déposaient en couches qui, année par année, surélevaient la plage et faisaient reculer sans cesse les eaux du golfe. C'est ainsi que se forma un nouveau territoire que les habitants d'Histria mirent à profit, en élargissant la défense de la ville par la construction du mur hellénistique d'enceinte.

Une confirmation supplémentaire de cette hypothèse est fournie par le fait que, dans la région centrale du mur hellénistique, surgit tout un système de constructions en pierre et maçonnerie, au mortier rose, datant d'une époque gréco-romaine avancée. Des restes de bassins, de canaux et d'aqueducs sont placés, au niveau de la nappe friable, sur une substruc-

tion en poutres et pilotis en chêne, profondément plantés dans le sable et dans la vase renfermant des coquillages et des herbes marines. Ceci prouve qu'à l'époque en question la région était marécageuse.

L'auteur souligne la multitude, variée et précieuse, des possibilités matérielles de documentation et conclut en demandant des recherches complexes et systématiques portant sur les problèmes généraux de la topographie d'Histria dans l'antiquité.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse du terrain, d'après l'original exécuté en 1894 par P. Polonic, établissant la position d'Histria.

Fig. 2.—Fragments (copies) des cartes du terrain dressées par P.Polonic et faisant mention des découvertes au cours des recherches le long de la côte de la Mer Noire (1894—1896) ; original à l'échelle de 1/50 000 : *a*) Les vallums et „la vieille cité" du promontoire du lac Sinoe, l'établissement civil, au sud du village, confirmé par les fouilles de 1952, et autres centres révélant des traces anciennes d'habitation. *b*) La „cité" et les vallums de la zone majeure de la nécropole à tumuli (non encore fouillée) et la position de la ville d'Histria (Istropolis) où les fouilles sont en cours. *c*) Les points de Vadul-Caraharman (confirmés par des sondages en 1952, mais dont nulle étude systématique n'a encore été entreprise).

Fig. 3. — Esquisse publiée par Const. Moisil en 1909 (cf. „Bul. Com. Mon. Ist.", n° 11, 1909).

Fig. 4. — Situation topographique d'Histria et de ses environs : 1) Enceinte romaine : *a*) section transversale ; *b*) temple grec ; *c*) domus ; *d*) basilique constantinienne. 2. Vallum de défense de basse époque. 3. Enceinte hellénistique. 4. Enceinte romaine de basse époque. 5. Zone X d'habitations hellénistiques. 6. Zone Z d'habitations hellénistiques. 7. Zone des tumuli funéraires du territoire de la cité. 8. Nécropole à tumuli au delà du lac. 9. Tertres funéraires de la zone inondée. 10. Digue et voie d'accès à la ville antique. 11. Aqueduc en tuiles creuses découvert sur le rivage et son tracé probable (11*a*). 12. Boucle du lac Sinoe (terrain inondé). 13. Cordon littoral majeur du lac Sinoe (vestige de la terre ferme d'antan). 14. Vestiges des murailles massives de l'ancien port. 15. Terrain abimé par les eaux du lac d'Histria de 1949 à ce jour.

Fig. 5. — Zone rocheuse où se dresse l'acropole d'Histria (hachurée de petits losanges). *A-A* : Grande section transversale. *C* : Mur hellénistique d'enceinte. En 2, 3, 4, 5, 6, 10 : sondages pour trouver le roc.

Fig. 6. — Profil de la grande section transversale pratiquée en 1952, ayant permis de fixer la profondeur et la distance que couvre le roc de schiste vert qui se trouve sous les couches de culture matérielle (le massif rocheux est hachuré de petits losanges).

Fig. 7. — Esquisse indiquant le groupement des tumuli funéraires et les tracés des aqueducs : *a*) l'aqueduc en tuiles creuses ; *b*) le grand aqueduc et *c*) l'aqueduc en pierre.

Fig. 8. — Carte autrichienne de 1880 (agrandie trois fois).

Fig. 9. — Portion centrale du mur d'enceinte de l'époque hellénistique. Le cercle de gauche marque l'ensemble des bassins et des trois groupes de quatre canaux chacun ; celui de droite, marque le double aqueduc en *opus signinum* plaqué le long du mur. Les constructions des deux secteurs reposent sur des poutres et des pilotis en bois de chêne, plantés dans le sable et la vase coquillière, d'origine marine, sous le niveau de l'eau.

Fig. 10. — Substruction de l'aqueduc double qui longe les bords du mur hellénistique. A gauche : détail de la construction et de l'adhérence à la bordure du mur d'enceinte. A droite : section à la hauteur de la tour située près de la porte.

Fig. 11. — Portion de l'ensemble des bassins et des groupes de quatre canaux chacun, reposant sur des poutres et des pilotis en bois.

Fig. 12. — Différentes phases de la découverte de la substruction en bois dans l'eau.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3–4, 1956

IZVOARELE GRECEȘTI DESPRE RETRAGEREA LUI DARIUS DIN EXPEDIȚIA SCITICĂ

DE

PETRE ALEXANDRESCU

Pentru cititorul modern, povestirea lui Herodot despre expediția regelui Darius împotriva sciților nord-pontici este prea săracă în detalii cu privire la ultimele momente ale acestui important eveniment din istoria universală. Astfel, după descrierea întoarcerii precipitate a perșilor către podul din apropierea deltei Dunării și a peripețiilor traversării marelui fluviu, Herodot termină brusc povestirea și începe o digresiune asupra unor evenimente cvasicontemporane din Libia. Abia în cartea următoare el revine la situația din Peninsula Balcanică, nu însă pentru a relua itinerariul de întoarcere al lui Darius, ci pentru relatarea unor fapte politice petrecute după înapoierea în Asia a armatei marelui rege. În felul acesta el neglijează un episod, important în structura povestirii asupra campaniei din Sciția, care ar fi contribuit la înțelegerea mai completă a marii campanii; este vorba de relatarea ultimelor etape ale retragerii persane după traversarea Dunării, prin Dobrogea și Tracia, precum și a efectului produs de expediție asupra triburilor scitice. Lipsește deci o indicație expresă cu privire la reușita grandioasei acțiuni a regelui Darius împotriva sciților. Descrierea evenimentelor în această ordine era necesară pentru prezentarea completă a povestirii campaniei prin stabilirea unui rezultat la care a ajuns, în raport cu scopul pentru care a fost organizată. Lipsa acestei părți finale din narațiunea lui Herodot a determinat o lacună de neîmplinit în informațiile asupra istoriei vest-pontice din perioada următoare expediției scitice a lui Darius. Dar ceea ce este mai important, lipsa ei face ca orice judecată de ansamblu asupra expediției să fie în mare parte ipotetică, dacă nu chiar riscată.

Studiul de față urmărește să scoată în relief unele texte care pot contura mai limpede evenimentele următoare retragerii lui Darius peste Dunăre, acordînd o atenție mai mare situației din spațiul balcano-dunărean. Aceste texte, așezate disparat în opera lui Herodot și a altor istorici greci, dau indirect informații care interesează cercetarea noastră.

Pentru înțelegerea semnificației campaniei regelui Darius în Sciția trebuie pornit de la contextul general istoric în care acest eveniment se încadrează.

Încă de la cucerirea regatului Lydiei de către Cyrus în anul 546 î.e.n., Persia a trebuit să-și pună problema relațiilor sale cu Europa. Căci, datorită însăși configurației geografice, stăpînirea Asiei Mici fără coasta ei vestică era o absurditate politică; iar cucerirea litoralului egeic implica contactul cu insulele și participarea la politica complicată a peninsulei balcanice și a coastelor Mării Negre, populate dens cu coloniști greci, cei mai mulți proveniți din Asia Mică. Dîndu-și seama de aceste necesități, perșii au pus stăpînire, imediat după subjugarea podișului anatolian, pe litoralul apusean al Asiei Mici și pe insulele vecine. De asemenea — așa cum a dovedit-o recent acad. V.V. Struve [1] — cu aceeași mișcare ei au pășit și dincolo de Hellespont, în Europa, supunînd malul vestic al Propontidei (Marea Marmara). În acest fel, încă înainte de 517 [2], Persia devenea cea mai mare putere din bazinul egeic, controlînd în același timp și drumul spre bogatele cetăți din Pontul Euxin.

În 514 î.e.n.[3] Darius dezlănțuie marea acțiune din Europa împotriva sciților. Se pune întrebarea, ce a determinat pe marele rege ca în conjunctura momentului să nu hotărască direct cucerirea Greciei, ci să considere mai oportun un război în nord, dincolo de Dunăre? Datorită sărăciei informațiilor de care dispune istoricul modern, justificarea istorică a campaniei din Sciția este deosebit de anevoioasă. Ea este totuși de cea mai mare importanță pentru înțelegerea mersului evenimentelor contemporane sau imediat posterioare.

Recurgînd la analogii din istoria mai nouă, ca de pildă campania demonstrativă a lui Alexandru cel Mare în nordul Dunării, întreprinsă cu scopul de a asigura liniștea în aceste regiuni în vederea atacului asupra Greciei [4], sau politica sultanilor otomani de a cuceri nordul Balcanilor înainte de a încerca atacul definitiv asupra Bizanțului [5], unii istorici explică expediția din Sciția ca o acțiune cu scop strategic menită să asigure spatele în timpul războiului împotriva Greciei, deja decis la această dată. O asemenea ipoteză, deși atrăgătoare, nu este pe deplin în concordanță cu faptele. Raportul dintre campania scitică și atacul asupra Greciei, deși existent probabil într-un anumit fel, nu poate fi înțeles în sensul că prima a fost concepută și executată în funcție de cel de-al doilea [6]. Aceasta în primul rînd deoarece între cele două campanii au trecut 24 de ani, inclusiv două insurecții grecești, ceea ce practic anula efectul pe care regele ar fi trebuit să conteze. În al doilea rînd, felul în care a decurs atacul asupra Greciei și înfrîngerea perșilor în primul război medic dove-

---

[1] V. V. Struve, Дарий I и скифы Причерноморья, „В.Д.И.", 1949, 4, p. 19; vezi mai departe nota 1, p. 328.

[2] Acesta este anul în care Darius duce războiul împotriva sacilor (cf. V. V. Struve, Датировка Бехистунской надписи, „В.Д.И.", 1952, 1, p. 47 și urm.); în inscripția lui Darius de la Persepolis *e*, anterioară acestei campanii, regiunile asiatice și europene din jurul Egeii țin deja de imperiul persan (idem, Дарий I и скифы Причерноморья, „В.Д.И.", 1949, 4, p. 19).

[3] Data de 514 a fost fixată recent de V. V. Struve, Дата поход Дария I на скифов Причерноморья, în Сборник Акад. Б. Д. Грекову, Moscova, 1952, p. 37 și urm.

[4] Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*, III, p. 112.

[5] M. Cary. *Cambridge Ancient History*, III, 1930, p. 212.

[6] Cf. M. A. Levi, *La spedizione scitica di Dario*, în „Riv. di Filolog.", 1933, p. 59 și urm.

deşte că nici în 480 Darius nu urmărea cucerirea Greciei, ci doar pedepsirea ei pentru participarea la revolta ionică, şi că în orice caz el subaprecia forţele cetăţilor greceşti [1]. De aceea, credem că ipoteza după care subjugarea Greciei ar fi fost concepută în cadrul unui plan complex, executat în două faze, nu este justificată de mersul evenimentelor. Campania din Sciţia trebuie mai degrabă considerată ca o acţiune de sine stătătoare în cadrul politicii persane de expansiune în nord-vest.

În continuare, trebuie examinată explicaţia care priveşte expediţia scitică ca o parte din politica de apărare a frontierelor de nord împotriva invaziilor nomade. „Expediţia lui Darius în stepele pontice — afirmă prof. I. Nestor — reprezintă o sforţare uriaşă a unui puternic imperiu, o sforţare avînd drept scop strategic clar intuit asigurarea flancului dunărean al imperiului şi ţinerea în şah şi chiar supunerea populaţiilor din Peninsula Balcanică şi din nordul Dunării şi Mării Negre" [2]. E vorba deci de o acţiune de intimidare, de o demonstraţie de forţă menită să asigure securitatea provinciilor nord-vestice ale imperiului. Deşi acesta pare să fi fost unul din scopurile principale ale expediţiei, totuşi e probabil că nu era singurul. Căci dacă ar fi fost aşa, ar fi trebuit postulată existenţa unei ameninţări suficient de grave la graniţa europeană a imperiului persan, care să fi determinat organizarea acestei importante campanii, conduse de regele însuşi. Însă datele pe care istoricul modern le are la dispoziţie nu îndreptăţesc o asemenea presupunere. Sciţii, factorul cel mai dinamic din această vreme în spaţiul pontic, nu par a fi exercitat presiuni atît de puternice asupra regiunilor sud-tracice. Cel puţin tradiţia greacă, atentă la orice mişcare din Tracia, nu înregistrează nimic în acest sens. Pe de altă parte, dezvoltarea vertiginoasă a cetăţilor greceşti vest-pontice şi a centrelor de schimb cu produsele greceşti din interiorul continental (ca de pildă aşezarea de la Tariverde de lîngă Histria) [3] nu indică vreo stînjenire, provocată de atacuri scitice, în dezvoltarea raporturilor normale cu populaţiile balcanice, ci dimpotrivă o înviorare deosebită a acestor raporturi. În sfîrşit, dovezi sau indicii arheologice ale prezenţei sciţilor lipsesc cu totul în secolul VI nu numai în Balcani, ci şi în regiunile de la nordul Dunării; în Muntenia şi Moldova descoperirile scitice sau de caracter scitic încep abia în secolul următor [4]. De aceea socotim că totuşi caracterul defensiv strategic nu poate explica pe deplin campania lui Darius în Sciţia în împrejurările din Balcani din a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

Este util de a atrage atenţia şi asupra unui alt aspect al problemei. Se ştie că Darius, „regele negustor", era preocupat de activarea şi extinderea schimburilor comerciale pe spaţii cît mai întinse. Or, bogăţia oraşelor greceşti din Asia Mică şi Tracia, şi în parte a altor regiuni ale impe-

---

[1] K. J. Beloch, *Griech. Gesch.*, ed. 2, II, I, p. 19 şi urm.

[2] I. Nestor, *Invazia scitică în Romînia şi efectele ei*, comunicare ţinută la Institutul de istorie universală „N. Iorga", 24 mai 1947 (manuscris pe care autorul a binevoit să ni-l pună la dispoziţie); cf. G. B. Gray, *Cambridge Ancient History*, III, 1930, p. 182.

[3] Deşi nu sînt încă definitive, rezultatele celor patru campanii de săpături de la Tariverdi dovedesc suficient de clar prosperitatea aşezării şi legăturile ei comerciale strînse cu centrul de la Histria în sec. VI î.e.n., îndeosebi în a doua jumătate a acestui secol (cf. „S.C.I.V.", III, 1953, p. 269 şi urm; IV, nr. 1—2, 1953, p. 129 şi urm.; V, nr. 1—2, 1954, p. 100 şi urm.; VI, nr. 3—4, 1955, p. 543 şi urm).

[4] Vezi mai departe, p. 330, nota 1.

riului, depindea în mare măsură de securitatea legăturilor cu regiunile din jurul Mării Negre. Pe de altă parte înseși aceste regiuni erau printre cele mai prospere din acea vreme. Un număr considerabil de orașe, întemeiate de mai puțin de un secol, ajunseseră la un înalt grad de înflorire prin poziția extrem de avantajoasă pe care o ocupau. Căci pe harta economică a vremii, bazinul pontic era unul dintre punctele importante de încrucișare a căilor de comerț între produsele orientului mediteranean și sud-estul și nordul Europei. Controlul bazinului pontic reprezenta deci un complement necesar în politica economică a lui Darius [1]. Privită sub acest unghi, expediția din regiunile pontice constituia nu numai o acțiune cu scop limitat strategic; ea a urmărit probabil și extinderea autorității persane de-a lungul regiunilor pontice, în vederea înglobării cît mai strînse a bazinului Mării Negre în complexul economic al imperiului universal. Așa se poate explica și de ce cetățile grecești asiatice au sprijinit organizarea și efectuarea expediției. Din punctul lor de vedere, încorporarea la imperiul persan a coloniilor grecești de pe teritoriul tracic și nord-pontic le înlesnea nu numai comerțul cu aceste colonii și cu regiunile continentale din spatele lor, dar în același timp le asigura supremația pe piețele comerciale ale Pontului Euxin, față de concurența supărătoare a mărfurilor venite din Atena și Corint, care în cea de-a doua jumătate a secolului VI î.e.n. amenințau să înlăture produsele greco-asiatice [2].

Dacă expediția în Sciția a fost concepută cu adevărat în vederea unui scop atît de complex, ea urma să schimbe simțitor configurația politico-economică a spațiului vest-pontic și să contribuie la obținerea controlului asupra bazinului Mării Negre [3].

★

Ca și problema caracterului campaniei lui Darius, aceea a desfășurării ei și mai ales a rezultatului la care ea a ajuns este extrem de anevoioasă. Cea mai mare dificultate este că tradiția grecească, singura care a păstrat în amănunt amintirea acestui eveniment deosebit de interesant[4], nu poate

---

[1] Cf. R. Henning, *Darius Feldzug ins Skythenland (514 v. Chr.)*, în „Terrae Incognitae", I, Leiden, 1936 p. 94--99.

[2] A. Momigliano, *Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario*, în „Athenaeum", 1933, p. 355 și urm.; E. von Stern, *Griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte arch. Forschungen*, „Klio", 1909, p. 144 și urm.

[3] În parte, aceasta este teza susținută de Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*, III, p. 112, urmat printre alții de M. A. Levi, *art. cit.* Nu am putut avea la dispoziție monografia lui P. J. Junge, *Dareios I, König der Perser*, Leipzig, 1944 și nici A.T. Olmstead, *History of the persian empire*, Chicago, 1948.

[4] Izvoarele persane contemporane, care se compun exclusiv din documente epigrafice, nu relatează în mod explicit expediția europeană a lui Darius; iar W. Hinz, *Der Sakenzug des Dareios*, „Zeitschrift d. d. morgenländischen Gesellschaft", 1939, p. 364 și urm., a demonstrat că nici rîndurile 21—30 din coloana a V-a a inscripției rupestre de la Behistun nu se referă la această campanie, ci la războiul lui Darius împotriva sacilor din răsăritul Mării Caspice. Totuși, un interesant document epigrafic, recent descoperit, ar putea umple, în mod cu totul indirect, această lacună din informația noastră. E vorba de un fragment de tăbliță ceramică, purtînd o inscripție cuneiformă persană din vremea lui Darius, descoperit întîmplător la Gherla, și publicat de J. Harmatta, *A recently discovered Old Persian Inscription*, în „Acta antiqua Acad. Sc. Hung", II, 1—2, 1953, p. 1—14. Prezența acestei inscripții în inima Transilvaniei este cu totul neașteptată. Dacă ea a fost adusă acolo din Tracia, așa cum sugerează autorul articolului, tăblița de la Gherla ar reprezenta un document de un interes neobișnuit pentru perioada dominației persane în Tracia.

fi folosită cu toată încrederea, deoarece, fiind ostilă perșilor, nu este suficient de obiectivă. Astfel, Herodot, principalul izvor, a relatat tendențios evenimentele, fie datorită informațiilor inexacte pe care le-a avut la îndemînă, fie din pricina punctului de vedere pe care l-a adoptat în judecarea faptelor legate de conflictul greco-persan. Din aceste motive, povestirea campaniei lui Darius din cartea a IV-a a *Istoriilor* este încărcată cu numeroase date neverosimile. De pildă, este greu de acceptat itinerarul, oarecum fantastic, al armatei persane în stepele din nordul Mării Negre pînă la Volga, în urmărirea sciților care nu se lăsau prinși din urmă, și întoarcerea prin regiunile unor populații pe jumătate legendare ca melanchlenii, androfagii și neurii. În relatarea acestui itinerar, Herodot nu ține seamă de datele topografice ale regiunilor respective. Pe de altă parte, lipsesc din descrierea sa indicații asupra numeroaselor precauții strategice, pe care Darius ar fi trebuit să le ia pentru o asemenea acțiune. De exemplu, nu ni se dau amănunte în ce fel perșii au putut traversa pe acest parcurs atîtea fluvii care străbat regiunea, dintre care Borysthenes, de pildă, este „cel mai mare după Dunăre — afirmă Herodot (IV, 53) — și cel mai bogat în ape nu numai dintre fluviile scitice, ci și dintre toate celelalte, cu excepția Nilului" [1].

Din povestirea lui Herodot se desprinde ideea că expediția persană s-a soldat cu un eșec. Căci sciții, retrăgîndu-se mereu din fața invadatorului, nu i-au oferit ocazia unei bătălii organizate, în care armata regelui să-și poată afirma superioritatea; în schimb acești nomazi duceau lupte mărunte de guerrilla, obosind și măcinînd trupele cu atacuri inopinate. Însă, după cum am arătat mai sus, povestirea lui Herodot și concluzia pe care o sugerează nu pot fi acceptate cu încredere, deoarece sînt bănuite a fi părtinitoare. Ele reflectă atitudinea antipersană a unui grec care scria nu mult după războaiele medice. Cunoașterea rezultatului expediției lui Darius în Sciția interesează totuși în gradul cel mai înalt istoria generală de la sfîrșitul secolului VI î.e.n. și îndeosebi aceea a spațiului balcano-dunărean. De aceea, în paginile care urmează vom încerca să verificăm afirmațiile lui Herodot, urmînd o linie de cercetare independentă. Și anume vom căuta să prindem semnificația unor fapte disparate, care s-au petrecut concomitent sau imediat după expediție și în directă legătură cu aceasta.

---

[1] Cf. „R. Henning, *art. cit.*, care consideră acest itinerar „militärisch wie geographisch z. T. geradezu Sinnlos". Considerînd în bloc întreg acest pasaj din cartea a IV-a drept neverosimil și inexact, unii critici au ajuns la concluzia că itinerarul nu a fost parcurs în realitate și că regele persan nici nu intenționa să-l parcurgă, de vreme ce — așa cum însuși Herodot afirmă — el a dat dispoziții flotei conduse de greci să rămînă la Dunăre pentru a păzi trecerea peste fluviu; căci este știut că „cooperarea între armata terestră și flotă era un principiu invariabil al războaielor perșilor din vest" (J. B. Bury, *The european expedition of Darius*, „Classical Review", 1897, p. 278). Bazîndu-se pe acest argument, mulți istorici țin seamă de datele furnizate de Ctesias și de Strabo și circumscriu campania în regiunea dintre Dunăre și Nistru (de pildă, G. Glotz, *Hist. grecque*, II, 1939, p. 17 și urm.; H. Bengtson, *Griech. Gesch.*, München, 1950, p. 128). Totuși argumentul nu pare hotărîtor, de vreme ce nu se cunoaște cu exactitate componența flotei care a întovărășit operațiile terestre; de pildă, nu se știe nimic despre rolul pe care l-a jucat flota feniciană, folosită invariabil de perși în războaiele lor din vest. De altfel pare neverosimil, din punct de vedere istoric, ca o expediție de amploarea acesteia condusă de însuși regele, să se fi mărginit la parcurgerea traseului pînă la nordul Dunării.

În primul rînd vom examina contextul istoric în care ea s-a sfîrşit. Cu alte cuvinte, vom urmări felul în care s-au retras armatele persane pe parcursul de la Dunăre spre Bosfor şi reacţia imediată a cetăţilor greceşti.

★

Herodot descrie foarte sumar drumul de întoarcere al lui Darius de la Dunăre : ,,Apoi Darius, traversînd Tracia, a ajuns la Sestos în Chersones ; şi de aici el însuşi trecu cu corăbiile în Asia, iar în Europa lăsă comandant de oşti pe Megabazos". Δαρεῖος δὲ διὰ τῆς Θρηΐκης πορευόμενος ἀπίκετο ἐς Σηστὸν τῆς Χερσονήσου. ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὸς μὲν διέβη τῇσι νηυσὶ ἐς τὴν Ἀσίην λείπει δὲ στρατηγὸν ἐν τῇ Εὐρώπῃ Μεγάβαξον (IV, 143). Există însă alte texte din acelaşi istoric care arată că întoarcerea lui Darius nu a fost atît de liniştită cum pare să reiasă din pasajul citat mai sus. Aşa, de pildă, către sfîrşitul povestirii campaniei din nordul Dunării se găseşte următoarea anecdotă. Darius a hotărît, la sfatul lui Gobryas, retragerea spre Dunăre : ,,Iar pe cei bolnavi dintre soldaţi şi pe cei de care se putea dispensa, cît şi toţi măgarii legaţi unul de altul, i-a părăsit acolo în tabără. Şi i-a părăsit pe măgari şi pe cei sleiţi de puteri pentru ca primii să scoată răgete ; iar pe oameni din pricina slăbiciunii lor, spunîndu-le că el însuşi împreună cu soldaţii teferi are de gînd să înfrunte pe sciţi şi că ei în tot acest timp vor păzi tabăra. După ce i-a făcut pe cei pe care îi părăsea să creadă acestea şi după ce a aprins focurile, Darius s-a îndreptat în grabă spre Dunăre". Τοὺς μὲν καματηροὺς τῶν ἀνδρῶν, καὶ τῶν ἦν ἐλάχιστος ἀπολλυμένων λόγος, καὶ τοὺς ὄνους πάντας καταδήσας κατέλιπε αὐτοῦ ταύτῃ ἐν τῷ στρατοπέδῳε. Κατέλιπε δὲ τούς τε ὄνους καὶ τοὺς ἀσθενέας τῆς στρατιῆς τῶνδε εἵνεκεν, ἵνα οἱ μὲν ὄνοι βοὴν παρέχωνται· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀσθενείης μὲν εἵνεκεν κατελείποντο, προφάσιος δὲ τῆσδε δηλαδή, ὡς αὐτὸς μὲν σὺν τῷ καθαρῷ τοῦ στρατοῦ ἐπιθήσεσθαι μέλλοι τοῖσι Σκύθῃσι, οὗτοι δὲ τὸ στρατόπεδον τοῦτον τὸν χρόνον ρυοίατο. Ταῦτα τοῖσι ὑπολειπομένοισι ὑποθέμενος ὁ Δαρεῖος καὶ πυρὰ ἐκκαύσας τὴν ταχίστην ἠπείγετο ἐπὶ τὸν Ἴστρον (IV, 135)[1]. Înşelaţi de răgetele măgarilor, cei din tabără, ca şi sciţii care îi pîndeau de departe, nu şi-au dat seama de şiretlicul regelui decît la ivirea zorilor, cînd armata persană era deja departe.

Caracterul acestei istorioare dovedeşte că ea a fost inserată în povestire nu atît cu intenţia de a adăuga încă un fapt defavorabil expediţiei, ci mai degrabă datorită laturii ei anecdotice şi amuzante. Ca atare, ea poate fi mai puţin suspectată de parţialitate decît restul povestirii asupra expediţiei. Interesul pe care îl prezintă, din punctul nostru de vedere — înafara dovezii pierderilor suferite de perşi în Sciţia —, stă în faptul că în timpul retragerii s-a ordonat părăsirea tuturor măgarilor. Căci abandonarea animalelor de transport şi, probabil, a unei părţi din bagaje este o hotărîre care nu se ia decît în împrejurări grave. Acest amănunt arată că întoarcerea din stepele nord-pontice către podul de peste Istru a fost mult mai precipitată decît s-ar părea după scurta indicaţie din cartea IV, 143.

Un alt pasaj adaugă precizări importante. Descriind acţiunea represivă a generalului Otanes asupra cetăţilor din jurul Propontidei — despre

[1] Anecdota este povestită şi de Polyaenus, *Stratagemata*, VII, 11, 4 şi Frontinus, *Stratagemata*, I, 5, 25.

care se va discuta mai jos — istoricul din Halicarnas scrie următoarele: „Otanes le-a redus pe toate la robie și le-a subjugat, deoarece pe unele (dintre cetăți) le învinuia de a fi dezertat în timpul campaniei împotriva sciților, iar pe altele de a fi hărțuit armata lui Darius în timpul retragerii din Sciția". Πάντας ἠνδραποδίζετο καὶ κατεστρέφετο, τοὺς μὲν λιποστρατίης ἐπὶ Σκύθας αἰτιώμενος, τοὺς δὲ σίνεσθαι τὸν Δαρείου στρατὸν τὸν ἀπὸ Σκυθέων ὀπίσω ἀποκομιζόμενος (V, 27)[1]. Ceea ce trebuie scos în relief din acest text este descrierea, din nefericire atît de laconică, a modului în care armatele persane s-au retras de la podul de peste Istru spre Bosfor. S-au produs dezertări în număr atît de considerabil, încît au fost necesare măsuri de represalii din partea comandantului persan. Pe de altă parte este semnificativ că populația cetăților grecești a putut îndrăzni să hărțuiască armata care se retrăgea din campanie. Aceste indicii sînt revelatoare pentru starea de spirit în care s-a produs întoarcerea perșilor din Sciția.

Pe de altă parte, în timpul cît regele era încă departe de Sestos, a izbucnit o răscoală a cetăților grecești. Cîteva din orașele prin care trecuse în drum spre Sciția, s-au răsculat acum împotriva lui. Printre acestea sînt Bizanțul și Calchedonul [2]. Amănuntele sînt obscure; se pare însă că, în aceste împrejurări, bizantinii, care trimiseseră o escadră în flota expediției, au distrus cele două stele comemorative pe care Darius le ridicase atunci cînd pășise pentru prima oară pe pămînt european [3]. Calchedonienii, împreună cu aceștia, au plănuit, poate că au și executat, distrugerea faimosului pod peste Bosfor, construit de Mandrocles din Samos [4]. În Hellespont revolta a cuprins și alte cetăți, printre care Perinthul. Se pare că nici triburile din această regiune nu erau liniștite[5]. Doar Chersonesul lui Miltiades a rămas credincios marelui rege [6]. În Asia, în afară de Calchedon, revolta s-a extins și la unele orașe din Troada, ca Antandros și Lamponion [7]. Mișcările sînt cunoscute numai la cetățile din jurul Propontidei. Nu se poate ști, în sărăcia informațiilor de care dispunem, dacă ele nu s-au

---

[1] Textul este corupt. H. Stein, editorul lui Herodot din ediția Weidmann, sugerează că pasajul τοὺς μὲν λιποστρατίης κτλ. urma originar imediat după capitolul 26, cu care se potrivește atît gramatical cît și ca înțeles. Restul ar reprezenta intercalări ulterioare. În acest caz, cea de-a doua dintre acuzații, aceea care interesează problema de care ne ocupăm, se referă la atitudinea adoptată de Bizanț și Calchedon. Însă mai general acceptată este ipoteza lui Valckenaer, care socotește că înainte de αἰτίῃ δὲ τοῦτον ἧδε κτλ. este o lacună. Cf. How-Wells, *A commentary on Herodotus*, Oxford, II, 1936, a.l. În orice caz din context reiese că subiectul acestor fraze este cu siguranță Otanes, succesorul lui Megabazos.

[2] Herodot, V, 26—27; Ctesias, 29,17 (Müller).

[3] Herodot, IV, 87; V. P. Nevskaia, **Византий в классическую и эллинистическую эпоху**, Moscova, 1953, p. 62.

[4] Ctesias, *loc. cit.*

[5] Herodot, IV, 144; V, 1—2.

[6] Fidelitatea lui Miltiades față de perși este dovedită — împotriva felului în care Miltiades este prezentat de Herodot, IV, 137—138 — de faptul că atît în timpul represiunii răscoalei, cît și mult după aceea, el se menține ca tiran al Chersonesului. Un cît de slab semn de ostilitate, ar fi dus la alungarea sa din Chersones. Vezi una dintre ultimele examinări ale problemei la Ph. Legrand, *Hérodote*, IV, 1945, Les Belles Lettres, Notice, p. 23 și urm. E interesant de urmărit că monedele emise de Chersones reflectă diferitele faze ale politicii lui Miltiades. Astfel, ele imită mai întîi monedele ateniene, apoi pe cele persane (probabil după invazia lui Darius în Sciția), apoi pe cele ale Miletului și, în sfîrșit, din nou monedele ateniene (C. T. Steltmann, *Athens, its History and Coinage*, Londra, 1926, p. 136).

[7] Herodot, V, 26—27.

propagat şi la alte centre greceşti de pe coasta Asiei Mici, deoarece este greu a rupe răscoalele izbucnite imediat după campanie de marea răscoală ionică din 499 î.e.n.

Pus în faţa acestei situaţii la întoarcerea din Sciţia, Darius ocoleşte regiunile răsculate, în loc să treacă în Asia pe podul dintre Bizanţ şi Calchedon, coboară în sudul Hellespontului, în Chersonesul tracic, unde era tiran Miltiades, rămas credincios cauzei persane.

Se pune astfel întrebarea : ce a determinat cetăţile greceşti ca, la scurt timp după ce acceptaseră suzeranitatea persană — primind să participe la acţiunea din Pont la care erau cointeresate — să adopte o atitudine opusă, răzvrătindu-se? Credem că răspunsul stă în faptul că aceste cetăţi fuseseră informate, poate chiar de propriile lor escadre, de situaţia nefavorabilă creată perşilor în Sciţia. Pe de altă parte şi dezertorii le-au expus mersul evenimentelor. Cetăţile, decepţionate în năzuinţele lor mercantile şi profitînd de acest moment de slăbiciune a perşilor, au hotărît să se desolidarizeze de interesele acestora şi au încercat să-şi recapete libertatea. Căci fără îndoială asemenea evenimente, rezultat al ecourilor produse de campania de peste Dunăre, nu puteau avea loc decît într-o atmosferă de insucces.

Toate aceste indicii, considerate în ansamblu, converg în a dovedi că acţiunea regelui Darius nu reuşise. De aceea, întorcîndu-ne la afirmaţiile lui Herodot şi a întregii tradiţii istorice greceşti după care expediţia scitică a suferit un eşec, trebuie să recunoaştem că, în ciuda atitudinii ostile faţă de aceste evenimente, ea este în esenţă exactă. Fără a se fi sfîrşit printr-un dezastru, aşa cum pretinde Ctesias, această acţiune a însemnat totuşi o înfrîngere [1]. Nu se poate preciza în ce a constat această

1 Această concluzie este confirmată şi de izvoarele persane contemporane. Deşi inscripţiile lui Darius, cunoscute pînă în prezent, nu descriu campania din Sciţia (vezi mai sus p. 322, nota 4), totuşi din examinarea listelor succesive de provincii aparţinînd imperiului persan, publicate la diferite date pe inscripţiile rupestre din vremea domniei lui Darius şi a lui Xerxes, se poate ajunge la aceeaşi concluzie. Aşa de pildă, acad. V. V. Struve, **Дарий I и скифы причерноморья.** „**В.Д.И.**", 1949, 4, p. 15 şi urm,. studiind comparativ aceste liste şi stelele egiptene contemporane, socoteşte că *Sakā tyaiy paradrayā* „Saka de dincolo de mare" din inscripţia de la Naqsh-i-Rustam nu pot fi identificaţi cu sciţii din nordul Mării Negre, aşa cum a făcut-o R.G. Kent, *Old Persian Text*, IV : *The list of Provinces*, „Journal of Near Eastern Studies", II, 1943, p. 302 şi urm., ci cu unul din triburile sace din răsăritul Mării Caspice (probabil cu *Daha* din inscripţia lui Xerxes de la Persepolis *h*). Cu alte cuvinte, în aceste liste nu a existat nici o menţiune a expediţiei din Sciţia, ceea ce ar dovedi în chipul cel mai deplin eşecul expediţiei. Ipoteza aceasta este extrem de ingenioasă ; totuşi ea nu pare suficient de convingătoare. Într-adevăr, aşa cum a arătat V. V. Struve, totul depinde de criteriul după care au fost aşezate ultimele şapte popoare sau provincii din lista de la Naqsh-i-Rustam. Dacă nu e vorba de un criteriu geografic (care ar da dreptate ipotezei lui Kent), ci de unul istoric, indicînd provinciile noi în ordinea în care au fost cucerite, se pune întrebarea de ce Darius nu a trecut pe această listă *toate* provinciile cucerite în timpul domniei sale, ca de pildă India. Pe de altă parte, dacă aşezarea acelor *Yaunā takabarā*, „ionienii purtători de scut", după „Saka de dincolo de mare", se justifică prin faptul că aceştia din urmă, răsculaţi după expediţia scitică, au fost din nou supuşi prin violenţă de Megabazos, rămîne inexplicabil de ce nu apar pe inscripţia de pe mormîntul lui Darius şi ionienii din Asia şi cei de pe insule, care s-au răsculat cu îndîrjire în 499 î.e.n. Pe de altă parte, din moment ce în urma războiului împotriva sacilor din 517 în listele ţărilor supuse apar cu regularitate cele două grupuri de saci, *Sakā hauma vargā* şi *Sakā tigraxaudā*, rezultat al cunoaşterii mai amănunţite a diferitelor neamuri sace din răsăritul Mării Caspice, cum se justifică apariţia celei de-a treia categorii de saci, „Saka de dincolo de mare", abia în ultima inscripţie a lui Darius de la Naqsh-i-Rustam? În sfîrşit, pare de necrezut, din punctul de vedere al „propagandei" oficiale, ca în lista popoarelor supuse de Marele Rege să nu se afle măcar o menţiune despre campania din Europa împotriva sciţilor, acţiune importantă

înfrîngere, deoarece desfășurarea operațiilor militare nu este suficient de limpede. Ea a dat însă curaj cetăților-cheie din Bosfor și a altora din partea europeană și asiatică a Propontidei să încerce recîștigarea libertății lor pierdute. Represiunea persană însă, promptă și eficace, a restabilit liniștea și securitatea la această margine de imperiu.

★

După cum am văzut mai sus, invazia lui Darius în Sciția a eșuat, amenințînd să producă prin aceasta și pierderea posesiunilor persane din jurul Propontidei. Unii învățați însă, deși recunosc realitatea acestei înfrîngeri, socotesc că expediția a avut totuși, pentru un timp îndepărtat, un oarecare succes. Prin caracterul ei impunător și neașteptat, expediția persană a reușit să cîștige o graniță sigură imperiului, Dunărea. „Expediția Marelui Rege a fost un eșec... Dar dacă nu a reușit să supună pe sciți, această vastă acțiune a avut însă un important rezultat; Dobrogea, devenind împreună cu Tracia un teritoriu tributar lui Darius, frontierele imensului imperiu asiatic se fixau în această parte la Dunăre", afirma prof. Radu Vulpe [1]. Mai mult chiar, alți istorici, printre care M. Rostovtzeff [2], negînd cu totul eșecul acestei campanii [3], susțin că ea a dus la o importantă consecință pe plan general istoric, oprind expansiunea sciților către sud și vest și impunîndu-le acestora Istrul ca o barieră de netrecut.

În paginile care urmează vom lua în discuție aceste ipoteze, care interesează direct subiectul cercetării de față. Ele susțin că, deși expediția nu a constituit poate pentru moment o victorie, a reprezentat însă un succes în timp, cu importante urmări pentru istoria est-europeană a acestei perioade.

Așa cum s-a putut vedea, ipotezele expuse mai sus implică ideea că întreaga Tracie a devenit o posesiune achemenidă. Într-adevăr, izvoarele persane și cele grecești confirmă ocuparea Traciei de către perși. Din examinarea minuțioasă a datelor istorice se poate observa însă că nu întreaga provincie, de la Egee și pînă la Dunăre, a avut aceeași soartă. Astfel, Herodot, V, 2, povestește cum, după retragerea din Sciția, Darius a ordonat generalului Megabazos [4] Θρηΐκην καταστρέφεσθαι, sub-

și care, totuși, nu s-a sfîrșit printr-un dezastru. Din punctul nostru de vedere preferăm deci să rămînem la părerea exprimată de Roland G. Kent. Iar dacă acei „Saka de dincolo de mare" sînt totuși sciții din nordul Mării Negre, acest lucru este departe de a dovedi succesul expediției din Europa; în primul rînd deoarece aceasta s-ar fi putut face pentru a salva prestigiul regelui, iar în al doilea rînd deoarece în lista provinciilor din inscripția de la Persepolis *h* a lui Xerxes, acești „Saka de dincolo de mare" nu mai apar, ceea ce dovedește că menționarea lor în inscripția de la Naqsh-i-Rustam nu corespundea unei realități de fapt.

[1] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 52—53; cf. G. Glotz, *Hist. grecque*, II, p. 16 și urm.; H. Bengtson, *Griech. Gesch.*, München, 1950, harta 3.

[2] M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 84. și urm.

[3] Defunctul istoric și arheolog socotește că expediția a fost o acțiune menită să-i facă posibilă lui Darius invazia Greciei.

[4] Cronologia acestei campanii este suficient de clară din ceea ce relatează Herodot. E vorba de un comandament primit *după* expediția scitică, special pentru Hellespont și Tracia, concomitent cu misiunea lui Otanes pentru reprimarea răscoalelor din Asia Mică. Cf. Macam, *Herodotus*, Londra, 1895—1910 (nu am putut consulta direct această lucrare). De aceea este inacceptabilă ipoteza lui Heinlein, *Histiaios von Milet*, „Klio", 1909, p. 341, că această campanie a avut loc în același timp cu expediția scitică a regelui și înaintea revoltei

jugarea Traciei [1]. Sensul acestei misiuni era desigur asigurarea stăpînirii necondiționate a orașelor din Strîmtori și reafirmarea forței persane, prin încheierea victorioasă a campaniei din Europa. Misiunea lui Megabazos nu se referea însă la întreaga Tracie pînă la Dunăre [2], ci doar la regiunea litoralului egeic: „Megabazos reducea la supunere porțiunea de coastă a Traciei". Τὰ παραθαλάσσια δ'ὦν αὐτῆς (i. e. Θρηΐκης) Μεγάβαζος Περσέων κατήκοα ἐποίεε (V, 10). Itinerarul campaniei confirmă afirmația lui Herodot. Căci după luarea cu asalt a Perinthului, Megabazos supune sudul provinciei pînă la Strymon și apoi urcă spre nord, unde învinge neamul paeonilor, așezați pe cursul superior al acestui fluviu. Ultimul succes al campaniei este obținerea suzeranității asupra regatului Macedonia [3].

Stăpîni pe sudul Traciei, perșii nu au încercat nici mai tîrziu să-și rotunjească această cucerire, împingînd către nord dominația lor. Astfel, după tulburările din timpul răscoalei ionice, izbucnită în 499 î.e.n., în care fusese antrenată și Tracia persană, Mardonios primește ordin de a reinstaura ordinea în această provincie. Felul în care au decurs operațiile militare dovedește că generalul persan nu urmărea decît pacificarea ținutului subjugat cu mai bine de 20 de ani înainte de către Megabazos, și anume regiunea litoralului egeic [4]. De asemenea este semnificativ că 12 ani mai tîrziu, cînd Xerxes recrutează ostași din toate colțurile imperiului său pentru războiul împotriva Greciei, el recurge și la efectivele triburilor trace; din relatarea lui Herodot reiese că triburile trace care s-au alăturat armatei persane sînt paetii, ciconii, bistonii, sapaeii, dersaeii, edonii, satrii, adică acelea așezate în ținutul cuprins între munții Rhodope și Marea Egee [5]. Acest fapt dovedește că autoritatea persană nu depășea spre nord acești munți.

Dacă litoralul egeic al Traciei a devenit posesiune persană, regiunile de miază-noapte nu erau în aceeași situație. În primul rînd aici nu a avut loc nici o cucerire sistematică. Căci dacă marșul lui Darius spre Dunăre putea urmări printre altele subjugarea acestor regiuni, întoarcerea sa dintr-o expediție neizbutită nu mai putea obține acest rezultat. Și aceasta

---

cetăților grecești. Fixarea misiunii lui Otanes concomitent cu aceea a lui Megabazos și deci imediat după campania scitică corespunde și cu ceea ce știm din Ctesias, 29, 17, în legătură cu reprimarea răscoalei din Calchedon.

[1] Data supunerii Traciei de către perși trebuie din nou luată în examinare în urma studiilor lui V. V. Struve. În inscripția lui Darius de la Persepolis *e*, anterioară anului 517, expresia sub care apar menționate ținuturile din vestul Mării Marmara, adică din Peninsula Balcanică, este „Țările de dincolo de mare". Or, după cum a remarcat Roland G. Kent, *art. cit.*, p. 305, acest plural, nemaiîntîlnit în celelalte liste de provincii, include poate și provincia *Skudra* (Tracia) din inscripțiile ulterioare. În acest caz Tracia a aparținut imperiului persan încă înainte de 517 î.e.n., iar misiunea lui Megabazos se referea nu la cucerirea unei provincii noi, ci la fixarea definitivă a stăpînirii persane, în urma tulburărilor izbucnite după expediția scitică. Textul din Herodot, VII, 108, nu infirmă această ipoteză deoarece din Herodot, V, 2, reiese că Megabazos a avut de subjugat „πᾶσαν καὶ πᾶν ἔθνος" din Tracia, ceea ce se potrivește mai degrabă cu reprimarea unei răscoale decît cu o cucerire nouă.

[2] Asupra graniței de nord a Traciei în timpul lui Herodot, vezi Herodot, IV, 29.

[3] Herodot, V, 1—22. H. Bengtson, *Griech. Gesch.*, München, 1950, p. 129, socotește că perșii au transformat ținutul în satrapie; această afirmație nu este controlabilă; cf. G. Kazarow, *RE*, VI A, 1937, s.v. *Thrake*, coloana 420.

[4] Herodot, VI, 43—45. Cf. K. J. Beloch, *Griech. Gesch.*, ed. 2, III, 2, p. 85 și urm.

[5] Herodot, VII, 110. Cf. E. Obst, *Der Feldzug des Xerxes*, „Klio", Beiheft 12, Leipzig, 1913, p. 86 și urm.

deoarece în drum spre țara sciților nu toate neamurile pe teritoriul cărora a trecut armata persană s-au supus de bună voie. Geții au cutezat să i se împotrivească și au fost învinși. Pare nefiresc că retragerea precipitată a perșilor pe de o parte, iar pe de alta răscoalele cetăților grecești din sud și desigur solidarizarea cetăților vest-pontice cu aceste răscoale [1] să nu fi avut nici un ecou în masa neamurilor trace, în așa fel încît aceste triburi să se considere în continuare supuse autorității imperiale. De altfel nu există nici o dovadă care să ateste că aceste regiuni au aparținut vreodată perșilor [2]. Dimpotrivă, există o prețioasă indicație care dovedește că cea mai mare parte a coastei tracice a Pontului Euxin nu depindea de perși. Herodot, VI, 33, povestind represiunea răscoalei ionice din 493 î.e.n., descrie cum flota feniciană a supus cetățile de pe coasta de vest a Propontidei. Cetățenii Bizanțului, împreună cu aceia ai Calchedonului, din nou răzvrătiți, nu au mai așteptat însă sosirea flotei; ci și-au părăsit orașul și, intrînd cu corăbiile în Marea Neagră, s-au stabilit în orașul Mesembria [3]. Așezarea fugarilor în acest punct de pe coasta vest-pontică arată că ei au ales un loc care să fie în afara zonei de influență a Persiei [4]. Deci regiunile de la nordul Bosforului nu țineau de imperiul Achemenizilor, și cu atît mai puțin o țară așa de depărtată ca Dobrogea. Iar dacă aceasta era situația în 493 î.e.n., cînd pretutindeni se produce o reafirmare a forței persane prin zdrobirea cu succes a insurecției grecilor, nu sînt motive de a crede că imediat după expediție, atunci cînd prestigiul perșilor trecea printr-o criză, situația era alta.

Ținînd seama de acestea, după datele pe care le avem, se poate face următoarea distincție : nordul și sudul Traciei nu au împărtășit aceeași soartă după expediția lui Darius. Pe cînd regiunea litoralului Mării Egee a devenit provincie persană, nordul împreună cu Dobrogea au rămas în afara marelui imperiu asiatic. Dunărea nu a constituit niciodată o graniță durabilă a posesiunilor europene ale regilor persani.

★

Problema efectului produs în masa scitică de defilarea de forțe condusă de Darius, în legătură cu ipoteza susținută, printre alții, de M. Rostovtzeff, este greu de rezolvat numai pe baza informațiilor scriitorilor antici. Căci, după cum s-a arătat mai sus, Herodot, principalul izvor pentru această perioadă, nu a relatat suficient de circumstanțiat retragerea perșilor din Sciția, ceea ce motivează lacuna din informațiile noastre cu privire la spațiul balcano-dunărean în această vreme. Pentru a încerca totuși un răspuns la această importantă problemă a relațiilor sciților cu sudul Dunării în vremea imediat următoare expediției lui Darius, s-a

---

[1] Asupra atitudinii cetăților vest-pontice față de acțiunea persană, vezi Em. Condurachi, în *Histria, Monografie arheologică*, I, București, 1954, p. 20 și urm.

[2] O concluzie asemănătoare a fost formulată și de A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, 1894, p. 194.

[3] Cf. T. V. Blavatskaia, Западнопонтийские города в VII-I вв. до н. э., Moscova, 1952, p. 57, cu rezerva că această observație nu dovedește existența unor raporturi dușmănoase între odrizi și perși.

[4] Acest fapt capătă și mai mult relief, dacă este privit în paralelă cu unul întîmplat cu aproximativ 20 de ani înainte, imediat după expediție, cînd Histiaios din Milet a trebuit să ceară lui Darius permisiunea specială pentru a putea fonda un oraș la Myrkinos, în sudul Traciei, într-o regiune care era posesiune persană (Herodot, V, 11).

recurs, în lipsa datelor literare, la cercetarea informațiilor arheologice. Și aceasta cu atît mai mult cu cît descoperiri numeroase, începute încă din primii ani ai secolului nostru și continuate aproape fără întrerupere pînă în anii din urmă, au scos la lumină un număr impresionant de obiecte datînd de la sfîrșitul secolului VI și pînă în epoca elenistică. Cele mai numeroase și mai bogate descoperiri s-au făcut în necropola de la Duvanli, la 25 km nord de Plovdiv. Alte descoperiri din diverse puncte ale Traciei și ale Dobrogei s-au adăugat acestui considerabil tezaur arheologic. Asemănarea inventarelor mormintelor bulgare cu acelea de tip scitic din sudul U.R.S.S. a dus la început la concluzia că ele ar dovedi o puternică influență scitică în Tracia. În ultimul timp însă, recunoscîndu-se din ce în ce mai mult diferențe specifice între piesele caracteristice scitice și inventarul mormintelor bulgare, ideea unei arte autohtone trace, suficient individualizată în raport cu celelalte arte animaliere din spațiul balcano-pontic, a cîștigat din ce în ce mai mult teren. Nu intră în cadrul limitat al acestui studiu analiza documentelor arheologice care ar putea furniza un răspuns în problema prezenței sciților în Tracia, legată de aceea a efectelor acțiunii lui Darius. Se poate preciza însă că piese de proveniență scitică, datînd din preajma începutului secolului V î.e.n., sînt în număr extrem de redus, caracterul lor scitic nefiind acceptat în unanimitate de toți cercetătorii. De aceea, luate în ansamblu, documentele arheologice nu atestă cu certitudine prezența sciților în sudul Dunării la sfîrșitul secolului VI și în secolul V î.e.n. [1]. Constatările arheologice nu sînt însă definitive, în stadiul actual al cercetărilor.

Problema se pune, totuși, din punctul de vedere al izvoarelor literare. Căci din relatarea lui Herodot asupra campaniei lui Darius în Sciția reiese că ultimele momente ale acestei campanii s-au petrecut în apropierea malului nordic al Dunării. De asemenea, chiar ultimul episod al povestirii este încercarea sciților de a tăia retragerea lui Darius prin desfacerea podului de peste Istru [2]. Acestea dovedesc că sciții, departe de a fi fost intimidați de invazia persană, au urmărit armatele pînă la Dunăre, fiind prezenți la nordul fluviului în timpul retragerii acestora spre sud. Evenimentele care au urmat după această retragere nu sînt cunoscute și problema dacă sciții au traversat la rîndul lor fluviul, pentru a intra în Tracia, după retragerea lui Darius, rămîne deschisă. Izvoarele literare nu dau nici o știre directă.

---

[1] Bibliografia acestei probleme, extrem de bogată, nu-și are locul în cadrul strîmt al studiului nostru ; e.g. : B. Filow, *Denkmäler der thrakischen Kunst*, „Mitteilungen d.d. arch. Instituts, Röm. Abt.", XXXVII, 1917, p. 21–73 ; Hubert Schmidt, *Ein skythischer Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekannter Herkunft*, „P.Z.", XVIII,1927, p. 1–90 ; K.Malkina, *Zu dem skythischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova*, „P.Z.", XIX, 1928, p. 152–185 ; V. Pârvan, *Getica*, București, 1927 ; Radu Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la péninsule balcanique*, Paris, 1930, *passim* ; I.Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschungen in Rumänien*, „22 Bericht d. röm.-germ. Komm.", 1933, p. 145 și urm. ; M. Rostovtzeff, *Skythien u. der Bosporus*, Leipzig-Berlin, 1931 ; B. Filow-I. Welkow-V. Mikow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934 ; B. Filow, *Ein „skythisches" Bronzerelief aus Bulgarien*, „E.S.A.", 1934, p. 197–205 ; N. Fettich, *Der skythische Fund von Gartschinowo*, „Archaeologia Hungarica" XV, Budapesta, 1934 ; A. Nițu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, București, I, 1953, p. 3 și urm. ; D. Končev, *Der Goldschatz von Panagjurište*, în „*Neue Denkmäler antiker Toreutik*", Praga 1956 ; cf. seria rapoartelor publicate în „Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare", articolele din M. Ebert, *Reallexicon d. Vorgeschichte*, etc.

[2] Herodot, IV, 126–142.

Există însă cîteva texte de valoare inegală, care pot aduce unele indicații asupra evenimentelor din această regiune, în perioada care ne interesează. Pînă în prezent, aceste texte nu au fost puse suficient în valoare. Motivul poate fi că indicațiile pe care ni le pot da sînt vagi și contradictorii. Am socotit însă că, față de sărăcia datelor pe care le avem, ele nu trebuie să fie lăsate neexaminate.

Primul dintre aceste texte este Herodot, VI, 40. Istoricul din Halicarnas, povestind ultimele momente ale marii răscoale ionice și pedepsirea violentă a cetăților răzvrătite din Chersonesul tracic din 493, face o digresiune pentru a înfățișa istoria domniei tiranilor din Chersones, insistînd asupra celui din urmă dintre ei, Miltiades, viitorul conducător al atenienilor în bătălia de la Marathon. La sfîrșitul excursului, Herodot povestește episodul următor din cariera acestui talentat om politic : „Miltiades, fiul lui Cimon, venise de curînd în Chersones și a trebuit să suporte alte lucruri mai penibile decît cele care se petreceau atunci. Căci cu doi ani înainte de acestea, a fugit din pricina sciților. Într-adevăr, sciții cei nomazi, provocați de regele Darius, s-au organizat în armată și au ajuns pînă în Chersones. Miltiades nu i-a așteptat pe invadatori și a fugit (din Chersones), pînă ce sciții au fost alungați și dolonchii l-au readus înapoi. Acestea s-au întîmplat cu doi ani înaintea celor care se petreceau atunci". Οὗτος δὲ ὁ Κίμωνος Μιλτιάδης νεωστὶ μὲν ἐληλύθεε ἐς τὴν Χερσόνησον, κατελάμβανε δέ μιν ἐλθόντα ἄλλα τῶν κατεχόντων πρηγμάτων χαλεπώτερα. Τρίτῳ μὲν γὰρ ἔτεϊ [πρὸ] τούτων Σκύθας ἐκφεύγει. Σκύθας γὰρ οἱ νομάδες ἐρεθισθέντες ὑπὸ βασιλέος Δαρείου συνεστράφησαν καὶ ἤλασαν μέχρι τῆς Χερσονήσου ταύτης. Τούτους ἐπιόντας οὐκ ὑπομείνας ὁ Μιλτιάδης ἔφευγε ἀπὸ Χερσονήσου, ἐς ὅ οἵ τε Σκύθας ἀπαλλάχθησαν καί μιν Δόλογκοι κατήγαγον ὀπίσω. Ταῦτα μέν δὴ τρίτῳ ἔτεϊ πρότερον ἐγεγόνεε τῶν τότε μιν κατεχόντων [1]. Herodot reia apoi firul evenimentelor, povestind în continuare atacul fenicienilor asupra Hellespontului din anul 493 și fuga lui Miltiades, care, de data aceasta, se reîntorcea definitiv la Atena.

Una dintre principalele dificultăți pentru interpretarea acestui text — atît de neclar și de controversat — este aceea a situării cronologice a evenimentelor povestite. În încercarea noastră de a depăși această dificultate, am pornit de la următorul punct de vedere : capitolul VI, 40, deși se găsește la sfîrșitul excursului cu privire la cariera lui Miltiade, nu este legat cronologic de acest excurs, așa cum ne-am aștepta, ci de VI, 33, în care Herodot întrerupsese povestirea marii răscoale ionice pentru a-l introduce în narațiune. Pasajul trebuie considerat, mai degrabă, un episod intercalat, fără legătură directă cu excursul din care face parte. De altfel, turnura stilistică cu care începe, și anume repetarea numelui întreg al lui Miltiades, însoțit de un demonstrativ, οὗτος δὲ ὁ Κίμωνος Μιλτιάδης, dovedește că Herodot a ținut să-i sublinieze caracterul parentetic. De asemenea, expresia κατεχόντων (i.e. πρηγμάτων) de la sfîrșit se referă nu la evenimente povestite în capitolele imediat anterioare, ci tocmai la acel VI, 33, adică la dificultățile provocate lui Miltiades de expediția feniciană de represiune din 493. Socotim că și expresia κατεχόντων πρηγμάτων din prima frază a capitolului se referă tot la aceeași

---

[1] Textul a fost folosit în ediția H. Stein, *Herodot*, Weidmann, 1894 (nu ne-am putut procura Ph. Legrand, *Hérodote*, Les Belles Lettres, VI, 1948).

împrejurare; sensul întregului capitol ne obligă să considerăm împreună aceste două expresii, una fiind reiterarea și întărirea celeilalte; repetarea lor se datorește intenției lui Herodot de a atrage atenția că ele se raportează la momentul în care și-a întrerupt povestirea, relatat cu cîteva capitole mai sus. Privite sub acest unghi de vedere, precizările cronologice τρίτῳ μὲν γὰρ ἔτεϊ [πρὸ] τούτων, adică „cu doi ani înainte de acestea", și ταῦτα μὲν δὴ τρίτῳ ἔτεϊ πρότερον ἐγεγόνεε τῶν τότε μιν κατεχόντων, adică „acestea s-au întîmplat cu doi ani înaintea celor care se petreceau atunci", pe care noi le-am transcris după lectura lui H. Stein [1], corespunzătoare punctului nostru de vedere, se referă și ele la același eveniment; amîndouă fixează evenimentele povestite în capitolul discutat, în anul 495 î.e.n. Rămîn de explicat cuvintele οὗτος δὲ ὁ Μιλτιάδης νεωστὶ μὲν ἐληλύθεε ἐς τὴν Χερσόνησον, adică „ acest Miltiades venise de curînd în Chersones". Ținînd seamă de poziția aparte pe care o are VI, 40 în cuprinsul excursului, după cum s-a arătat mai sus, ni se pare absurd să credem că relatarea se referă la venirea lui Miltiades pentru prima dată în această regiune, ca succesor al fratelui său Steragoras [2]. De altfel, aceasta se întîmplase cu 20 ani înainte de evenimentele pomenite în capitolul nostru. Deși orice indicație în text lipsește, ne gîndim dacă fraza de mai sus nu se poate raporta la întoarcerea lui Miltiades din expediția de cucerire a insulelor Lemnos și Imbros, care a avut loc probabil în anul 499/8 î.e.n. [3], povestită de Herodot în cartea VI, 136—140 [4].

Capitolul pe care îl analizăm aduce o informație foarte prețioasă pentru istoria balcanică în perioada care ne interesează. Herodot afirmă

[1] În forma tradițională în care ni s-a păstrat, textul acestui capitol cuprinde o nepotrivire cronologică aproape irezolvabilă. La început, evenimentele descrise sînt plasate „τρίτῳ μὲν γὰρ ἔτεϊ τούτων" pentru ca la sfîrșit să apară formula „τρίτῳ ἔτεϊ πρότερον . . . τῶν τότε μιν κατεχόντων". Comentatorii au încercat să rezolve această dificultate în diferite feluri, uneori intervenind direct și arbitrar pentru a trunchia textul original, (e.g. E. Powell, în „Classical Quartely", 29, 1935, p. 160, acceptat de H. T. Wade-Gery, *Miltiades*, „J.H.S.", 1951, p. 216; cf. H. Bengtson, *Einzelpersönlichkeit u. athenischer Staat zur Zeit des Peisistratos u. des Miltiades*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akad.", 1939, Heft 1, p. 29 și urm., care demonstrează netemeinicia interpretării; sau E. Obst., *RE.*, XV, 1930, s.v. *Miltiades*, coloana 1684, care încearcă să elimine întregul capitol, considerîndu-l ca un adaos ulterior și nepotrivit al lui Herodot, pe motiv că prezintă „ein ganz kläglicher Miltiades" (!). Interpretarea care ni se pare mai judicioasă este aceea a lui H. Stein, *op. cit.*, care consideră că ambele precizări cronologice se referă la același eveniment, din anul 493 î.e.n. Înțelegînd în felul acesta textul, editorul german introduce un πρό înainte de τούτων ([πρὸ] τούτων). Cf. H. Berve, *Miltiades, Studien zur Geschichte des Mannes u. seiner Zeit*, „Hermes Einzelschriften", 2, Berlin, 1937, p. 56 și urm.

[2] G. Rawlinson, *Herodotus*, ed. 3, 1876; K. J. Beloch, *Griech. Gesch.*, ed. 2, II, 2, p. 39.

[3] H. T. Wade-Gery, *art. cit.*, p. 217, fixează această dată, cu oarecare rezervă totuși (vezi *ibidem*, nota 25, p. 217), pe baza cercetărilor arheologice, efectuate la Hephaistia în Lemnos și analizate de D. Mustilli, *L'occupazione ateniense di Lemno e gli scavi di Hephaistia* în „Studii. . .oferti a E. Ciaceri", 1940, p. 149—158. Istoricul englez crede că gestul lui Miltiades de a oferi insula Lemnos, abia cucerită, în dar poporului atenian, și acceptarea acestui dar de către Atena reprezintă o atitudine manifest ostilă Persiei și ca atare trebuie plasată în vremea răscoalei ioniene, 499/8 î.e.n.

[4] Cît privește motivul real al fugii lui Miltiades, el nu poate fi cel dat de Herodot, ci trebuie pus în legătură cu evenimentele politice de la Atena, asupra cărora Miltiades își avea mereu concentrată atenția. Cf. H. Berve, *op. cit.*, p. 56: „Către mijlocul anilor 90, cînd participarea Atenei la răscoala ionică se dovedise nefastă, influența Alcmeonizilor, dușmanii familiei lui Miltiades, a scăzut simțitor, așa că în 496/5 a fost numit arhonte chiar Pisistratidul Hipparchos din Kollytos. Astfel, șansele lui Miltiades crescură la Atena, în timp ce în Chersones poziția sa slăbea mereu. Nu numai că se vedea acum în fața unei invazii scite, dar situația generală, provocată de răscoala ionică, putea să-i devină defavorabilă poziției sale în Chersones".

că în anul 495 î.e.n. a avut loc o expediţie scitică de revanşă, rezultat al acţiunii lui Darius, care a ajuns pînă în peninsula Chersonesului. Unii cercetători, punîndu-şi întrebarea de ce o informaţie aşa de importantă ca aceasta este menţionată de Herodot o singură dată şi în alt loc decît în acela în care ar fi trebuit în mod firesc să se găsească, se îndoiesc de exactitatea ei. H. Stein sugerează că nu ar fi vorba de sciţi, ci de unul din neamurile tracice de la sudul Dunării. Această obiecţie nu ni se pare întemeiată, din mai multe motive. E greu de crezut că, într-o vreme în care sciţii erau unul din factorii importanţi din politica pontică şi care întreţineau active legături economice cu negustorii greci, să fi fost atît de lesne confundaţi, tocmai într-o regiune ca Chersonesul, a cărei prosperitate depindea de relaţiile cu lumea pontică. Pe de altă parte, în acest început al veacului V î.e.n. nu poate fi vorba de acea confuzie, frecventă în epocile următoare, datorită căreia toate neamurile locuind în nord erau denumite cu un termen generic sciţi, după cum mai tîrziu vor fi numite geţi sau goţi. Aşa cum a observat M. Rostovtzeff, Herodot şi istoricii ionieni, ca şi ceilalţi istorici din veacurile V şi IV, de la Thucydides pînă la Theopompus, aveau date exacte şi reale asupra sciţilor, de vreme ce aceştia constituiau în tot cursul acelei epoci o realitate istorică [1]. Credem, deci, că o asemenea confuzie este neverosimilă atît pentru chersonesitani cît şi pentru Herodot.

Un cuvînt hotărîtor asupra acestui text îl are însă o atentă analiză a izvoarelor din care a fost obţinut materialul lui. Astfel, textul nostru face parte dintr-o serie de capitole care privesc activitatea familiei Philaizilor (familia lui Miltiades) şi a lui Miltiades în special. Încă din secolul trecut, filologul german Nitzsch a remarcat că detaliile referitoare la Miltiades înaintea întoarcerii sale la Atena provin din tradiţia acestei familii. Filologul german a ajuns la această concluzie observînd că, în seria capitolelor care povestesc viaţa învingătorului de la Marathon, se reflectă atitudinea ostilă a familiei Philaizilor faţă de aceea rivală a Alcmeonizilor. Informaţiile obţinute la Atena din familia Philaizilor formează, după Nitzsch, materia tuturor capitolelor din cartea VI, referitoare la Miltiades şi la bătălia de la Marathon, pînă la capitolul 115 inclusiv [2]. Această ipoteză şi-a găsit confirmarea în observaţia istoricului englez din secolul trecut Connop Thirlwall [3], acceptată de atunci încoace de majoritatea criticilor, care consideră neverosimil rolul atribuit de Herodot, IV, 137, lui Miltiades în conversaţiile între sciţi şi şefii ionieni ai flotei de la Dunăre. Această versiune, inconciliabilă cu evenimentele [4], a fost probabil compusă de Miltiades însuşi la Atena, în vederea procesului care i-a fost intentat la întoarcerea sa din Chersones. Versiunea a trecut în tradiţia familiei Philaizilor, de unde ea a fost culeasă de Herodot. Astfel coroborată cu observaţia istoricului englez, teza lui Nitzsch asupra provenienţei informaţiilor privitoare la viaţa lui Miltiades înainte de întoarcerea sa

---

[1] M. Rostovtzeff, *Skythien u. der Bosporus*, Leipzig-Berlin, I, 1931, p. 78.

[2] K. W. Nitzsch, *Ueber Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege*, „Rheinisches Museum", 1872, p. 226 şi urm.

[3] Connop Thirlwall, *History of Greece*, II, 1835, p. 393.

[4] Vezi mai sus, p. 325, nota 6. O părere contrară a fost exprimată recent de H. Bengtson, *Einzelpersönlichkeit u. athenischer Staat zur Zeit des Peisistratos u. des Miltiades*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akad.", 1939, Heft 1, p. 29.

la Atena a fost acceptată de majoritatea comentatorilor lui Herodot [1]. Textul nostru face parte din seria acestor capitole. De vreme ce el are la bază spusele lui Miltiades, care cunoscuse îndeaproape realitățile din această regiune, credem că acesta este un argument suficient de solid pentru a nu accepta obiecția lui H. Stein.

Pe baza acestor observații, socotim că informația lui Herodot este valabilă din punct de vedere filologic. Să examinăm acum mai îndeaproape conținutul ei istoric.

Din felul în care Herodot relatează episodul de mai sus reiese că sciții, prin incursiunea lor inopinată, nu urmăreau pe perşi, aşa cum ar fi cerut o expediţie de răzbunare. De altfel, cum ar fi putut avea loc o asemenea expediție şi ce sens mai avea ea la aproape 20 ani după acțiunea lui Darius? Motivarea lui Herodot este inacceptabilă [2]. Pe de altă parte, se observă că invadatorii nu au încercat să atace nici unul dintre cele 11 oraşe ale peninsulei, fapt care ar fi fost consemnat prin tradiție. În sfîrşit, din felul în care sînt relatate evenimentele, se pare că ei au fost alungați fără multă greutate. Toate motivele menționate ne fac să credem că această incursiune a sciților a fost mai degrabă un raid, fără mare anvergură, decît o acțiune organizată. Scopul lui a fost poate jaful. Este semnificativ însă că această acțiune are loc într-un moment de confuzie, în care revolta ionică absorbea atît forțele persane din Egeea cît şi cele ale oraşelor greceşti. Oportunitatea momentului ales de sciți dovedeşte că ei erau în curent cu evenimentele din Strîmtori. E posibil deci ca raidul să fi pornit dintr-o regiune vecină cu Hellespontul, unde aglomerarea veştilor asupra situației de aici a provocat o asemenea inițiativă [3].

O scurtă mențiune din Strabo poate fi pusă în paralelă cu informația lui Herodot. Descriind oraşele Troadei, geograful grec scrie următoarele: „Printre oraşele din Propontida arse de Darius, tatăl lui Xerxes, se afla şi Abydos; el le-a dat foc crezînd că, după expediția împotriva sciților, nomazii se pregătesc să traverseze (Strîmtorile) îndreptîndu-se împotriva

---

[1] F. Jacoby, *RE.*, Suppl. II, 1913, s.v. *Herodotus*, p. 413; Ph. Legrand, *op. cit.*, Notice, p. 23 şi urm. Opinie separată face doar A. Hauvette, *op. cit.*, p. 139 şi urm.

[2] H. Stein, *op. cit.*; How-Wells, *op. cit.*

[3] Herodot mai vorbeşte într-un loc despre reacția sciților care a urmat expediției lui Darius. În cartea VI, 84, povestind cauzele morții regelui Cleomenes al Spartei, el relatează următoarele: Σκύθας γὰρ τοὺς νομάδας, ἐπείτε σφι Δαρεῖον ἐσβαλέειν ἐς τὴν χώρην, μετὰ ταῦτα μεμονέναι μιν τίσασθαι, πέμψαντας δὲ ἐς Σπάρτην συμμαχίην τε ποιέεσθαι, καὶ συντίθεσθαι ὡς χρεὼν εἴη αὐτοὺς μὲν τοὺς Σκύθας, παρὰ Φᾶσιν ποταμὸν πειρᾶν ἐς τὴν Μηδικὴν ἐσβαλέειν, σφέας δὲ τοὺς Σπαρτιήτας κελεύειν ἐξ Ἐφέσου ὁρμεωμένους ἀναβαίνειν καὶ ἔπειτεν ἐς τὠυτὸ ἀπαντᾶν. Κλεομένεα δὲ λέγουσι ἡκόντων τῶν Σκυθέων ἐπὶ ταῦτα ὁμιλέειν σφι μεζόνως, ὁμιλέοντα δὲ μᾶλλον τοῦ ἱκνεομένου μαθέειν τὴν ἀκρητοποσίην παρ' αὐτῶν· ἐκ τούτου δὲ μανῆναί μιν νομίζουσι Σπαρτιῆται. Ἐκ δὲ τοῦ, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ἐπεὰν ζωρότερον βούλωνται πιέειν, „ἐπισκύθισον" λέγουσι. Oricît de fantastică ar părea această povestire, ea trebuie examinată cu atenție. How-Wells, *op. cit.*, o consideră „a spiteful bit of gossip invented to explain the term ἐπισκυθίζειν". E greu de distins ce parte de adevăr este în această anecdotă; e posibil totuşi ca ea să fi pornit de la temeiuri reale. Ne gîndim la aceasta, deoarece Herodot a auzit-o probabil în timpul şederii sale la Sparta, întîmplată nu mult timp după moartea lui Cleomenes. Cf. H. Berve, *op. cit.*, p. 58, care datează aceste convorbiri în jurul anului 500 î.e.n., punîndu-le în legătură cu cunoscuta cerere de ajutor a lui Aristagoras (Herodot, V, 49); datarea istoricului german nu ni se pare întemeiată, deoarece evenimentele pe care le discutăm s-ar fi petrecut nu mult înaintea morții lui Cleomenes în anul 480. Dacă această ştire a pornit cu adevărat de la o bază reală, atunci ea poate constitui un indiciu asupra duratei neaşteptat de mari a reacției sciților după retragerea lui Darius.

lui, pentru a se răzbuna de ceea ce suferiseră, și de teamă ca cetățile să nu le ofere corăbii pentru trecerea armatei. Împreună cu alte transformări și datorită acțiunii timpului, și aceasta a fost o pricină a confuziei locurilor". Τῶν δὲ πόλεων ἐμπρησθεισῶν ὑπὸ Δαρείου τοῦ Ξέρξου πατρὸς τῶν κατὰ τὴν Προποντίδαν, ἐκοινώνησε καὶ ἡ Ἄβυδος τῆς αὐτῆς συμφορᾶς· ἐνέπρησε δὲ πυθόμενος μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Σκυθῶν ἐπάνοδον τοὺς νομάδας παρασκευάζεσθαι διαβαίνειν ἐπ' αὐτὸν κατὰ τιμωρίαν ὧν ἔπαθον, δεδιὼς μὴ αἱ πόλεις πορθμεῖα παρασχοῖεν τῇ στρατιᾷ. Συνέβη δὲ πρὸς ταῖς ἄλλαις μεταβολαῖς καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τοῦτο αἴτιον τῆς συγχύσεως τῶν τόπων (XIII_1 22, Didot 591).

Incendierea orașelor din jurul Propontidei a avut loc în două etape. În 493 î.e.n. flota feniciană a reprimat răscoala de pe malul acestei mări; orașele de pe litoralul asiatic, printre care și Abydos, au fost cucerite și arse de generalul Daurises în anul 497/6 î.e.n. [1]. Acțiunea de distrugere din vremea lui Darius, despre care vorbește Strabo, a fost deci reprimarea revoltei ioniene. Despre o distrugere a Abydosului în vremea imediat următoare expediției, nu știm nimic. Ea este de altfel neverosimilă, de vreme ce regele a trecut la întoarcerea sa în Asia pe la Sestos și desigur și prin Abydos, așezat pe malul opus. Acest itinerar a fost urmat de Darius tocmai pentru a ocoli orașele răsculate. Deci informația lui Strabo se raportă la anul 497/6 î.e.n. De altfel în timpul răscoalei care a urmat după expediția în Sciția nu a avut loc nici o incendiere atît de radicală a orașelor din Propontida. Cu această precizare, informația geografului grec poate fi folosită în sprijinul științii lui Herodot despre prezența sciților în Chersones în anul 495 î.e.n.

Ultimul text pe care-l prezentăm este o notă din *Persica* lui Ctesias, medicul lui Artaxerxes, compusă în primii ani ai secolului IV î.e.n. Ctesias, relatînd pe scurt expediția lui Darius în Sciția, descrie în felul următor sfîrșitul acestei campanii: „De aceea (deoarece sciții au fost mai puternici) Darius a luat-o la fugă, a traversat podurile (e vorba de cele de peste Dunăre și Bosfor) și în grabă a desfăcut podul (e vorba de cel din Bosfor), înainte ca întreaga armată să fi putut trece. Și cei rămași în Europa în număr de 80 000 au fost măcelăriți de Skytharbes (regele sciților). Iar Darius, după ce a traversat podul, a dat foc locuințelor și templelor calchedonienilor, deoarece (aceștia) avuseseră de gînd să desfacă podul dinspre ei și fiindcă au distrus altarul pe care Darius înainte de a trece dincolo îl așezase în cinstea lui Zeus Diabaterius". Διὸ καὶ φεύγων Δαρεῖος διέβη τὰς γεφυρώσεις, καὶ ἔλυσε σπεύδων πρὶν ἢ τὸ ὅλον διαβῆναι στράτευμα. Καὶ ἀπέθανον ὑπὸ Σκυθάρβεω οἱ καταλειφθέντες ἐν τῇ Εὐρώπῃ μυριάδες ὀκτώ. Δαρεῖος δὲ τὴν γέφυραν διαβάς, Χαλκηδονίων οἰκίας καὶ ἱερὰ ἐνέπρησεν, ἐπεὶ τὰς πρὸς αὐτοῖς γεφύρας ἐμελέτησαν λῦσαι, καὶ ὅτι τὸν βωμόν, ὃν περῶν Δαρεῖος κατάθετο ἐπ' ὀνόματι διαβατερίου Διός, ἠφάνισαν (29, 17, Müller).

Ceea ce izbește de la început în acest text este modul tendențios în care sînt redate evenimentele, cu scopul de a exagera eșecul lui Darius. S-ar părea însă că în acest pasaj medicul grec are unele informații, care provin din alte surse decît cele ale lui Herodot. De exemplu, după Ctesias, Darius se întoarce în Asia nu pe la Sestos pe corăbii, ci tot prin Bizanț-Calchedon, peste podul construit de Mandrocles. Nouă pare să fie și anecdota în legătură cu desfacerea acestui pod, precum și alte amănunte

[1] Herodot, V, 117; cf. H. Berve, *op. cit.*, p. 57 și urm.

asupra cărora nu mai insistăm. La o examinare mai atentă, însă, constatăm că aceste informaţii nu sînt nici noi şi nici valoroase. Itinerarul de întoarcere al lui Darius prin Hellespont, în felul cum a fost expus de Herodot, este pe deplin justificat din punct de vedere istoric [1], ceea ce ne obligă să-l acceptăm în această formă şi nu aşa cum a fost relatat de Ctesias. Din acest motiv, nu poate fi utilizată nici anecdota legată de acest itinerar [2]. De asemenea, este necesar a se renunţa şi la cealaltă informaţie, dată împreună cu anecdota de mai sus, potrivit căreia sciţii au ajuns, în urmărirea armatei persane, pînă pe malul Propontidei, măcelărind a zecea parte din această armată. Un asemenea succes al sciţilor nu ar fi întîrziat de altfel să fie speculat de istoriografia greacă, ostilă lui Darius. Socotim deci că ştirile lui Ctesias asupra sfîrşitului campaniei persane din Sciţia sînt lipsite de valoare istorică [3].

Reţinem deci, pentru problema care interesează aceste pagini, cele două texte din Herodot şi Strabo, analizate mai sus.

Ele sînt cele mai vechi menţiuni literare ale prezenţei sciţilor în sudul Dunării, căci, deşi de provenienţă diferită, textele de mai sus atestă prezenţa lor în aceste regiuni după expediţia lui Darius din 514 î.e.n. Cum şi în ce proporţii s-a putut efectua trecerea lor în sud, nu se poate preciza mai de aproape [4]. După vagi indicaţii, pe care le-am relevat mai sus, este posibil să fi avut loc infiltraţii ale unor grupuri răzleţe, poate chiar imediat în urma perşilor sau mai probabil ceva mai tîrziu. Cît priveşte regiunea în care aceste grupuri s-au putut răspîndi, ea poate fi chiar spaţiul pe care s-au mişcat armatele lui Darius, şi anume Dobrogea şi Tracia de răsărit. Aici tulburările provocate de expediţie au rupt echilibrul îndelungat care dăinuise pînă în 514 î.e.n.; în golul produs de retragerea marii armate s-au putut ivi acele grupuri scitice, dintre care unele au ajuns pînă în Chersonesul tracic.

Oricît de puţin precise ar fi indicaţiile de mai sus, credem că ele nu pot fi lăsate la o parte, faţă de documentarea literară atît de redusă pentru această perioadă istorică. Iar dacă le luăm în considerare, atunci nu se mai poate susţine într-un mod atît de categoric concluzia după care expediţia lui Darius a izbutit totuşi să aducă perşilor un considerabil succes de prestigiu, impunînd sciţilor un reflux din aceste părţi şi forţîndu-i să păstreze Dunărea ca o frontieră intangibilă, de vreme ce după expediţie se constată prezenţa acestora în sud.

Dacă totuşi este necesară o explicaţie a faptului că nu se poate vorbi în sudul Dunării de incursiuni scitice şi de vestigii materiale

---

[1] Vezi mai sus, p. 324.

[2] E posibil ca această anecdotă să fie o prelucrare nereuşită a cunoscutei povestiri din Herodot, IV, 136—139, despre încercarea sciţilor de a tăia retragerea persană peste Dunăre.

[3] În legătură cu caracterul fantezist şi lipsit de valoare documentară al fragmentelor rămase de la Ctesias, trebuie semnalat studiul lui V. V. Struve, Дарий и скифы Причерноръя, „ВДИ", 1949, 4, p. 16, în care savantul sovietic a demonstrat că incursiunea satrapului Cappadociei Ariaramnes în nordul Mării Negre, relatată de medicul grec, nu reprezintă altceva decît redarea denaturată şi confuză a expediţiei lui Darius I împotriva sacilor. Cf. F. Jacoby, *RE.*, XI, 1921, s. v. *Ktesias*, col. 2036 şi urm.

[4] V. Canarache, *Monedele sciţilor din Dobrogea*, „S.C.I.V.", I, 1950, p. 214—215, pe baza textelor din Herodot, IV, 97, şi în special VI, 40 şi 84, trage concluzia că după retragerea lui Darius de la Dunăre „sciţii erau pretutindeni în Tracia pînă la Egeea şi deci şi în Dobrogea... forţa stăpînitoare". O concluzie atît de categorică nu este susţinută nici de evidenţa materialului arheologic cunoscut pînă acum şi nici de izvoarele literare.

lăsate de aceste incursiuni în perioada care a urmat expediției, cît și în tot cursul secolului V î.e.n., în proporția în care ele sînt dovedite pentru alte regiuni — ca de pildă podișul podolic sau pusta ungară —, această explicație trebuie căutată în altă direcție decît în efectul produs de expediția scitică. Însă unul din motivele principale ale acestei stări de fapt este fără îndoială formarea și consolidarea statului tracic al odrizilor.

Căci una din principalele consecințe ale campaniei lui Darius a fost crearea condițiilor externe favorabile închegării uniunii de triburi de sub conducerea regilor odrizi. Statul nou înființat și-a stabilit curînd granița sa de nord pe Dunăre. Într-adevăr, abia în legătură cu hotarele acestui regat izvoarele literare vorbesc lămurit de fixarea fluviului Istru ca frontieră între traci, pe de o parte, și populațiile din nord, reprezentate mai ales prin sciți, pe de alta [1].

Astfel, în cunoscutul pasaj din Herodot, IV, 78—80, despre conflictul dintre Scyles și Octamasades, fiii lui Ariapeithes, regele sciților, se observă că granița regatului odrizilor era fixată pe Dunăre. Într-adevăr, armata lui Octamasades, îndreptîndu-se împotriva Traciei, se oprește pe acest fluviu, unde întîlnește armatele odrize conduse de Sitalces. Acest episod din luptele dinastice ale regatului scit a fost auzit de Herodot la Olbia, probabil de la același personaj care i-a expus și genealogia regilor sciți pînă la Idanthyrsos, și anume de la acel Tymnes, care fusese omul de încredere al lui Ariapeithes [2]. La data cînd Herodot l-a auzit, episodul era consumat și Octamasades fusese, sau era încă, regele sciților. Pentru fixarea cronologică a acestui episod este importantă cunoașterea datei la care Herodot a fost la Olbia. Acest lucru nu este cunoscut cu precizie, deoarece indicii pentru cronologia absolută a călătoriilor lui Herodot lipsesc atît din notițele biografilor, cît și din opera sa. În urma unor migăloase cercetări pentru obținerea unei cronologii relative a acestora pe baza unor aluzii, vagi de altfel, care se găsesc în *Istorii*, Hauvette și Jacoby, urmați de Schmid și de Jebelev [3], consideră că toate călătoriile mari ale lui Herodot, în afara acelora din Italia, se termină la 445/4 î.e.n., cînd el citește la Atena cîteva prelegeri compuse pe baza materialului adunat. În cronologia internă a călătoriilor, aceea din Pont pare să fie dintre primele [4]. În cazul nostru ar însemna că, dacă considerăm anul 450 î.e.n. ca o dată aproximativă a călătoriei lui Herodot în Marea Neagră, episodul pe care îl discutăm a avut loc înaintea acestei date; el nu s-a putut petrece totuși prea mult

[1] Herodot are de multe ori ocazia să precizeze că hotarul de sud-vest al Sciției este Dunărea. Totuși, V. Canarache, *art. cit.*, recurgînd la traducerea lui Herodot făcută la începutul veacului trecut de Miott, interpretează textul capitolului IV, 99, în sensul că Dobrogea ar fi aparținut sciților pînă la Varna sau Burgas, încă de pe vremea călătoriei lui Herodot la Olbia. Există însă alte locuri din cartea IV unde Herodot afirmă explicit că Istrul constituia una dintre granițeie Sciției; e. g. IV, 49: (Ἴστρος) ἐς πλαγχία τῆς Σχυθίης ἐσβάλει. Cît privește interpretarea și traducerea pasajului IV, 99, trebuie pornit de la textul restituit de Ph. Legrand, *Hérodote*, IV, 1945, Les Belles Lettres. Socotim deci că interpretarea și concluziile autorului romîn sînt eronate.

[2] F. Jacoby, *RE.*, Suppl. II, 1913, s.v. *Herodotus*, col. 256.

[3] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 16 și urm.; F. Jacoby, *art. cit.*, p. 256 și urm.; W. Schmid, *Gesch. der griech. Litteratur*, I, 2, 1934 p. 558; S. Jebelev, Скифкий рассказ (1940), în „Северное Причерноморье", Moscova, 1953, p. 315 și urm.

[4] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 28 și urm; F. Jacoby, *art. cit.*, col. 256; Ed. Meyer, *Forschungen*, I, p. 196 și urm.

înainte, deoarece Sitalces (care va muri în luptă în 424 î.e.n.) era în primii ani ai domniei, de vreme ce se ocupa cu aplanarea conflictelor legate de succesiunea tronului. Episodul despre care este vorba a avut loc deci în ultimii ani ai primei jumătăți a veacului V î.e.n.

Dunărea devenise mai de demult graniță între sciți și odrizi. Astfel, tot Herodot comunică faptul, interesant pentru istoria balcanică a vremii, al căsătoriei lui Ariapeithes, tatăl lui Scyles și al lui Octamasades, regele sciților, cu fiica lui Teres, fondatorul statului odriz. Deși Herodot nu menționează în chip expres, putem presupune că această căsătorie, dovedind pentru momentul încheierii ei raporturi de prietenie între cele două neamuri [1], a consemnat și recunoașterea Dunării ca graniță între ele. Față de caracterul atît de labil al punctelor de reper cronologic pentru această perioadă de început al secolului V î.e.n. din istoria Traciei, este greu de fixat în timp momentul alianței care ne reține atenția. Se poate lua însă ca *terminus ante quem* pentru constituirea ei anul 470 î.e.n. Căci fiul născut din această căsătorie, care nu este altul decît însuși Octamasades, avusese timp încă înainte de 450 î.e.n. să preia tronul, după alungarea fratelui său, și să lichideze conflictul cu Sitalces. Această dată aproximativă de 470 î.e.n., termenul cel mai nou posibil pentru căsătoria lui Ariapeithes, reprezintă și data cea mai veche care se poate stabili, cu ajutorul indiciilor pe care le avem pînă în prezent la dispoziție, la care Dunărea era hotarul nordic al odrizilor. Este posibil însă ca în realitate momentul însuși al stabilirii graniței dunărene să fie mai vechi decît data stabilită conjectural după informațiile incidentale ale lui Herodot. Căci, după știrile pe care le avem la dispoziție, se pare că formarea și consolidarea statului odriz este ea însăși suficient de depărtată în timp de data propusă mai sus. Cronologia formării acestui regat este departe de a fi fixată în linii definitive. Cercetătorii care s-au ocupat de istoria lui timpurie[2], au acceptat observația făcută de A. Hoeck [3], care socotește că, de vreme ce în timpul campaniei lui Xerxes împotriva Greciei nu se vorbește nimic despre un regat tracic mai mare, întemeierea lui a avut loc după 480 î.e.n. Acest argument *ex silentio* nu este însă suficient de consistent. Căci așa cum reiese din prima parte a studiului nostru, Persia nu avea sub autoritatea sa decît acea porțiune a Traciei care se întinde de-a lungul litoralului egeic. Așa cum s-a arătat mai sus, în lista triburilor trace care au făcut parte din armata lui Xerxes nu se află decît acelea aflate între munții Rhodope și Marea Egee. Ținutul locuit de odrizi nu făcea parte din provincia persană. Cu alte cuvinte, regatul acestora s-a putut forma nestingherit pe spațiul tracic care ieșea din stăpînirea achemenizilor [4] cu mult înainte de marșul lui Xerxes împotriva Greciei. Pe de altă parte, un fragment din Theopompus

---

[1] Stabilirea unor relații de amiciție între sciți și regiunile balcanice la această dată, sau poate ceva mai devreme, este dovedită și prin căsătoria aceluiași Ariapeithes cu o femeie din Histria (Herodot, IV, 78).

[2] De pildă: K. J. Beloch, *Griech. Gesch.*, ed. 2, III, 2, p. 85; S. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford, 1926, p. 193; R. Vulpe, *La succession des rois Odryses*, „Istros", I, 1934, 2, p. 7 (extr.); T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 54.

[3] A. Hoeck, *Das Odrysenreich in Thrakien im V. u. IV. Jhdt. v. Chr.*, „Hermes", 26, 1891, p. 77.

[4] Perșii nu puteau privi decît cu satisfacție crearea unei forțe politice în nordul Traciei, destul de minoră ca să le poată pune în primejdie posesiunile din sud, suficient de puternică însă pentru a amortiza amenințările venite dinspre nord.

duce la aceeaşi concluzie: „Şi Teres, regele odrizilor, după cum spune Theopompus, a trăit nouăzeci şi doi de ani". Τήρης δὲ 'Οδρυσῶν βασιλεύς, καθά φησι Θεόπομπος, δυὸ καὶ ἐνευήκοντα ἐτῶν ἐτελεύτεσεν (*Fr. gr. H.* 115, fr. 310). Exemplul de longevitate din textul de mai sus se referă la Teres, primul rege al odrizilor [1]. Dacă avem în vedere că în ultimii ani ai primei jumătăți a veacului V î.e.n. Sitalces era deja pe tronul odrizilor, bazîndu-ne pe textul de mai sus — luat *cum grano salis* — se poate aşeza, fără ezitări, începutul domniei lui Teres şi al regatului odriz în preajma anului 500 î.e.n. Această dată pare mai firească decît aceea stabilită de Hoeck, căci desigur că, în momentul încheierii căsătoriei cu regele scit, Teres era deja cel mai puternic dinast din Tracia, terminînd pînă la acea dată reunirea sub sceptrul său a triburilor aflate pînă pe malul Dunării.

Cronologia aproximativă a faptelor politice întîmplate în Tracia în prima jumătate a secolului V arată că formarea şi consolidarea statului odriz s-a produs nu mult timp după retragerea lui Darius din expediția scitică, fiind de fapt — în parte — o consecință a acestei retrageri. Constituirea noii formații în sudul Dunării a însemnat impunerea acestui fluviu ca hotar recunoscut. În acelaşi timp, o dată cu lichidarea aproape fără urme a grupurilor scite care începuseră să se strecoare spre sud, tînărul regat opreşte expansiunea acestora în direcția Traciei.

ГРЕЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ОБ ОТСТУПЛЕНИИ ДАРИЯ ВО ВРЕМЯ СКИФСКОГО ПОХОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Одним из вопросов, от которого зависит понимание обстоятельств похода короля Дария против скифов в 514 г. до н. э., является вопрос его успеха. Хотя все греческие источники единогласно утверждают, что великий король был побежден в степях Северного Причерноморья, исторические критики все же относятся недоверчиво к неудаче персидского похода. Это недоверие появилось в результате изучения греческого исторического материала, касающегося похода, оказавшегося частично не только неточным, но односторонним и даже пристрастным. Современные критики считают возможным, что сквозь призму настроенных против персов греческих историографов поход Дария мог казаться неудачным, чего в действительности не было. Несомненно то, что греческие данные о походе не могут быть приняты как таковые без подтверждения специальных исследований. К сожалению, персидские эпиграфические документы, современные фактам и единственные способные дать исчерпывающие разъяснения, не достаточно ясны. Но существуют все же некоторые разрозненные и неполные тексты той же греческой историографии, которые случайно и косвенным образом освещая это событие не могут считаться пристрастными и открывают таким образом возможности самостоятельного исследования. Несмотря на все оговорки современной критики, изучение данных текстов приводит к выводу, что

[1] A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, Pisa, 1912, p. 50; K. J. Beloch., *Griech. Gesch.*, ed. 2, III, 2, p. 85.

поражение, нанесенное Дарию скифами, было исторической реальностью На основании этих текстов удалось установить две категории фактов. Во-первых, отступление войск к Боспору, далеко не имея вид победоносного возвращения, происходило мучительно, с многочисленным дезертирством и под давлением греческого населения. Во-вторых, когда король еще находился далеко от Боспора, в греческих крепостях, находившихся у проливов, вспыхнул мятеж, перебросившийся на несколько областей западного побережья Малой Азии, принудивший отступающую армию изменить свой маршрут. Этот мятеж может быть объяснен исключительно наблагоприятной для персов коньюнктурой. Потеря престижа Дария вследствие неудачного похода в Скифию была причиной, побудившей греческие города бороться для завоевания утраченной ими свободы. Сопоставив все сказанное раньше, приходится прийти к заключению, что поход персидского короля в Скифию не увенчался успехом.

В свете настоящего вывода необходимо пересмотреть гипотезу некоторых современных историков о последствиях похода для Балканских областей, считающих, что он имел два важных следствия — с одной стороны, покорение всей Фракии и устанавление на Дунае границ Персидской Империи, а с другой, приостановление скифской экспансии на юг путем принуждения их к отступлению.

Первая гипотеза подтверждается греческим историческим материалом. Действительно, Дарий, после своего возвращения из Скифии, приказывает одному из своих генералов покорить Фракию. Но, как следует из литературных источников, этому генералу удалось покорить лишь южную часть области, простирающуюся вдоль побережья в направлении Эгейского моря. Что касается северных областей между Родопами и Дунаем, существует достаточно указаний для утверждения, что они остались вне пределов Персидской Империи. Таким образом Дунай никогда не был границей Персидской Империи.

Вторая гипотеза вообще не выдерживает детального анализа. Два текста, Геродота (VI, 40) и Страбона (XIII_1, 22, Дидо, 591), говорят о нашествии скифов в 495 г. до н. э. на область южного Дуная. Путем тщательного изучения этих; к сожалению, не точных и неполных текстов, можно заключить, что это нашествие, хотя и небольшое, свидетельствует о присутствии скифов во Фракии и после похода Дария в 514 г. И, хотя не существует несомненных подтверждений, из некоторых туманных указаний, находящихся в этих текстах, можно сделать вывод, что скифы могли проникнуть отдельными группами. Учитывая скудность литературной документации данного периода, не следует пренебрегать вышеуказанными текстами, но, считаясь с ними, нельзя категорически поддерживать гипотезу, что Дарию удалось изгнать скифов. Если все же необходимо объяснение тому, почему не может быть речи о скифских набегах на южную придунайскую область и об археологических следах этих набегов как после скифского похода Дария, так и в течение всего V века в том масштабе, в каком эти набеги происходили в других областях, то объяснение этому следует искать в другом направлении, а не в результатах скифского похода.

Несомненно то, что одной из главных причин такого положения является образование и укрепление в центре Фракии королевства одризов. Из изучения литературных материалов и восстановления приблизительных хронологических данных о политических событиях, имевших место во Фракии первой

половины V в. до н. э., вытекает, во-первых, что образование и укрепление этого королевства произошло вскоре после отступления Дария во время его скифского похода, то есть около 500 г. до н. э. Литературные тексты категорически доказывают, во-вторых, что лишь тогда Дунай начал признаваться северной границей молодого королевства. С завершением краткого междуцарствия, начавшегося отступлением персов и бесследным распылением скифских группировок, проникнувших во время этого междуцарствия на юг, одризы окончательно и на все время существования их государства прекращают какую бы то ни было экспансию с севера на юг, в направлении Фракии.

LA RETRAITE PERSE DE SCYTHIE D'APRÈS LES SOURCES GRECQUES

(RÉSUMÉ)

Une question qui pourrait expliquer l'expédition du roi Darius contre les Scythes, en 514 avant notre ère, est celle du succès qu'elle remporta. En effet, bien que les sources grecques soient unanimes à affirmer que le grand roi s'en retourna vaincu des steppes septentrionales de la Mer Noire, la critique historique moderne met en doute l'échec de la campagne perse. Cette suspicion provient de l'examen de l'ensemble des informations fournies par les historiens grecs au sujet de l'expédition, informations qui se sont, en partie, avérées non seulement inexactes mais encore unilatérales, entachées de partialité. Les critiques modernes jugent donc possible que, étant donné l'orientation antiperse de l'historiographie grecque, la campagne de Darius ait été présentée comme un échec, bien que la réalité fût autre. En effet, les informations d'origine grecque, sur la campagne en question, ne sauraient être acceptées telles quelles sans avoir été confirmées par une enquête spéciale. Par malheur, les documents épigraphiques perses, contemporains des faits, les seuls en mesure d'élucider le problème d'une manière indiscutable, ne sont pas assez explicites. Il existe en revanche certains textes de l'historiographie grecque, disparates et lacunaires, qui, se rapportant par hasard et indirectement à cet événement, échappent à l'accusation de partialité et permettent d'étudier ce problème dans un esprit indépendant. En dépit des réserves de la critique moderne, l'étude de ces textes conduit à la conclusion que la défaite de Darius en Scythie est un fait historique réel. En raison de ces textes, l'auteur établit deux catégories de faits. Tout d'abord, loin de ressembler à un retour victorieux, le repli des troupes en direction du Bosphore se produisit dans des conditions pénibles, marquées par de nombreuses désertions et sous la pression des populations des villes grecques qui les harcelaient. Par ailleurs, alors que le roi se trouvait encore loin du Bosphore, une révolte éclata dans les cités grecques des détroits et se propagea également dans certains points de la côte occidentale d'Asie Mineure, ce qui contraignit les armées en retraite à modifier leur itinéraire. Ce soulèvement ne peut s'expliquer que par une conjoncture défavorable aux Perses. L'amoindrissement du prestige de Darius, causé par l'insuccès de l'expédition de Scythie, est le motif qui a incité les villes grecques à recouvrer leur liberté aliénée. Parallèlement aux indices susmentionnés, ces derniers concourent à prouver que l'action du monarque asiatique en Scythie s'était soldée par un échec.

Etant donné cette conclusion, il convient de réexaminer l'hypothèse de certains historiens modernes relativement aux conséquences de l'expédition pour les régions balkaniques. Qu'ils acceptent ou repoussent la tradition grecque, ils estiment que cette expédition eut deux résultats importants : la conquête de toute la Thrace et l'établissement des frontières perses sur le Danube, d'une part, et, de l'autre, l'arrêt de l'expansion vers le Sud des Scythes, contraints d'abandonner ces régions.

La première hypothèse est infirmée par les données des historiens grecs. En effet, à son retour de Scythie, Darius ordonna à l'un de ses généraux de conquérir la Thrace. Mais, ainsi qu'il ressort des sources littéraires, celui-ci ne s'empara que de la portion méridionale de cette contrée, le long de la côte de la mer Egée. Quant aux régions septentrionales, entre les Rhodopes et le Danube, il existe assez d'indications permettant d'affirmer qu'elles demeurèrent en dehors des frontières de l'empire perse. Le Danube ne constitua jamais une frontière pour l'empire perse.

Quant à la seconde hypothèse, elle ne résiste pas à un examen plus minutieux. Deux textes (Hérodote, VI, 40 et Strabon, XIII_1, 22, collection Didot, 591) parlent d'une incursion des Scythes au sud du Danube, en l'an 495 avant notre ère. Une critique détaillée de ces textes, malheureusement assez vagues et pauvres, permet de conclure que cette incursion, bien que de proportions mineures, atteste la présence des Scythes en Thrace après la campagne de Darius de 514. Bien que l'on ne dispose pas de données plus précises, les vagues indications de ces deux textes laissent toutefois penser qu'il se peut que les Scythes se soient infiltrés par groupes isolés. Etant donné que les documents littéraires ne fournissent sur cette période que des données mineures, on ne saurait négliger les textes ci-dessus. Et si on les prend en considération, on ne peut plus soutenir d'une façon aussi catégorique l'idée que l'expédition de Darius réussit à écarter les Scythes de ces régions. Si toutefois il est nécessaire d'expliquer le fait que l'on ne puisse parler ni d'incursions scythiques au sud du Danube ni de vestiges archéologiques que ces incursions y auraient laissés, au cours de la période postérieure à l'expédition et du Ve siècle tout entier, dans les mêmes proportions que celles qui sont attestées pour d'autres régions, il faut en chercher l'explication ailleurs que dans les effets de la campagne de Scythie.

L'un des motifs majeurs de cet état de choses est, indubitablement, la formation et la consolidation du royaume des Odryses au cœur de la Thrace. L'examen des sources littéraires et la reconstitution d'une chronologie approximative des événements politiques survenus en Thrace, dans la première moitié du Ve siècle avant notre ère, permettent de constater d'une part que la formation et la consolidation de ce royaume se produisirent peu de temps après la retraite de Darius de Scythie, autrement dit environ l'an 500 avant notre ère ; d'autre part, que les textes littéraires prouvent catégoriquement que ce n'est qu'à cette époque que le Danube est reconnu constituer la frontière nord du jeune royaume. Dès la liquidation du court interrègne qui avait commencé en même temps que le repli des Perses et avec la résorption complète des groupements scythiques qui, durant cet interrégne, avaient entrepris de s'infiltrer vers le Sud, les Odryses arrêtent d'une façon définitive, pour toute la durée de leur État, toute expansion allant du nord au sud, vers la Thrace.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

CONSIDERAŢII ASUPRA EDUCAŢIEI TINERETULUI LA HISTRIA ÎN LEGĂTURĂ CU TREI INSCRIPŢII INEDITE

DE

EM. POPESCU

În cei 40 de ani, de cînd se continuă săpăturile arheologice la Histria, specialiştii noştri au scos la iveală un bogat material, pe baza căruia au reuşit să schiţeze un cadru general de dezvoltare istorică a oraşului, în decursul celor 13 secole de viaţă neîntreruptă (sec. VI î.e.n. — sec. VII e.n.).

Hazardul descoperirilor a făcut însă ca unele aspecte ale vieţii omeneşti să fie mai bine cunoscute, datorită mulţimii documentelor, spre deosebire de altele, care pînă în momentul de faţă au rămas mai mult în umbră. Cu titlu de exemplu, am putea cita pentru prima categorie domeniul vieţii economice, politice şi administrative, cu toate că şi pentru acestea există foarte multe lacune, iar pentru a doua categorie, pe cel cultural, religios, educativ.

Cercetarea noastră şi-a ales ca temă studiul unei probleme care se încadrează în această ultimă categorie de evenimente şi anume va căuta să înfăţişeze, pe cît posibil, modul de educare a tineretului la Histria, în epoca elenistică şi romană. Felul cum tinerii histrieni îşi făceau educaţia, cît şi rolul pe care ei l-au jucat în viaţa publică a oraşului, reprezintă două chestiuni care, în cadrul general al istoriei cetăţii, îşi găsesc locul şi în acelaşi timp justificarea de a fi tratate. Căci, dacă este un lucru îndeobşte cunoscut că antichitatea a acordat o mare preţuire educaţiei tineretului şi că totodată tineretul a avut un mare rol în viaţa publică, cercetarea unei astfel de teme, pentru cel ce vrea să ştie, în amănunt, felul cum s-a desfăşurat viaţa în colonia milesiană de la Istros, devine şi mai necesară. Problema care se pune însă acum este aceea de a şti dacă în momentul de faţă există posibilitatea de a elucida complet această chestiune, întrucît noi ştim că documentele pe care le avem la îndemînă, exclusiv arheologice, nu sînt totdeauna destul de multe şi nici satisfăcător de darnice, chiar atunci cînd ele există, în ştirile pe care ni le oferă.

În privinţa acestui lucru trebuie spus că, în urma campaniei de săpături din vara anului 1954, situaţia s-a îmbunătăţit simţitor. Pînă la acea

dată informațiile noastre erau destul de sumare și izolate și se bazau mai ales pe cîteva inscripții descoperite și publicate de V. Pârvan. Campania de săpături din acel an a fost decisivă în lămurirea unei astfel de probleme, întrucît ea ne-a scos la iveală cîteva documente de natură epigrafică — trei la număr — care, adăugate la cele cunoscute pînă atunci, pot să aducă multe indicații asupra modului de educare a tineretului de la Histria.

Trecînd deci la tratarea acestui subiect, vom începe mai întîi cu prezentarea cronologică a documentelor — atît a celor publicate de V. Pârvan cît și a celor „noi" — rămînînd ca în partea a doua a lucrării să facem o interpretare istorică mai largă a informațiilor pe care ele le conțin și să plasăm fiecare știre în cadrul general al învățămîntului grecesc. Încadrarea aceasta e cu atît mai necesară cu cît noi știm că formele de educație și în general cultura elenică a constituit, cu puține excepții, un bun comun pentru toți grecii, răspîndiți în atîtea orașe de la un capăt la altul al lumii antice. Aceasta a format de altfel și unitatea lor, lucru care l-a determinat pe Isocrate să spună că ceea ce face mai ales pe cineva să se numească grec nu este atît sîngele cît cultura sa, educația — παίδευσις [1]. Baza acestei coeziuni culturale a format-o educația tînărului grec în gimnaziu. Gimnaziul a jucat un rol decisiv în viața orașelor grecești, devenind, mai ales în epoca elenistică și romană, centrul lor educativ, atît pentru tineri cît și pentru adulți [2]. Așa se și explică de ce în epoca elenistică și romană funcțiile cele mai de seamă care se dețin în stat sînt gymnasiarchia și agoranomia[3]. A ne ocupa deci de una din aceste probleme constituie, fără îndoială, o încercare de a cerceta unul din aspectele de bază ale vieții antice.

Cea mai veche știre privind educația în cetatea Histria o constituie cea culeasă dintr-o inscripție publicată de V. Pârvan în „Dacia", II, 1925, p. 208. Acest document, un fragment de decret în cinstea unui binefăcător — desigur gymnasiarch —, menționa pentru prima dată prezența unui gimnaziu la Histria, încă din sec. II î.e.n. După întregirile lui V. Pârvan, ar fi fost vorba de dispozițiile finale ale unui decret pentru acest gymnasiarch, căruia i se acorda o statuie de bronz în gimnaziul orașului. Pentru o mai bună înțelegere dăm mai jos textul așa cum a fost publicat de editor:

. . . . . . ?ια? . . . .
. . δ' αὐτοῦ καὶ] εἰκόν[α χαλκῆν . . .
. . . . . . ἐν τ]ῶι γυμνασίωι . . .
. . . . . . δεδ]όχθ[αι . . . .
5 . . . . . . ?]ντε[τ . . . .
. . . . έσθαι? . . . .

Ipoteza lui V. Pârvan, bazată pe reconstituirea textului, după care ar fi vorba de un gymnasiarch căruia i se acorda o statuie de bronz în gim-

---

[1] *Paneg.*, 50.

[2] Asupra gimnaziului ca centru educativ al vieții grecești, cf. J. Oehler în *P.-W. RE.*, VII, s. v. Gymnasium, col. 2004—26; de asemenea A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940, p. 220—221 și în special M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, vol. III, p. 1395 și 1588, n. 23, unde se dă o bibliografie bogată; asupra unității culturale a lumii elenistice cf. M. Rostovtzeff, *op. cit.*, vol. II, cap. VIII, Summary and Epilogue, p. 1032 și urm.

[3] W.W.Tarn, *La civilisation hellénistique*, Paris, 1936, p. 94 și 105.

naziul oraşului, este coroborată de datele pe care le vom vedea mai jos, întrucît documentele de care vom vorbi ne vor arăta în chip categoric existenţa gimnaziului la Histria, chiar în sec. II î.e.n.

Un alt document, datat în sec. I î.e.n. şi publicat în *Histria*, VII[1], ne vorbeşte despre un tînăr, Meidias, fiul lui Aristaios, care, plecînd din Histria să studieze la Cyzic, şi-a găsit moartea în acele locuri. Părinţii, nemîngîiaţi de pierderea unicului lor fiu, îi ridică un monument pe care se găseşte următorul epitaf:

Πατρὸς 'Αρισταίου γένος αὐξήσοντά σ'ἐπ'ηοῖ
ἠλπισάμην πάτρηι κῦδος ἐλευσόμενον·
ἄρτι γὰρ εὐξυνέτους σὲ δαημοσύνας μεθέποντα
Κυζζίκου ἣν ἐπόθεις γῆ λάχεν ὠκύμορον,
5. Μειδία, ἠϊθέοις δὲ μεταπρεφθεὶς ἑτά[ρ]ζοισιν
πᾶσιν ἀνειάων κάλλιπες (κατέλιπες) οἰκτρὸν ἄχος.
Μύρονται δέ γονεῖες ὑπ'ἄ[λγ]εσιν· εἰς σποδιὴν γὰρ
ἐξέχεαν μούνην φροντίδα [γ]ηροκόμον·
οὐδ'ἐπί νυμφιδίοις θαλαμεύμασι δᾳδας ἀνάψαι
10. ἔφθασαν — ἃ τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος —
ζηλωτὸς δι' ἀσποῖσι καὶ ἀλλοδαποῖσι πεφηνὼς
τὴν ἀρετὴν ζῶσαν καὶ ἐν φθιμένοισιν ἔχεις.

Traducere:

„Am sperat că tu în aurora vieţii vei mări neamul tatălui tău Aristaios
şi că vei fi gloria patriei;
dar pe cînd urmăreai cunoştinţe temeinice
te-a răpus prea devreme pămîntul Cyzicului pe care l-ai dorit;
Meidias, după ce te-ai distins printre colegii tăi tineri,
i-ai părăsit pe toţi şi ne-ai lăsat o durere amară.
Te plîng cu lacrimi părinţii, căci în cenuşă
li s-a spulberat singura lor nădejde a bătrîneţii;
şi nici nu au apucat să-ţi aprindă făclii în camerele de nuntă;
o, copilul nostru, speranţă trecătoare ca vîntul!
Ai fost zelos printre cetăţeni, ca şi printre străini, iar acum
virtutea ţi-e vie şi printre cei morţi".

Problema pe care o pune inscripţia de mai sus se referă la un fenomen caracteristic lumii greceşti, privitor la educaţia tineretului, anume obiceiul ca tinerii cu o stare bună materială şi din oraşe mai puţin dezvoltate din punct de vedere cultural, să meargă să studieze în alte centre cu mai mult renume. Dar ilustrarea acestui fenomen pentru Histria o vom face în partea a doua a lucrării, unde ne vom ocupa mai pe larg de interpretarea datelor culese din documentele de faţă.

A treia ştire privind educaţia tineretului, ne-o oferă un document din epoca romană, sec. III e.n., descoperit şi publicat tot de V. Pârvan[2]. În această inscripţie se vorbeşte despre un oarecare Polyphemos, fiul lui Polyphemos, care refăcuse gimnaziul oraşului. Murind, rudele îi ridică un monument de cinstire şi menţionează acest lucru. Ştirea pe care o scoa-

[1] An. Ac. Rom., Mem. Secţ. ist., seria III, t. II, mem. I, p. 26, nr. 17 = S.E.G., II, 461.
[2] *Histria*, IV, An. Ac. Rom., Mem. Secţ. ist., t. XXXVIII, p. 688, nr. 65.

tem din acest document constituie o indicație destul de prețioasă pentru instruirea tineretului în epoca romană, fiindcă ne documentează continuarea activității educative în jurul gimnaziului, în acea perioadă a vieții histriene pe care noi o știm destul de tulbure și de nesigură din cauza incursiunilor barbare, din ce în ce mai dese [1]). Documentul este destul de

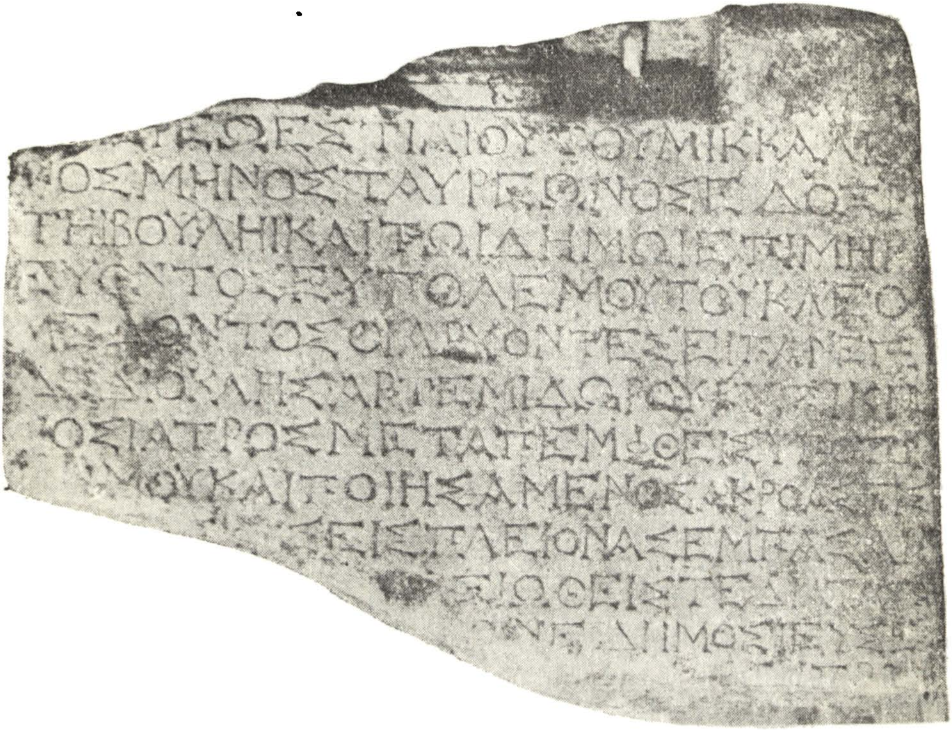

Fig. 1. — Decretul histrian în cinstea medicului din Cyzic (sec. II î.e.n.).

greu de citit și cum noi nu am avut ocazia să vedem piatra, îl prezentăm în forma în care a fost redat de editorul lui :

'Αγαθῆι Τύ[χηι].
Πολύφημ[ον Πολυ-]
φήμου γυμνά[σιον]
ἀνανεωσάμεν[ον, ? ἔκγο-]
5. νοι αὐτοῦ· Αὐρ[. . . . . .] lipsesc cam cinci-șase litere.
μων καὶ πο . . . . „ „ șapte-opt „
καὶ Βασιλεὺς οἱ 'Α[πολλω?-]
νίδου, κατὰ κέ[λευσιν]
[. . . . .]
10 . . . .]
. . . . ἀνέ-]
στησαν τειμῆς [χάριν]

---

[1] Cf. *Histria, Monografie arheologică*, I, București, 1954, p. 57—59.

Traducere :
„Noroc bun ! Pe Polyphemos, fiul lui Polyphemos, care a refăcut gimnaziul, l-au cinstit rudele lui : . . . . " (restul conține prea multe lacune pentru a fi redat în traducere).

Trecînd la prezentarea documentelor „noi", adică descoperite în 1954, vom începe, în ordine cronologică, cu un decret onorific în cinstea unui medic din Cyzic (fig. 1). Această inscripție datează din prima jumătate a sec. II î.e.n. [1]; este o stelă de marmură înaltă de 0,29 m, lată de 0,38 m, groasă de 0,08 m, ale cărei margini sînt păstrate și la dreapta și la stînga. E ruptă sus și jos, dar mai păstrează o parte din relieful de deasupra, despre care nu se poate spune ce reprezintă. Înălțimea literelor este de 0,013 m. Rîndul 1 și rîndurile 8—12 sînt rupte în partea stîngă. Putem citi următoarele :

’Επ’]ιέρεω ‘Εστιαίου τοῦ Μικκαλίω-
νος μηνὸς Ταυρεῶνος, ἔδοξε
τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι· ἐπιμηνι-
εύοντος Εὐπολέμιυ τοῦ Κλεο-
5. μέδοντος οἱ ἄρχοντες εἶπαν· ἐπε-
ι]δὴ Διοκλῆς ’Αρτεμιδώρου Κυζζικη-
νὸς ἰατρὸς μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ
δή]μου καὶ ποιησάμενος ἀκροάσεις
καὶ . . . . . .] σεις πλείονας ἐμ πάσαις
10. ἐμπειρίαις? . . . . . ἀ]ξιωθεὶς τε διὰ ταύτ-
ας . . . . καὶ ἀποδημ]ῶν ἐδημοσίευσε
δωρεὰν ἐν ἄλλαις νόσοις? . . .] . προ . . .

Observații : r. 1 : din primele două litere se vede numai partea de jos — IE ; r. 7 : la prima literă se observă numai bara din dreapta a lui N ; r. 8 : înainte de MOY se vede bara din dreapta a lui M ; r. 10 : prima literă e reprezentată numai printr-un început de bară verticală ce pare a fi partea de sus a lui A ; r. 11 : primele două litere ΩN ?

Traducere :
„Pe vremea preotului Hestiaios, fiul lui Micalion, în luna Taureon, Sfatul și Adunarea poporului sub președinția lui Eupolemos, al lui Cleomedon și la propunerea arhonților au hotărît : întrucît Diocles, fiul lui Arte-

[1] Neavînd alt mijloc de datare, ne folosim de criteriul paleografic și indicăm în această privință, ca material comparativ, inscripțiile publicate de D. M. Pippidi în *Histria, Monografie arheologică*, I, sub nr. 5, p. 502, nr. 14, p. 523 și nr. 31, p. 556. În privința locului de găsire, menționăm că documentul a fost aflat împreună cu alte 36 de fragmente de inscripții, puse între depozitele de ceramică și fragmente sculpturale ale cetății Histria (circa 300 m vest de poarta cea mare), de către S. Lambrino, continuatorul săpăturilor lui V. Pârvan aici, în perioada 1927—1942. Acoperite de iarbă și pămînt, ele abia au mai putut fi găsite cu ocazia curățirii acestui loc. Interesant este că, în afară de inscripțiile care aparțin Histriei, unele publicate mai demult de V. Pârvan în *Histria*, IV și VII, s-au găsit și alte fragmente care provin de la Tomi sau Ulmetum și care au fost publicate de D. M. Teodorescu în *Monumente inedite din Tomi*, București, 1918, spre exemplu sub nr. 14, fig. 18, p. 26, sau de V. Pârvan în *Cetatea Ulmetum*, I, București, 1912, p. 345, fig. 8, p. 393, fig. 28 și p. 395, fig. 30. Ele au ajuns aici după războiul din 1916—1918, cu prilejul retrocedării lor de către statul bulgar, ale cărui autorități militare le capturaseră în timpul ostilităților. În loc să fie depuse în muzeele din Tomi și Ulmetum, de unde fuseseră luate, au fost aduse la Histria, unde muzeul, aparținînd unui șantier arheologic permanent, prezenta mai multă siguranță. La acest grup de inscripții „vechi" s-au adăugat cu timpul și alte documente descoperite ulterior și din care fac parte decretul în cinstea medicului din Cyzic și cel următor în onoarea unui gymnasiarch, fiu al lui Theognetos.

midoros, medic din Cyzic, fiind chemat de popor și ținînd conferințe... s-a făcut demn prin aceasta de... și a îngrijit de sănătatea publică..." etc. (restul conține lacune mari).

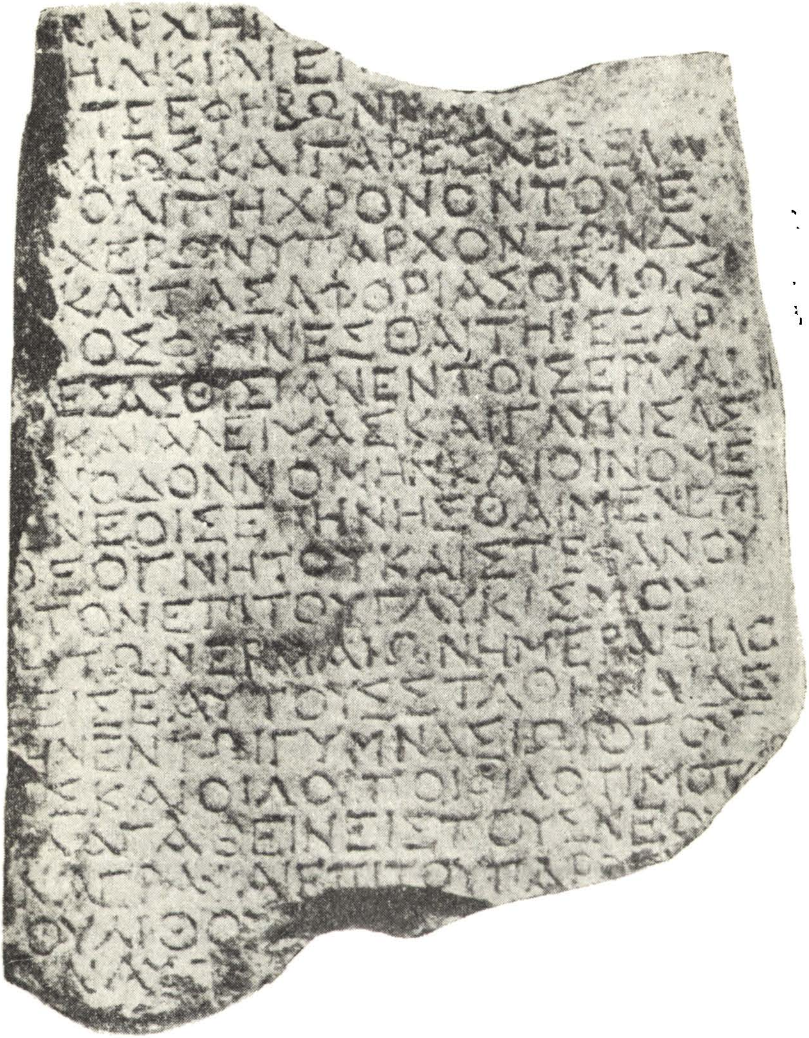

Fig. 2. — Decretul pentru fiul lui Theognetos (sec. II î.e.n.).

O bună parte din celelalte fapte și din cinstirile pe care i le va fi acordat Sfatul și poporul histrian lui Diocles, fiul lui Artemidoros, nu se păstrează, așa că observăm că acest medic și-a binemeritat onorurile pentru conferințele pe care le-a ținut, după cum vom vedea, în gimnaziul orașului și pentru faptul că a îngrijit de sănătatea publică[1]. 'Ακροάσεις

[1] Începutul inscripției prezintă un interes deosebit pentru preambulul decretelor histriene, întrucît este unul din cele mai complet păstrate pînă acum (cf. artic. lui D. M. Pippidi,

și ἐδημοσίευσε sînt tocmai cuvintele care indică acest lucru. Dar rolul și caracterul mai precis al acestor conferințe, ἀκροάσεις, în cadrul societății histriene, îl vom vedea mai departe.

Prezentăm acum cel mai important document (fig. 2) referitor la educația tineretului histrian și anume un decret onorific în cinstea unui gymnasiarch, al cărui nume nu-l putem ști decît incomplet, numai din menționea ce se face despre patronimicul acestuia. Decretul scris pe marmură, cu litere destul de stîngace, cuprinde 22 de rînduri, ce nu se păstrează întregi decît pe o porțiune din marginea dreaptă a pietrei; laturile din stînga, de sus și de jos sînt rupte. Înalt de 0,315 m, lat de 0,25 m și gros de 0,07 m, documentul are literele de mărimea unui centimetru, printre care se găsesc altele mai mici, ca de exemplu Ω de 0,007 m. Mai observăm că primele litere din rîndul 9 : ΛΕΣΑΣΘΥΣΙΑΝ, sînt săpate a doua oară, după ce lapicidul a șters probabil ceea ce scrisese mai înainte, așa că ele sînt mai adîncite decît restul inscripției.

Iată textul cu întregirile pe care le-am putut realiza:

ἦρξε δὲ καὶ τὴν] ἀρχὴν [κατὰ τοὺς
νόμους ἐν τῆι] ἡλικίαι, ἐπ[εμελ-
θη μὲν τῆς τῶν] τε ἐφήβων καὶ [νέων
παιδείας κοσ]μίως καὶ παρέσχεν ἔλα-
5. ιον καὶ ἐχαρίσα ?]το λίπη χρόνον τοῦ ἔ-
τους ? . . . καιρῶν δυσ]χερῶν ὑπαρχόντων δι-
ὰ δὲ τοὺς πολέμους] καὶ τὰς ἀφορίας, ὅμως
θέλων ἀκόλου]θος φαίνεσθαι τῆι ἐξ ἀρ-
χῆς εὐνοίαι, ἐπιτε]λέσας θυσίαν ἐν τοῖς Ἑρμαί-
10. οις . . . .] καί ἀλείψας καὶ γλυκίσας
καὶ διδοὺς κατὰ τὴν συ ?]νοδον νομὴν καὶ οἰνομέ-
λι· δεδόχθαι τοῖς] νέοις· ἐπηνῆσθαι μὲν ἐπὶ
τούτοις . . . .] Θεογνήτου καὶ στεφανοῦ-
σθαι αὐτὸν κατ'ἐνια]υτὸν ἐπὶ τοῦ γλυκισμοῦ
15. . . . .]Η τῶν Ἑρμαΐων ἡμέραι φιλο-
δοξίας ἕνεκεν τῆς] εἰς ἑαυτοὺς, σταθῆναι δὲ
αὐτοῦ εἰκόνα χαλ]κῆν ἐν τῶι γυμνασίωι ὅπου
ἂν αὐτὸς θέληι ὅπω]ς καὶ οἱ λοιποὶ φιλοτιμότ-
εροι γίνωνται φ]ιλαγαθεῖν εἰς τοῦς νέ[ους καὶ
20. τοὺς ἐφήβους καὶ ἀ]ναγράψαι ἐπὶ τοῦ παρ[ωμάλου ?
τελαμῶνος λευκ]οῦ λίθου [τόδε τὸ ψήφισμα καὶ
στῆσαι . . . . ?] ΝΑΥΤ . . . .

Observații : r. 2 : ultima literă un Π ? Pentru expresia κατὰ τοὺς νόμους, care e uzitată în decretele pentru gymnasiarchi, s-ar putea cita foarte multe exemple ; ne mulțumim însă a trimite la A. Dumont, *Essai sur l'éphébie attique*, vol. II, Paris, 1875, p. 162—163, r. 34 și la *Syll.*[3], 691, r. 15—16 (anul 131/0) ; *ibidem*, 717, r. 75 (din anul 100/99) ; expresia ἐν τῆι ἡλικίαι se mai întîlnește în inscripții pentru a arăta o vîrstă înaintată, ca de exemplu *Syll.*[3], 581, r. 85 : Ῥοδίους ἅπαντας τοὺς ὄντας ἐν ἡλικίαι ; *ibidem*, nr. 671, r. 16—18. În textele literare o avem menționată la Eschine, *Contra Timarch*, 10, 12, care citează o lege prin care se punea în vedere gymnasiarchilor de a interzice celor mai în vîrstă, τοὺς ἐν ἡλικίαι, de a participa la sărbătorile

---

Nouvelles informations sur la constitution d'Histria préromaine, în „Nouvelles études d'histoire", București, 1955, p. 98). În plus, aici ni se documentează pentru prima oară, în mod neîndoios, luna Taureon la Histria (cf. D. M. Pippidi, *Histria, Monografie arheologică*, I, p. 553 și urm). Asupra arhonților, a se vedea D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 487, nr. 2 și p. 493, cu comentariul și bibliografia respectivă.

Hermaia. O altă posibilitate de completare a acestui rînd ar fi poate prin formula προκόπτων τῆι ἡλικίαι, întîlnită la Histria în decretul pentru Aristagoras (*Syll.* [3], 708, r. 15), sau prin ὡράζων ἡλικίαι (*Syll.*[3], 889, r. 5), dar am acceptat pe prima pentru că se potrivea mai bine lungimii rîndului. În orice caz, ni se pare clar că aici se face mențiune de vîrsta înaintată a onoratului gymnasiarch, mai ales că mai departe, în r. 8—9, avem expresia ἐξ ἀρχῆς = de la început, ceea ce vrea să spună că el cu mult mai înainte de a fi onorat de colegiul de tineri de la care vine decretul, mai avusese ocazia să-și manifeste bunăvoința față de popor. În plus, așa cum vom vedea mai departe, știm că gymnasiarchilor li se impunea să îndeplinească o anumită condiție de vîrstă, minimum 30 de ani, sau, în alte părți, 40 (cf. *I. G.*, XII, 5, 647, r. 22 ; *Syll.*[3], 578, paidonomul trebuia să aibă 40 de ani ; *P.-W. RE*, V, col. 2738 ; *ibidem*, VII, col. 1991—1992). La Atena sofronistul și choregul corurilor de copii trebuiau să aibă cel puțin 40 de ani (cf. Arist., *Athenaion Politeia*, XLII$_2$ și LVI$_3$) ; expresia ἐπ[εμελήθη μὲν καὶ τῆς τῶν] τε ἐφήβων καὶ [νέων παιδείας] (pe piatră se vede bine al doilea καί, după care urmează o bară verticală ce poate fi din N sau T ; mai degrabă însă din N) e întîlnită într-un decret din Sestus (*O.G.I.*, 339, r. 76) din 125 î.e.n., care aduce știri despre educația tineretului ; r. 4 : pentru κοσ]μίως cf. *Syll.*[3], 1157, r. 35 ; r. 5 : ni se pare greu de completat, fiindcă dacă admitem că înainte de λίπη — substantiv τὸ λίπος-ους = grăsime — era un verb a cărui desinență — το s-ar recunoaște înainte de acest cuvînt (T nu este sigur), atunci ceea ce urmează, χρόνον τοῦ ἔ[τους], rămîne fără o explicație gramaticală ; r. 7 : διὰ δὲ τοὺς πολέμους καὶ τάς ἀφορίας, e o expesia care indică o stare de tulburări caracteristică și documentului nostru ; deși ar mai fi fost posibile și alte completări ca de exemplu διὰ τὰς ταραχὰς, καιρούς etc., am rămas la această formulă întrucît ea se întîlnește identică la Olbia, în decretul pentru Protogenes, *Syll.*[3], 495, r. 175 ; r. 8 : prima literă pare a fi Θ ; r. 9 : începe cu o bară oblică spre stînga ce aparține aproape sigur lui Λ ; r. 11 : e completat foarte ipotetic ; s-ar mai putea eventual admite și formula τὴν τῶν νέων σύ]νοδον ? Pentru σύνοδος ca aparținînd colegiului de neoi, v. Curtius în „Hermes", VII (1873), p. 37 : Τραιανὸς 'Αδριανὸς Σεβαστὸς, δημαρχικῆς ἐξουσίας συνόδωι τῶν ἐν Περγάμωι νέων χαίρειν ; cf. *O. G. I.*, 486 : ἡ σεβαστὴ σύνοδος τῶν νέων τὸν εὐεργέτην καὶ δι'αἰῶνος, γυμνασιάρχην (Traian). Vezi de asemenea „Rev. des Et. gr.", LXVIII, 1955, nr. 319—320, unde, la p. 56, Jeanne et L. Robert dau bibliografie pentru σύνοδος înțeles ca banchet al poporului, al triburilor etc. Între altele citează situația de la Callatis („Rev. arch.", 1925, I, p. 258, r. 19—20, unde : ἐν ταῖς συνόδοις ἐν αἷς κα συνῶνται οἱ θιασῖται și dela Histria („Istros", I, 123), unde într'una din zile ἐν ῇ θύσαντες τοῖς θεοῖς ἄ[γ]ουσιν τὴν σύνοδον ἀπὸ τῶν μεμερισμένων διαφόρων ; r. 12 : prima literă Σ ; r. 17—18 : ni se par destul de sigur completate. Aici credem că am putut restabili și lungimea normală a rîndurilor, circa 35 de litere, de care am ținut seama în completările noastre. O complicație însă în cazul inscripției de față apare prin aceea că piatra se îngusta progresiv în sus, așa încît rîndurile din această parte trebuie să fie socotite mai scurte. Media, care e reprezentată de r. 4 și pe care am căutat s-o respectăm în restituirile de la începutul părții păstrate, ar fi de circa 29 de litere ; r. 19 : prima literă va fi un I ? Ultimele două litere OY ? ; r. 20 : ultima literă un Ω ? Completarea παρ[ωμάλου τελαμῶνος] e foarte ipotetică.

Traducere :

„. . . . . și-a îndeplinit magistratura conform legilor fiind om înaintat în vîrstă ; s-a îngrijit cu pricepere de educația efebilor și a bărbaților tineri oferindu-le ulei și grăsimi . . . . pe tot timpul unui an(?) . . . ; deși într-o vreme de criză din cauza războaielor și a secetii, el vroind să-și arate bunăvoința de mai înainte, a adus jertfe zeilor în timpul sărbătorilor Hermaia . . . și a oferit ulei și banchete, împărțind și daruri și vin amestecat cu miere asociației de tineret ; de aceea colegiul bărbaților tineri a hotărît să fie lăudat . . . . fiul lui Theognetos și încoronat în fiecare an la banchetul de la sărbătorile lui Hermes (Hermaia), pentru bunăvoința lui față de ei înșiși ; de asemenea să i se așeze o statuie de bronz în gimnaziu, în locul pe care și-l va alege singur, cu scopul ca și ceilalți să devină iubitori ai colegiului de bărbați tineri și efebi ; să se scrie pe o piatră de marmură șlefuită . . . . această hotărîre și să se așeze . . .".

Inscripția, după cum se vede, aduce destule știri despre modul de organizare a tineretului la Histria. Regretăm însă că decretul e așa de

fragmentar și mai ales că nu avem începutul, fiindcă tocmai această parte ne-ar fi dat date mai multe. Am fi știut, de pildă, dacă decretul pe care îl dau οἱ νέοι (faptul că provine de la această asociație ni se pare arătat mai ales de ἑαυτοῦς, pronume reflexiv, r. 17, adică liberalitățile le suportă ei înșiși, νέοι) era precedat de un altul dat de Sfatul și poporul histrian, așa cum se obișnuiește în lumea greacă [1] și cum se întîmplă și în Pontul Stîng la Callatis[2]. După părerea noastră credem că aceasta era situația și în cazul decretului pentru fiul lui Theognetos. Partea pietrii care cu siguranță se continua în sus, dacă nu era completată cu vreo scenă de palestră, trebuie să fi conținut și un decret al Sfatului și al poporului, ce nu vor fi scăpat prilejul să cinstească pe unul din binefăcătorii lor, mai ales cînd acesta era însuși delegatul lor pentru educația tineretului. Oricum însă, primele rînduri păstrate fac parte din motivarea decretului, care trebuie să fi început cu un ἐπειδή, după care urma o scurtă referire la timpul cînd și-a exercitat magistratura gymnasiarchul și apoi faptele lui. Am putea să reconstituim în chip ipotetic, începutul imediat al decretului pe baza altor exemple[3], în felul următor : ἐπειδὴ (de ex. Εὔχαρις [4]) τοῦ Θεογνήτου χειροτονηθεὶς γυμνασίαρχος εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τὸν ἐπὶ ἱερέως . . . . ἦρξε δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν . . . . . etc., vezi continuarea pe piatră. Timpul de cînd datează inscripția noastră este sec. II î.e.n. și anume a doua jumătate a acestui secol. Atît aspectul paleografic [5], cît și evenimentele politice grele la care se face aluzie, δι[ὰ δὲ τοὺς πολέμους], ca și cele economice, τὰς ἀφορίας, ne duc cu gîndul către o vreme care trebuie căutată pe la sfîrșitul sec. II, cunoscută prin războaie și pericole, crize economice, lipsă de grîu etc. [6].

Cea de-a treia știre inedită despre educația tineretului la Histria este din epoca romană[7] și ne este oferită de decretul histrian în cinstea Abei, fiica lui Hecataios (sec. II e.n.). Aici, în unele fragmente descoperite ulterior, după publicarea primei părți a inscripției[8], se pomenesc printre

---

[1] Exemple în *Syll.*[3], 717 etc.

[2] V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, București, 1920, p. 12—13.

[3] Analogiile pe care le avem sînt numeroase ; ne mulțumim însă a menționa doar cîteva exemple : „Athen. Mitt.", 1908 p. 380, inscripție din Pergam : αἱρεθεὶς δὲ γυμνασίαρχος εἰς τὸν ἐπὶ ἱερέως Μητροδώρου τοῦ Ἡρακλέωνος ἐνιαυτὸν καὶ . . . . . ἐπεμελήθη μὲν τῆς τῶν ἐφήβων καὶ νέων ἀγωγῆς, φιλοτιμίαν οὐδέν etc; *ibidem*, p. 376, sau *Syll.*[3], 717.

[4] Într-un decret din sec. II î.e.n. asemănător întrucîtva din punct de vedere paleografic cu al nostru și publicat de V. Pârvan în *Histria*, VII, p. 17, sub nr. 11, se întîlnește din nou un fiu al lui Theognetos al cărui nume a fost reconstituit de Ad. Wilhelm în Εὔχαρις, după ultimele trei litere păstrate. El apare acolo ca propunător al decretului și ar putea fi eventual identificat cu cel din inscripția noastră, din aceeași vreme, cu toate că aici îndeplinește funcția de gymnasiarch.

[5] De comparat în această privință cu inscripția publicată în *Histria*, VII, p. 17, nr. 11, sau mai bine cu cea din *Histria*, I, p. 505, nr. 7.

[6] O inscripție din sec. II î.e.n. asemănătoare ca scris cu a noastră (literele Π, Β, Σ) și publicată în *Histria*, I, p. 523, nr. 14, ne vorbește de împrejurări grele, κίνδυνοι, lucru care concordă cu situația descrisă de documentul nostru. O cercetare amănunțită asupra condițiilor economice, politice și sociale din această vreme a făcut-o D. M, Pippidi, în „S.C.I.V.", IV, nr. 3, 4, 1953, p. 486—514 : *Histria și Callatis în sec. III—II î.e.n.* ; cf. și Iorgu Stoian, *Ecouri ale luptei de clasă la Istros în a doua jumătate a sec. III și prima jumătate a sec. II î.e.n.*, *ibidem*, p. 681—708.

[7] Jeanne et L. Robert, *op. cit.* p. 59, văd în inscripția publicată în *Histria* I, p. 55 la nr. 5, un [γυμ]νασίαρχ[ος] în loc de γι ἀρχι[μύστης] ; inscripția datează din sec. III e.n. și dacă propunerea lor e justă, atunci am avea încă o indicație despre educație în epoca aceasta tîrzie.

[8] „S.C.I.V.", V, nr. 3—4, 1954, p. 449—466.

cei ce se bucură de binefacerile Abei și colegiul medicilor și al profesorilor. Dania, pe care alături de cea oferită profesorilor și medicilor, o face Aba și altor asociații, constă din împărțirea a cîte 2 dinari de bărbat, ca salariu sau ca ajutor, binefacere pe care, ni se spune mai departe, nimeni nu a mai făcut-o înainte de ea. Iată și textul [1]: . . . καὶ τοῖς ταυριασταῖς καὶ τοῖς ἰατροῖς καὶ τοῖς παιδευταῖς καὶ τοῖς ἰδίᾳ καὶ ἐξ ὀνόματος καλουμένοις, ἐκ δύο κατ'ἄνδρα διανομήν, ἣν οὔπω τις ἄλλη πρότερον ἔδωκεν.

După ce am trecut în revistă documentele de care dispunem cu privire la problema educației, să încercăm o interpretare mai largă a datelor pe care ele le oferă. Pentru aceasta vom începe cu studierea mai îndeaproape a decretului pentru gymnasiarch, fiu al lui Theognetos, fiindcă acesta, pe lîngă faptul că e mai bogat în informații, menționează și o instituție de seamă în cadrul educației din epoca elenistico-romană, și anume efebia, în jurul căreia se grupează și celelalte date de care am vorbit.

S-a văzut, că în sec. II î.e.n. un istrian, fiu al lui Theognetos (poate Eucharis), s-a învrednicit de onorarea colegiului de tineri, efebi și neoi, pentru faptul că el s-a îngrijit, în calitate de gymnasiarch (președinte al gimnaziului) de educația lor. Termenii în care ni se spune acest lucru sînt reconstituiți în mare parte ipotetic (ἐπ[εμελήθη μὲν τῆς τῶν] τε ἐφήβων καὶ [νέων παιδείας]), dar ei au mulți sorți de adevăr, fiindcă asemenea știri se încadrează perfect în ceace știm în legătură cu problema educației din epoca elenistică. Mai departe, după această mențiune generală, se arată și ce a făcut el practic pentru educația lor, fapte pe care le vom studia pe rînd în cele ce urmează. Mai înainte de aceasta însă, este necesar să vedem ce reprezenta în epoca elenistică efebia ca atare și ce se poate spune, pe baza știrilor pe care le avem din decret, despre efebia de la Histria în comparație cu cea din restul lumii grecești.

Efebia în epoca elenistică nu mai reprezintă acea instituție cu caracter predominant militar ca în vremea clasică. Datorită unor condiții istorice deosebite, ea își schimbă caracterul și dintr-o instituție democratică și militară devine un colegiu restrîns, de educație aristocrată.

Pierderea independenței Atenei și a lumii grecești sub Filip și apoi sub urmașii săi a atras după sine și micșorarea rolului armatei. Aceasta face ca prestarea serviciului militar să nu mai fie obligatorie; efebia însă nu dispare, ci rămîne mai departe o instituție în care o minoritate de tineri, bogați și fără griji, se strîng pentru a se iniția în rafinamentele vieții elegante. Educația capătă un caracter accentuat sportiv, dar așa cum vom vedea, este dublată de o pregătire intelectuală, socotită indispensabilă în mediul rafinat căruia tinerii îi aparțineau [2].

---

[1] Reproducem aici numai partea care ne interesează direct, fiindcă restul inscripției, fiind mult mai mare și bogat în date, necesită o cercetare specială pe care o vom face în viitorul cel mai apropiat. Ținem să menționăm de pe acum că pentru moment nu vom studia situația medicilor pomeniți alături de profesori decît în legătură cu problemele educației; nu ne vom referi la statutul lor juridic, în cadrul societății histriene și la rolul lor în epoca de care e vorba, decît cu totul tangențial.

[2] Asupra efebiei ateniene și a evoluției ei, cf. lucrarea lui A. Dumont, citată mai sus, 2 vol., Paris, 1874—1875; P. Graindor, *Études sur l'éphébie attique sous l'Empire*, în „Musée Belge", XXVI (1912), p. 165—298; M. Rostovtzeff, *op. cit.*, vol. III, p. 1505, n. 12; cf. H. I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris, 1948, p. 60—70 și 152—154. Asupra pregătirii duble a efebului — educație intelectuală și sportivă — v. J. Oehler, *P.-W. RE*, VII, col. 1998 ș i

În coloniile grecești, răspîndite de la un capăt la altul al lumii, efebia apare menționată în toate orașele, de la Marsilia pînă în Pontul Euxin, și ea se prezintă cam pretutindeni cu aceleași trăsături ca și la Atena. Peste tot, se poate spune, ea a devenit mai mult sportivă decît militară și mai mult aristocratică decît democratică. Ceea ce pretindeau mai întîi de la efebie acești greci răspîndiți în lumea „barbară" era mai ales o inițiere în modul de viață grecesc și o obișnuință cu practicile sportive atît de caracteristice acestui popor [1]. Gimnaziul, locul de instruire al efebilor devine așadar un centru de viață grecească prin excelență.

La Histria situația descrisă mai sus se confirmă prin datele pe care le avem în documentele de care am vorbit și în special în decretul pentru fiul lui Theognetos. În acesta din urmă noi vedem că fiul lui Theognetos oferă efebilor ulei și grăsimi, care, după cum se știe, erau indispensabile educației fizice în exercițiile atletice [2]. Deși tinerii histrieni se aflau într-o vreme de criză, cu războaie și secetă, ei își continuă nestingheriți educația caracteristică acestei epoci, datorită liberalităților fiului lui Theognetos și poate și contribuțiilor lor [3]. Lacunele prea mari de pe piatră nu ne permit să vedem exact modul cum au fost făcute aceste danii, în speță uleiul. Dar din menționarea expresiei χρόνον τοῦ ἔ[τους] am înțelege că el l-a oferit pe tot timpul unui an, cît ținea probabil și funcția sa [4]. Fondurile care au stat la baza acestor donații trebuie să fi fost, așa cum se obișnuia, în mică măsură date și de stat, dar în cea mai mare parte erau oferite de gymnasiarch, fiindcă în contribuțiile lui se spera atunci cînd era ales [5].

H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 139, 244, 271, 299—300. De fapt acesta este și sensul cuvîntului παιδεία, pe care l-am presupus la începutul inscripției și care în interpretarea dată lui de Marrou (= cultură generală) caracterizează întreaga educație elenistică.

[1] Efebia în lumea greacă și în afară de Atena : M. Collignon, *Quid de collegiis epheborum apud Graecos, excepta Attica, ex titulis epigraphicis commentarii liceat*, Paris, 1877 ; J. Oehler, *P.-W. RE*, V, s.v. 'Εφηβία, col. 2741—2746 ; C. A. Forbes, *Greek phisical education*, New York, 1929, p. 179—257 ; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 200—225 și 351—353 ; H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 156—160 și *passim*.

[2] O ipoteză recentă asupra rolului uleiului la jocurile gimnice a făcut-o H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 178—179. El ajunge la coecluzia că uleiul avea un rol higienic-medical și nu servea ca simplă unsoare pentru facilitarea executării luptelor atletice.

[3] O dată cu decăderea rolului armatei, statul nu mai era interesat să susțină efebia și lasă această sarcină tot mai mult în seama gymnasiarchului și a efebilor înșiși. Așa se întîmplă că, pe lîngă donațiile pe care gymnasiarchul le face tinerilor, marile cheltuieli necesare educației au cerut o contribuție și din partea efebilor înșiși. Ei plătesc o taxă, φόρος(G. Glotz, în Daremberg-Saglio, *Dict. des ant.*, II_2, p. 1676 ; J. Oehler, *op. cit.*, VII, col.2017—2018), iar într-o inscripție din Apollonis („Bull. Corr. Hell"., XVIII, p. 158) se numesc οἱ ἐφηβεύσαντες ἐπ' αὐτῶν δωρεάν (cf. și *P.-W. RE*, V, col. 2739, 2744 ; v. de asemenea G. Glotz, *Histoire grecque*, II_2, Paris, 1931, p. 594 și H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 70—71). Se înțelege deci că cei mai săraci, care nu puteau plăti aceste dări, se excludeau singuri de la învățătură.

[4] Deși nu am putut întregi partea aceasta a inscripției, care ni se pare importantă, totuși din ceea ce se păstrează pe piatră și mai ales din situația generală a lumii grecești, unde gymnasiarchia era anuală (desigur reeligibilă dacă gymnasiarchul voia acest lucru), putem trage concluzia că și la Histria această magistratură era tot anuală (J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 1992—1993). În Pontul Stîng avem dovada precisă a acestui lucru, la Odessos (E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, col. 81—82, nr. 92 : [τ]οὺς καθ' ἕκαστον ἐ[ν]ιαυτ[ὸ]ν γεινο[μένους] γ[υμνα]σ[ιά]ρχ[ους]) și la Callatis, unde Apollonios a avut prilejul să dovedească : τὰν ἐνιαύσιον φιμοτιμίαν ; cf. V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, p. 17—18.

[5] Furnizarea uleiului pentru exercițiile sportive devine una din cele mai de seamă obligații ale gymnasiarchului. Marile cantități consumate (la diferite ore sau toată ziua, v. A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 221 și 351, n. 23) cereau imense sacrificii din partea celui ce se angaja să le satisfacă ; așa se face că γυμνασιαρχεῖν ajunge să fie egal cu ἀλείφειν (se întîlnește și expresia

Chiar şi acolo unde gymnasiarchia era o ἀρχή, elementul „liturgic'' nu era absent. De fapt nu se poate face o deosebire categorică între gymnasiarchie ca ἀρχή (echivalentă cu cosmetatul de la Atena) şi gymnasiarchia ca liturgie [1] (aceasta era situaţia şi la Histria ; v.r.1 : ἀρχήν).

Dedesubtul menţiunii παρέσχεν ἔλα[ιον] din acelaşi decret întîlnim, în r. 10, cuvîntul ἀλείψας, care arată aceeaşi acţiune, înţeleasă însă în chip deosebit : în timp ce în primul caz putem considera că donaţia de ulei se referea la cel necesar practicilor zilnice din cursul unui an, cel de-al doilea s-ar referi la cantitatea trebuitoare jocurilor gimnice, ce aveau loc cu ocazia sărbătorilor lui Hermes.

Cu acest prilej, înainte de începerea jocurilor, mai trebuiau aduse şi jertfe zeilor protectori ai gimnaziului, în cazul nostru Hermes, iar fiul lui Theognetes s-a achitat şi de această obligaţie. Nu ştim însă dacă sacrificiile pe care le face el cu această ocazie, ἐπιτε]λέσας θυσίαν ἐν τοῖς Ἑρμαί[οις, sînt în legătură numai cu funcţia de gymnasiarch (în cazul acesta ar fi oferit numai partea materială necesară, fără să aibă rol ritual propriu-zis) sau şi cu aceea de preot al zeului protector al gimnaziului, cum se întîlneşte în multe părţi, mai ales în Asia Mică [2]. În Pontul Stîng, la Callatis, un oarecare Apollonios, pe lîngă demnitatea de gymnasiarch şi agonothet, o mai avea şi pe aceea de hieropoios [3], desigur tot în legătură cu cultul zeilor gimnaziului, iar la Dionysopolis gymnasiarchul era în acelaşi timp ἀρχιερεύς [4].

După concursuri urma împărţirea premiilor, care apoi erau încununate de banchetul final, γλυκισμός. Fiul lui Theognetos oferă cu acest prilej tinerilor şi celor care participau la serbare — Sfatul era invitat de drept, fiindcă jocurile, considerate şi ca examene [5], erau un fel de dare de seamă a activităţii tineretului în faţa oficialităţii — mîncăruri şi băuturi dulci (vin amestecat cu miere) [6] şi totodată face şi daruri (νομήν) [7]. Faptul că inscripţia noastră e ruptă ne împiedică să aflăm şi alte amănunte în legătură cu desfăşurarea acestor sărbători. Deocamdată nu ştim, de pildă, nici cîte zile durau şi nici în ce lună se ţineau. În alte părţi, Argos, Tanagra, aceste festivităţi aveau loc în luna Hermaios (Hermaion) şi pro-

---

γυμνασίαρχος ἐλαίου θέσει, cf. Daremberg-Saglio, II_2, p. 1682), iar cei care frecventau gimnaziul se numesc ἀλειφόμενοι (J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 1975, 1983 şi 2018).

[1] G. Glotz (Daremberg-Saglio, II_2, p. 1678) a vrut să facă această deosebire, dar alţi erudiţi (Oehler, *op. cit.*, VII, col. 1976) au arătat că cele două noţiuni sînt inseparabile ; cf. şi H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 163.

[2] La Kios, în Bitinia, un gymnasiarch era în acelaşi timp şi preot al zeului Heracles (G. Radet, „Bull. Corr. Hell''., XV, 1891, p. 484), iar la Lapethos (Cipru) întîlnim : γυμνασίαρχος καὶ ἱερεὺς τῶν ἐν γυμνασίῳ θεῶν, Le Bas-Waddington, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, t. III, 1870, nr. 2773 (din epoca romană).

[3] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12—13 şi 17—18.

[4] „AEM'', XVII (1894), p. 210, nr. 102 = *I.G.R.*, I, 664 : . . . τὸν] ἀσύνκριτον ἀρχιερέα καὶ ἱε[ρέα θεῶν] δώδεκα καὶ γυμνασιάρχην καὶ[νῶν ἀγώ]νων.

[5] G. Glotz, *Histoire grecque*, II_2, p. 594 şi H. I. Marrou, *op. cit.*, *p.* 164.

[6] Pentru distribuire de băutură (vin, băuturi dulci) şi banchete, γλυκίζειν, v. Ad. Wilhelm, „Jahreshefte des österr. arch. Inst.'', X, 1907, p. 26—27 ; *I.G.*, VII, 2712, r. 14 : ἐν τε ταῖς γενομέναις θεωρίαις τοῦ θυμελικοῦ πάντας τοὺς θεωμένους καὶ τοὺς συνελθόντας ἀπὸ τῶν πόλεων ἐγλύκισεν ἐν τῶ θεάτρω πέμματά τε ἐποίησεν μεγάλα ; r. 66 : ταυροθυτήσας τε τοῖς καὶ Σεβαστεῖς κρεαδοσίας καὶ ἄριστα καὶ γλυκισμοὺς καὶ δεῖπνα οὐ διέλιπεν ποιῶν . . . ; v. şi L. Robert, *Études anatoliennes*, Paris, 1937, p. 38.

[7] Pentru νομή ca distribuţie în general, cf. *Syll.*[3], 890, r. 10, 905, r. 35, 1063, r. 15.

babil că așa era și la Histria[1]. Din decret mai aflăm că în una din zilele de sărbătoare, poate chiar cu prilejul banchetului, ἐπὶ τοῦ γλυκισμοῦ, avea loc și încoronarea și lauda gymnasiarchului care se repeta în fiecare an, κατ'ἐνια]υτόν, chiar și atunci cînd el nu mai era în funcție. La Odessos gymnasiarchii viitori au, în această privință, datoria de a duce la îndeplinire hotărîrile colegiilor de efebi și neoi[2].

În urma acestor lucruri, ne dăm seama cîte cheltuieli avea să facă gymnasiarchul și de ce avere trebuia să dispună. Tot în sarcina lui intrau și alegerea și întreținerea profesorilor gimnaziului, care se îngrijeau de educația propriu-zisă a efebilor, căci gymnasiarchul era numai un fel de director al gimnaziului și nu se ocupa direct de instruirea tinerilor. De aceea, în aceste funcții se alegeau nu numai oamenii cei mai „onorabili", dar și cei mai bogați și mai generoși. Această ultimă considerație trecea înaintea tuturora, și de aceea vedem gymnasiarchia îndeplinită mulți ani de-a rîndul, uneori chiar pe viață, διὰ βίου, cînd în mod obișnuit ea era doar anuală[3].

Alături de efebi, în decretul pentru fiul lui Theognetos mai apare și colegiul *bărbaților tineri*, οἱ νέοι, un fel de club care strîngea pe toți acei care terminaseră stagiul efebiei (după vîrsta de 20 de ani), dar mai continuau și după aceasta viața sportivă și culturală din jurul gimnaziului. Organizați ca și efebii, după modelul unei republici în miniatură, cu o adunare, sfat și magistrați proprii, ei dau decrete, așa cum vedem și la Histria, și au un rol în viața publică[4]. Instituția lor e atestată mai ales în orașele din Asia Mică și adeseori aveau un gimnaziu și conducere proprie ca la Pergam, spre exemplu[5]. În numeroase cazuri, însă, ei se foloseau de același gimnaziu cu al efebilor, situație întîlnită și la Histria. La Callatis, după cum presupune V. Pârvan, instruirea lor se făcea în același gimnaziu cu al membrilor gerusiei, al efebilor și al copiilor, παῖδες, iar rolul lui Apollonios pare să fi fost tocmai acela de a fi împărțit sălile gimnaziului pentru diferitele vîrste[6]. Prezența neoi-lor alături de efebi ne e atestată mai ales cu ocazia concursurilor, unde ei apar împreună pe listele de premiați. Se pare că la jocurile gimnice de la sărbătorile Hermaia luau și ei parte cu probe speciale. Din păcate nu cunoaștem în ce constau aceste concursuri la Histria. Se pare că majoritatea probelor o formau și aici întrecerile sportive ca și în restul lumii grecești (o probă o avem în menționarea lui

---

[1] Cf. Daremberg-Saglio, III_1, p. 134—135 și Bischoff în *P.-W. RE*, VIII, col. 710. Sărbătorile Hermaia ar putea indica în chip indirect o lună nouă în calendarul histrian. Ea s-ar numi Hermaion, denumire întîlnită mai ales în cetățile ioniene, spre deosebire de Hermaios menționată în calendarele eolice-doriene (v. Bischoff, *op. cit.*). Probe despre cinstirea lui Hermes în cetatea noastră mai există : V. Pârvan, în „Dacia", II, 1925, p. 209, nr. 11 publică o inscripție din sec. II î.e.n., care ne atestă onorarea lui Hermes Agoraios ; cf. și B. Pick, *Die ant. Münzen Nordgriech.*, I_1, 167.

[2] E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 92 : τὴν δ'ἐπιμέλειαν ποιήσ[α]σθαι τῆς [ἀ]ναγορεύ[σ]εως τοῦ στεφάνου, [τ]ούς καθ'ἕκαστον ἐ[ν]ιαυτ[ὸ]ν γεινομέ[νους] γ[υμνα]σ[ιά]ρχ[ους].

[3] H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 163.

[4] Atît efebii cît și neoi-i erau folosiți în corurile de bărbați, la diversele manifestări culturale și adesea luau parte la agone.

[5] Asupra neoi-lor, v. F. Poland, *P.-W. RE.*, XVI, s. v. *Neoi*, col. 2401—2409 ; C. A Forbes, *Neoi, a Contribution to the Study of Greek Association*, Philological Monographies published by the American Philological Associations, Middleton, 1933 (nu ne-am putut-o procura) ; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 225.

[6] V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, p. 17.

ἀλείψας). Nu lipseau totuşi nici cele cu caracter intelectual, muzical, literar, poetic. La Teos, Hermaia erau sărbătorile colegiului de neoi. Muzele şi Heracles erau asociate cu Hermes, iar întrecerile constau din probe gimnice şi muzicale [1]. În orice caz, tot mai multe sînt inscripţiile care arată că în epoca elenistică şi romană efebii au urmat cursurile profesorilor de filozofie, retorică etc.[2], iar rezultatul acestei instrucţii se vedea cu ocazia concursurilor. Educaţia fizică nu era suficientă pentru o completă iniţiere în obiceiurile rafinate ale mediului aristocrat căruia îi aparţineau şi de aceea vedem că sportul e dublat de o pregătire intelectuală ce avea tocmai acest scop. Lecţii şi conferinţe, după cum ne arată ştirile antice, se ţineau în gimnaziu, într-o sală amenajată special (*ephebaeum*, după indicaţiile lui Vitruvius), care din această pricină a primit şi denumirea de ἀκροατήριον = sală de conferinţe, „auditorium" [3]. Aceste preocupări făceau parte integrantă din programul efebilor şi, aşa cum reiese dintr-o serie de decrete ale Sfatului şi poporului atenian dintre anii 122—121 şi 39—38 î.e.n., ele erau urmate cu asiduitate de către efebi [4]. Acelaşi lucru se constată şi în alte centre în afară de Atena, ca de exemplu Sestus [5], Pergam [6], Perge [7] etc. Lecţiile pe care le urmau efebii erau de două feluri : unele, prelegeri ordinare ţinute după un program regulat şi de către profesorii gimnaziului, se numeau σχολαί, iar celelalte, conferinţe cu caracter auxiliar şi extraordinar, aveau scopul de a completa cunoştinţele şi erau predate mai ales de străini. Ele se numeau „ἀκροάσεις" [8]. Este cunoscut în epoca elenistică obiceiul ca intelectuali de diferite categorii, retori, filozofi, medici etc., să meargă din oraş în oraş şi să-şi facă cunoscută ştiinţa lor [9]. Acestora li se cerea de către sfatul poporului vreunei cetăţi să ţină şi în gimnaziul local conferinţe, pentru cultura efebilor şi a altor amatori [10], în urma cărora ei se alegeau cu cîte un decret de cinstire din partea poporului sau chiar cu bani din partea efebilor înşişi [11].

---

[1] *Hermaia*, în Daremberg-Saglio, III_1, p. 135.

[2] *Syll.*[3], 714, r. 8—10 : ἐμμονεύσας ἐν τῷ γυμνασίῳ δι'ἐνιαυτοῦ, καὶ παρέσχεν ἐκ τοῦ ἰδίου ῥήτορά τε καὶ ὁπλόμαχον, οἵτινες ἐσχόλαζον ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῖς τε παισὶν καὶ ἐφήβοις καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς βουλομένοις ; v. şi *Syll*[3]. 717, r. 35: ἔφηβοι παρετύγχανον ταῖς [ἀκροάσε]σιν ἁπάσαις εὐτάκτως.

[3] Pentru *auditorium* v. L. Robert, *Études anatoliennes*, p. 74 şi urm. ; *I.G.R.*, IV, 1703 (sec. I î.e.n.).

[4] *I. G.*, vol. II şi III ed. minor, pars prima, 1028, 85 ; 1029, 21—22 ; 1030, 31 ; cf. 1039, 1042 b, 19—20 ; c. 7—8 ; 1043, 20 ; 43. Cf. H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 258.

[5] *O.G.I.*, 339, r. 74 şi urm.

[6] „Athen. Mitt"., 1907, p. 279, r. 9 ; 1908, p. 380, r. 14, p. 376, r. 11—15 ; 1910, p. 404, r. 8.

[7] *S.E.G.*, VI, 725.

[8] Despre σχολαί şi ἀκροάσεις, cf. J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 2014 şi 2022 ; de asemenea H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 257—258, 526, n. 1 şi 527, n. 5.

[9] Cf. studiul Margheritei Guarducci, *Poeti vaganti e conferenzieri dell'età ellenistica*, „Mem. Acc. Lincei", Ser. 6, II (1926—1929), p. 629 şi urm. ; L. Robert, „Rev. Arch.", XXIV (1926), p. 173 şi urm. ; idem, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris ; 1938, p. 7 şi urm. ; cf. şi M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 1088 şi 1596, n. 41.

[10] Din inscripţia *Syll.*[3], 714, r. 8—10 (Eretria) vedem că cei care ascultau prelegerile şi conferinţele în gimnaziu nu erau numai efebii, ci şi alţi amatori ; retorii ţineau conferinţe : τοῖς ἐφήβοις καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς βουλομένοις.

[11] O inscripţie din Pergam („Athen. Mitt.", 1908, p. 380, r. 15—16) ne arată că οἱ νέοι plăteau „docenţilor" străini o sumă de bani (εἰσφορά) pentru conferinţele lor ; cf. J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 2017—2018.

O situație asemănătoare avem și la Histria, dovedită de decretul pentru Diocles, fiul lui Artemidoros, medic din Cyzic, care vine în sec. II în orașul nostru pontic și ține niște conferințe, ἀκροάσεις, desigur în gimnaziu, și pentru cultura efebilor [1]. Conferințele trebuie să fi avut un caracter medical și vor fi contribuit la înmulțirea cunoștințelor de gimnastică igienică, unul din aspectele pe care le capătă educația fizică în epoca elenistică și romană. După cît se spune în inscripție, sosirea lui aici a fost determinată de invitația poporului histrian; nu a fost o inițiativă particulară. Nu știm motivele care i-au îndemnat pe histrieni să facă această invitație; se pare că, așa cum se întîmplă în lumea elenistică, asemenea „invitații" erau determinate de o situație grea în care se afla orașul respectiv, epidemii, războaie, sau de sărbători și tîrguri, cînd populația, trăind în condiții insalubre, avea nevoie de mai multă îngrijire medicală. Medicul sau medicii orașului respectiv nu puteau face față acestor situații și de aceea cereau ajutor dinafară. În atare împrejurări se invitau medici celebri, mai ales din Cos [2], unde școala lui Hippocrates lăsase tradiții glorioase, dar și din alte părți, cum vedem, în cazul nostru, din Cyzic. Cu acest prilej, Diocles ține probabil și conferințele amintite și îngrijește de sănătatea publică, ἐδημοσίευσε, după cum ni se spune în inscripție.

Ținînd seama de aceste fapte, avem motive să credem că, de vreme ce s-au ținut conferințe cu caracter medical, trebuie să fi existat și altele cu caracter literar, filozofic sau retoric, fiindcă aceste discipline formau baza învățămîntului în epoca elenistică. Cu toate acestea însă, cultura efebilor nu atingea un nivel prea ridicat. Dacă se ține seama de atmosfera de frivolitate care pătrunsese în efebia elenistică și de durata de un an la cît se redusese în general stagiul, putem conchide că din programul așa de încărcat — literatură, retorică, filozofie, științe matematice etc. — efebul nu putea să dobîndească decît noțiuni prea generale, o cultură superficială [3]. În plus se pare că sportul ocupa cea mai mare parte din timpul lor. La toate competițiile, probele sportive sînt menționate pe primul plan. Cele intelectuale sînt mult mai rare și de cele mai multe ori de ordin moral [4], nu propriu-zi sintelectual. De aceea, cei care voiau să se specializeze și să-și facă o cultură solidă, continuau să frecventeze gimnaziul și după absolvirea lui, pentru ca, sub îndrumarea profesorilor și cu ajutorul bibliotecii care se găsea acolo, să-și dobîndească o instrucție temeinică. Mai adesea, însă, ei nu se mulțumeau cu posibilitățile de studiu locale și atunci mergeau mai departe în alte centre mai renumite, în metropolele sudice.

Așa procedează și tînărul histrian Meidias, care merge la Cyzic, pentru a-și completa pregătirea prin „cunoștințe temeinice", εὐξυνέτους δαημοσύνας. Dacă acest Meidias era efeb ori neos, nu putem spune cu siguranță.

---

[1] Alte exemple de medici care țin conferințe în gimnaziu sînt la Elatea (*S.E.G.*, III, 416), Perge (Ad. Wilhelm, în „Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-Hist. Kl.", t. 179 (1916), fasc. 6, p. 54, r. 5—9) ; aici, în r. 7—8, avem dovada clară că conferințele se țineau îngimnaziu : διά τε τῶν ἐν τῶι γυμνασίωι ἀκροάσεων πολλὰ χρή[σ]ιμα διατέθειται ; Seleucia (Ad. Wilhelm, *ibidem*, p. 55, r. 34—35) ; v. bibliografie bogată la M. Rostovtzeff, *op. cit.*, vol. III, 1597, n. 45.

[2] M. Rostovtzeff, *op. cit.*, vol. II, p. 1088.

[3] Așa susține H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 261.

[4] Inscripții sînt multe în acest sens, v. J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 2014 ; citâm doar situația de la Sestus, *O.G.I.*, 339, r. 83, unde alături de concursurile atletice apar probe de „bună purtare", „dragoste de muncă", „vigoare", εὐταξία, φιλοπονία, εὐεξία.

Din datele pe care le avem în inscripție nu aflăm decît că era tînăr necăsătorit, ἤϊθεος, dar fără să-i știm vîrsta exactă. S-ar putea ca el să fi fost efeb — efebii erau în genere necăsătoriți — fiindcă asemenea cazuri se mai întîlnesc în lumea greacă, cînd tinerii cu posibilități materiale merg în altă parte să-și facă stagiul efebiei. În această privință ne este cunoscută situația de la Atena, unde, începînd cu anul 119—118 î.e.n., găsim pe listele de efebi și sirieni, italioți (fiii negustorilor instalați în insula Delos), milesieni sau chiar tineri veniți din Pontul Euxin [1]. Acest lucru nu exclude însă posibilitatea ca Meidias să fi fost și *neos*, fiindcă vîrsta de la 20 de ani înainte era, pentru cei doritori de studiu, cea mai prielnică pentru specializare și adeseori era consacrată acestui scop.

Cît de serioasă va fi fost cultura dobîndită de acest tînăr, iarăși nu o putem preciza din datele puține pe care le avem din epitaful lui. În general, în epoca elenistică pe monumentele funerare se cam exagerau preocupările intelectuale ale defuncților. Potrivit unei concepții, larg răspîndite în acea vreme, după care practica științelor și a artelor avea darul de a purifica sufletul omenesc de pasiunile terestre și de a-l îndepărta de legătura cu materia, apropiindu-l de Muze, mai toți muritorii voiau, prin menționarea acestor preocupări, să-și asigure un loc în sălașurile senine ale protectoarelor culturii [2]. Așa cum ne este descrisă [3] viața pe care o duceau „eroii" ce se învredniciseră de această stare, într-o primăvară veșnică cu livezi pline de flori și ape curgătoare, asistînd la discuții filozofice, poetice și avînd parte de teatru, coruri și dansuri, a făcut ca ea să fie rîvnită de toți muritorii. Aceasta era fericirea cea mai mare pe care putea să și-o asigure omul elenistic după moarte și de aceea își afișau ostentativ preocupările culturale. S-ar putea deci ca și în cazul lui Meidias să avem de-a face cu un astfel de fenomen, dar nu e exclusă nici cealaltă posibilitate, anume ca dorul după „cunoștințe temeinice" al acestui tînăr să fi fost real. În orice caz el rămîne un exemplu caracteristic pentru ceea ce a însemnat educația tineretului la Histria.

Din epoca romană, așa cum am văzut, există numai două inscripții privitoare la problema educației : una pomenește de existența gimnaziului refăcut în sec. III e.n., iar cealaltă menționează pe profesorii și medicii care beneficiază de binefacerile preotesei Aba (sec. II e.n.).

---

[1] M. Rostovtzeff, *op. cit.*, vol. III, p. 1505 ; cf. H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 154—155. Din Pontul Stîng, în afară de Meidias, care merge să studieze „în străinătate", mai constatăm un tînăr efeb din Odessos, care merge să învețe la Atena (*I.G.*, vol. II și III, ed. minor, pars prima, 1031 (II 483), r. 17). Drumul lui Meidias la Cyzic și nu în altă parte din sudul lumii grecești, s-ar putea datora apropierii, cît și legăturilor economice și culturale dintre cele două centre. Pentru relațiile economice ale cetăților de pe țărmul Pontului Euxin și implicit ale Histriei cu Cyzicul, v. inscripția de la Olbia publicată de B. Latyschev, *I.O.S.P.E.*, I², nr. 44, unde printre cele 18 cetăți care făceau comerț pe Marea Neagră și cinstesc pe Theocles, fiul lui Satyros (cf. și V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 26 și urm.), apar menționate și Histria și Cyzicul. Asupra dezvoltării Cyzicului în epoca elenistică, v. M. Rostovtzeff, *op. cit.*, I, p. 587—588, cu bibliografia respectivă.

[2] Asupra acestei probleme, cf. P. Boyancé, *Le culte des Muses chez les Philosophes grecs*, Paris, 1937 ; F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1942 ; H. I. Marrou, Μουσικὸς Ἀνήρ, *Étude sur les scènes de la vie intellectuelle figurant sur les monuments funéraires romains*, Grenoble, 1938 (cu observațiile lui A. I. Festugière, „Rev. des Et. Grecques, LII (1939), p. 241—243 ; idem, *Le symbolisme funéraire des Romains*, „Journal des Savants", 1944, p. 22—37, 77—86 ; idem, *Histoire de l'éducation dans l'ant.*, p. 146 ; v. și D. M. Pippidi, în *Histria, Monografie arheologică*, I, p. 484—485.

[3] În *Axiohus*, 371 ca, operă a unui retor necunoscut din sec. I, î.e.n., atribuită lui Platon

Problema care se pune acum este de a stabili ce fel de profesori erau aceştia şi care era situaţia lor juridico-economică în statul histrian.

În privinţa specialităţii lor avem toate motivele să credem că majoritatea o formau cei pentru pregătirea intelectuală, fiindcă se ştie că, începînd din epoca elenistică şi continuînd în cea romană, profesorii pentru pregătirea militară erau în număr redus. Sportul însuşi, care rămîne în cadrul învăţămîntului din acea vreme, nu mai face progrese faţă de ce fusese mai înainte, în epoca clasică. El suferă acum din ce în ce mai mult concurenţa pregătirii intelectuale, iar pe de altă parte pe aceea a atletismului profesional, care supunea pe viitorul concurent de mic copil la un program special. În şcoală, educaţia fizică urmăreşte mai mult menţinerea frumuseţii corpului şi dezvoltarea unei gimnastici igienice, decît formarea atleţilor pentru jocurile olimpice sau a soldaţilor-cetăţeni. Aşa se face că, de unde pînă aici în inscripţiile efebice locul prim îl deţineau instructorii pentru pregătirea militară, ei apar acum din ce în ce mai rar sau dispar cu totul[1]. Această situaţie pare posibilă şi la Histria.

Dacă ne gîndim pe de altă parte să fixăm poziţia profesorilor în cadrul societăţii histriene, vedem că nici aici nu avem date prea sigure. Se pare totuşi că, aşa cum apar ei în inscripţie, sînt constituiţi în colegii profesionale, ca şi medicii şi alţii din asociaţiile pomenite aici. Activitatea lor era publică, fiindcă profesori în cadrul învăţămîntului de stat se întîlnesc încă din epoca elenistică la Teos[2], Milet[3] etc. De atunci interesul tot mai mare arătat învăţămîntului a făcut ca aproape toate cetăţile mai importante să aibă şcoli publice întreţinute şi supraveghiate de stat (în special şcoli secundare şi superioare). Acest lucru s-a continuat şi în epoca romană. Pliniu ne spune[4] că există multe oraşe care au şcoli publice : „*multis in locis.... in quibus praeceptores publice conducuntur*". Nu se cunoaşte însă modul cum erau susţinuţi aceşti profesori : dintr-un buget public sau din fundaţii particulare? Pentru sec. III—II î.e.n. avem date preţioase în această privinţă de la Milet şi Teos, unde anumiţi evergeţi fac mari danii pentru întreţinerea corpului profesoral, care avea să dea educaţie publică tuturor copiilor liberi[5]. De exemplu la Teos, către sfîrşitul sec. III î.e.n., Polythrus dă cetăţii sale suma de 34 000 drahme, din a căror dobîndă anuală, o parte, 3960 drahme, se va plăti profesorilor ca salariu[6], iar la Milet[7], către 200—199 î.e.n., Eudemos lasă oraşului suma de 60 000 drahme, care, depusă la banca statului cu un procent de 10%, aducea un profit de 6000 drahme, din care 3360 drahme asigurau salariul corpului profesoral.

Probabil că în epoca romană aşa era şi la Histria, sau mai degrabă sistemul era dublu : salariul putea fi plătit din fonduri publice atunci

---

[1] La Atena, de exemplu, începînd din anul 39—38, constatăm dispariţia profesorului de lance, ἀκοντιστῆς şi pe a celui de arc, τοξότης, iar cel de catapultă nu mai e menţionat la sfîrşitul sec. I. Hoplomahul rămîne singur, dar şi el, numit pînă aici în rîndul al treilea, cedează de acum în inscripţii locul fie hegemonului fie paidotribului sau chiar secretarului. Cf. A. Dumont, *op. cit.*, I, p. 193 şi H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 499, n. 8.

[2] *Syll.*[3], 578.

[3] *Ibidem*, 577.

[4] *Epist.*, IV, 13, 6 ; cf. H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 405.

[5] La Milet, Eudemos lasă bani : εἰς παιδείαν τῶν ἐλευθέρων παίδων (Syll.[3], 577).

[6] V. mai sus, nota 2 de pe această pagină.

[7] V. nota 3 de pe această pagină.

cînd ele existau, şi cînd nu, se făcea apel la binefăcători, printre care se numără şi Aba.

Despre drepturile profesorilor şi despre numărul lor nu avem amănunte în cetatea dobrogeană. Se ştie numai că, în vremea de cînd datează inscripţia noastră, potrivit unor legi date de Vespasian, Hadrian, Antoninus Pius şi Commodus [1], profesorii erau scutiţi de anumite sarcini municipale, *munera*, bucurîndu-se de imunitate fiscală. Dar ajungîndu-se la situaţia că mulţi căutau prin asumarea titlului de profesor să se sustragă de la obligaţiile municipale, Antoninus Pius [2] s-a văzut nevoit (printr-o dispoziţie adresată oraşelor din Asia Mică, extinsă apoi asupra întregului imperiu) să limiteze numărul profesorilor şi al medicilor care se bucurau de aceste drepturi, şi anume după importanţa oraşelor. El a fixat un număr necesar pentru fiecare, potrivit cu mărimea sa, număr care putea fi micşorat de organizaţia municipală proprie, după voie. Aşa, de exemplu, el a împărţit oraşele în trei categorii : 1) oraşe capitale de provincii, 2) oraşe mai mari, în care funcţionau curţi de judecată (*conventus*) şi 3) cetăţi obişnuite. Pentru fiecare a fixat respectiv cîte zece, şapte sau cinci medici şi cinci, patru sau trei retori şi tot atîţia gramatici. Nu ştim însă care din aceste cazuri se aplica şi Histriei.

Trecînd la medicii pomeniţi alături de profesori şi despre ale căror drepturi şi număr am arătat că erau asemănătoare cu ale profesorilor, putem spune că şi ei erau organizaţi după aceleaşi criterii ca şi profesorii. Unii erau medici publici, δημόσιοι ἰατροί, care în jurul unui ἰατρεῖον îngrijeau de sănătatea publică [3], iar alţii îşi exercitau meseria în mod privat. În studiul de faţă ne interesează activitatea lor educativă şi anume legătura lor cu gimnaziul. Se ştie că din corpul didactic pe care îl angaja gymnasiarchul, nu lipsea niciodată un medic. Gimnastica igienică pe care o practicau tinerii, cît şi accidentele care se puteau întîmpla la exerciţiile fizice, reclamau totdeauna prezenţa unui medic [4]. De aceea credem că printre medicii care ne sînt pomeniţi în bloc în decretul Abei, unii aveau o legătură directă şi cu gimnaziul. Cea mai mare parte însă o formau medicii publici.

Problema ar mai putea fi privită şi din alt punct de vedere. Se ştie că din toate ocupaţiile tehnice, în antichitate medicina avea un sistem didactic mai bine dezvoltat şi organizat. Cu o literatură de specialitate bazată în primul rînd pe scrierile atribuite lui Hippocrates, iar în epoca romană pe opera lui Galenus şi a lui Soranus, ea permitea o formare sistematică a tinerilor care voiau să se dedice acestei discipline. Cum nu existau nici pentru ea aşezăminte speciale de învăţămînt, în sensul modern al cuvîntului (universităţi cu predare publică), instruirea tinerelor generaţii se făcea printr-un contact strîns între medici şi elevi, pe cont propriu. Elevii însoţeau pe aceşti medici-profesori în toate împrejurările în care puteau

---

[1] *Digeste*, L, 4, 18, 30 şi XXVII, 1, 6, 8—10.

[2] *Ibidem*, XXVII, 1, 6, 2 ; cf. şi A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 189, 197, 225 ; şi H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 401.

[3] Asupra medicilor publici, v. S. Reinach, în Daremberg-Saglio, III, s. v. Medicus, p. 1671, 1685, 1693 ; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 219 şi M. Rostovtzeff, *op. cit.*, II, p. 1088, care dau o bibliografie bogată. În Pontul Stîng un colegiu de medici şi profesori publici apare atestat la Dionysopolis în epoca romană, sec. III e.n. ; cf. M. Mircev, „Bull. Soc. Arch. de Varna", t. VIII (1951), p. 36, nr. 79.

[4] S. Reinach, *op. cit.*, p. 1678 ; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 221, cu bibliografia respectivă

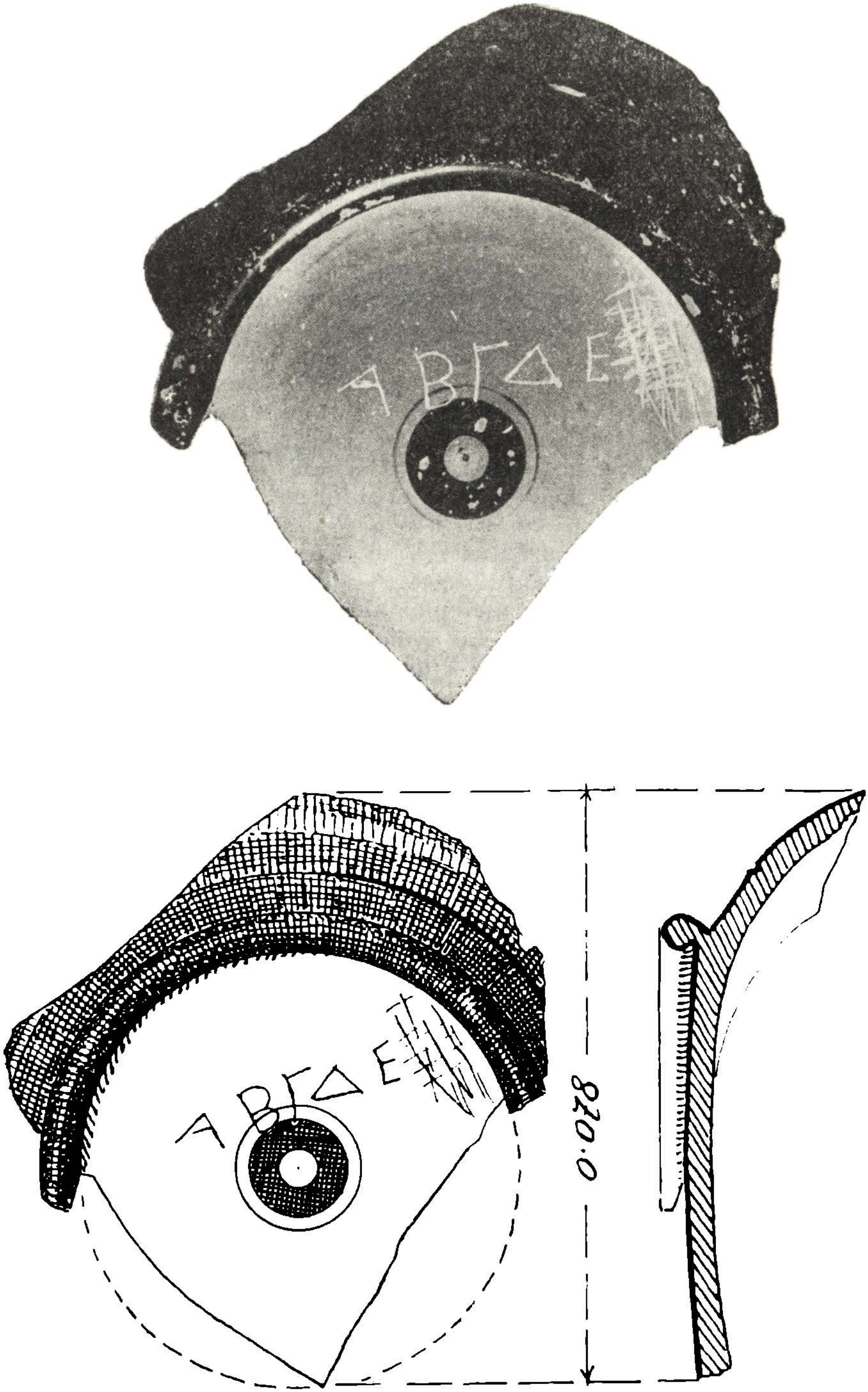

Fig. 3. — Inscripţie de caracter şcolar pe fundul unui vas din sec. V î.e.n.
(Literele au fost umplute cu gips pentru a fi mai evidente în fotografie).

învăţa, adică în vizite la bolnavi etc. Dacă şi la Histria vor fi fost astfel de profesori-medici, apoi unii dintre ei s-ar putea ascunde în menţiunea care se face în decretul Abei. În oraşele mari, cu tradiţie înaintată medicală, asemenea educatori existau, de exemplu la Alexandria, Cos, Pergam etc. În epoca imperială ne este cunoscută situaţia de la Efes[1], unde medicii, ca profesori şi membri ai Muzeului (Μουσεῖον), formau o asociaţie συνέδριον, şi organizau anual, sub conducerea gymnasiarchului lor, concursuri de specialitate (probe chirurgicale etc.).

Şi fără indicaţii mai precise, însă, care nu reies din documentul nostru, ne dăm totuşi seama, din cele spuse, că ştirile despre educaţia în cetatea Histria s-au înmulţit simţitor. Ele privesc mai ales pe aceea a efebilor şi a neoi-lor, fiindcă chiar simpla indicaţie a gimnaziului ne duce cu gîndul în primul rînd tot la ei. Datorită originii ei de instituţie civică, efebia avea la dispoziţie un local public, gimnaziul[2]. Aceasta nu exclude însă şi existenţa în acelaşi loc a celorlalte categorii de învăţămînt: secundar şi primar, căci adeseori gimnaziul era folosit de toate colegiile, după vîrstă. La Callatis, cum presupune V. Pârvan[3], gimnaziul ar fi aparţinut deopotrivă copiilor, efebilor şi neoi-lor ca şi gerusiaştilor, iar în alte părţi fiecare din aceste categorii aveau gimnazii proprii[4]. În general, însă, copiii de şcoală primară, παῖδες, se exercitau în palestre şi şcoli particulare şi rareori învăţămîntul de stat i-a cuprins şi pe ei (spre exemplu, Milet, Teos)[5]. Statul se ocupă mai ales de învăţămîntul secundar şi de efebi. O indicaţie în acest sens o avem în epoca romană şi în decretele împăraţilor Hadrian şi Antoninus Pius, care în rîndul profesorilor publici scutiţi de *munera* nu includ pe educatorii copiilor, ci numai pe cei pentru cursul secundar şi pentru cursul superior. Pe profesorii din decretul Abei îi considerăm deci pentru ambele categorii.

Date despre educaţia copiilor la Histria nu avem decît foarte puţine. Afară de cele cîteva tocuri de os (*stili*), aflate în Muzeul Cetăţii Histria şi care trebuie să fi aparţinut mai mult lor decît oamenilor maturi, pentru a scrie cu ele pe tăbliţe de ceară, nu mai putem menţiona decît un fragment de vas (cu firnis negru, probabil din sec. V î.e.n.) pe care se găseşte o inscripţie ce reprezintă de fapt un exerciţiu şcolar (fig. 3). Inscripţia constă din înşiruirea primelor cinci litere ale alfabetului, pe care un elev, în zelul său de a învăţa să scrie, le-a zgîriat pe fundul acelui vas. După scrierea celei de-a cincea litere, E, el s-a încurcat şi a şters. S-ar părea că a vrut să facă pe H sau Z, dar n-a mai reuşit[6].

---

[1] J. Keil, în „Jahreshefte d. österr. arch. Inst.", 1905, p. 128 şi urm.; cf. şi H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 226; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 219, unde spune că la Perge unul dintre medicii publici ţine conferinţe în gimnaziu, şi trimite apoi pentru aceasta la *Monumenti antichi pubblicati per cura della Reale Accad. dei Lincei*, XXIII, p. 60, nr. 48.

[2] H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 151–152.

[3] V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, p. 17.

[4] La Pergam, *I.G.R.*, IV, 446, 454 (se pomenesc 5 gimnazii) şi Thyateira, *I.G.R.*, IV, 1217, 1246, 1264, 1266–9.

[5] Cu toate că în epoca elenistică învăţămîntul de stat a luat o mai mare amploare, acesta nu a cuprins şi pe copiii de şcoală primară, de 7–14 ani, decît rareori (v. Milet, Teos). Ei se exercitau în palestre şi şcoli particulare, a căror prezenţă ne este indicată prin denumirea proprietarului lor: de exemplu, a lui Herondas, Timeas, Staseas etc.; cf. H. I. Marrou, *op. cit.*, p. 160, 162.

[6] Fragmentul a fost publicat de V. Pârvan în *Histria*, VII, p. 30, fig. A, b, într-un desen incomplet, fiindcă acesta nu redă şi ştersătura ultimei litere de care am vorbit şi care constituie o probă evidentă că acest ciob nu a fost decît în mîinile unui elev. O datare a inscripţiei

Cu aceste puține indicații despre educația copiilor ajungem la capătul considerațiilor noastre, sperînd ca săpăturile viitoare să aducă mai multă lumină și asupra acestei probleme. De asemenea nădăjduim ca ele să scoată la iveală și gimnaziul histrian despre care avem indicații că era destul de monumental, împodobit cu statui de bronz (avem două inscripții în acest sens), cu sală de conferințe, auditorium, sau poate chiar cu picturi, ca la Callatis [1]. Histria, așa dar, prin datele pe care le avem, stă alături de celelalte cetăți de pe țărmul de vest al Mării Negre, unde știrile despre educație și efebie sînt destul de numeroase [2], și ea s-a integrat în acea unitate culturală greacă de care am vorbit la început.

О ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В ИСТРИИ В СВЯЗИ С ТРЕМЯ НЕИЗДАННЫМИ НАДПИСЯМИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Недавние раскопки в Истрии обнаружили еще три надписи, касающиеся вопроса воспитания. В связи с изданием этих документов, автор занимается собиранием относящихся к этому вопросу надписей, опубликованных В. Пырваном (Дакия II, 1925, 208, Истрия IV, 688, № 55 и Истрия VII, 26, № 17), и пробуя их толковать, указывает, что данные уже опубликованных документов, сведенные, главным образом, к простому упоминанию о гимназии, значительно пополнены данными неопубликованных надписей — почетным декретом первой половины II в. до н. э., данным в честь врача из Чизика, упоминающим о лекции, ἀκροάσεις, прочитанной им, весьма возможно, в истрийской гимназии, а также документом второй половины того же века, относящимся к некоему гимназиарху, сыну Феогнетоса, упоминающим об эфебии и коллегии νέοι. При изучении этого документа выясняются некоторые подробности организации института эфебии в Истрии, как относящиеся к празднествам в честь Гермеса, так и другие и способы воспитания. Воспитание эфебов, согласно общим правилам греческого воспитания того времени, не ограничивалось только физической подготовкой, но включало и интеллектуальную подготовку. Доказательства этому можно найти в Истрии, именно в вышеуказанном декрете, данном в честь врача

de pe vas după forma literelor nu se poate face decît cu aproximație, fiindcă nu trebuie să pretindem că un copil ar reda fidel caracterele literelor dintr-o anumită perioadă. Totuși ea pare a fi de la sfîrșitul sec. III sau începutul sec. II î.e.n. Ca bibliografie pentru astfel de cazuri, putem trimite la E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 361.

[1] εἰκόνων γραπτῶν, cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12—13.

[2] Dăm aici o listă a documentelor care menționează acest lucru, fără a pretinde că e completă : *Tomis și împrejurări* : „AEM", VI (1882), p. 24, nr. 47, 48 ; VIII (1884), p. 12, nr. 26 ; XV (1892), p. 95, nr. 14 ; XIX (1896), p. 222, nr. 89, p. 90 ; *Callatis* : „AEM", XIX (1896), p. 106, nr. 60 ; E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 94 : πόβουλοι, funcționari din administrația gimnaziului care aveau în grijă rînduirea unui decret al poporului în gimnaziu (cf. J. Oehler, *op. cit.*, VII, col. 2025) ; V. Pârvan, *op. cit.*, passim ; *Dionysopolis* : „AEM", XVII (1894), p. 210, nr. 102 = *I.G.R.*, I, 664 ; M. Mircev în Сборник Гавриил Кацаров, partea II-a („ „Известия на археологически Институт ", XIX), 1955, p. 225—232 ; *Odessos*: E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 92, 114 = *I.G.R.* I, 1439, addenda 115 ; *I.G.*, vol II și III, ed. minor,, pars prima, 1031 (II, 483) 217 ; „Bull. arch. de Varna", t. VIII (1951), p. 6, nr. 13 ; p. 11, nr. 23 ; p. 32, nr. 70 ; p. 37, nr. 81.

из Чизика, который, упоминая о ἀκροάσεις медицинского характера, указывает, что существовали и другие риторического, поэтического и философского характера, представляющие основу обучения эллинистической эпохи.

Кроме того, эпитафия молодому Мейдиасу, скончавшемуся в Чизике (Истрия, VII; 26, № 77), указывает на точто он прибыл туда для усвоения „основательных знаний" — εὐξυνέτους δαημοσύνας, что означает то же самое.

Данные о существовании в римскую эпоху в III в. гимназии в Истрии (Истрия, IV, 688, № 55) пополняются и декретом II в. относительно воспитания, в котором говорится о коллегии преподавателей и врачей, находившихся, повидимому, на службе народного образования.

Автор добавляет, что материала в связи с воспитанием детей—παῖδες—очень мало и что в Музее Истрийской крепости существует лишь несколько костяных ручек (stili) и один фрагмент сосуда с начертанием алфавитных букв (рис. 3).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Истрийский декрет в честь врача из Чизика (II в. до н. э.).
Рис. 2. — Декрет в честь сына Феогнетоса (II в. до н. э.).
Рис. 3. — Надпись школьного характера на дне сосуда, V в. до н. э. (для отчетливости снимка буквы были заполнены гипсом).

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉDUCATION DE LA JEUNESSE À HISTRIA, À L'OCCASION DE LA DÉCOUVERTE DE TROIS INSCRIPTIONS

(RÉSUMÉ)

Les récentes fouilles d'Histria ont amené au jour trois nouvelles inscriptions touchant à la question de l'éducation de la jeunesse. A l'occasion de la publication des textes en question, l'auteur y joint également les inscriptions publiées naguère par V. Pârvan sur le même sujet („Dacia" II, 1925, p. 208 ; *Histria*, IV, n° 55, p. 688 et *Histria*, VII, n° 17, p. 26) et tente d'en donner une interprétation. Il montre que les informations fournies par les inscriptions déjà publiées, qui se réduisent surtout à la simple mention du gymnase, sont sensiblement enrichies par celles que renferment les dits textes inédits : un décret, de la première moitié du IIe siècle avant notre ère, en l'honneur d'un médecin de Cyzique, mentionne des conférences (ἀκροάσεις) tenues par ce dernier, très probablement au gymnase d'Histria ; un autre document de la seconde moitié du même siècle concernant un gymnasiarque, fils de Théognète, mentionne l'éphébie et le collège des νέοι. L'étude de ce dernier document fait ressortir quelques détails de l'organisation de l'institution des éphèbes (les fêtes d'Hermaia, etc.) et des méthodes d'éducation. Conformément à l'habitude courante de l'éducation dans le monde grec, l'instruction que recevaient les éphèbes ne portait pas seulement sur la préparation physique, mais encore sur celle de l'esprit. Des preuves en sont fournies, à Histria, par

le décret susmentionné, en l'honneur du médecin de Cyzique, qui parle de ἀκροάσεις d'un caractère médical, laissant entrevoir par là qu'il en existait d'autres, ressortissant de la rhétorique, de la poétique, de la philosophie, fondement de l'enseignement à l'époque hellénistique.

Par ailleurs, l'épitaphe du jeune Meidias, décédé à Cyzique (cf. *Histria*, VII, n° 77, p. 26) atteste qu'il s'y était rendu pour acquérir „des connaissances solides'' — εὐξυνέτους δαημοσύνας — ce qu'il faut entendre dans le même sens.

Quant à l'époque romaine, outre l'information relative au gymnase d'Histria au IIIe siècle (*Histria*, IV, n° 55, p. 688), un décret du IIe siècle vient compléter les données relatives à l'éducation, par la mention qui y est faite du collège de professeurs et de médecins qui, selon toute probabilité, était au service de l'enseignement public.

L'auteur souligne le fait que les témoignages sur l'éducation des enfants — παῖδες — sont peu nombreux et ne sont représentés que par quelques styles en os (*stili*), conservés au Musée d'Histria, et par un tesson de vase portant un exercice d'écriture de l'alphabet (fig. 3).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le décret d'Histria en l'honneur du médecin de Cyzique (IIe siècle avant notre ère).

Fig. 2. — Le décret en l'honneur du fils de Théognète (IIe siècle avant notre ère).

Fig. 3. — Inscription de caractère scolaire, sur le fond d'un vase du Ve siècle avant notre ère (le tracé des lettres a été bourré de gypse afin de les faire ressortir avec plus de netteté sur la photographie).

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

AGRICULTURA ÎN DOBROGEA LA ÎNCEPUTUL STĂPÎNIRII ROMANE

PARTEA I

DE

RADU FLORESCU

I. INTRODUCERE

Lucrarea de faţă e numai un fragment dintr-alta mai întinsă, în lucru încă, încercînd să schiţeze cadrul în care s-a desfăşurat viaţa agricolă în Dobrogea, de la începutul stăpînirii romane pînă în cel de-al VII-lea secol al erei noastre.

Acum încercăm să prezentăm numai realităţile găsite de romani aici, şi felul în care ei au înţeles să le încadreze în sistemul lor juridic şi economic. Vom căuta de asemenea să desprindem ce anume din această organizare se datoreşte realităţilor anterioare sus-amintite şi ce e propriu romanilor, şi să explicăm, în sfîrşit, acţiunea acestora în specificul ei.

Aşadar cercetarea va fi circumscrisă în cadrul celor două veacuri care încadrează limita dintre ere, avînd drept limită inferioară anul 72 — înfrîngerea lui Mithridat şi apariţia romanilor în Pontul stîng — şi drept limită superioară anul 100 — hotărnicia histrienilor şi, credem, organizarea administrativă a Sciţiei mici în cadrul provinciei. De bună seamă, cînd nevoile cercetării o vor cere, ne vom permite şi incursiuni peste aceste limite, fără însă a face din aceasta o regulă.

Greutăţile ce se ridică în calea cercetătorului care se ocupă de problema ce studiem nu sînt nici mici, nici uşor de învins. Aşa că adesea rezultatele sînt ipotetice, şi abia ne pot înfăţişa o schiţă a cadrului în care evenimentele s-au desfăşurat, necum să ne dea imaginea plastică a vieţii complexe şi pline a satelor şi ţăranilor acelor vremuri. Aceste greutăţi sînt de mai multe feluri.

Întîi, tema nu a mai format obiectul nici unei alte cercetări, aşa că drumul încă nu e deschis. Ce-i drept, asupra vieţii satelor romane din Dobrogea ne-a lăsat lucruri interesante V. Pârvan, deschizător de drumuri în istoriografia epocii vechi şi în arheologie. Dar el a privit mai mult aspec-

tele politice, juridice şi etnice şi mai puţin pe cele economice şi sociale [1]. După el, cercetătorii mai noi, fie că i-au călcat pe urme în lucrările de ordin mai general [2], fie că, în cercetări mai speciale, s-au ocupat de aspecte legate de problema ce ne interesează, dar numai indirect [3]. Puncte noi de vedere în felul de a pune problemele, deşi nu întotdeauna suficient întemeiate, a adus T. D. Zlatkovskaia, dar nici ea nu a fost preocupată de problema pe care încercăm să o ridicăm aici [4]. Vom fi deci nevoiţi în cele de mai jos să luăm, adesea, lucrurile de la început, fără a avea sprijinul unor predecesori, deşi pentru multe probleme legate de a noastră vom putea face apel la ei.

A doua greutate stă în natura izvoarelor de care dispunem. Dintre cele literare, nici unul nu vorbeşte direct de realităţile care ne interesează, aluziile sînt foarte rare, şi pe baza lor putem spune despre agricultură numai atît cît putem deduce, judecînd după relaţiile existente între aceasta şi realităţi de altă natură, asupra cărora izvoarele sînt mai puţin laconice. Izvoarele epigrafice sînt cele mai bogate, dar şi aici, cu excepţia pietrelor de hotar, majoritatea ne dau ştiri indirecte, deşi destul de abundente, asupra vieţii agricole.

Mai grea este situaţia izvoarelor arheologice. Cu o singură excepţie — Tariverde — săpăturile au avut loc în castre şi oraşe, iar nu în aşezări rurale. Chiar şi cele de la Tariverde au urmărit — în principal — problema relaţiilor dintre Histria şi aşezarea de acolo, iar nu cea a vieţii agricole. În sfîrşit, în ciuda aparenţei, cercetările în Dobrogea sînt cu totul insuficiente, nu avem nici măcar o cercetare de suprafaţă de mai mare amploare — cercetare care ar lămuri multe probleme — şi majoritatea obiectelor

---

[1] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la Gurile Dunării*; apoi *Histria*, IV şi *Histria*, VII; *Fouilles d'Histria*, în „Dacia", II, 1925, p. 198—248.

[2] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.

[3] Em. Condurachi, *Din istoria cotropirii romane : deportarea triburilor bessilor în Dobrogea*. Extras din „Buletinul ştiinţific al Acad. R.P.R.", Secţ. de ştiinţe istorice, filozofice, economico-juridice, t. III, 1951. Idem, *Vechi monede pontice şi importanţa lor*, *ibidem*, t. II, nr. 1, ianuarie—martie 1950, p. 15—29. Idem, *Problema teritoriului histrian*, *ibidem*, t. IV, 1952, p. 59 şi urm. *Histria*, Monografie Arheologică, I, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954. D. M. Pippidi, *Histria şi Callatis în sec. III—IV î.e.n. cu prilejul unei inscripţii inedite*, în „S.C.I.V.", IV, nr. 3—4, 1953, p. 487—514. Toate se ocupă de chestiuni privind istoria oraşelor greceşti — mai ales Histria — din Pontul stîng şi al populaţiilor locale din Dobrogea. Un loc deosebit îl ocupă problema teritoriului Histriei în epoca grecească. Închinat în mod special problemelor agricole este articolul lui V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în „S.C.I.V.", I, nr. 2, 1950, p. 83—110, inutilizabil însă, fiind lipsit de problematică şi concluzii serioase, de aparat critic şi de rigurozitate ştiinţifică.

[4] T. D. Zlatkovskaia, *Мизия в I—II веках нашей эры*, Moscova, Ed. Acad. de Ştiinţe U.R.S.S., 1953. Cartea are meritul de a pune multe probleme, de pe poziţii noi, şi de a acorda importanţa cuvenită elementului local în vremea stăpînirii romane. Se resimte, însă, oarecare îngustime a informaţiei, precum şi cunoaşterea insuficientă a bibliografiei romîneşti, redusă în principal la *Histoire ancienne de la Dobroudja* şi la *Dacia, An outline*... Pe aceiaşi linie se înscrie şi T. V. Blavatskaia cu cartea *Западнопонтийские города в VII—I веках до н. э.* Ed. Acad. Ştiinţe, U.R.S.S., Moscova, 1952, mai închegată, mai bine informată şi mai amplă, dar şi aceasta necunoscînd parte din publicaţiile romîneşti. Referinţe indirecte despre situaţia cerealelor în economia cetăţilor din Pontul de vest se găsesc şi la Th. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică şi politica cerealistă a atenienilor*, Buc., 1925, Acad. Rom., Studii şi Cercetări (cf. V. D. Blavatski, *Земледелие в античных государствах северного Причерноморья*, Moscova, Ed. Acad. Ştiinţe U.R.S.S., 1953, care — bazată mai ales pe material arheologic — aduce date bogate şi noi, punînd problemele deosebit de interesant şi permiţînd noi puncte de vedere).

legate de problema noastră se datoresc unor descoperiri fie întîmplătoare, fie lipsite de precizïuni stratigrafice.

Așa stînd lucrurile și cercetarea noastră se va resimți, în primul rînd ca metodă. Va trebui, adesea, să facem apel la procedeul analogiei și comparației, la statistici și la reconstituiri pe baza unor rea ități mai tîrzii, în sfîrșit la argumente *e silentio*. Mai mult, adesea nu vom putea aduce pentru afirmațiile noastre documente explicite — deci argumente peremptorii — ci vom încerca să le construim pe baza mai multor știri indirecte care să se coroboreze.

Din toate aceste motive, cercetarea noastră nu caută să dea o imagine completă și precisă a vieții agrare în Dobrogea la începutul epocii romane, ci doar să schițeze cadrul ei.

Ținem să precizăm că rezultatele noastre trebuie să fie primite *cum grano salis*, fiind convinși că orice document cuprinzînd știri de altă natură decît cele cunoscute pînă acum poate să modifice, într-o măsură proporțională cu noutatea și importanța lui, concluziile noastre, pînă la înlăturarea lor.

Cu aceste precizări preliminare, să ne fie permis să procedăm, în continuare, la cercetarea propriu-zisă.

II. CADRUL GENERAL ISTORIC

Niciodată Dobrogea nu a fost ferită de zbuciumări și transformări adînci istorice, dată fiind poziția ei de poartă de trecere între stepele Europei de nord-est și lumea mediteraneană. Dar epoca de care ne vom ocupa își află loc printre cele mai zbuciumate și mai pline de consecințe istorice. Acum conflictul, încă mai de demult manifestat, între stăpînii lumii mediteraneene și popoarele de peste Dunăre își va găsi una din cele mai puternice și mai violente expresii în lungul șir de lupte între daci, bastarni și sarmați de o parte și romani de alta. Popoarele Moesiei și Traciei, ca și grecii de pe țărmul pontic, vor ocupa o poziție variată determinată complex de interese economice și strategice, de situațiile de fapt existente și, în mare măsură, de aspirațiile popoarelor locuitoare ale acestor meleaguri. Să încercăm o trecere în revistă a principalelor evenimente din cele două secole de la granița dintre ere [1].

Pentru prima dată romanii își afirmă prezența în Dobrogea în cadrul acțiunii lor militare și politice împotriva lui Mithridate al VI-lea, cînd trupele lor comandate de M. Lucullus Varo, ajutat de regatul odrys, cuceresc orașele din Pontul stîng care intră, în calitate de foederate, sub ascultarea guvernatorului Macedoniei. Nu știm care va fi fost situația populațiilor din interior. În orice caz, chiar dacă ele s-au supus romanilor, lipsa de legături economice și distanța de forțele romane au dat, credem, acestei supuneri un caracter precar.

---

[1] Evenimentele au fost discutate, mai întîi, de A. v. Premerstein, în *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în „Jahreshefte", 1898, Beiblatt, col. 146—195. Apoi de Pârvan, în *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, Buc., Cultura națională, 1923 și *Getica*, Buc., 1926 *pass.* În sfîrșit, datele lui Pârvan au fost admise și reluate în R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 95—125. Puncte noi de vedere aduc Zlatkovskaia, *op. cit.*, și T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, cap. Борьба с римской экспансией. În general, în expunerea rezumativă de mai jos, ne-am condus după R. Vulpe, apelînd la alți autori cînd am socotit că e cazul.

Zece ani mai tîrziu, acțiunea lipsită de sens politic a lui C. Antonius Hybrida va da naștere unei reacțiuni locale, care va scutura stăpînirea romană din întreg Pontul stîng. Ea va fi urmată de o puternică contraofensivă a transdanubienilor, care va constitui o amenințare puternică în coasta imperiului : acțiunea politică a lui Burebista. Vreme de peste treizeci de ani, romanii vor fi ținuți la o parte de viața țărilor de peste Balcani. Cînd, după moartea lui Burebista, efortul politic dac se va risipi, ei își vor face iar apariția pe calea intervenției în conflictele din cadrul lumii dunărene, abia după ce August va pune capăt crizei interne a imperiului.

Războaiele civile nu au rămas fără influență asupra conflictului dintre Mediterană și Pont, în nordul Balcanilor. Atît Dicomes — unul din moștenitorii lui Burebista — cît și bastarnii se vor amesteca în ele, întîlnind chiar printre popoarele Moesiei adversari — respectiv aliați — ai partidului advers celui pe care-l sprijineau Dicomes și bastarnii (Marc-Antoniu).

O dată ordinea restabilită la ei acasă, romanii își vor reafirma autoritatea în Dobrogea, profitînd tocmai de disensiunile dintre diferitele formații politice sau etnice de aici [1]. În anul 29 M. Crassus va dirija o expediție împotriva bastarnilor, avînd drept aliat pe regele din sudul Dobrogei — Rolles, devenit foederat al imperiului. Pe aceeași linie de acțiune el va interveni încă o dată în 28 în Dobrogea, sprijinind pe Rolles împotriva lui Dapyx, și cucerind și teritoriul mai de la nord al lui Zyraxes. E de crezut că această acțiune militară a fost dublată și de una administrativă, de împărțire a teritoriului Dobrogei între regatul clientelar al lui Rolles și cetățile grecești de pe coastă, care e probabil că acum au primit un nou statut[2]. Toate aceste formații politice depindeau de guvernatorul Macedoniei.

Dar la mijlocul secolului I s-a mai întîmplat un eveniment bogat în consecințe — au apărut sarmații la gurile Dunării. În legătură cu această apariție trebuie pus și exodul bastarnilor prin peninsula Balcanică în ajutorul lui Marc Antoniu. Sarmații vor interveni deseori în sudul Dunării și vor avea dese și înverșunate conflicte cu romanii.

Pe de altă parte, dacii vor continua să se afirme ca putere la gurile Dunării. De aici un șir de conflicte.

În anul 16 sarmații invadează sudul Dunării și sînt respinși. În anul 4 sarmații și geții trec Dunărea și cu greu îi respinge Lentulus, care conduce și o expediție de represiune. La începutul erei noastre S. Aelius Catus va duce război în Dacia, transplantînd și 50 000 de geți în Moesia. Iar în anul 12, dacii vor ataca vechea fortăreață de la Aegyssus, pentru ca în anul 15 să atace Troesmis. Represiunea din același an, condusă de Pomponius Flaccus, va fi urmată de o perioadă de acalmie, întreruptă doar de expediția lui Plautius Silvanus Aelianus, pînă ce între 67—70 vor trece Dunărea mai întîi roxolanii, apoi dacii care, profitînd de războiul civil, vor ataca castrele cu garnizoanele diminuate.

---

[1] Este ilustrativ un pasaj din Strabo, VII, V, 6, pentru maniera romanilor de a proceda cu populațiile locale, care sună : «ὑπ' ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕστερον δ' ὑπὸ Μακεδόνων καὶ 'Ρωμαίων ἐκπολεμούμενοι».

[2] Premerstein, *op, cit.*, col. 191—196, și Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 53. Asupra datei nu există indicații mai precise, dar e probabil să se fi întîmplat acum, pentru că e prima încercare de reorganizare a provinciei, după incidentul lui Antonius Hybrida, în urma căreia cetățile din Pontul stîng și-au pierdut probabil calitatea de foederate.

În sfîrşit, tot acest şir de evenimente sîngeroase îşi vor găsi încoronarea în conflictele lui Decebal cu Domiţian şi în războaiele dacice duse de Traian. Supunerea Daciei va avea drept condiţie organizarea militară şi administrativă a Dobrogei şi drept consecinţă întărirea stăpînirii romane aici.

O altă faţă a lucrurilor, caracteristică pentru epoca în discuţie, o reprezintă mişcările de rezistenţă ale populaţiei locale, care, mai mari sau mai mici, e posibil să fi însoţit multe din evenimentele războinice amintite mai sus, şi care au căpătat în două rînduri o amploare şi o violenţă deosebită — în jurul anului 11, cînd bessii s-au revoltat şi au fost deportaţi, şi în anii 21—25 cînd, în urma îndepărtării lui Rhascuporis, s-au revoltat tracii din Balcani. Ambele revolte au fost urmate de represiuni şi au avut însemnătatea unor războaie civile. Pe lîngă aceste evenimente de o amploare şi de o importanţă deosebită, în viaţa Dobrogei au avut loc o sumă de tulburări mai mici. Sarmaţii şi bastarnii de la gurile Dunării, dar şi geţii din cîmpia munteană, întreprindeau peste Dunărea îngheţată dese incursiuni de pradă. De asemenea, adeseori grupuri de geţi treceau Dunărea sub presiunea sarmaţilor, căutînd în Dobrogea adăpost şi loc de aşezare [1]. Toate aceste evenimente nu se petreceau prin bună înţelegere, şi neliniştea şi pagubele pricinuite localnicilor au lăsat ecou în opera lui Ovidiu [2].

În sfîrşit, paralel cu această treptată cucerire a ţării, romanii au întreprins şi o operă de organizare administrativă. Astfel, în anul 6 e.n. fu creată provincia Moesia, iar stăpînirea lui Rolles înlocuită cu cea a regelui odrys. În anul 12, regatul odrys se va împărţi între moştenitorii lui Rhoemetalces, Cotys şi Rhascuporis, dintre care ultimul se pare că a luat ţărmul Dunării, implicit partea de nord şi vest a Dobrogei [3]. În anul 15 provincia Moesia va căpăta o organizare administrativă şi militară mai puternică. Acum se pare că vor fi aduse legiunile la Dunăre, flota moesică va fi sporită, în sfîrşit cetăţile greceşti de pe ţărm vor trece de la Macedonia la Moesia şi tot ţărmul va trece sub autoritatea unui *Praefectus orae maritimae*, ale cărui atribuţii militare, judecătoreşti şi administrative le vom discuta în altă parte.

---

[1] Lucrul ne e atestat de Strabo, VII, III, 13 : „παρὰ μὲν οὖν τοῖς Ἕλλησιν οἱ Γέται γνωρίζονται μᾶλλον διὰ τὸ συνεχεῖς τὰς μεταναστάσεις ἐφ' ἑκάτερα τοῦ Ἴστρου ποιεῖσθα, καὶ τοῖς Θραξὶ καὶ τοῖς Μυσοῖς ἀναμεμῖχθαι καὶ τὸ τῶν Τριβαλλῶν δ'ἔθνος, Θρακικὸν ὂν τὸ αὐτὸ πέπονθε τοῦτο. μεταναστάσεις γὰρ δέδεκται, τῶν πλησιοχώρων ἐς τοὺς ἀσθενεστέρους ἐξανασάντων, τῶν μὲν ἐκ τῆς περαίας Σκυθῶν καὶ Βασταρνῶν καὶ Σαυροματῶν ἐπικρατούντων πολλάκις, ὥστε καὶ ἐπιδιαβαίνειν τοὶς ἐξελαθεῖσι καὶ καταμένειν τινὰς αὐτῶν ἢ ἐν ταῖς νήσοις ἢ ἐν τῇ Θρᾴκῃ".

[2] Ovidiu cunoaşte şi el pe geţii ce năvălesc de peste Dunăre : *Ex Ponto* : I, II, 107—108 ; I, VIII, 5—6 ; IV, XIV, 13—14 ; II, V, 3—4 ; II, VII, 1—2 ; III, IV, 92 ; II, I, 66 ; IV, VIII, 83—84 ; I, VII, 12. *Tristia* : V, III, 21—22 ; III, XIV, 41—42. În legătură cu aceste mişcări de populaţie trebuie puse şi transplantările efectuate de Aelius Catus şi de Plautius Silvanus Aelianus.

[3] Premerstein, *op. cit.*, col. 181—182 ; Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 49 ; Pârvan, *Începuturile...*, p. 69—70 şi *Histria*, IV, p. 556. Părerea contrarie exprimată de R. Vulpe, *Dobroudja*, p. 113, nu se susţine, întrucît în pasajul din Tacit (*Ann.*, II, 64) prin „*vicina Graecis*" se înţelege mai ales partea de sud a Traciei vecină cu Kersonesul, cu Macedonia şi cu Chalcidica, iar prin „*adnexum hostibus*" tot nordul regatului, deci şi bună parte din Dobrogea — probabil toată partea în stăpînirea odrysilor — întrucît era cea mai expusă şi, în adevăr, cea mai apropiată de duşmani — bastarni, sarmaţi şi daci. E de remarcat că în ciuda laconismului său obişnuit, Tacit e foarte precis şi că delimitările sale, deşi generice, sînt clare (de pildă „*adnexum hostibus*" nu „*adnexum Dacis*" sau „*Getis*")

În sfîrşit, după ce Rhascuporis va fi detronat în urma asasinării lui Cotys, ţara va fi reîmpărţită şi amestecul roman va deveni şi mai puternic prin tutela lui Trebellienus Rufus asupra fiilor lui Cotys, încheindu-se cu desfiinţarea regatului trac, alipirea părţii lui de nord la provincia Moesia sub numele de Moesia Inferior şi crearea în sud a provinciei Tracia (anul 46). Va urma treptata organizare — în primul rînd militară — a provinciei nou constituite, culminînd cu fortificaţiile din valea Carasu în vremea lui Domiţian [1].

Încercînd acum să precizăm caracterele acestei vremi în Dobrogea, putem desprinde următoarele trăsături.

În sec. I î.e.n. — I e.n. viaţa Dobrogei a fost periodic tulburată de războaie, dintre care unele deosebit de grele şi de sîngeroase, şi uneori de violente revolte ale populaţiilor locale, egalînd ca importanţă şi consecinţe dezastruoase războaiele.

Un fenomen constant l-au constituit, în această vreme, incursiunile de pradă ale popoarelor de peste Dunăre. Împreună, aceste două şiruri de evenimente stînjeneau viaţa şi îndeletnicirile locuitorilor Moesiei, împiedicînd dezvoltarea lor economică şi depopulînd ţara [2].

Pe de altă parte, din regiunile relativ suprapopulate de la gurile Dunării, a existat un continuu curent de migraţie în Dobrogea, dînd naştere aici unui puternic proces de amestec etnic. Astfel, au trecut şi s-au aşezat aici, peste stratul mai vechi traco-scit, bastarnii împinşi de sarmaţi, traci şi geţi din Moldova de sud împinşi de sarmaţi sau transplantaţi de romani, sarmaţi chiar, în sfîrşit, bessi şi alte populaţii trace din sud deportate de romani în urma revoltelor[3]. Peste aceştia şi la un loc cu ei se vor aşeza coloniştii romani civili veniţi din diferite părţi ale imperiului, sau veterani, mai cu seamă asianici [4].

În sfîrşit, stăpînirea romană a procedat la ocuparea şi organizarea provinciei treptat, pornind de la sud şi de la vest spre NE şi procedînd în strînsă legătură cu necesităţile militare dar, cum sperăm să dovedim, şi cu posibilităţile şi condiţiile locurilor.

III. CE AU GĂSIT ROMANII AICI

A determina aspectul primitiv, anterior venirii romanilor, al vieţii agricole din Dobrogea, este cea mai grea parte a cercetării de faţă, dar, în acelaşi timp, una esenţială. Este grea întîi pentru că izvoarele sînt puţine şi sărace în ştiri, pentru această perioadă mai ales. Dar este grea şi pentru că sîntem siliţi să sfărîmăm unitatea istorică şi să căutăm să surprindem un aspect fix al lucrurilor acolo unde nu a existat decît continuă curgere şi

---

[1] Premerstein, *op. cit.*, col. 177.

[2] V. mai sus p. 264, notele 1 de asemenea, Ovidiu, *Tristia*: II, 197—198; III, X, 15; IV, X, 109—110; V, III, 7—8; III, XII, 29—30; III, III, 63—64 (pentru sarmaţi). *Ex Ponto*: I, II, 95—96; I, II, 47—48; I, III, 59—60; III, X, 34—35; I, II, 114 (pentru sarmaţi). *Ex Ponto*: IV, VII, 9—10; I, II, 79. *Tristia*: II, 191—192 (pentru iazygi). *Tristia*: II, 198 (pentru bastarni). *Tristia*: V, X, 17—18; V, X, 23—24; IV, I, 73—74; V, II, 71. *Ex Ponto*: I, VIII, 11 şi urm. (pentru consecinţe).

[3] În anul 11 e.n.; v. Condurachi, *Din istoria cotropirii romane*; Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 8—9 şi Blavatskaia, *op. cit.*, p. 181.

[4] Vezi mai jos, cap. IV.

continuă transformare. Într-adevăr, realitățile existente — *exempli gratia* — în anul 72 î.e.n. își trăgeau rădăcinile lor istorice încă mult înaintea acestui an și și-au continuat existența și dezvoltarea lor netulburată pînă ce au intervenit romanii și le-au abătut cursul, nu după voința lor arbitrară, ci după un alt nex cauzal, propriu lor. Iar această intervenție nu a fost aceeași nici în timp, adică nu s-a produs în toate domeniile o dată, nici ca intensitate. Mai mult, ea nu a fost o intervenție radicală și brutală, ci s-a modelat, cu elasticitate, după locuri și împrejurări și s-a împletit cu realitățile mai vechi, țesîndu-se între ele.

Așa stînd lucrurile, este clar că aspectul acesta, anterior intervenției romane, nu va reprezenta tabloul imuabil al vieții agricole dobrogene într-un moment dat, ci va căuta să desprindă trăsăturile principale ale existenței istorice a comunităților de țărani dobrogeni în antichitate,urmărite pe perioade mai lungi sau mai scurte, după cum ni se va părea necesar pentru mai deplina lor înțelegere.

a. *Locurile și oamenii*

Pentru ca acest cadru să fie cît mai cuprinzător, se cuvine să ne oprim o clipă asupra locurilor în care am circumscris studiul, ca de aici să stoarcem cît mai multe știri cu privire la viața și truda oamenilor în vremile de care ne ocupăm. Aceasta o putem face cunoscînd că tehnica rudimentară a acelor vremi lega mult mai mult decît azi pe om de locul unde trăia, că atît relieful cît și structura solurilor Dobrogei nu s-au schimbat sensibil în cursul celor două mii de ani — cu cîteva excepții pe care le vom discuta, întrucît ne interesează — și că vegetația, dacă a putut varia ca peisaj, nu a variat ca zone geografice și, în plus știri cu privire la acest capitol avem și din acele vremi cîteva, chiar dacă indirecte.

Dobrogea se deosebește net ca aspect și structură de malul stîng al Dunării [1], făcînd unitate cu platforma prebalcanică. La rîndul ei se împarte în cîteva regiuni geografice individualizate, avînd caractere proprii.

Astfel, regiunea de nord a Dobrogei, cu cele două zone ale ei : horstul dobrogean și zona șisturilor verzi, are un aspect mult mai frămîntat și mai cutat. Brăzdată de văi mai largi, etajată în platforme, semănată de corneturi, ea pare mult mai accidentată decît cea de sud formată din peneplene domoale, cu înclinări abia perceptibile și brăzdată de văi înguste și mici [2]. Linia de demarcație între aceste două mari regiuni ar uni aproximativ Hîrșova cu Mamaia [3].

Aceste variații de relief își găsesc o paralelă și în distribuția diferitelor soluri pe întinsul Dobrogei. Și în acest caz, regiunea de nord are o structură mai complexă și diferită de cea de sud. Centrul e ocupat de o zonă de soluri schelete, corespunzînd zonelor celor mai înalte ale horstului dobrogean. Restul horstului e acoperit cu sol brun-roșcat de pădure. În zona șisturilor

---

[1] Brătescu, *Pămîntul Dobrogei*, p. 7, 8, 9, în *Dobrogea, Cincizeci de ani de viață romînească*, Buc., Cult. naț., 1928, p. 3-66.

[2] *Ibidem*, p. 13, 14, 18, 50—61, 64, 65. „Dacă platformele din nord, privite de pe înălțimi, lasă impresia unor suprafețe tabulare dominate ici colo de corneturi, pe cînd, străbătîndu-le în lung și în larg printre compartimentele lor, ele par destul de accidentate, în schimb platforma prebalcanică levantină din centrul și sudul provinciei se arată ochilor netedă cît vezi cu ochii, pînă la orizont" (p. 64).

[3] *Ibidem*, p. 14.

verzi se întinde cernoziomul degradat. Pe litoral sînt sărături, iar pe malul Dunării, îngustîndu-se spre nord, o fîșie de sol de culoare deschisă. În general, deci, avem de-a face cu o zonă de soluri formate sub acțiunea intensă sau sporadică a pădurii.

Spre sud, și anume de la valea Casimcei în jos, se întinde solul de culoare deschisă, cu pete de cernoziom, chiar pe lîngă valea Casimcei și apoi cam de la Carasu în jos pe mediana țării.

În colțul de SV al Dobrogei apare iar o mică întindere de cernoziom degradat și apoi solul brun-roșcat, din Dunăre pînă în graniță.

Se poate deci spune că platforma prebalcanică levantină e acoperită mai ales cu soluri de stepă [1].

Învelișul vegetal corespunde — așa cum e și normal — acestor zone de distribuire ale solurilor, deși, datorită activității omului și variațiilor climatice, nu coincide perfect [2].

În mare, limitele pădurii corespund cu cele ale solului brun-roșcat, iar ale silvostepei cu cele ale cernoziomului degradat, urmînd chiar Valea Casimcei [3]. La sud de aceasta se întinde Dobrogea propriu-zisă, Bărăganul dobrogean, stepa întinsă cu vegetație specifică.

În legătură cu distribuția vegetației în antichitate, posedăm cîteva mărturii prețioase, care, comparate cu constatările rezumate mai sus, ne vor permite să jalonăm limitele zonelor de vegetație și în acele vremuri. Evident, nu poate fi vorba decît de o schiță cu totul generală și aproximativă, dar suficientă, credem noi, pentru a constitui una din trăsăturile cadrului în care s-a scurs viața satelor din Sciția Mică.

Sînt mai întîi o serie de mărturii care ne fixează trei puncte unde ne este atestată prezența pădurilor. Primele se referă la Ulmetum : însuși numele satului, care înseamnă pădure de ulmi, apoi cele două inscripții în legătură cu colegiul de închinători ai lui Silvanus Sator, atestă neîndoielnic prezența pădurilor. Existența unui astfel de colegiu – al unui zeu pădurean – care pune inscripții votive, în care acesta este asociat lui Jupiter Optimus Maximus, arată importanța deosebită a pădurii în viața satului nostru [4].

Alte mărturii ne vorbesc despre Diana „*regina, eterna*" în castrul de la Taița[5]. Și de data aceasta i se închină altare votive pentru sănătatea împăratului, deci și acum avem de-a face cu oameni în viața cărora pădurea ocupa un loc important.

În sfîrșit, ultimele mărturii localizează lîngă vicus Quintionis — Sinoe de azi — o altă zonă de păduri. E vorba de dedicațiile către Nymphe și Silvanus[6]. Faptul că în teritoriul Histriei erau păduri ni-l atestă și orothesia lui Laberius Maximus, în care se pomenesc pădurile de lemn comun (nu de pin pentru făclii), destinate nevoilor — de lemn de ars — ale histrienilor [7]. Și în condițiile de exploatare distrugătoare ale tehnicii primitive [8],

---

[1] Brătescu, *Fitogeografia și solurile Dobrogei*, în *Dobrogea*, 1928, p. 81–104 ; vezi p. 82, 83, fig. 43.

[2] *Ibidem*, p. 83, fig. 43 și p. 86, fig. 46.

[3] *Ibidem*, p. 86, fig. 46 și urm.

[4] Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II², p. 31–37, nr. 15 și p. 46–50, nr. 22. Chestiunea semnificației numelui de Silvanus Sator o vom discuta în altă parte.

[5] *CIL*, III, 7497 = 6160 și 6161.

[6] Pârvan, „Dacia", II, p. 215–217, nr. 18 și „AEM", XVII, p. 88, nr. 52.

[7] Pârvan, *Histria*, IV, p. 24–61, nr. 15, 16, r. 26, lemne de ars.

[8] H. H. Stahl, *Nerej, Un village d'une région archaïque*, Buc., 1939, vol. I, p. 84, 376.

pe care le-a cunoscut antichitatea, aceste păduri trebuie să fi fost considerabile.

Recapitulînd toate aceste informații, putem spune că și în antichitate zonele de vegetație vor fi fost, în mare, corespunzătoare celor de azi, ba chiar că limita pădurilor cobora mai spre sud, așa cum este atestată pentru două puncte, dintre care unul (Sinoe) se află astăzi în zona de silvostepă, iar celălalt (Ulmetum) chiar pe limita dintre aceasta și stepă [1].

Cu siguranță însă că zona de sărături dintre lacul Tuzla și lacul Tașaul rămînea în afara pădurilor [2].

După toate știrile pe care le avem, și din absența anumitor feluri de documente, ne credem îndreptățiți de a trage concluzia că spre sud, începînd de deasupra Hîrșovei și de lîngă lacul Tașaul, se întindea în antichitate zona stepei, ca și astăzi.

Rezumînd cele spuse, putem caracteriza nordul Dobrogei, cam de la valea Casimcei în sus, drept o zonă accidentată și împădurită, iar sudul drept o platformă netedă, cu aspect și vegetație de stepă. Malul Dunării are, pe o porțiune foarte îngustă, același caracter de stepă, deși relieful e mai variat. Cel al mării e ocupat de mlaștini, nisipuri și sărături.

În sfîrșit, în ceea ce privește clima, ne vom mulțumi cu caracterizarea lapidară a unui specialist: „Dobrogea se poate socoti drept ținutul cel mai secetos din Romînia" [3].

Dobrogea este, prin poziția ei, o poartă de trecere între două mari unități geografice — stepele din răsăritul Europei și bazinul Mediteranei. În consecință, din cele mai vechi timpuri, populația ei a fost în continuă mișcare, dînd naștere aici unui amestec etnic din cele mai complexe.

Datorită știrilor literare care au păstrat numele popoarelor ce au trăit pe aceste meleaguri, știm că peste vechiul fond trac au venit, mai întîi din sud, pe mare, carienii [4] și apoi grecii, iar apoi din NE, pe rînd, sciții, care au și dat numele provinciei [5], apoi bastarnii [6], sarmații, și în sfîrșit geții [7], vecini și de aceeași origine.

Romanii înșiși au adus aici, mai tîrziu, geți și sarmați din stînga Dunării [8], traci — bessi și lai [9] — din sud, și, în sfîrșit, coloniști de pe tot întinsul imperiului și destul de mulți din Orient [10].

---

[1] Sînt de remarcat și alte deosebiri, între antichitate și vremurile noastre, cum ar fi existența bradului în deltă, de unde azi a dispărut, și a ulmului în Tulcea (Ulmetum), unde azi e absent. Vezi Brătescu, *Fitogeografia*.

[2] *Ibidem*, fig. 43.

[3] Brătescu, *Clima Dobrogei*, în vol. *Dobrogea*, p. 67—80; v. p. 74.

[4] V. această problemă în Blavatskaia, *op. cit.*, p. 16, n. 2; cf. cu numele de Sardes, păstrat în inscripția de la Callatis, publicată de Tocilescu, *Fouilles*, p. 112—115, nr. 7.

[5] Cf. Strabo: VII, III, 2; VII, IV, 5.

[6] *Ibidem*, VII, III, 2; VII, III, 15; VII, III, 17.

[7] *Ibidem*, VII, III, 2; VII, III, 13.

[8] *Ibidem*, VII, III, 10 (Aelius Catus) și *CIL*, XIV, 3608 (Plautius Silvanus Aelianus).

[9] V. Em. Condurachi, *Deportarea triburilor bessilor*, precum și inscripțiile: V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 84, nr. 24; *Mélanges Marouzeau*, p. 322, nr. 9; p. 323, nr. 10; „Dacia", II, p. 215, nr. 18; p. 241, nr. 41; p. 246, nr. 43; *REL*, XI (1933), p. 458; V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 55, nr. 46; p. 62, nr. 49; p. 67, nr. 50; p. 71, nr. 51; p. 74, nr. 52; p. 96, nr. 61; „AEM", VI, p. 11, nr. 19; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II², p. 37, 16, p. 16, nr. 8; *CIL*, III, 14214²⁶.

[10] Inscripțiile de veterani de la Troesmis ne atestă originea lor orientală. De ex.: *CIL*, III, 7503, 7502, 7501, 7500, 6186, 6185, 6184.

La începutul erei noastre, Ovidiu cunoaşte pe tărîmurile dobrogene drept sedentari numai pe geţi, care pătrund, chiar în număr mare, în oraşele pontice [1]. Dar în afara lor, îi cunoaşte de asemenea pe bessi [2], corali [3], bastarni [4] şi sarmaţi [5], ba chiar cunoaşte şi popoare locuind mai la sud, cum sînt bistonii [6], şi mai la nord, ca de pildă colchii, sintii şi meterei [7]. Şi despre toţi are cunoştinţe, variabile ca amploare, dar destul de concrete, dîndu-ne adesea amănunte asupra portului, armelor sau obiceiurilor lor, în legătură, probabil, cu felul contactului pe care poetul l-a avut cu ei.

Cu totul altă tradiţie ne-a fost păstrată la Strabo şi la Ptolemeu. Strabo ne transmite ştirea că întreaga Tracie, pe care el o limitează la Istru, era împărţită în douăzeci şi două de „populaţii" (populaţie = ἔθνος) [8]. Acest termen este diferit de termenul de neam (γένος) şi trib (φυλή) [9], pe care Strabo le întrebuinţează împreună cu primul, dîndu-le fiecăruia accepţii diferite. Dintre aceste „populaţii", autorul cunoaşte în Dobrogea două: pe troglodiţi, în jurul Histriei şi a Tomidei, şi pe crobyzi, lîngă Tomi şi lîngă Callatis [10]. În sfîrşit, în deltă îi cunoaşte pe peucini, locuitori ai insulei Peuce, un trib al bastarnilor [11].

Ptolemeu confirmă şi completează datele lui Strabo, pomenind la rînd, dinspre sud spre nord, şi fără să le dea vreun calificativ, pe crobyzi pe lîngă Callatis şi Tomi, pe oitensii în vestul Dobrogei, pe troglodiţi în nord-estul Dobrogei sub gura Peuce — deci lîngă Istru — pe obulensii

---

[1] Ovidiu, *Tristia*: V, II, 68; V, VII, 11–14; V, VII, 51–52. V., şi Pârvan: „Ovidius cunoaşte în Dobrogea ca locuitori sedentari numai pe geţi"; *Getica*, p. 99.

[2] Ovidiu, *Tristia*: IV, I, 67–68; III, X, 5.

[3] Idem, *Ex Ponto*: IV, VIII, 83–84; IV, II, 37–38.

[4] Idem, *Tristia*: II, 198.

[5] Idem, *Tristia*: IV, X, 109–110; I, V, 62; I, VIII, 40; IV, VIII, 15–16; V, XII, 58; III, X, 5; V, VII, 13–14; V, I, 13. *Ex Ponto*: II, II, 95–96; III, II, 37; III, II, 40; I, II, 60.

[6] Idem, *Tristia*: I, X, 23; I, X, 47–48; *Ex Ponto*: I, III, 59–60; IV, V, 35; I, II, 112; II, IX, 53–54.

[7] Idem, *Tristia*: IV, I, 21–22; II, 191–192.

[8] Strabo, VII, frgm, 47: «Ἔστι δ'ἡ Θράκη σύμπασα ἐκ δυεῖν καὶ εἴκοσι ἐθνῶν συνεστῶσα»

[9]. Strabo, VII, III, 17: «Βαστάρναι . . . καὶ αὐτοὶ τοῦ Γερμανικοῦ γένους ὄντες, εἰς πλείω φῦλα διηρημένου καὶ γάρ "Ατμονοι λεγονταί τινες καὶ Σιδόνες, οἱ δὲ τὴν Πεύκην κατασχόντες τὴν ἐν τῷ Ἴστρῳ νῆσον Πευκῖνοι» Ni se pare clar din textul de mai sus că γένος atît ca sens cît şi ca formă nu conţine decît ideea de origine, nu şi aceea de organizare socială, pe cînd φυλῆ este o subîmpărţire a organizaţiei sociale. Mai greu de precizat este relaţia dintre φυλῆ şi ἔθνος — în orice caz ele au accepţii diferite, pentru că Strabo e foarte precis în alegerea şi utilizarea termenilor, care sînt, în adevăr, termeni tehnici. O confuzie nu ne pare posibilă. Credem, deci, că în mod sigur ἔθνος înseamnă altceva decît trib.

[10] Strabo, VII, V, 12: „ὑπεροικοῦσι δ' αὐτοί τε καὶ Κρόβυζοι καὶ οἱ Τρωγλοδύται λεγόμενοι τῶν περὶ [περὶ nu ὑπό, n.n.] Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἴστρων τόπων". Şi în traducerea latină a lui Dübner: „*Hi et Crobyzi et qui Troglodytae dicuntur, locos incolunt qui sunt supra Callatin, Tomea et Istrum*". Opinia că, după Strabo, crobyzii şi troglodiţii ar locui mai jos de Callatis, nu ni se pare, în consecinţă, probabilă. Dimpotrivă, ţinînd seama că Strabo face totdeauna enumerările în ordine geografică strictă, ni se pare că-i putem localiza pe troglodiţi cei mai la nord, deci pe lîngă Histria, iar pe crobyzi mai la sud, deci pe lîngă Tomi şi Callatis. Ar mai fi de arătat că Strabo cunoaşte amestecul etnic din Dobrogea: sciţi, bastarni, sarmaţi, geţi, traci (VII, III, 2; VII, III, 15; VII, IV, 5), deci cu atît mai curioasă apare menţionarea numai a crobyzilor şi a troglodiţilor, cînd face enumerarea ἔθνη -lor din Dobrogea.

[11] V. mai sus, nota 9.

în nord-vestul Dobrogei și pe peucini în deltă [1]. Datele celor doi autori concordă și reprezintă deci, ținînd seama și de valoarea lor istorică, informații cu caracter destul de exact. Cum însă nici informațiile lui Ovidiu nu pot fi puse la îndoială, atît pentru că a trăit printre cei pe care-i pomenește, cît și pentru precizările de amănunt pe care le dă, cheia problemei trebuie căutată în sensul pe care trebuie să-l dăm termenului de ἔθνος, comun — dacă nu ca termen, cel puțin ca noțiune — celor doi autori [2].

La începutul cercetării problemei sus-amintite, trebuie să precizăm că, în timp ce Strabo înțelege prin Tracia regatul odrys, întinzîndu-se pînă la Dunăre[3], Ptolemeu consideră drept Tracia numai provincia cu acest nume, pînă în Balcani, dincolo de aceștia autorul cunoscînd — cum era și normal — provincia Moesia inferior [4].

Am văzut mai sus că Strabo arăta cum Tracia — nu tracii — se compune din douăzeci și două de „populații“ [5]. Ptolemeu în schimb cunoaște în Tracia paisprezece strategii [6], iar în Moesia inferior opt „populații“ — dacă ținem seama că numele acestora este, în general, un ethnicon la plural [7]. Între numărul „populațiilor“ Traciei lui Strabo, și numărul strategiilor din Tracia plus numărul „populațiilor“ din Moesia inferior, la Ptolemeu, este identitate, amîndouă fiind egale cu douăzeci și doi.

Mai mult, toate numele „populațiilor“ pomenite de Strabo în Tracia se pot identifica cu numele unora din strategiile de la sud de Balcani sau cu numele unora dintre „populațiile“ Moesiei inferioare, la Ptolemeu [8].

---

[1] Ptolemaeus, *Geographia*, III, 10, 9. Pentru comparație transcriem textul:
Κατέχουσι δὲ τῆς κάτω Μυσίας τὰ μὲν δυσμικὰ Τριβαλλοὶ
τῶν δὲ ἀνατολικῶν τὰ μὲν ὑπὸ τὸ στόμα τὴν Πεύκην Τρωγλοδύται
τὰ δὲ στόματα Πευκῖνοι
τὰ δὲ πρὸς τῶ Πόντῳ Κεροβυζοι (ἢ Κρυβύζοι)
καὶ ὑπὲρ αὐτούς Οἰτήνσιοι
καὶ 'Οβουλήνσιοι
τὰ δὲ μεταξὺ Δημήνσιοι (ἢ Δειμήνσιοι)
καὶ Πιαρήνσιοι

[2] Nici Strabo nici Ptolemeu nu dau calificativul de ἔθνος unităților sociale pe care le enumeră, dar am văzut că Strabo cunoaște împărțirea Traciei în ἔθνη, deci sîntem îndreptățiți să considerăm că aceste etnicoane, la plural, cu care denumește Strabo aceste unități, sînt numele ἔθνη -lor amintite. Or, cum aceleași forme întrebuințează și Ptolemeu (etnicoane, la plural) și cum printre ele se reîntîlnesc identice cîteva din numele etnelor lui Strabo, credem că și Ptolemeu vorbește despre aceleași realități ca și Strabo.

[3] Strabo, VII, VI, 1.

[4] Ptolemeu, *Geogr.*, III, 11, 1.

[5] V. mai sus p. 376, nota 8.

[6] Ptolemeu, *Geogr.*, III, 11, 8, 9, 10.

[7] V. mai sus nota 1.

[8] Dăm mai jos textele, mai întîi din Strabo, apoi din Ptolemeu, care privesc Tracia propriu-zisă, urmate de un tabel comparativ.

Strabo, VII, V, 12: «εἶθ' οἱ περὶ τὸν Αἷμον καὶ οἱ ὑπ' αὐτῷ οἰκοῦντες μέχρι τοῦ Πόντου Κόραλλοι καὶ Βέσσοι καὶ Μαίδων τινὲς καὶ Δανθηλητῶν». Strabo, VII, frgm. 47: «Παροικοῦσι δὲ τὸν Ἕβρον Κορπῖλοι καὶ Βρέναι ἔτι ἀνωτέρω, εἶτ' ἔσχατοι Βέσσοι, μεχρι γὰρ δεῦρο ὁ ἀνάπλους. ἅπαντα δὲ τὰ ἔθνη ληστρικὰ ταῦτα, μάλιστα δ'οἱ Βέσσοι, οὓς λέγει γειτονεύειν 'Οδρύσαις καὶ Σαπαίοις. 'Αστῶν δὲ βασίλειον ἦν Βιξύη.»

Ptolemeu, III, 11, 8, 9, 10:

«8. Στρατεγίαι δὲ εἰσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν.
Δανθηλητική,
Σαρδική,
Ουσδικησική,
Σελλητική.

Considerăm, deci, cîştigată pentru cercetarea noastră identitatea dintre strategiile lui Ptolemeu, şi ,,populaţiile" lui Strabo.

Împrejurarea că Ptolemeu însuşi cunoaşte la nord de Balcani tot ,,populaţii" se datoreşte, credem, faptului că, în timp ce strategiile au fost conservate în Tracia, ca unităţi de organizare teritorială, de romani[1], Moesia inferior a fost organizată pe alte baze şi amintirea strategiilor s-a păstrat sub forma unor ethnicoane, lucru ce se explică dacă admitem — aşa

---

9. πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁμοίως στρατεγίαι
Μαιδική,
Δροσική,
Κοιλητική,
Σαπαϊκή,
Κορπιαλική, (ἡ Κορπιλλική)
Καινική·
καὶ ὑπὲρ μὲν τὴν Μαιδικὴν Βεσσική·
ὑπ(ὲρ) ἣν Βεννική,
εἶτα Σαμαϊκή
10. παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον
ἡ Ἀστική στρατηγία·»

Ptolemeu	Strabo	
III, 11, 8, 9, 10	Numele	Locul
Δανθηλητική	Δανθηλῆται	VII, V, 12
Σαρδική		
Ουσδικησική		
Σελλητική		
Μαιδική	Μαίδοι	VII, V, 12
Δροσική	Οδρύσοι	VII, frgm. 47
Κοιλητική		
Σαπαϊκή	Σαπαίοι	VII, frgm. 47
Κορπιλλική	Κορπῖλοι	VII, frgm. 47
Καινική		
Βεσσική	Βέσσοι	VII, V, 12 şi frgm. 47
Βεννική	Βρέναι	VII, frgm. 47
Σαμαική		
Ἀστική	Αστοι	VII, frgm. 47
?	Κοράλλοι	VII, V, 12

Pentru regiunea de peste Balcani dăm textele : Strabo, VII, III, 17 şi VII, V, 12 (vezi mai sus p. 376 nota 9 şi 10), şi Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 9 (v. p. 377 nota 1), din care se poate extrage următorul tabel comparativ" :

Ptolemeu	Strabo	
III, 10,9	Numele	Locul
Τριβαλλοί	Τριβαλλοί	VII, V, 12
Τρογλοδύται	Τρογλοδύται	VII, V, 12
Πευκῖνοι	Πευκῖνοι	VII, III, 17
Κρύβυζοι	Κρύβυζοι	VII, V, 12
Οἰτήνσιοι		
Ὀβουλήνσιοι		
Δημήνσιοι		
Πιαρήνσιοι		

[1] Marquardt, *Manuel des Antiquités Romaines*, vol. IX, *Organisation de l'empire*, Paris, 1892, p. 201.

cum vom vedea mai jos — că aceste strategii aveau o anumită origine şi caractere legate de aceasta[1].

Aşa fiind lucrurile, să vedem în continuare care erau caracteristicile strategiilor. Din mărturiile citate pînă acum, precum şi din cîteva inscripţii ce ni se păstrează, rezultă clar că ele erau împărţiri teritoriale ale regatului odrys, împărţiri care s-au păstrat ca atare în Tracia şi după ocuparea acesteia de către romani[2]. În fruntea lor stătea cîte un reprezentant al regelui, care — din cîte ştim — nu era un şef local, ci un conducător cu atribuţi militare, fiscale şi administrative, trimis de la centru, putînd fi uneori chiar străin[3]. De aceea se ridică problema criteriului conform căruia s-a săvîrşit împărţirea teritorială, al cărei rezultat au fost strategiile. A fost ea o împărţire arbitrară, una condusă de principii şi interese economice şi politice ale statului odrys, sau a fost încadrarea unor realităţii mai vechi într-o schemă de organizare corespunzătoare? După documentele pe care le avem la dispoziţie, deşi puţine, socotim a putea susţine ultimul răspuns. Ni se pare, adică, a avea de-a face în cazul strategiilor noastre cu organizaţii teritoriale ancestrale, al căror nucleu era satul, cu formele lui de organizare ale vieţii publice, cu un sistem genealogic constituit, precum şi cu formele lui specifice de proprietate[4]. Că e aşa, pare a o dovedi mai întîi faptul că strategiile pot purta — derivat din aceeaşi rădăcină — şi alt nume, de forma unui ethnicon, lucru care presupune o veche existenţă istorică pe un teritoriu dat, în forme de viaţă tradiţionale, adică tocmai organizarea socială amintită mai sus[5]. Ştim, de asemenea, că aceste unităţi teritoriale aveau conştiinţa unităţii lor de neam şi de trecut istoric, aveau instituţii proprii şi reacţionau unitar în

---

[1] Pentru întreaga chestiune vezi şi harta lui Ptolemeu în ediţia *Atlas Ptolemaeus*, P.D. Turre, Roma, 1490, publicată în M. Popescu-Spineni, *Romînia în istoria cartografiei pînă la 1600*, Buc., M.O., 1938, harta nr. 10. Informaţiile lui Pliniu nu se verifică cu cele ale celorlalţi trei autori şi nici cu cele din inscripţii, aşa că nu le-am utilizat.

[2] Inscripţiile sînt citate în A. Salač, *Un décret inédit de la ville d'Odessos*, în „B.C.H.", an. 55, t. I (1931), p. 43—57 şi planşa IV. Cf. harta Traciei a lui Ptolemeu, în M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, v. II, h. 10, unde Tracia apare împărţită în paisprezece *„praeturae"*, precum şi Marquardt, *op. cit.*, p. 201, după care Tracia *„se divisait en stratégies, dont le nombre était de 50 suivant Pline, de 14 suivant Ptolémée ; peut-être ce désaccord s'explique-t-il par ce fait que les Romains eux-mêmes auraient transformé en circonscriptions urbaines un certain nombre de ces stratégies"*. Textul lui Pliniu, *N.H.*, IV, XVIII, 1 : *„Thracia sequitur inter validissimos Europae gentes, in strategias quinquaginta divisa"*. Pentru noi e clar că, dată fiind identitatea dintre strategiile lui Ptolemeu cu populaţiile lui Strabo, dovedită mai sus, informaţia lui Pliniu este eronată în ceea ce priveşte numărul lor.

[3] Salač, *art. cit.*, pomeneşte un „Μηνογένης 'Ασκληπίδου 'Ηραιίτηςι 'καθεστεμένος ὑπὸ βασιλέως Θρᾳκῶν Σαδάλου, στρατηγὸς ἐπὶ τῆς προχώρον" în anii 48—42 î.e.n. (la p. 43) şi un „'Απολλώνιος 'Επταικένθου, Θρᾳκῶν δυνάστης „care este" στρατηγός τῶν περὶ "Αγχίαλον τόπον" în epoca lui Rhoemetalces (p. 46).

[4] În această privinţă Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. II, Ed. de stat pentru literatură politică, 1955, scria (p. 181—182) : „Vechea societate, bazată pe uniuni de rudenie, este sfărîmată în ciocnirea dintre clasele sociale de curînd formate ; în locul ei, apare o societate nouă, organizată în stat, ale cărei subdiviziuni nu mai sînt uniunile de rudenie, ci uniunile teritoriale". Pentru Moesia, fenomenul fusese deja întrevăzut de Premerstein, *art. cit.*, col. 145, cînd scria : *„In Berreiche der späteren Provinz Moesien war, wie überall in Landen der Barbaren, die althergebrachte Gau- und Stammverfassung, neben der sich nur dürftige Ansätze zu städtischer Entwickelung finden die wichtigste Grundlage für die zu errichtende administrative Organisation"*.

[5] Satul ca organism tradiţional de viaţă, v. H. H. Stahl, *Sociologia satului devălmaş romînesc*, vol. I, Buc., 1946, p. 24.

fața împrejurărilor istorice, ca de pildă, bessii[1]. Iarăși, faptul că romanii le preiau ca atare, ne arată că ele nu erau instituții strict dependente de un anumit sistem politic și administrativ, ci că erau unități teritoriale de sine stătătoare, capabile să se încadreze în orice alt sistem, cu condiția ca acesta să fie destul de elastic, cum, de atfel, și era cel roman. Dar și mai interesant este felul cum s-au încadrat aceste strategii în sistemul roman. Nu avem știri detaliate despre toate, dar cele despre care există aveau constituția de *civitates* și erau împărțite în *vici*[2], ceea ce confirmă, în speță, indicația noastră cu privire la viața publică a acestor unități, precum și pe cea cu privire la sat ca nucleu de organizare al strategiilor[3]. Mai mult, coroborată cu știrea sus-amintită despre caracterul de mandatari ai centrului al strategilor, ne permite să considerăm pe locuitorii strategiilor drept oameni liberi, iar nu dependenți — de tip oriental[4]. Cum știm, de asemenea, că printre ei se produsese o diferențiere economică și socială apreciabilă, trebuie să presupunem și o structură a proprietății destul de complexă, variind, negreșit, după loc, timp și ocupații, deci care va fi combinat în chip felurit proprietatea devălmașă cu stăpînirea privată[5]. Știrea din Horațiu cu privire la agricultura geților se referă, fără îndoială, la sistemul de cultură în moină sălbatică, și nu la regimul proprietății. În consecință, această știre nu poate fi extinsă la traci decît cu precauție și discernămînt, numai din acest punct de vedere și numai acolo unde avem de-a face cu populații de păstori, așa cum erau mai ales geții, cărora le e mai propriu acest sistem de cultură[6].

---

[1] Em. Condurachi, *Deportarea triburilor bessilor, loc. cit.*

[2] V. inscripția Dessau, *ILS*, 4068, în care e vorba de: „Cives Usdicenses vico Agatopara", cf. Marquardt, *op. cit.*, v. IX, p. 200: „Au contraire l'intérieur du pays où l'on habitait surtout dans des villages (vici), était pauvre en villes; comme la Cappadoce et la grande Arménie, il se divisait en stratégies..." (vezi p. 379, nota 2).

[3] Termenul de „civitas" pentru organizațiile sociale primitive ne este atestat atît în Caesar, *De bello Gallico*, cît și în *Africa*, de pildă unde avem „*civitates*", cu „*principes*" în fruntea lor. Astfel: Thuburiscu Numidarum (Gsell, *I.L.Al.*, I, p. 115, nr. 1220—1982), *Civitas Thullio* (Gsell, *I.L.Al.*, I, 137—174) și *civitas* anonimă de la Guela Bou Atfane (Gsell, *I. L. Al.*, I, 560—757). In cazul lui *civitas Thullio* știm că exista o relație între aceasta și „tribul" local Misictri (*I.L.Al.*, 137, 138, 152, 156, 168, 169, 174), dar nu știm ce fel de relație. În orice caz cele două realități nu par a fi identice.

[4] E de remarcat că teritoriile în care relațiile de dependență de tip oriental sînt obișnuite nu capătă organizare de „*civitas*" — de pildă Egiptul. În etnografie e cunoscut faptul că, la formarea statului, ocoalele de sate de oameni liberi primesc în frunte un *funcționar* al puterii centrale (Engels, *Die Mark*, în *Zur Geschichte und Sprache der deutschen Frühzeit*, Berlin Dietz Verlag, 1952, p. 158 și H. H. Stahl, *Nerej, Un village d'une région archaïque*, Buc., 1939, vol. I. p. 227).

[5] Pentru paralele etnografice, vezi Stahl, *Satul devălmaș*, p. 173—196; Engels, *Die Mark*, p. 159, și *Fränkische Zeit*, în Marx, Engels, Lenin, Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, Berlin, Dietz Verlag, 1953, vol. I, p. 89; „Und es ist ein unerbittliches Gesetz aller auf Warenproduktion und Warenaustausch beruhenden Gesellschaften, dass in ihnen die Verteilung des Besitzes immer ungleicher, der Gegensatz von Reichtum und Armut immer mehr in wenigen Händen konzentriert wird;..."

[6] Chestiunea textului lui Horațiu a fost rezolvată pe baza știrilor etnografice; Horațiu, *Ode*, III, 24, versurile 11—16, scrie:

Vivunt et rigidi Getae
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annua
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius.

La fel de irevelantă este şi piatra de hotar dintre vicani Buteridavenses şi Messia Pudentilla[1]. În adevăr, numele, la plural, al vicanilor indică numai că avem de-a face cu o comună, iar nu felul proprietăţii acestei comune[2]. Opoziţia dintre proprietatea comunei — care poate să fie indiviză, sau împărţită în loturi individuale, la rîndul lor egale sau variate ca mărime — şi proprietatea unui individ nu ne spune, iarăşi, nimic cu privire la regimul proprietăţii în comuna respectivă, mai întîi pentru că întîlnim asemenea cazuri între un municipiu şi un individ, apoi pentru că dreptul şi epigrafia romană posedă termeni tehnici capabili de a preciza aceste noţiuni, în speţă : *ager publicus* pentru proprietatea indiviză, şi *ager divisus*, sau *acceptus*, sau *privatus* pentru proprietatea privată[3], care nu apar în inscripţia noastră.

În sfîrşit, toate pietrele de hotar, cunoscute nouă, care încep cu formula „ex jussu ...” sau cu alta similară, au caracterul de acte de drept public şi nu urmăresc să înregistreze relaţii de drept privat, ci să codifice organizarea provinciei, constituind izvoare de drept[4]. Ca atare, în ele nu apar niciodată persoane private, ci unităţi de drept administrativ, sau unităţi politice. De aceea, în orice caz, inscripţia ce ne interesează nu avea de înregistrat regimul proprietăţii, în Vicus Buteridava, ci îl pomeneşte în calitate de unitate administrativă, precum tot în calitate de persoană juridică, reprezentînd o unitate administrativă, e pomenită şi Messia Pudentilla.

Iar H. H. Stahl, *Satul devălmaş*, p. 125, interpretează textul drept mărturia aceluiaşi „fenomen al tehnicei agricole rudimentare de pămînturi pe care nu le poate cultiva omul an după an dată fiind tehnica lui rudimentară şi pentru că nici nu are interes a le cultiva altfel : activitatea lui întreagă este mai mult de natură pastorală, pămîntul virgin este infinit de mult, populaţia e rară, astfel că nevoile nu îl constring încă să pornească pe calea grea a dezvoltării agricole. Aşadar, acelaşi agricultor schimbă periodic pămîntul, iar nicidecum nu îşi schimbă acelaşi pămînt, proprietarii”. Vezi şi p. 129—130. Părerea contrarie, conform căreia pasajul din Horaţiu, ar fi o mărturie a felului proprietăţii asupra pămîntului la daci (adoptată între alţii de Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 20 şi de M. Macrea, *Procesul separării oraşului de sat la daci*, în *Studii şi Referate privind istoria R.P.R.*, vol. I, p. 138—139) este o interpretare personală a autorilor citaţi, care nu se bazează pe cunoaşterea tehnicii agricole primitive sau pe vreo paralelă etnografică, ba chiar dovedeşte confuzia între proprietatea privată, pe de o parte, şi posesiunea particulară, în cadrul proprietăţii devălmaşe, pe de altă. Interpretarea lui H. H. Stahl este, de altfel, şi mai dialectică, întrucît explică relaţiile de producţie prin caracterul forţelor de producţie. Cu privire la sistemul în moină sălbatică şi agricultura la păstori, cf. Stahl, *Nerej*,... p. 85—86, nr. 2 şi p. 193.

[1] Pârvan, *Histria*, IV, p. 101—105, nr. 30. Vezi şi noua lecţiune dată de I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, „S.C.I.V.”, VI, nr. 1—2, 1955, p. 75—86.

[2] Că e aşa, ne dovedesc hotărniciile în care, fie că e vorba de cetăţi greceşti, fie de municipii romane, e întrebuinţat numele locuitorilor la plural, dar în care nu poate fi vorba de proprietate devălmaşă. Dăm trei exemple mai sugestive, deşi fenomenul e aproape general : *a*) Fines Histrianorum — Pârvan, *Histria*, IV, p. 24—61, nr. 15—16. *b)*(Fines)inter Madaurenses et Musulamios — *I.L..Al.*, 2828 *c)* (Fines) inter Aug(ustum) et Amedare(nses) et Musul(amios) — *I.L.Al.*, 2939². *b*) este un terminus între colonia Madaura şi „tribul” musulamiilor, iar *c*) între proprietăţile imperiale, colonia Amaedara şi musulamii. Concluzia este că numele originii la plural nu dă nici o indicaţie asupra felului proprietăţii, ci numai asupra faptului că avem de-a face cu o organizaţie teritorială, cu o comună.

[3] De pildă : *Prope Signis „ex auc. P. Cassi* [*Secundi leg.*] *Aug. a. p. S.* (= *ager publicus Signitanorum) (in parte opposita)a. d. S.* (= *ager divisus Signitanis)*, Dessau, *ILS*, 5977 a. Vezi şi *ILS*, 5977, 5978, 5979.

[4] De pildă : *ILS*, 5961, 5974, 5964, 5948, 5953 a, 5952 ; *ex edictu* : *ILS*, 5953 ; *ex auctoritate imperatoris* : *ILS*, 5963, 5955, 5957, *I. L. Al.* : 2939², 2988, 2989 ş. a. Cazul între municipiu şi individ este între *„colonia Philippiensum”* şi *„Claudianum Artemidorum”*, *ILS*, 5981.

Trebuie, așadar, să ne limităm la cele spuse mai sus cu privire la organizarea vieții publice și la caracterul proprietății în „strategiile" trace, cu atît mai mult cu cît asemenea fenomene se pretează la mari variații, de la loc la loc, și au o dezvoltare istorică proprie[1]. În încheiere, trebuie să remarcăm că trăsăturile expuse mai sus le considerăm valabile și pentru „populațiile" Moesiei inferioare, în virtutea identificării acestora cu strategiile trace, mai ales că astfel se explică — cum am arătat mai sus — și persistența numelor lor în epoca romană, la Ptolemeu, fapt care nu ar fi natural pentru niște împărțiri arbitrare, chiar cu o durată de patruzeci de ani. În adevăr, trebuie aici o tradiție puternică — deci foarte veche și legată de realități adînci — ca să supraviețuiască la o sută de ani după dispariția acestora din urmă.

b. *Viața țăranilor din Sciția Mică înainte de romani*

Am văzut mai sus care erau condițiile naturale ale Dobrogii, care era componența și organizarea populației ei. Pe punctul de a trece la o mai amănunțită analiză, ținînd seama de loc și de timp, ținem să precizăm, încă o dată, că tot ce sperăm să putem da este o simplă canava, conținînd numai trăsăturile esențiale iar nicidecum imaginea conturată și colorată a vieții satelor din acele locuri și timpuri. Neputînd surprinde toate variațiile și toate diferențele, ne vom mulțumi doar să caracterizăm în general regiunile mai mari discutînd totodată problemele mai demult puse, sau ivite chiar în cursul cercetării. Și pentru o mai bună orînduială a lucrului, vom porni mai întîi pe Dunăre, de la guri în sus, apoi pe malul mării de la guri în jos.

Chiar în delta Dunării locuiau peucinii. Aceștia erau, după mărturia lui Strabo, un trib al bastarnilor. Numele lor indică o formație teritorială de oameni așezați într-un loc și care iau numele locului unde s-au așezat. Acest fapt ridică problema naturii structurii de „trib" a bastarnilor, dar aceasta iese din cadrul lucrării de față[2].

În orice caz, tracii i-au înglobat în regatul lor ca pe o „populație" și despre aceasta ne vorbește și Strabo cînd îi enumeră la rînd cu celelalte populații ale Sciției Mici, și Ptolemeu — în același fel — și, în sfîrșit, scrisorile guvernatorilor Moesiei către histrieni, în care aceștia le garantează stăpînirea sau drepturile lor asupra gurii Peuce. Dacă romanii nu ar fi avut o stăpînire reală în acele meleaguri, histrienii — vechi și încercați negustori — nu s-ar mai fi zbătut atîta pentru acele asigurări, ci, probabil, s-ar fi înțeles direct cu peucinii. Or, cum romanii îi moștenesc aici pe odrysi, și prima scrisoare datează chiar imediat după desființarea regatului odrys, e de presupus că și aceștia stăpîniseră prin partea locului[3].

Cît despre viața peucinilor, știm că delta oferă variate și multiple posibilități, dar că e precară ca siguranță, confort și întindere arabilă. Prin forța acestor condiții, ea nu putea să adăpostească decît o populație puțin numeroasă și destul de aventuroasă, care să se ocupe cu pescuitul

[1] Cf. H. H. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 41: „satul acesta arhaic, despre care ne ocupăm, este în primul rînd un fenomen cultural popular «folcloric» am putea spune, pentru a face mai sensibilă ideea că o asemenea creație are drept lege permanentă putința de variație în jurul unor teme".

[2] Poate că tocmai aici se găsește cheia problemei relațiilor dintre noțiunea de „trib" și noțiunea de „populație", la Strabo.

[3] Pârvan, *Histria*, IV, p. 24–61, nr. 15–16, r. 11–12, 16–25, 35–38, 59–60 și 69–70.

şi vînatul şi să crească — eventual — animale. Aşa — de altfel — ne apar şi locuitorii deltei la Ovidiu— războinici şi destul de prădalnici, crescători de boi, pe care-i înjugau la carele cu care plecau în expediţii, de unde se vede că erau oamenii destul de tacticoşi, care nu se grăbeau, şi, se vede treaba, jefuiau cu sistemă[1].

Către nord-vestul Dobrogei locuiau obulensii. Localizarea lor corespunde cu fîşia de sol de stepă care urmează Dunărea către nord. Pe mal se înşirau o sumă de localităţi, dintre care unele vestite pentru tăria şi vechimea lor [2]. Negreşit, locuitorii lor — obulensii —se îndeletniceau cu agricultura dar, în egală măsură, cu păstoritul şi erau, de asemenea, legaţi şi de marele curent de schimb pe care-l constituia Dunărea. E de studiat de asemenea şi problema relaţiilor lor cu celălalt mal al Dunării şi cu dacii locuind aici, dar şi aceasta iese din cadrul lucrării de faţă[3].

După Ptolemeu, la vest de crobyzi locuiau oetensii, adică prin dreptul Capidavei de mai tîrziu. Teritoriul lor se întindea peste stepa dobrogeană, muşcînd ceva şi din zona silvostepei unde documentele ne atestă în acea vreme păduri[4]. Ştim despre ei că erau, de asemenea, şi păstori şi plugari[5]. Numele lor ne sună destul de apropiat cu cel de vicus Ultinsium. Dar centrul regiunii lor este lipsit de nume de locuri vechi, trace sau greceşti, care se conservă numai pe mal. E probabil o situaţie analogă cu cea de la Tomi, aşa cum vom încerca să o caracterizăm mai jos.

În nord-estul Dobrogei, sub gura Peuce şi în jurul Histriei, locuiau troglodiţii. Ei ocupau probabil tot masivul Măcinului, precum şi cea mai mare parte a zonei păduroase, pînă la sărăturile din jurul lacurilor, care erau probabil pustii[6]. Numele lor nu este un ethnicon, ci vine de la felul habitaţiei acestei populaţii pe care trebuie să ne-o închipuim trăind în bordeie[7]. Lipsa unui ethnicon ne arată însă că şi organizarea lor socială şi teritorială era foarte primitivă, nedepăşind limitele satului, care la rîndul lui trebuie să fi fost destul de mic. Raritatea toponimelor de origine locală, tracă sau greacă, în această regiune şi frecvenţa celor latine, la începutul sec. II — sînt chiar rîuri ce au nume curat latineşti —, ne arată că aceste sate trebuie să fi fost destul de rare şi departe de drumuri — pe care

---

[1] *Tristia*, II, 198 ; III, X, 34—35 ; III, XII, 29—30. În ultimele două e vorba de sarmaţi, care trec Dunărea îngheţată cu carele.

[2] Aegyssus la Ovidiu : *Ex. Ponto*, I, VIII, 11 şi urm. Lista localităţilor de pe malul Dunării, de la Carsium în jos : Cius, Vicus Verrobrittiani, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus — de unde începe delta. Dintre acestea numai Vicus Verrobrittiani pare a fi de formaţie nouă, din vreme romană, celelalte sînt nume vechi, preromane (vezi R. Vulpe, *La Dobroudja*, harta „*La Dobroudja à l'époque romaine*").

[3] Trebuie amintită aici mărturia lui Strabo despre dacii care au venit în Dobrogea de peste Dunăre, împinşi de sarmaţi. Dar ne întrebăm dacă nu cumva e vorba de trecerea lor peste gurile Dunării, de prin părţile Buceagului, şi de aşezarea lor în estul provinciei, pe lîngă lacuri. V. p. 371, nota 1 şi p. 385, nota 4.

[4] V. capitolul despre *Locuri şi oameni*, unde e vorba de Ulmetum.

[5] Din vreme romană chiar, avem ştiri despre o atare situaţie, în două monumente figurate. Primul, inedit, incert ca origine, dar după piatră, de pe aici, reprezintă un păstor. Se păstrează la M.N.A. sub Inv. L 187. Al doilea este stela lui Iulius Quadratus, reprezentînd plugarul la arat, pe o faţă laterală şi păstorul pe cealaltă. Pârvan, *Începuturile*..., p. 52—54, fig. 31, 32, 33.

[6] V. p. 385, nota 5.

[7] De acest fapt şi-a dat seama şi Strabo, care îi numeşte : aşazişii troglodiţi „οἱ Τρωγλοδύται λεγόμενοι" (VII, V, 12), cît şi cercetătorii mai noi, de pildă R. Vulpe, *La Dobroudja*, p. 108, n. 2, care spune : „Ce n'est pas un nom ethnique, mais un qualificatif concernant la vie de ces populations"... ş.a.m.d.

tocmai sînt plasați vici romani — lucru care se explică dacă ținem seama de epoca tulbure și neliniștită de la pragul erei noastre, epocă în care asemenea fenomene sînt normale[1]. Dacă ținem seama de toate aceste fapte, dacă ne reamintim că relieful Dobrogei e pe aceste meleaguri destul de accidentat și dificil și că, pe vremea aceea, vegetația era formată pe aici mai ales din păduri[2], dacă, de asemenea, considerăm că lipsa unui sistem genealogic și a unei organizații teritoriale mai extinse e specifică tocmai satelor de păstori[3], cred că putem conchide că avem de-a face pe aceste meleaguri cu o populație trăind în sate mici, rare și izolate de păstori, care, în vremurile vitrege, ducea o viață de mizerie, retrăgîndu-se în locuri ferite, trăind în bordeie și subalimentîndu-se, și care, în general, făcea o agricultură primitivă, în sistemul moinei sălbatice, în poieni naturale sau în curături artificiale[4]. Se pare că tocmai de acest sistem de cultură se leagă și venerarea lui Silvanus Sator— zeul semănăturilor din pădure, de la Ulmetum — după cum de o viață economică asemănător pornită, dar evoluată către tipul de sat mixt, pastoral-agricol, se leagă și monumentul lui Iulius Qaudratus, cel ce era și păstor și plugar[5]. Acești păstori erau sedentari, nu nomazi, și practicau o pendulație restrînsă. Aceasta ne-o arată atît săpăturile arheologice[6], dar se înțelege clar și din constituția

---

[1] Toponimia centrului Dobrogii, inclusiv teritoriul histrian : nume de sate : Vicus Novus, V. Petra, V. Buteridava, Ibida, V. Quintionis, V. Secundini, V. Celeris, V. C. . . . cos, V. Parsal. Din nouă numiri, cinci sînt curat latinești ; nume de rîuri : Picusculus, Turgiculus, Asanpaeus, Calabaeus, Gabranus. Două din cinci numiri sînt curat latinești (harta la R. Vulpe, *La Dobroudja*). Dacă mai ținem seama că nicăieri în aceste vici nu ne sînt pomeniți localnicii în vremea romană, că două din ele sînt formate din venetici : V. Secundini și V. Quintionis (*Cives Romani* și *Bessi* sau *Lai consistentes* — vezi Pârvan, *Histria*, IV : p. 84—89, nr. 24, *Histria*, VII și p. 62—67, nr. 49 ; p. 55—60, nr. 46 ; p. 67—71, nr. 50 ; p. 71—74, nr. 51 ; p. 74—78, nr. 52 ; p. 96—106, nr. 61 ; și în „Dacia", II, p. 241—244, nr. 41 ; p. 246—247, nr. 43 ; de asemenea *Mélanges Marouzeau*, p. 322, nr. 9 ; p. 323, nr. 10 și *REL*, XI, 1933, p. 458), și, în sfîrșit, că și numele trace întîlnite pot să aparțină unor astfel de „*consistentes*", raritatea populației în vremea premergătoare ne apare evidentă. Despre fuga de drum a satelor, în epocile de restriște, cf. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 92—96 și *Nerej*. . ., p. 77—80.

[2] V. chestiunea discutată mai sus în cap. *Locuri și oameni* și notele respective (p. 378, n. 1—7).

[3] V. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 13—15 și *Nerej*. . ., p. 29 și 8.

[4] Pentru sistemul moinei sălbatice și curături, v. tot Stahl, *Satul devălmaș*, p. 105—109 134—135, precum și p. 27, nota 2. În ceea ce privește satul pastoral, am adoptat clasificarea obișnuită în etnografie, care considerînd permanența ocupațiilor agricole și păstorești, la populația satelor, spune totuși : „Dar aceasta nu înseamnă iarăși că toate satele noastre au fost întotdeauna deopotrivă de pastorale ca și de agricole. Dimpotrivă, avem putința de a determina tipuri de sate pastorale și tipuri de sate agricole ; precum și tipuri intermediare, mixte". Stahl, *Satul devălmaș*, p. 44 și p. 45—47. Cît privește proporția dintre agricultură și păstorit în Dobrogea, v. pentru comparație C. Filipescu, *Dobrogea agricolă*, în *Dobrogea, Cincizeci de ani de viață romînească*, p. 485—525, tabelele statistice pentru anul 1927 de la p. 488, după care terenurile arabile formează doar 28,59% din suprafața fostului județ Tulcea și suprafețele cultivate sînt aproape jumătate din cele necultivabile plus pădurile. Iar pentru fostul județ Constanța, terenurile arabile sînt 58,11 % din suprafață, iar terenurile necultivabile sînt cu puțin mai mari decît jumătate din suprafața cultivabilă. Tabelul nu oferă date pentru o comparație propriu-zisă, e totuși sugestiv, mai ales dacă ținem seama de condițiile tehnice, net superioare față de antichitate. În alt tabel, de la p. 489, se vede că mai de mult situația era încă mai accentuată și că între 1885 și 1927 suprafața cultivabilă a crescut de trei ori.

[5] V. p. 378, nota 4.

[6] Săpăturile au dat la iveală stațiuni bogate în material, nu sălașe temporare, sărace și mici. Vezi rapoartele de la Tariverde în „S.C.I.V.", III, nr. 1—2, 1952, p. 269—274 și „S.C.I.V.", IV, nr. 1—2, 1953, p. 129—136. Despre astfel de așezări de păstori ne vorbește și etnografia ; Stahl, *Nerej*, . . . p. 364, 367.

geografică a Dobrogei, care nu permite nici nomadismul, nici transhumanța, ci numai pendulația limitată, neavînd ape mari care să o brăzdeze de-a lungul — drumuri obișnuite ale oilor, și ale tuturor celorlalte vite — și fiind accidentată și împădurită.

Alte știri despre ocupația țăranilor din nord-estul Sciției Mici nu avem. Cît despre faptul că săpăturile au descoperit în cîteva locuri din epoci mai vechi locuințe cu temelii de piatră în așezări rurale, aceasta nu ne spune nimic, întrucît materialul ca și forma locuinței depind de natura materialului la dispoziție, de securitatea vremurilor și de prosperitatea economică[1], nu de ocupații.

Ajunși pe aceste meleaguri, se ridică problema complexă și îndeosebi interesantă a teritoriului Histriei.

Știm despre Histria că, în epoca romană, a avut un vast teritoriu, presărat de numeroși vici. Asupra întinderii inițiale, destinației și originii acestui teritoriu există încă discuții. O părere este aceea că el s-a născut în urma organizării administrative date de Lysimach cuceririlor sale din nordul Balcanilor[2]. Alta că el a avut drept cauză necesitatea Histriei de a-și lărgi producția și a intra în sfera comerțului pontic de cereale, în sec. V î.e.n., și că s-a născut în urma unei danii a unui rege scit, răscumpărată de oraș printr-un dar sau printr-un foros bănesc[3].

Așa stînd lucrurile, cea mai bună metodă este aceea de a relua cercetarea numai pe baza izvoarelor. Ne vom folosi de asemenea și de raționamentul prin analogie, dar analogia o vom face în general numai cu acele cetăți din Pont, cu care Histria prezintă asemănări ca structură economică și ca instituții politice, sociale, religioase — în speță cu Olbia[4] — sau, de la caz la caz, cu acele cetăți în care avem situații date analoge. Considerăm de asemenea existența cazului negativ, între analogiile posibile, drept semnificativă, atunci cînd ea poate fi coroborată cu argumentul *e silentio*.

Locul Histriei și împrejurimile ei imediate, precum și împrejurimile salbei de lacuri ce o unesc cu gurile Dunării, formează o fîșie de nisipuri și sărături, cunoscută în antichitate din sec. IV î.e.n. pînă în sec. I e.n. — după cum ne informează Strabo — sub numele de pustiile scitice[5].

---

[1] Locuințe de lemn cu temelii de piatră, în sate de păstori : Stahl, *Nerej*, ... p. 208. Pentru problema factorilor care determină materialele de construcție, v. *ibidem*, p. 208, 210.

[2] D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în secolele III—I î.e.n.*, în „S.C.I.V.", IV, nr. 3—4, 1953, p. 467 n. 1.

[3] Em. Condurachi, *Constituirea teritoriului*..., articolul în întregime, dar mai ales, p. 64—69.

[4] Cf. T. P. Blavatskaia, *op. cit.*, cap. V, **Внутренее устройство городов Западного Причерноморья.**

[5] Strabo este cel ce numește așa împrejurimile lacurilor de sub gurile Dunării, o dată citîndu-l pe Straton (deci începutul sec. III î.e.n.) și altădată vorbind chiar el (deci sec. I e.n.). Iată textele : „δοκεῖν δὲ κ'ἀν Χωσθῆναι τὸν Πόντον ὅλον εἰς ὕστερον ἂν μένωσιν αἱ ἐπιρρύσεις τοιαῦται· καὶ γὰρ νῦν ἤδη τεναγίζειν τὰ ἐν ἀριστερᾷ τοῦ Πόντου, τὸν Σαλμυδησσὸν καὶ τὰ καλούμενα Στήθη ὑπὸ τῶν ναυτικῶν τὰ περὶ τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν", Strabo, I, III, 4. „ἡ γὰρ πρόσχωσις περὶ αὐτὰ συνίσταται τὰ στόματα τῶν ποτάμῶν, οἷον περὶ μὲν τὰ τοῦ Ἴστρου τὰ λεγόμενα Στήθη καὶ ἡ Σκυθῶν ἐρημία καὶ ὁ Σαλμυδήσσος, καὶ ἄλλων χειμάρρων συνεργούντων πρὸς τοῦτο . . ,". Strabo, I, III, 7. E clar din pasajele de mai sus că atît Στήθη cît și Σκυθῶν ἐρημία sînt produse de aluvionare ale Dunării. Or, cum Στήθη a fost identificată de prof. D. M. Pippidi (*art. cit.* p. 489—491) cu Chitucul, cordonul litoral ce desparte lagunele de mare, e clar că deșertul scitic nu poate să fie decît cealaltă zonă de aluvionare, care corespunde zonei de nisipuri și sărături dinjurul lagunelor (Brătescu, *Fitogeografia*, harta fig. 43). Că ea nu poate fi identificată cu regiunea de la nord de gurile Dunării ne-o dovedesc, mai întîi, tot mărturii din Strabo, în care aceasta e cunoscută sub numele de **Γετῶν**

Dincolo de ele se întindeau pădurile, limita de sud a teritoriului suprapunîndu-se exact limitei de sud a zonei de silvostepă și a cernoziomului degradat. Și documentele epigrafice, atît altarele votive din vicus Quintionis, cît și hotărnicia lui Laberius Maximus, ne vorbesc despre abundența în păduri — lemn de ars, azi dispărute cu totul — a acestui teritoriu[1]. Pe acest teritoriu, în jurul Histriei, locuiau — după Strabo — trogloditii. În adevăr, toate argumentele produse de noi mai sus pentru a proba existența unei populații de păstori în nord-estul Dobrogei se regăsesc aici. În afară de existența pădurilor și mărturia izvoarelor, și aici lipsește toponimia veche și chiar populația veche nu ne-a lăsat urme, fiind înlocuită cu toponimie de origine romană și cu populație de „consistentes”. Și nu e de neglijat faptul că Ulmetum, locul de venerare al lui Silvanus Sator, e hotar în hotar cu teritoriul histrian[2].

Desigur, încă din cele mai vechi timpuri, a apărut la Histria, în legătură cu nevoile de aprovizionare ale orașului — mai ales cu vegetale proaspete —, o parte de populație care să se îndeletnicească cu agricultura și să ocupe un modest hinterland agricol. Aceasta a fost posibil în măsura în care e probabil că împrejurimile erau ocupate de așezări foarte rare și primitive de păstori, care trăiau într-o devălmășie absolută, fără hotare între sate, fără domenii de sat bine delimitate. În aceeași măsură și în aceleași condiții, a fost posibilă și crearea unor drepturi de uzufruct asupra pădurilor, considerate, ca în toate comunitățile de acest fel, drept proprietate a tuturor și pămînt nefolositor[3]. Dar documentele nu ne vorbesc nimic de aceasta. Și nici descoperirile de la Tariverde, unde avem știri despre existența unei populații locale puternic influențate de greci și trăind în strînse legături cu ei în epoca arhaică și hellenistică, nu pot fi considerate ca dovedind ceva cu privire la teritoriu[4]. Atare populații cu atare legături au fost găsite și în jurul Olbiei, dar s-a dovedit că ele erau independente de oraș[5].

ἐρημία(VII, III, 14), apoi faptul că în pasajul în care vorbește el însuși, în enumerare, deșertul scitic vine la rînd după Stethe, ceea ce nu s-ar fi întîmplat dacă ar fi fost la nord de Dunăre, căci sursa noastră nu numai că respectă enumerarea în ordine geografică, dar o și teoretizează, considerînd-o principiu de bază în geografie (Strabo, I, II, 20). Tot pe aici trebuie fixate și mlaștinile, de care Strabo ne vorbește în alt pasaj (VII, IV, 5) și pe care ni le arată ca ușor abandonate de locuitori. Și în vremuri mai noi, de altfel, situația e asemănătoare. O hartă austriacă de pe la 1812 (publicată în *Recherches sur Viccina et Cetatea Albă*, pl. VIII) e foarte sugestivă în această privință.

[1] Vezi mai sus cap. *Locurile și oamenii*. O comparație între harta Dobrogei în antichitate (R. Vulpe, *La Dobroudja*, pl. XLVII) și hărțile solurilor și zonelor de vegetație (Brătescu, *Fitogeografia*, fig. 43, 44) e cît se poate de grăitoare.

[2] V. mai sus p. 384, nota 1 și p. 378, nota 4.

[3] Asupra devălmășiei absolute la păstori și a lipsei limitelor intersătești, V. Stahl, *Nerej*, ... p. 295 și *Satul devălmaș*, p. 45—47, 161, 162, 208, 246 ; de asemenea Engels, *Die Mark*, p. 162. Asupra concepției păstorilor despre pădure, V. Stahl, *Nerej*,... p. 84, 376 și *Satul devălmaș*, p. 110, 111 ; pentru devălmășia absolută a pădurii, V. Stahl, *Nerej*..., p. 249, 105, de asemenea Engels, *Die Mark*, p. 162 : „Alles übrige Land, d. h. alles, was nicht Haus und Hof oder verteilte Dorfflur war, blieb, wie zur Urzeit, Gemeineigentum zur gemeinsamen Nützung”. Cf. *Fränkische Zeit*, p. 87.

[4] V. p. 384, nota 6.

[5] V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 195: „Соседившие с Ольвией каллипиды, именуемые Геродотом еллинами-скифами (Ελληνες Σκύθαι) и, видимо, идентичные с миксэллинами (Μιξέλληνες) Протогенова декрета, нужно думать, не были подчинены Ольвиополитам. Cf. p. 53 și p. 194—195. Iar despre întreg teritoriul agricol: Что же касается населения сельскохозяйственного района Ольвии, то, как видно из всего вышесказанного, оно вряд-ли было многим более одной-двух тысяч человек. (p. 195, n. 3).

Din vremea trecerii la producţia locală (sec. V-IV), cînd Histria bate monedă, ştirile sînt tot atît de sărace[1]. Nu ştim că Histria să fi fost atrasă în traficul de cereale pontic. Documentele numismatice ne dovedesc a fi fost bazată pe economia pescărească şi marinărească, emblema ei pe monede fiind vulturul de mare şi delfinul[2]. De asemenea, nici pe cale de analogie nu se poate hotărî aceasta, întrucît nu toate oraşele pontice au fost atrase în comerţul de cereale, Chersonesul, de exemplu, rămînînd la economia viticolă[3].

Chiar dacă am admite că Histria a intrat în circuitul comerţului de cereale din Pont, aceasta nu implică de loc constituirea unui teritoriu agricol, aşa cum nu a implicat-o pentru Olbia, care era, totuşi, unul din marile emporii de cereale ale Pontului[4].

Dar nici documentele nu ne vorbesc nimic despre acest fapt. În adevăr, nu avem nici o ştire despre magistraţi care să administreze teritoriul, despre organizaţia lui, despre populaţia din el. Chiar dacă am admite că el era ocupat de populaţia locală, trăind într-o formă de obşte, şi că fusese cedat cetăţii de un rege scit, ar trebui să întîlnim cel puţin un magistrat care să aibă grija lui, sau un şef local intrat în anumite relaţii cu cetatea — după modelul celor din regatul bosporan — sau măcar menţiunea unor relaţii între cetate şi vreun rege scit. Nimic din toate acestea. Şi, pare clar, existenţa unora din aceste realităţi la Callatis nu poate fi adusă drept argument privind Histria.

Nu par a exista nici posibilităţi de creare a unui teritoriu în acest fel la Histria. Mai întîi pentru că nu avem în jurul Histriei nici ogoare întinse, nici populaţii de plugari, ci păduri şi sărături şi aşezări de păstori. Apoi, pentru că, în condiţiile de tehnică agricolă primitivă de atunci, e problematic dacă venitul pămîntului — redevenţa — întrecea cu mult forosul plătit pentru el de cetate regelui scit.

În sfîrşit, pentru că în adevăr, în Pontul de sud sînt obişnuite teritoriile în care populaţiile locale — cucerite de grecii veniţi aici — le plătesc o redevenţă, dar de la Perint în sus, pînă la Bosporul Cimerian, cetăţile greceşti plătesc un foros stăpînilor locali — odrysi, sciţi sau tauri — pentru pămîntul cultivat, pe cît se pare, de cetăţeni, pentru ca, în estul regatului bosporan, să apară relaţii anticipînd pe cele de tip hellenistic[5].

---

[1] Nu avem absolut nici o ştire, nici epigrafică, nici literară despre teritoriul oraşului din această vreme.

[2] Pick şi Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 157—170. Tipurile monetare la Histria sînt aproape întotdeauna în legătură cu îndeletnicirea pescărească şi negustorească a locuitorilor ei. Chiar cînd apare Demetra sau spicul, ele sînt însoţite pe rv. de delfin sau de vulturul pe delfin. E de remarcat că reprezentările Demetrei şi ale spicului sau cununi de spice apar numai pe monete de cupru.

[3] **„К тому-же в сельском хозяйстве Херзонецев очень видное, может быть даже первенствующее место занимало не хлебопашество, как на Боспоре, а виноградство** (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 165).

[4] **„Хлеб, поступавший в Ольвию и особенно отправлявшийся из нее в метрополию, в основном собирался не на землях принадлежащих этому городу; в значительном количестве хлеб поступал на Ольвийский рынок из Прибужья и Приднепровья"**. (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 54).

[5] Asupra populaţiilor aservite din sudul Pontului, Em. Condurachi, *Constituirea teritoriului...*, p. 68. Asupra populaţiilor care plătesc tribut localnicilor, în Tracia, v. T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 239, 57, 56. În Odessos, monede cu nume trace indică dependenţa de traci probabil (*ibidem*, p. 157, 158). De asemenea, la Callatis şi Dionysopolis se bate monedă pentru regii sciţilor (Condurachi, *op. cit.*, p. 66). În Chersonesul tauric, Strabo — VII, IV, 6 — amin-

Nici din vremea macedoneană nu avem ştiri mai ample asupra acestui capitol. Ştim într-adevăr că Lysimach a întreprins o campanie aici, cucerind cetăţile pontice. Dar mai ştim că aventurile războinice ale diadohului macedonean nu au fost pe aici prea strălucite, că stăpînirea lui — chiar acolo unde s-a stabilit — a fost precară şi rezistenţa îndîrjită. Nu avem ştiri să fi ocupat efectiv centrul ţării şi e probabil să se fi mulţumit să preleve un tribut de la unităţile social-politice găsite, fără să încerce o reformă administrativă, care ar fi tulburat lucrurile şi ar fi dat naştere unor reacţiuni locale, cu atît mai puţin în favoarea unor cetăţi ostile şi chiar rebele.

Din vremea cînd emisia monetară încetează, deci dintr-o perioadă de mai puţină înflorire economică (sec. II—I î.e.n.), avem în schimb un document cu privire la teritoriu. E vorba de menţionarea, în inscripţia lui Aristagoras, a teritoriului stăpînit, în acel moment, de „barbari”. Lipsa de amănunte însă, ne face să credem că importanţa lui era minoră[1].

O dată cu sec. I î.e.n., vremurile de tulburare şi nesiguranţă îşi fac apariţia şi la Histria. Romanii vor găsi aici un oraş mic, slăbit, bazat pe economie pescărească, avînd puternice interese şi drepturi vechi la gurile Dunării şi oarecare drepturi de uzufruct, legate de nevoile de aprovizionare ale cetăţii, în interiorul uscatului. Aceste drepturi şi interese vor constitui temeiul juridic al hotărniciilor de mai tîrziu. Că aşa au stat lucrurile, ne-o arată mai întîi hotărnicia lui Laberius Maximus, care nu este o hotărnicie propriu-zisă — e singura după ştiinţa noastră care se face fără pietre de hotar, ci după semne naturale — şi al cărei caracter cu totul general şi aproximativ îi dă o înfăţişare de delimitare geografică, nu de operaţie agrimensurală, delimitînd o arie de acţiune, nu o suprafaţă organizată economic, deci măsurată şi înregistrată cadastral[2]. În al doilea rînd, ne-o arată scrisorile guvernatorilor Moesiei, în care se vorbeşte şi de slăbiciunea Histriei şi de venitul ei ce se trage, aproape în întregime, din pescuit şi din peştele sărat, şi de drepturile ei la gurile Dunării — cu insistenţă şi tocmai în legătură cu pescuitul — în sfîrşit de lemnul de facle şi de lemnul de ars din teritoriu; nimic despre viaţa agricolă, despre privilegii privind comerţul de cereale sau măcar aprovizionarea cetăţii[3]. E interesantă de altfel şi formula hotărniciei, care nu aduce în motivare nici realităţi sau documente mai vechi, nici vreo operaţie de agrimensură, ci procedează direct, ca şi cum pentru întîia oară ar fi vorba de o delimitare şi împărţire a unor teritorii, aflate pînă atunci în indiviziune[4]. Ce-i drept, celelalte scrisori fac repetate aluzii la hotarele strămoşeşti, dar

---

teşte că locuitorii din vestul regatului bosporan, unde domina proprietatea cetăţenească sclavagistă (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 182), iar nu relaţiile de tip hellenistic, plăteau tribut (arendă, zice Strabo) taurilor. Vezi chestiunea la Blavatski, *op. cit.*, p. 55. Despre forosul Olbiei către sciţi, v. *ibidem*, p. 55. Pentru Odessos, cf. Salač, *art. cit.*, p. 46.

[1] A se compara decretul, foarte sobru, al lui Aristagoras, cu amănuntele pe care le dă Protogenes: „κατὰ τὴν χώραν ἐφθάρθαι μεν τὴν οἰχετεἰαν“ (Ditt., *Sylloge*, I, p. 365, nr. 226), deşi despre Olbia ştim că avea un teritoriu restrîns şi puţin important (vezi p. 386, nota 3 şi p. 387, nota 4).

[2] Termeni ca: „*summo iugo*”, „*confluentes rivorum*”, în sfîrşit „*milia passum circiter*”, credem că evidenţiază suficient relativitatea acestei hotărnicii, pentru care erorile nu contează.

[3] Vezi comentariul lui Pârvan, în *Histria*, IV, p. 24—61.

[4] Fines Histrianorum hos esse constitui (Pârvan, *Histria*, IV, p. 24—61, r. 1).

acestea nu apar prea bine precizate[1]. În orice caz, aceste aluzii ridică problema datei şi caracterului constituirii acestor hotare. Asupra datei nu ezităm să ne gîndim că o atare delimitare a fost necesară în momentul cînd romanii fac primele încercări de organizare a provinciei. Şi dacă aceasta nu s-a întîmplat în momentul înfrîngerii lui Dapyx şi Zyraxes şi a constituirii regatului lui Rolles în regat clientelar[2], apoi cu siguranţă că s-a întîmplat în anul 6, cînd a fost necesară delimitarea între domeniul regelui odrys, stăpîn al uscatului dobrogean, şi cetăţile greceşti de lîngă mare[3]. Ţinînd seamă de imprecizia, în specificarea acestui teritoriu, din scrisorile guvernatorilor, precum şi de formula orothesiei, ni se pare că această primă delimitare a avut un caracter pur principial, statornicind drepturi iar nu delimitînd, nici măcar geografic necum topometric, un domeniu.

Cît despre felul cum romanii au înţeles să dea acest teritoriu histrienilor, vom discuta mai departe.

La sud de teritoriul histrian urmează teritoriul oraşului Tomi. Despre oraş ştim că, apărut mai tîrziu decît celelalte două cetăţi dobrogene, fără să fi devenit un oraş mare[4], a fost în epoca hellenistică un important tîrg de cereale[5]. Aşezarea lui, în plină stepă dobrogeană, constituie chiar o poziţie favorabilă pentru un oraş agricol. Totuşi, problema nu e chiar aşa de simplă. Mai întîi e de remarcat că, deşi Tomi e localitatea cea mai bogată în documente din Dobrogea, lipsesc orice fel de documente cu privire la hotarele teritoriului. Lucru care, oricît am face să intervină hazardul, rămîne tulburător şi semnificativ, ţinîndu-se seamă tocmai de numărul mare de documente existente. Trebuie însă amintit că un izvor literar ne transmite indicaţia existenţei unei limite precise între Tomi şi Callatis în sec. II[6].

Apoi toponimia, ca şi teritoriul histrian, este, cel puţin pentru nordul teritoriului tomitan, tot de formaţie recentă — romană[7]. Ştirile ne atestă şi aici populaţie de „*consistentes*"[8]. S-ar părea deci că nici aici agricultura nu e prea răspîndită şi teritoriul nu e prea populat şi nici prea organizat economiceşte. Şi ştirile pe care ni le dă Ovidiu merg în aceeaşi direcţie. El ne vorbeşte de vremurile de restrişte, de jafurile şi violenţele invadatorilor, de nesiguranţa care domneşte în afara zidurilor oraşului şi de rari-

---

[1] r. 11 — „τὸ περὶ Πεύκην ὑμεῖν δίκαιον" ; r. 23 — „τὴν αὐτὴν ἄδειαν τοῦ τε ἁλιεύ-[ειν]εν ἐν τῷ Πεύκης στόματι" ; r. 26 — „ἔχετε ὅρια" ; r. 35—36 — „τὴν τ[ῶν] κ[ατὰ στομ]α Π[εύκης] ἁλιευομένων ἰχθύων . . . τὰ τέλη" ; r. 44—45 — „τὰ τῆς Πευκης . . . δίκαια" ; r. 60—61 — „προγόνων ὑμῶν ὅρια" în legătură cu „περὶ δὲ Πεύκης καὶ τῶν στομάτων" (r. 59). Aşadar nici o determinare topografică, în afară de Peuce, despre care termenii nu sînt clari, e vorba de insulă sau de gură, sînt drepturi (de uzufruct ?) sau proprietate ?

[2] R. Vulpe, *La Dobroudja...*, p. 103—104.

[3] A. V. Premerstein, *Anfänge der Provinz Moesien*, col. 180 : „Dagegen waren die Griechenstädte am Pontus, wie wir noch später sehen werden, von der Herrschaft des thrakischen Clientelfürsten ausgenommen".

[4] Strabo, VII, VI, 1 : «εἶτα Τόμις, ἕτερον πολίχνιον».

[5] V. monedele, Pick şi Regling, *Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 636 urm. ; cf. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 118.

[6] Memnon, în *F.H.G.*, III, p. 537, fragm. 21.

[7] Vicus Clementiani, V. Narcissiani şi V. Turris Muca... pentru un singur vicus cu nume de origine tracă, Vicus Amlaidina (R. Vulpe, *La Dobroudja...*, pl. XLVII).

[8] Vicus Turris Muca... ştim că era locuit de „*consistentes*" („AEM", VI, p. 11, nr. 19).

tatea celor care au curajul să-şi lucreze ogorul, înarmaţi şi atunci[1]. Chiar în aceste împrejurări, trebuie ţinut seama că sudul teritoriului, mai depărtat de baza de plecare a jefuitorilor, era mai apărat, şi viaţa se ducea mai în tihnă. Coroborată cu informaţia privitoare la hotarul cu Callatis, este semnificativă şi apariţia unui sat — singurul de altfel — în sudul teritoriului, cu nume vechi trac[2]. Pare deci că aparenţele pledează pentru existenţa unor mari păşuni de stepă în nordul teritoriului tomitan[3], a unei vieţi plugăreşti mai intense în sud, ceea ce ar presupune în nord o populaţie de păstori, asemănătoare cu cea din teritoriul histrian, dar cu economia mai puţin legată de pădure.

Arătam mai sus, cînd a fost vorba despre oitensii, că aproximativ la fel trebuie înţeleasă viaţa şi în interiorul regiunii acestora. Şi credem că astfel de viaţă ne-o atestă şi informaţia lui Diodor, care vorbeşte despre supuşii daci ai lui Dapyx, care s-au refugiat din faţa romanilor într-o peşteră, împreună cu bogăţiile şi cu turmele lor[4].

Aşa privind lucrurile, mai rămîn de explicat şi sursele comerţului de grîne al Tomidei. Căci, desigur, nu producţia de grîne a jumătăţii de sud a teritoriului ei putea să acopere un trafic, după toate aparenţele intens. Ţinînd seama de toate datele de care dispunem, cantitatea de grîne necesară comerţului oraşului Tomi era strînsă de pe o arie mult mai largă, care cuprindea nu numai stepa Dobrogei, mai cu seamă la sud de valea Carasu, ci şi ambele maluri ale Dunării[5]. Rolul de colector pentru valea Dunării îl juca emporionul de la Axiopolis şi e remarcabil faptul că cel mai scurt drum transversal, din Dobrogea, este tocmai drumul Axiopolis-Tomi. Lucrul e foarte important pentru aceste vremuri, cînd principala cale de transport e drumul de apă, şi cînd transporturile de uscat — chiar cînd se făceau în care cu patru roţi, trase de boi, înjugaţi însă în coarne[6] — erau destul de dificile.

Despre teritoriul oraşului Callatis este, întrucîtva, mai uşor de vorbit. În afară de ştirea din Memnon, avem destule ştiri interesante şi uneori decisive. Întîi, e de remarcat că singurele două toponime cunoscute în teritoriul nostru sînt de origine locală[7]. Apoi că, în general, proporţia inscripţiilor faţă de celelalte două cetăţi, în epoca romană, e mult mai mică, dar că proporţia celor greceşti e mult mai mare[8]. În sfîrşit, ştim despre Callatis că era un oraş mare, cu o puternică economie, legată de

---

[1] Ovidiu, *Tristia*, V, II, 71 ; III, X, 54–68 ; V, X, 17–18 ; V. X, 23–24 ; I, X, 32. *Ex Ponto* : II, VII, 70.

[2] Vicus Amlaidina, R. Vulpe, *La Dobroudja*..., pl. XLVII.

[3] Că în vremuri de restrişte, de război şi de jaf, agricultura ocupă mai puţin loc, o dovedeşte şi următoarea mărturie: „Pînă la 1878 stepa Dobrogei, în urma pustiitoarelor războaie ruso-turce, putea fi socotită ca un paradis al botaniştilor, care ar fi voit să ierborizeze aici. După 1878, extensiunea pe care a luat-o agricultura a transformat întreaga stepă într-o regiune cultivată, acoperită cu cîteva specii de cereale ca grîul, orzul, ovăzul, secara, porumbul, meiul şi alte plante folositoare". Brătescu, *Fitogeografia*, p. 101.

[4] Cassius Dion, LI, 23 şi urm., cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 103.

[5] V. mai sus, p. 387, nota 4.

[6] Stela lui Aurelius Sozomenus ; Pârvan, *Începuturile*..., p. 61, fig. 38.

[7] Sardes şi Asbolodeina, în Tocilescu, *Fouilles et recherches*..., p. 112.

[8] Date cît de cît precise sînt greu de prezentat, din cauza lipsei indicaţiilor cronologice. Dar citirea inscripţiilor din Callatis lasă această impresie. Numărul celor greceşti, indiferent de epocă, e impresionant. Chiar şi numele romane se întîlnesc în inscripţii greceşti şi de pe tot teritoriul nu s-au adunat decît cinci sau şase inscripţii latine.

producția de grîu[1] și cu strînse relații cu stăpînitorii din interior[2]. Toate acestea sînt mărturii ale intereselor teritoriale ale orașului. Mai mult, despre teritoriul însuși al orașului știm că a fost măsurat cu grijă și precizie și a fost delimitat prin borne de piatră. Inscripția bilingvă publicată de Tocilescu în *Fouilles et recherches*, p. 11 este, cu siguranță, documentul care consemnează tocmai această operație. Formula documentului corespunde pe deplin formulei tehnicii agrimensurale, cunoscută în agrimensura romînească sub numele de „ocolniță"[3]. Distanțele sînt prea mari pentru a delimita o proprietate privată. În sfîrșit, redactarea ei bilingvă confirmă caracterul de drept public al documentului. În afară de această inscripție, care este, cu termenul propriu, o „*terminatio*" (= o hotărnicie), ni s-au păstrat și *termini* (pietrele de hotar), legate de ea. Pârvan o datează de la începutul sec. II e.n.[4].

Toate datele de mai sus ne îndreptățesc să considerăm teritoriul callatian drept constituit și organizat economicește — deci structurat topometric — încă dinaintea operației de hotărnicie ; atît pentru că aceasta are un caracter precis și neregulat, dar, pe cît se pare, geometric, ceea ce arată o creștere treptată și naturală a teritoriului ca și delimitarea lui în stăpîniri private, cît și pentru că tehnica ocolniței este o tehnică de verificare a unor hotare deja existente[5], pentru trasarea *ab initio* a unui teritoriu, romanii — ca și grecii, de altfel — posedînd altă tehnică[6].

Așa se explică și relațiile callatienilor cu stăpînii interiorului țării, din nevoia de a-și asigura securitatea și integritatea teritorului, prin protecția acestora — eventual obținută contra plată.

Astfel stînd lucrurile, se ridică problema regimului proprietății pe acest teritoriu și a mîinii de lucru. Două documente ne sînt îndeosebi prețioase pentru elucidarea acestei probleme[7]. Primul este un decret, care la sfîrșit are o listă de subscriitori la construcția unui templu. Printre aceștia sînt și unii care subscriu bani, alții sclavi. Între sumele de bani și numărul de sclavi subscriși există un paralelism și după proporțiile subscrierilor se pare că avem de-a face cu posesori de averi mari, mijlocii și mici, dintre care cei mai numeroși sînt cei mijlocii. Se pune întrebarea dacă subscriitorii de sclavi nu sînt cumva tocmai proprietari de pămînt. Al doilea este știrea consemnată de Diodor[8], după care Leucon, regele Bosporului, a împroprietărit 1000 callatieni fugiți în urma asediului lui Lysimach. Analiza pătrunzătoare a lui V. D. Blavatski a dovedit că acești callatieni au fost împroprietăriți cu loturi relativ mici, de circa 5 ha[9]. Se pare deci că avem de-a face cu o populație numeroasă, de mici

---

[1] V. monedele în Pick și Regling, *op. cit.*, p. 97—105. Pentru Callatis, oraș mare, V. T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 112, precum și Strabo, VII, VI, 1 :«πόλις Κάλλατις». Pentru comerțul cu grîne, v. T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 35—37, 118.

[2] V. „Dacia", I, p. 323 și urm. și p. 363—367.

[3] Stahl, *Satul devălmaș*, p. 54.

[4] *Gerusia din Callatis*, p. 59.

[5] Stahl, *op. cit.*, p. 54.

[6] Marquardt, *Manuel des antiquités romaines*, VIII, p. 169—175.

[7] Decretul unui thiasos din Callatis, în „Dacia", I, 1924, p. 126, cf. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 119—121.

[8] Diodor, XX, 25.

[9] V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 49. Pentru situația de la Callatis se găsesc analogii destule în Chersonesul înrudit și cu multe asemănări (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 54, 164—165, 199).

agricultori, la ei acasă, altfel fiind greu de explicat cum de s-au împăcat cu noua situaţie din patria adoptivă.

În lumina acestor ştiri, ne pare clar că regimul proprietăţii, pe teritoriul callatian, este acela al proprietăţii private cetăţeneşti, de proporţii variate, între care proprietatea mică ocupa un loc apreciabil. E probabil că proprietatea aceasta era lucrată de însuşi proprietarul ei, în timp ce aceea mijlocie — poate cea mai răspîndită — şi cea mare, erau lucrate de sclavi.

Iată deci ceea ce — în lumina documentelor de care dispunem— putem spune despre teritoriul callatian, în sec. I î.e.n. şi I e.n. Situaţia se explică prin liniştea de care s-a bucurat oraşul, datorită depărtării de gurile Dunării.

Cît despre teritoriul din sud-vestul Dobrogei, ştirile sînt rare şi sărace. Ştim că în colţul dinspre Durostorum erau ca şi astăzi păduri. Ţinînd seamă de depărtarea de gurile Dunării, cel puţin în interior viaţa trebuie să fi fost destul de liniştită, deci economia rurală destul de prosperă. Dar ştirile nu ne spun nimic în această privinţă.

A mai rămas o problemă: aceea a culturii viţei de vie. Cele trei oraşe studiate mai sus nu ne-au lăsat mărturia unei producţii viticole; şi nici a uneia — legată de prima — de amfore. Totuşi, la Histria s-a descoperit, în săpături, viţă de vie arsă, dar lipsa de observaţii şi de înregistrări stratigrafice care să privească descoperirea, precum şi datarea şi încadrarea ei istorică cu caracter aproape fantezist[1] ne împiedică să putem valorifica această descoperire, din punctul nostru de vedere.

---

[1] Citim astfel că: „Geţii lui Burebista, în epoca lui Aristagoras, ocupînd şi distrugînd Histria..., au distrus totodată şi viile vechiului oraş grecesc, vii despre care ştim sigur că erau destul de multe la Histria" (de unde ştim?). Apoi continuă, bazîndu-se pe găsirea a două monede cu numele lui Aristagoras, datate „jum. sec. I î.e.n.": „fapt este că prezenţa monedelor cu numele şi magistratura lui Aristagoras la baza zidului vechi, împreună cu restul viilor arse în masă, probabil în cadrul unei ceremonii chiar pe ruinele zidului, ne permite să încercăm datarea dărîmării la mijlocul secolului I î.e.n....". Reamintim că autorul nu consemnează pe nici un plan şi pe nici un profil poziţia viţelor, nu dă nici o fotografie, iar datele pe care le dă privesc strict poziţia viţei faţă de zidul de incintă. Ţinînd seamă că datarea monedelor e controversată (Pick le datează în sec. II î.e.n.) şi că legătura lui Aristagoras cu acţiunea lui Burebista este încă şi mai discutată, vedem că datarea descoperirii e iluzorie. Cît despre „ceremoniile" petrecute „chiar pe ruinele zidului", în cadrul cărora geţii au ars viile Histriei, despre care „ştim sigur că erau destul de multe", textul dispensează de orice comentariu. Totul se găseşte în „S.C.I.V.", III, 1952, p. 248.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3–4, 1956

AVARII ÎN TRANSILVANIA *

DE

K. HOREDT

Se susţine în general că avarii şi-au extins stăpînirea şi asupra bazinului ardelean, după ce în 568 s-au aşezat în cîmpia panonică. Pînă în prezent însă nu s-a dat o documentare ştiinţifică pentru această ipoteză, arătîndu-se cînd şi unde se pot sezisa în Transilvania elemente avare şi care este amploarea şi semnificaţia lor istorică. De aceea nu figurează în vasta bibliografie pentru istoria veche a bazinului dunărean mijlociu, recent apărută[1], nici un singur titlu care să trateze în mod special problema existenţei şi stăpînirii avarilor în Transilvania. Nu este astfel lipsit de interes să se completeze această lacună, aducîndu-se o contribuţie la istoria Transilvaniei în secolele VII–VIII, puţin elucidată din cauza rarităţii sau lipsei totale a izvoarelor scrise referitoare la acest interval de timp.

Nu există încă o monografie despre istoria avarilor. În studii speciale sau în sinteze mai cuprinzătoare se tratează numai anumite aspecte sau faze ale istoriei lor[2]. Nu vom insista aici mai pe larg asupra trecutului avarilor, asupra ascensiunii şi decăderii puterii lor, care se presupun ca

---

* Comunicare prezentată în iunie 1955 la Sesiunea generală ştiinţifică a Academiei R.P.R.

[1] J. Banner – I. Jakabffy, *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégibb idöktöl a XI századig*, Budapesta, 1954, p. 443. În legătură cu anumite cimitire şi descoperiri izolate s-a subliniat însă că trebuie postulată prezenţa sau influenţa avarilor în Transilvania; cf. N. Fettich, „Arch. Hung.", I (1926), p. 64 şi XVIII (1936), p. 92; M. Roska în M. Asztalos, *Történeti Erdély*, 149 şi urm.; Gy. László, „Erd. Muz.", XLVIII (1943), p. 384 : C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 210.

[2] Cf. între altele K. Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, München, 1837 (Heidelberg, 1925), p. 727–742; W. Tomaschek, *R. E.* (Pauly Wiss.), II, 2264–2265; J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig; E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches*, Stuttgart 1919; C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1932; L. Hauptmann, „Byzantion", VI (1927–1928), p. 137–170; *Histoire du moyen âge*, Paris, I (1928), II (1936); W. Ensslin, *R. E.* (Pauly-Wiss.), V, A, 700–706; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1932; H. Preidel, *Südostforschungen*, IV (1939), p. 395, 406; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940; J. Banner– J. Jakabffy, *loc. cit.*, p. 435–436; B. Grafenauer, *X Congresso internazionale di scienze storiche*, Riassunti delle comunicazioni, vol. VII, Firenze, 1955, p. 174–178. La lucrările unde nu s-au indicat paginile, vezi indicele lucrării respective.

fiind cunoscute în liniile lor generale. După așezarea lor în cîmpia panonică, în 568, ei ocupă ca moștenitori ai gepizilor învinși întregul teritoriu stăpînit odinioară de aceștia, devenind astfel un dușman puternic și temut al imperiului bizantin și periclitînd în anumite momente chiar existența lui. În urma răscoalei lui Samo, prin eșecul asediului Constantinopolului din 626 și prin lupte interne cu cuturgurii, puterea lor slăbește în mod simțitor după al treilea deceniu al secolului al VII-lea, încît după aceea izvoarele îi amintesc numai rareori și în intervale mari de timp, pînă ce ei sînt definitiv învinși și distruși de oștile lui Carol cel Mare, către sfîrșitul secolului al VIII-lea. Ultimele mențiuni despre ei datează din secolul al IX lea, după această dată ei dispărînd de pe scena istoriei.

Punctul de plecare pentru cercetarea problemelor legate de cultura materială a avarilor l-au constituit săpăturile executate de W. Lipp la Keszthely[1]. Obiectele găsite în miile de morminte dezvelite au fost cuprinse, pe baza caracterelor comune ale inventarelor funerare, sub denumirea de cultura Keszthely. Aceasta se caracterizează din punct de vedere tehnic prin piese de bronz turnate, adeseori aurite, ornamentate cu motive vegetale ca lujeri, sau cu figuri reprezentînd grifoni și scene de luptă animaliere. Alte elemente caracteristice acestei culturi sînt așa-numitele garnituri de centură, frecvența pieselor de harnașament ca zăbale, scărițe și podoabe de harnașament, precum și lipsa fibulelor.

Caracterul nou și necunoscut al acestei culturi a dat naștere, în ceea ce privește încadrarea ei cronologică și interpretarea ei istorică, la cele mai variate interpretări.

Concomitent cu precizarea caracterelor culturii de tip Keszthely, se sezisase însă în bazinul panonic existența unui cerc de cultură asemănător sau identic cu cel de la Keszthely în ceea ce privește formele și compoziția inventarelor funerare, net deosebite însă prin motivele ornamentale și prin tehnica în care sînt lucrate obiectele. Aici garniturile centurilor și podoabele harnașamentului sînt lucrate din lame subțiri de metal (bronz, argint și aur) presate deasupra unui tipar, fiind ornamentate cu motive geometrice și benzi împletite, avînd prin tehnica lor și prin ornamentația folosită rădăcini adînci în arta industrială bizantină. Inventarele funerare de acest gen, fiind însoțite uneori de *solidi* bizantini, au fost de la început atribuite avarilor și datate în secolul al VII-lea.

În marele său album al antichităților evului mediu timpuriu din Ungaria[2], J. Hampel a adîncit și fundamentat deosebirea celor două grupe, stabilind printr-o analiză amănunțită conținutul lor specific. El a greșit însă cînd a presupus că cultura Keszthely ar dura din secolul IV, pînă în secolul IX și ar trebui atribuită din punct de vedere etnic sarmaților. Abia în al treilea deceniu al acestui secol, s-a supus unei analize aprofundate această atribuire, arătîndu-se lipsa unei legături a obiectelor de tip Keszthely cu cultura sarmată și subliniindu-se pe de altă parte dependența lor de

---

[1] W. Lipp, *A keszthelyi sírmező*, Budapesta, 1884 și *Die Gräberfelder von Keszthely*, Budapesta, 1885. După F. Pulszki, „Arch. Ért.", V (1885), p. 39, s-au săpat în trei cimitire, pînă la 1884, 3938 de morminte, iar după J. Hampel, *Alterthümer*, I, p. 17, 18, s-au dezvelit între 1874–1885 cinci mii și cinci sute de morminte.

[2] J. Hampel, *Die Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, I, p. 12–32, 790–819.

cultura materială a popoarelor nomade din Asia centrală[1]. Astfel, nici cultura Keszthely nu putea să aparţină altei populaţii decît avarilor. Tot atunci s-a precizat caracterul unitar al ariei de răspîndire a obiectelor turnate din cîmpia panonică, în raport cu culturile premergătoare şi cu cele învecinate contemporane[2].

Întîlnim deci situaţia ciudată că pe acelaşi teritoriu şi în aceeaşi epocă se întîlnesc două complexe arheologice deosebite, care apar în aceleaşi cimitire, dar de obicei în morminte diferite, amîndouă fiind atribuite avarilor. Discuţiile asupra acestui fenomen şi încercările de a-l explica au continuat de atunci şi nu s-a ajuns nici pînă în prezent la o rezolvare definitivă şi unanim recunoscută. S-a presupus că în cele două grupe s-ar oglindi elemente etnice deosebite, pe de o parte avarii cu stilul lor specific al pieselor de bronz turnate, şi pe de altă parte cuturgurii cu obiecte presate din lame de metal[3]. Mai nou se încearcă însă explicarea caracterului deosebit al celor două grupe nu pe baze etnice, ci prin datarea lor deosebită, contestîndu-se contemporaneitatea lor[4]. Categoria pieselor turnate ar fi fost folosită în cadrul culturii avare de la 568 pînă la 679 cînd, prin aşezarea bulgarilor în sudul Dunării, s-a întrerupt legătura între teritoriul stăpînit de avari şi imperiul bizantin, întocmai precum la această dată încetează circulaţia monedelor bizantine pe teritoriul avar şi contactul artei industriale bizantine cu argintarii din nordul Dunării[5]. După aceea ar fi urmat o fază de tranziţie pînă la anul 720, în care s-ar fi folosit simultan cele două grupe, pînă ce, într-o ultimă perioadă, piesele de tip Keszthely vor găsi, în cursul secolului VIII, o întrebuinţare exclusivă.

Schema aceasta înlătură dificultăţile ce rezultau din identificarea celor două complexe arheologice cu anumite elemente etnice (obiecte de bronz turnate „avare" şi piese presate din lamă „cuturgure"), care se amestecau în aceleaşi cimitire. Pe de altă parte, această periodizare prezintă dificultatea că nu dă o explicare istorică pentru schimbările intervenite în cultura materială avară, deoarece în tradiţia istorică nu există indicii despre o migraţie etnică de o amploare mai mare în a doua jumătate a secolului VII, care să explice transplantarea culturii de tip Keszthely în cîmpia panonică, iar părerea că aceasta s-ar fi născut în Europa centrală

---

[1] A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin-Leipzig, 1926, II, p. 1—30.

[2] P. Reinecke, „Germania", XII (1928), p. 87—98. Aici se menţionează: „Wie die angegebene Fundverbreitung klar erkennen lässt, fehlt die Keszthelykultur in nördlichen Theissgebiet und ebenso in Siebenbürgen, hier sowohl in dem zur römischen Provinz Dacia, gehörigen Teil, wie in den weiter nordwärts folgenden Gebirgskomitaten der Marmaros usw... selbst für Einzelfunde von Keszthelytypus versagen die Museen (in Siebenbürgen)". În lumina materialelor prezentate în lucrarea de faţă aceste observaţii nu mai sînt valabile.

[3] A. Alföldi, „ESA", IX (1934), p. 285—307. Mai nou s-a revenit asupra problemei cuturgurilor, încercînd să se identifice acest neam pe baza ritului de incineraţie. D. Csallány „Arch. Ért.", LXXX (1953), p. 133—141.

[4] N. Fettich, „Arch. Hung.", XVIII (1936), p. 94—99 şi mai nou D. Csallány, „Folia archaeologica", I—II (1939), p. 174—178; idem, „Arch. Ért.", 3, VII—IX (1946—1948), p. 360; idem, „Acta archaeologica", II (1952), p. 248—250.

[5] În legătură cu tezaurul de la Zemiansky Vrbovok şi cu descoperirile înrudite, B. Svoboda, *Pamiátky arheologicke*, XLIV (1953), p. 33—108, accentuează importanţa şi înrîurirea substanţială a artei industriale bizantine asupra teritoriului stăpînit de avari.

nu pare convingătoare, ţinînd seama de multiplele analogii pe care le are în răsăritul îndepărtat.

Eşalonarea în timp a celor două grupe nu este însă unanim recunoscută şi pe baza săpăturilor din întinsul cimitir de la Devinska Nova Ves se susţine că stilul bronzurilor turnate a început simultan cu cealaltă grupă, continuînd după încetarea legăturilor cu Bizanţul şi ajungînd la stăpînire exclusivă în secolul VIII [1].

Materialele arheologice din Transilvania care se discută aici nu pot contribui la lămurirea unor probleme privind cultura materială avară în întregimea ei, atestată în Europa în numărul impresionant de 1140 de puncte [2]. Interpretarea lor este influenţată de soluţia ce se va da problemei cronologiei descoperirilor avare în totalitatea lor, iar lipsa unor concluzii definitive în această privinţă se resfrînge într-o oarecare măsură şi asupra aprecierii descoperirilor avare din Transilvania.

În catalogul de mai jos s-au înregistrat toate descoperirile de factură avară din Transilvania, sau acelea care în altă parte apar asociate cu obiecte avare, chiar dacă factura lor este puţin semnificativă sau chiar deosebită. Ca completare sînt menţionate şi descoperirile monetare din Transilvania, datînd din epoca avară. Nu s-au cuprins însă alte 12 localităţi cu descoperiri care, cu toate că sînt contemporane, reprezintă o factură deosebită, parţial germanică tîrzie. De asemenea, nu s-au enumerat în catalogul descoperirilor localităţi cu descoperiri ceramice. Includerea ceramicii în catalogul de faţă nu se poate face, din cauza dificultăţii de a data cu precizia necesară, în faza actuală a cercetărilor, ceramica din această epocă şi de a o deosebi de aceea a secolelor următoare [3].

1. *Aiud* (Nagyenyed), r. Aiud, reg. Cluj. Trei morminte avare, cu zăbale, scăriţe, vîrfuri de lance, catarame şi cuţite. Mz. Aiud, nr. inv. 5347—5363. Din împrejurimi, ca descoperiri izolate, un topor şi un vîrf de lance. Mz. Aiud, nr. inv. 5453 şi 4907.
2. *Aiudul de Sus* (Felenyed), r. Aiud, reg. Cluj, Inventar funerar cu o sabie şi lance, scăriţe şi oase umane şi de cal. Mz. Aiud, nr. inv. 5426—5432.
3. *Band* (Mezöbánd), r. Tîrgu-Mureş, Reg. Autonomă Maghiară. În întinsul cimitir s-au găsit în 14 morminte periferice oase de cai şi în două, aplici presate caracteristice culturii materiale avare. Mz. Cluj. St. Kovács, „Dolgozatok", IV, (1913), p. 321 şi fig. 39, 2, 4, 5, fig. 351 şi fig. 71, 1.Cf. şi D. Csallàny, *Antik tanulmáyok*, I (1954), p. 117.
4. *Cîmpia Turzii* (Aranyosgyéres), r. Turda, reg. Cluj. Morminte avare cu zăbală, scăriţe, topor şi vîrf de lance, piese de centură turnate, cercei, inele şi mărgele. Fosta colecţie I. Téglàs. Mz. Budapesta. N. Fettich, *Szent István Emlékkönyv*, I, p. 500 şi p. 501, pl. IX, 3 a-b.

---

[1] J. Eisner, *Devinska Nova Ves*, Bratislava, 1952, p. 404. Cf. şi articolul aceluiaşi autor din „Byzantinoslavica", IX (1947), p. 45—54, care nu mi-a fost accesibil.

[2] D. Csallány, „Acta archaeologica", II (1952), p. 249; idem, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapesta, 1956.

[3] K. Horedt, „S.C.I.V.", II, 1951, p. 190—206.

5. *Corund* (Korond), r. Odorhei, Reg. Autonomă Maghiară. Două tipare pentru presarea pieselor de harnaşament. Odinioară în Mz. Sf. Gheorghe, nr. inv. 8369. N. Fettich, „Arch. Hung.", XVIII (1936), p. 92 şi 83, fig. 35.
6. *Dumbrăveni* (Erzsébetváros, Elisabethstadt), r. Sighişoara, reg. Stalin, Tipar pentru presarea unei aplici. N. Fettich, „Arch. Hung.", I, (1926), p. 64 şi pl. VII, 3.
7. *Gîmbaş* (Marosgombás), comuna Ciumbrud, r. Aiud, reg. Cluj. Cimitir şi mormînt avar cu zăbale, scăriţe, vîrfuri de lance, unele ajurate cu triunghiuri şi cerculeţe, topoare, amnare, cuţite, catarame, fibule, cercei, unii de tip bizantin, mărgele şi unele vase. Mz. Cluj, nr. inv. III 8661—8908 şi Mz. Aiud. I. Bodrogi, *Az Erdélyi Múzeum Egyesület hetedik vándorgyülésének emlékkönyve*, 1913, p. 22, şi 23, fig. 2. M. Roska în M. Asztalos, *A történeti Erdély*, 1936, p. 155, fig. 3. C. S. Nicolăescu-Plopşor — I. Nestor, „Germania", XXII (1938), p. 37, fig. 2. K. Horedt, „S.C.I.V.", II, 1951, p. 198.
8. *Heria* (Hari), comuna Fărău, r. Aiud, reg. Cluj. Inventar funerar cu scăriţe şi vîrfuri de săgeţi. M. Roska, „Közlemények", IV (1944), p. 97—101.
9. *Lopadea nouă* (Magyarlapád), r. Aiud, reg. Cluj. Piese din morminte avare, scăriţe, topor, lance, cercei. Mz. Aiud, nr. inv. 4961—4968. I. Bodrogi, *loc. cit.*, p. 24—25 şi 25, fig. 4, 1,4 şi p. 27, fig. 6, 1—5. M. Roska în „*Tört. Erd.*", *loc. cit.*, p. 166—168, 169, fig. 3, p. 171, fig. 5, 7—8.
10. *Proştea Mare* (Nagyekemezö, Grossprobstdorf), r. Mediaş, reg. Stalin. Descoperiri izolate : un vîrf de lance şi fragmentul unui cercel. Mz. Sibiu, nr. inv. 763, 13.087. V. Pârvan, *Getica*, p. 514, fig. 355, 2. K. Horedt, „Germania", XXV (1941), p. 124 şi pl. 25, 4, 7.
11. *Rîmeţ* (Remete), r. Aiud, reg. Cluj. Două topoare de fier, descoperiri izolate. Mz. Aiud, nr. inv. 859, 861.
12. *Rodbav* (Nádpatak, Rohrbach), r. Făgăraş, reg. Stalin. Inventar funerar (?) cu o brăţară de bronz ornamentată. Mz. Sibiu, nr. inv. 12.035. „Arch. Ért.", VIII (1888), p. 245, fig. 2. K. Horedt, „Anuarul Inst. stud. clas.", IV (1941—1944), p. 174—175 şi pl. IV, 1.
13. *Rupea* (Köhalom, Reps), r. Rupea reg. Stalin,. Două brăţări masive de argint cu capete îngroşate şi ornamentate. Mz. Budapesta. J. Hampel, *Alterthümer*, II, p. 345. N. Fettich, „Arch. Hung", XXXI (1951), p. 119, 194, pl. 13, 2—3.
14. *Sarmizegetusa* (Várhely), r. Haţeg, reg. Hunedoara. Fibulă digitată de bronz, avînd o analogie apropiată în cimitirul avar de la Kisköröş. Mz. Deva. G. Téglás, „Arch. Ért.", XVII (1897), p. 288. T. Horváth, „Arch. Hung.", XIX (1935), p. 97—98 şi pl. 23, 3.
15. *Sebeş* (Szászsebes, Mühlbach), r. Sebeş, reg. Hunedoara. Topor de fier, descoperire izolată. Mz. Sebeş.
16. *Stremţ* (Diód), r. Alba, reg. Hunedoara. Inventar funerar cu o zăbală, două scăriţe şi un vîrf de lance. Mz. Alba-Iulia, I. Bodrogi, *loc. cit.*, p. 25. G. Nagy, „Arch. Ért." XXXIII (1913), p. 271.

17. *Şura Mare* (Nagycsür, Gross-Scheuern), r. Sibiu, reg. Stalin. Brăţară de argint cu capete îngroşate, masive. Mz. Sibiu, nr. inv. 747. K. Horedt, „Germania", XXV (1941), p. 125 şi pl. 21, 11.
18. *Teiuş* (Tövis), r. Alba, reg. Hunedoara. Cimitir avar cu zăbale, scăriţe, vîrfuri de lance, una ajurată, garnituri de centură turnate, aplici presate, cercei de tip bizantin, granulate, seceră, amnare, vase. Mz. Cluj, Cf. şi K. Horedt, „Materiale arheologice", I (1953), p. 805, fig. 12, 15, 16 şi „S.C.I.V." II, 1951, p. 205 şi pl. 7, 12, 13.

Descoperiri monetare

19. *Firtuşu* (Firtosváralja), comuna Păuleni, r. Odorhei, Reg. Autonomă Maghiară. Cunoscut şi bogat tezaur de monede bizantine de aur, începînd cu Theodosius I (eventual cu Aurelian) şi terminîndu-se cu Heraclius şi Heraclius Constantinus (610—641). A. Ferenczi, „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", LXII (1939), p. 59—78.
20. *Hoghiz-Ungra* (Héviz-Ugra, Galt), r. Rupea, reg. Stalin. Monedă de bronz de la Mauricius, datînd din anul 597/598. M. J. Ackner, „Mitt. d. Centr. Comm"., I (1856), p. 156, nr. 45. Solidus de aur al lui Mauricius, eventual o imitaţie „barbară", prezentată în 1946 Muzeului din Sibiu pentru determinare.
21. *Imprejurimile oraşului Odorhei* (Székelyudvarhely), r. Odorhei, Reg. Autonomă Maghiară. Imitaţie „barbară" a unei monede bizantine. O. Gohl, „Numizmatikai Közlöny", XIII (1914), p. 22.
22. *Săbed* (Mezöszabad), r. Tîrgu-Mureş, Reg. Autonomă Maghiară. Monedă de aur a lui Phokas (602—610). Mz. Cluj, colecţia numismatică, 48/1907.
23. *Transilvania* (Erdély, Siebenbürgen). Semis după un solidus al lui Constantinus III (641) şi imitaţia „barbară" a unui solidus. O. Gohl, „Numizmatikai Közlöny", XIII (1914), p. 22. Muzeului din Sibiu i s-a adus spre determinare un solidus al lui Iustinus II (565—578).
24. *Vădaş* (Vadasd), comuna Neaua, r. Sîngeorgiul de Pădure, Reg. Autonomă Maghiară. Tezaur monetar (?), cuprinzînd între altele şi o monedă de la Heraclius (Heraclius Constantinus şi Heracleonos). L. Réthy, „Arch. Ért.", XII (1892), p. 188. M. Roska, *Repertorium*, p. 295, nr. 1.

Nu este cazul să intrăm într-o analiză amănunţită a materialului amintit. Din el reiese obiceiul de a se înmormînta călăreţul avar împreună cu calul său, acesta fiind aşezat întreg în mormînt; în alte cazuri, se îngropau numai părţi din corpul calului (capul, picioarele). Calul era prevăzut cu zăbală şi purta scăriţe, care se răspîndesc în această epocă în Europa datorită avarilor. Arma principală, cea mai des întîlnită în morminte, era vîrful de lance, de diferite forme, întrebuinţată şi ca suliţă. Bărbatul era înarmat cu o sabie de fier, cu un topor de luptă şi purta un cuţit care servea totodată şi ca unealtă. Este interesant de relevat lipsa arcurilor şi vîrfurilor de săgeţi în mormintele avare din Transilvania, cu toate că ele erau bine cunoscute şi intens folosite de către această populaţie de călăreţi. În morminte se mai întîlnesc amnare cu cremene şi seceri. Centura, ca

piesă principală a îmbrăcămintei, era prinsă cu o cataramă de fier, în unele cazuri era bogat ornamentată cu limbi de centură și aplici turnate din bronz. Femeia purta cercei turnați din bronz sau argint ornamentați cu granulații imitate prin turnare, iar în jurul gîtului diferite mărgele de pastă, dintre care cele mai caracteristice sînt cele mici galbene, de mărimea unor boabe de mei. Mici găleți au servit probabil drept cupe de băut.

Încercarea de a se compara cele cîteva cimitire și descoperiri ale grupului transilvănean cu cultura materială avară în totalitatea ei pare prematură. În privința pieselor presate, acestea nu se deosebesc prin factura lor de descoperirile asemănătoare din altă parte. Cimitirele și mormintele din valea Mureșului arată însă anumite elemente specifice, care trebuie menționate chiar dacă am renunța să tragem concluzii mai ample dintr-o asemenea observație. Frecvența vîrfurilor de lance ajurate și a cerceilor de tip bizantin cu ornamentație granulată imitată prin turnare, constituie pentru grupul ardelean o notă specifică. Aceste particularități nu sînt însă hotărîtoare pentru a pune la îndoială caracterul avar al complexului în întregimea lui. O revizuire a problemei atribuirii etnice s-ar putea face examinînd pe un plan cu mult mai vast cultura materială avară. Mulțimea cimitirelor, cu sute și mii de morminte, dintr-o epocă de două pînă la trei secole, ridică aproape involuntar întrebarea dacă sub factura relativ identică a mormintelor nu se ascunde o etnicitate deosebită, în primul rînd cea slavă. Deocamdată însă nici în Transilvania, unde materialul arheologic este mult mai sărac, nu este indicat să se abandoneze interpretarea obișnuită a descoperirilor considerate aici ca avare.

Nu se poate preciza încă dacă se poate deosebi la ceramică o variantă specifică grupului avar, deoarece materialul ceramic din această epocă nu este în Transilvania prea numeros sau precis datat. Există unele forme, ca de pildă ploști mici, pentru care s-a susținut caracterul lor specific avar[1]. În general, materialul prezintă trăsăturile caracteristice ale ceramicii slave și de aceea ar trebui discutate problemele ceramicii avare în legătură cu descoperirile ceramice din Transilvania în întregimea lor. Și la alte populații de călăreți s-a constatat fenomenul preluării produselor ceramice de la populația sedentară a regiunii respective. De aceea, ar fi un fenomen firesc ca și în Transilvania vasele să nu constituie un element propriu culturii avare, ci să arate o factură slavă. Avarii nu aveau așezări stabile, iar o așezare datînd probabil din această epocă, ca de pildă aceea de la Sf. Gheorghe lîngă Cipău, r. Luduș, trebuie atribuită unei alte populații. În asemenea cazuri, va trebui să ne gîndim mai degrabă la populația slavă sau la populația locală. În mod teoretic trebuie să admitem trei componente principale, care determină structura ceramicii acestei epoci în Transilvania. Prima categorie ar fi ceramica cenușie locală, întrebuințată aproape exclusiv în secolul VI în Transilvania (de exemplu la Morești), continuînd în secolul VII în cimitirul de la Band și fiind atestată eventual și într-un mormînt avar de la Aiud. Ea se menține la Blandiana pînă în secolul IX-X. În al doilea rînd trebuie să se țină seamă de ceramica roșie, care începe în această fază să reprezinte trăsăturile caracteristice ale ceramicii slave. Această variantă se întîlnește și în mormintele avare din

---

[1] D. Csallány, „Dolgozatok", XVI (1940), p. 125–127. Cf. K. Horedt, *loc. cit.*, p. 212–213.

Transilvania. Pentru aceste vase se poate pune întrebarea întrucît reprezintă ele o factură locală, sau dacă ele sînt influențate de ceramica întîlnită în mormintele avare din Pannonia. În legătură cu intensificarea pătrunderii slavilor în Transilvania, va trebui să ne așteptăm la o ceramică deosebită de celelalte două componente, avînd legături cu zona extracarpatică. La Sf. Gheorghe-Cipău există de fapt o categorie de ceramică care nu se poate explica din rădăcini locale. În starea actuală a cercetărilor, aceste trei componente nu sînt încă îndeajuns de cunoscute și identificate, dar există indicii destul de multe care să justifice presupunerea lor.

Față de numărul total al descoperirilor arheologice din secolul VII, cele șase descoperiri monetare constituie doar o fracțiune mică, care arată că în acest interval de timp monedele în cadrul economiei naturale de atunci nu mai îndeplinesc de loc sau numai într-o măsură foarte redusă o funcție economică de bani, fiind tezaurizate în primul rînd pentru valoarea lor metalică, întocmai ca alte tezaure sau podoabe. Este interesant de subliniat că despre multe monede se semnalează că ar fi imitații după originale bizantine[1]. Tezaurul de la Firtușu ocupă prin amploarea și locul lui de descoperire o poziție aparte. Monedele sînt puțin sau de loc folosite, ceea ce indică că n-au intrat în circulație, ci reprezintă un stoc al numeroaselor subsidii plătite din partea Bizanțului diferitelor populații locuind de-a lungul Dunării, deoarece chiar în cursul mai multor generații nu se putea achiziționa o cantitate atît de considerabilă de *solidi*. În epoca îngropării lui, tezaurul trebuie să fi aparținut unui grup de avari sau uneia dintre populațiile aliate sau supuse lor — dintre care putem să ne gîndim în primul rînd la gepizi — care în urma slăbirii puterii și a înfrîngerilor suferite și-au îngropat averea comună într-o regiune de refugiu, pe platoul prăpăstios al Firtușului. Tiparele de la Corund, descoperite la poalele Firtușului, dau prin factura lor un indiciu asupra proprietarilor acestui tezaur, iar între îngroparea monedelor de la Firtușu și de la Vădaș din valea Nirajului — cu toate rezervele ce trebuie formulate în privința acestuia —, precum și între încetarea folosirii cimitirului de la Band, trebuie să existe un raport de cauzalitate. Probabil nu greșim dacă presupunem că fenomenele amintite reflectă o schimbare a situației politice în Transilvania datorită ridicării slavilor. Astfel, înlăturarea supremației avarilor și a populațiilor aliate cu ei și instaurarea stăpînirii slave pentru un timp de mai multe secole, avînd ca urmare slavizarea profundă a acestor regiuni, se întîmplă probabil către sfîrșitul primei jumătăți a secolului VII, în timpul îngropării tezaurului de la Firtușu. Ultima monedă din tezaur nu trebuie să indice necondiționat și data îngropării, ci poate să marcheze doar încetarea subsidiilor plătite din partea Bizanțului în urma înfrîngerii suferite de oastea avară sub zidurile Constantinopolului. Intervalul de timp între ultima monedă și data îngropării tezaurului nu poate să fi fost însă prea mare, deoarece pe la 680 încetează în general circulația monedelor bizantine în nordul Dunării[2].

---

[1] În alte regiuni se remarcă de asemenea în această epocă imitarea monedelor bizantine, de exemplu în Austria, unde pătrund imitații longobarde. M. Hell, „WPZ", XIX (1932), p. 186. Fr. Jantsch, „MAGW", LXVIII (1938), p. 345.

[2] D. Csallány, „Acta archaeologica", II (1952), p. 235–250. Aici se explică încetarea circulației monedelor bizantine în nordul Dunării prin așezarea bulgarilor în sudul Dunării.

Urmărind poziţia şi răspîndirea descoperirilor avare sau de factură avară în Transilvania, constatăm că ele se împart, prin compoziţia, densitatea şi datarea lor, în două grupe bine distincte (fig. 1).

Locuirea regiunii de lîngă cotul Oltului, între Hoghiz şi Rupea, o indică unele descoperiri monetare şi o brăţară de argint. Mormintele tîrzii din cimitirul de la Band se leagă probabil, prin valea Nirajului, cu desco-

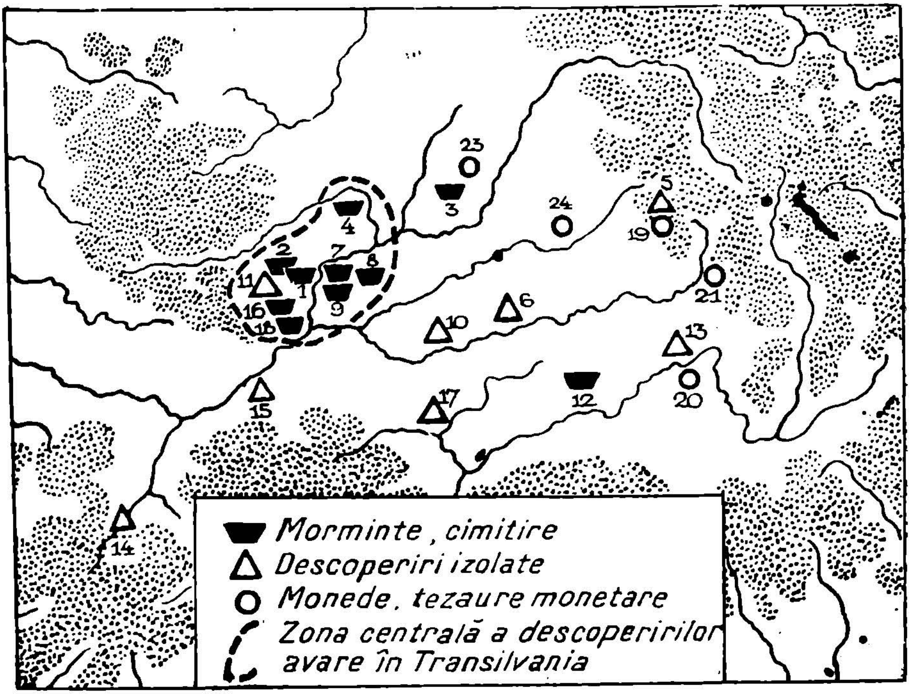

Fig. 1

peririle de la Firtuşu, Corund şi eventual de la Vădaş. Unele descoperiri izolate, ca cele de la Dumbrăveni şi Proştea Mare, indică frecventarea văii Tîrnavei Mari în această epocă, pe cînd brăţara de la Şura Mare şi mormîntul(?) de la Rodbav ilustrează locuirea în prima jumătate a secolului VII a unor regiuni din sudul Transilvaniei, departe de principalele văi de comunicaţii. În aceste descoperiri de obicei izolate, predomină obiectele presate şi lipsesc în schimb piesele caracteristice de harnaşament cu zăbale şi scăriţe, permiţînd — din cauza caracterului lor sporadic — numai într-o măsură redusă valorificarea lor istorică sau tragerea unor concluzii mai ample.

Spre deosebire de aceste materiale, densitatea şi caracterul unitar al descoperirilor din valea Mureşului, de pe un teritoriu restrîns între

Trebuie subliniat însă şi rolul cuceririlor arabe în urma cărora se întrerupe pe la 650 posibilitatea procurării aurului din ţările mărginaşe cu Egiptul şi cu părţile răsăritene ale imperiului bizantin. „Byzant. Zeitschr.", XLII (1941/42), p. 328. Mai nou, G. Fehér, „Acta archaeologica", V (1954), p. 55—59, explică lipsa monedelor bizantine pe teritoriul avar după aşezarea bulgarilor în Moesia prin încetarea subsidiilor plătite avarilor.

Cîmpia Turzii şi Teiuş, delimitează prin cimitire, morminte sau descoperiri izolate un centru de cultură şi de stăpînire de o incontestabilă realitate istorică. La caracterul unitar al materialului, se adaugă asemănarea poziţiei cimitirelor, care indică locul de staţionare al avarilor, locuri care, din cauza lipsei unor construcţii stabile, nu pot fi identificate pe teren. În patru cazuri (Aiud, Cîmpia Turzii, Gîmbaş, Teiuş) cimitirele sînt aşezate pe prima terasă a Mureşului sau a Arieşului, ocupînd platouri întinse, prielnice pentru păşunatul şi adăpostirea turmelor. Alte locuiri sînt aşezate la o distanţă de cîţiva kilometri de valea Mureşului (Aiudul de Sus, Heria, Lopadea Nouă, Stremţ), încadrîndu-se însă din punct de vedere geografic în unitatea teritorială a aceluiaşi centru. Prin factura şi compoziţia specifică a materialului său, acest centru se deosebeşte de descoperirile din restul Transilvaniei. Spre deosebire de obiectele presate din lamă de metal şi de tiparele pentru confecţionarea lor, aici se întîlnesc piese de harnaşament şi alte obiecte turnate, care formează trăsătura caracteristică a inventarului.

N-ar fi exclus ca închegarea zonei centrale de locuire avară în Transilvania să se datorească existenţei salinelor de la Uioara şi Turda, localităţi situate în imediata apropiere a limitei de NE a centrului de descoperiri avare. În cîmpia panonică lipsind zăcăminte de sare, pentru a-şi procura această materie indispensabilă hranei omului, şi pentru a asigura transportul ei pe valea Mureşului, avarii erau nevoiţi să ocupe regiunea unde se făcea exploatarea sării. Dacă această observaţie s-ar adeveri, ea ar putea să constituie un indiciu valoros pentru exploatarea sării în Transilvania într-o fază a epocii prefeudale, premergătoare perioadei cînd, prin ştiri păstrate în cronici şi documente, este atestată exploatarea sării începînd cu secolul IX.

S-au arătat la prezentarea stării cercetărilor asupra datării descoperirilor avare greutăţile pe care le întîmpină lămurirea problemelor cronologice legate de aceste materiale. Descoperirile avare din Transilvania le putem data pe baza unor criterii interne, coroborate cu schema cronologică propusă pentru cultura materială din cîmpia panonică.

Ultimul orizont arheologic sigur datat în Ardeal şi premergător celui avar îl reprezintă cimitirele de la Vereşmort şi Band, din prima jumătate a secolului VII[1]. Această datare rezultă la Vereşmort, între altele, din piesele ornamentale de fier încrustate cu argint, din forma cataramelor şi limbilor de centură, din lipsa fibulelor etc. Cimitirul de la Band datează de asemenea din prima jumătate a secolului VII, după cum arată un inel de aur, unele plăci din lamă de argint ornamentate în stilul animalier II, precum şi plăcile triunghiulare de fixare ale cataramelor, un cercel cu glob ornamental şi rozetele presate din lamă de argint. Chiar dacă s-ar contesta valabilitatea acestor criterii, datarea aproximativă a celor două cimitire rezultă din comparaţia lor cu cimitirul de la Moreşti, de pe „Hulă", care pe baza tipului fibulelor digitate se datează cel puţin pînă la 550 şi se deosebeşte esenţial de inventarul celor două cimitire. Acestea pot servi deci ca puncte de plecare pentru încadrarea materialelor avare din Transilvania, chiar ignorînd deocamdată concluziile stabilite în general pentru datarea lor.

[1] Cf. Şt. Kovács, „Dolgozatok", IV (1913), p. 265—429; M. Roska, „Germania", XVIII (1934), p. 123—130.

Rozetele de la Band provin din morminte periferice și datează din faza tîrzie sau finală a cimitirului. Admițîndu-se un conex cauzal între tiparele de la Corund și epoca îngropării tezaurului de la Firtușu, acesta ar data piesele de la Corund către sfîrșitul primei jumătăți a secolului VII. Astfel cele două descoperiri de la Band și Corund indică ca termen de datare pentru piesele presate din Transilvania aproximativ perioada pînă pe la mijlocul secolului VII. Această încadrare corespunde în mare cu datarea propusă în general pentru această categorie de descoperiri.

Cimitirul de la Vereșmort se află în apropierea celui de la Gîmbaș, fiind situat la o distanță de numai 10 km. Deși cele două cimitire sînt apropiate, totuși nu se constată între Vereșmort și Gîmbaș un contact nemijlocit sau influențe reciproce, care ar trebui să existe în cazul contemporaneității celor două necropole. Nu se întîlnesc la Vereșmort arme sau piese caracteristice de harnașament ca la Gîmbaș, după cum, dimpotrivă, lipsesc aici armele lungi și defensive (săbii, scuturi) de la Vereșmort. De aici putem să concludem că centrul avar din jurul Aiudului începe abia după ce încetează cimitirele de la Band și Vereșmort și datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului VII.

Analiza descoperirilor avare din Transilvania nu permite încă să precizăm limitele de jos ale acestui complex. Ghidîndu-ne după cronologia culturii avare în cîmpia panonică, unde piesele turnate de bronz nu încep înaintea sfîrșitului secolului VII, nici centrul avar din valea Mureșului n-ar putea să înceapă înaintea acestei date. În mormîntul 53 de la Teiuș, obiectele turnate sînt însă asociate cu aplici ornamentale presate și plasează cimitirul în faza de tranziție între 680—720. Pentru o datare relativ timpurie pledează și cele două fibule din mormîntul 3 de la Gîmbaș, care nu ne permit să ne îndepărtăm de a doua jumătate a secolului VII.

În concluzie se poate deci admite, cu privire la cronologia descoperirilor avare din Transilvania, că obiectele presate datează pînă pe la mijlocul secolului VII, iar centrul avar din valea Mureșului aparține fazei de tranziție și se situează în jurul anului 700, continuînd eventual prin mormintele cu piese turnate și la începutul secolului VIII. Nu se poate preciza încă dacă în Transilvania este vorba de două fenomene izolate și independente, sau dacă cele două categorii se leagă între ele. Prin corectarea cu cîteva decenii a datărilor propuse, cele două complexe ar putea să se atingă în a doua jumătate a secolului VII.

Ținînd seama de rezervele formulate cu privire la încadrarea cronologică, concluziile istorice ce se degajează din materialul discutat nu se conturează atît de precis cum ar fi de dorit. Totuși un rezultat pozitiv îl constituie faptul că materialele amintite atestă prezența avarilor în Transilvania, în deosebi prin centrul din valea Mureșului. De asemenea, descoperirile avare permit acum discutarea evenimentelor istorice din cursul secolului VII și eventual de la începutul secolului VIII, pe baza unui material arheologic concret, în locul unor supoziții vagi și generale, chiar dacă acest material permite deocamdată mai mult ridicarea unor probleme, decît soluționarea lor. Cu ajutorul lui există acum posibilitatea să pătrundem în lămurirea situației arheologice din Transilvania în a doua jumătate a secolului VII și la începutul secolului VIII, fixînd jaloane de orientare în jurul cărora pot fi grupate descoperirile contemporane.

În lumina materialelor arheologice, desfășurarea evenimentelor istorice din Transilvania în cursul secolului VII se prezintă în felul următor: Orizontul arheologic mai vechi din prima jumătate a secolului VII, reprezentat prin cimitirele de la Vereșmort și Band. se termină aproximativ pe la 650. În parte contemporan și în unele locuri chiar amestecat cu el se manifestă anumite elemente de factură avară aparținînd grupului obiectelor presate, răsfirate în diferite regiuni ale Transilvaniei. Tezaurul de la Firtușu constituie, prin compoziția și bogăția lui, subsidii bizantine care trebuie puse în legătură cu aceste componente Îngroparea lui aproximativ contemporană cu încetarea celor două cimitire indică o schimbare profundă a situației politice în Transilvania. Noile forțe care se manifestă acum nu pot să fie decît slavii, luînd locul avarilor care trec în această epocă, din motivele expuse mai sus, printr-o fază de slăbire simțitoare a puterii lor, precum și a populațiilor supuse sau aliate cu ei. Deocamdată nu se poate preciza dacă elementele avare din Transilvania dispar în legătură cu aceste evenimente sau dacă ele se mențin în a doua jumătate a secolului VII și se leagă cu grupul avar care reprezintă, în jurul anului 700, un centru de stăpînire în jurul Aiudului. Este însă mai probabil că acest centru, cu un inventar bine conturat, de pe un teritoriu restrîns, să indice mai degrabă o infiltrație ulterioară, pătrunsă din cîmpia panonică în Transilvania prin valea Mureșului pentru a asigura procurarea sării din salinele învecinate. Din cauza lipsei unor criterii mai sigure, nu se poate indica de asemenea pînă cînd se menține acest nucleu avar în cursul secolului VIII și care sînt împrejurările în care el a luat sfîrșit.

АВАРЫ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

До настоящего времени не существует труда, трактующего вопрос присутствия аваров в Трансильвании, а также о историческом масштабе и значении этих элементов.

В Трансильвании известны 18 местностей с находками аварской фактуры или объектами, появляющимися в других местах совместно с аварскими предметами, хотя фактуры у них и различны; эти местности следующие: Аюд, Верхний Аюд, Банд, Кымпия Турзий, Корунд, Думбрэвени, Гымбаш, Герия, Лопадя Ноуэ, Проштя Марс, Рымец, Родбав, Рупя. Сармизегетуса. Себеш, Стремц, Шура Маре, Теюш. Современные монетные открытия имели место в Фиртуше, Хогизугре, окрестностях Одоргея, Сэбеде, Трансильвании и Вэдаше (?).

Что касается распространения аварских находок, существуют две отдельные группы, отличающиеся друг от друга составом, частотой и датировкой.

В первой группе, главным образом, с одиночными находками, распыленными по всей трансильванской территории, преобладают прессованные из пластинок предметы и отсутствуют характерные для сбруи части, как застежка или стремена.

Вторая группа долины Муреша, находящаяся на ограниченном пространстве между Кымпия Турзий и Теюшем, характеризуется различ-

ными частями упражи, литыми бронзовыми предметами, отсутствием прессованных объектов, а также местами стоянок, указанными могильниками, расположенными на первых речных террасах, и обширными плато, годными для выпасов и стойбищ.

Прессованные предметы датируются серединой VII в., а аварское поселение долины Муреша приблизительно 700 г., возможно, и началом VIII в.

Развитие исторических событий VII в. в Трансильвании представляется в свете археологических данных следующим образом. Более ранний горизонт первой половины VII в., представленный в Верешморте и Банде могильниками более поздней германской фактуры, заканчивается около 650 г. Современными ему, а в некоторых местах сосуществующими с ними являются известные элементы аварской фактуры, относящиеся к группе прессованных объектов, распыленных по различным трансильванским областям. Прекращение существования этих двух могильников, как и захоронение клада в Фиртуше, указывает на крупные перемены в политической ситуации Трансильвании, имевшие место в середине этого века. Новые, проявляющиеся теперь силы могут быть только славянами, пришедшими на смену ослабевшим аварам. В настоящее время еще нет возможности установить, исчезают ли упомянутые аварские элементы совсем или сливаются с аварской группой, представляющей около 700 г. в окрестностях Аюда господствующий центр. Скорее всего этот центр представляет более позднюю формацию, проникшую в Трансильванию через долину Муреша из Панонской степи для обеспечения добычи соли из соседних соляных копей.

LES AVARS EN TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

Il n'existe à l'heure actuelle aucune étude traitant du problème de la présence des Avars en Transylvanie, de l'ampleur et de la signification historique de ces éléments avars.

Dans 18 localités de Transylvanie, les fouilles ont révélé des objets de facture avare ou encore des objets qui, bien que de facture différente, apparaissent ailleurs associés à des objets avars. Ce sont Aiud, Aiudul de Sus, Band, Cîmpia Turzii, Corund, Dumbrăveni, Gîmbaş, Heria, Lopadea Nouă, Proştea Mare, Rîmeţ, Rodbav, Rupea, Sarmizegethusa, Sebeş, Stremţ, Şura Mare, Teiuş. Des découvertes de monnaies ont été signalées à Firtuşu et Hoghiz-Ugra, dans les environs de la ville d'Odorhei, à Săbed, Vădaş (?).

En ce qui concerne la répartition des découvertes avares, on peut distinguer deux groupes bien établis, en raisons de leurs composition, densité et date.

Dans la première catégorie, qui comprend des découvertes d'objets isolés et dispersés à travers le territoire transylvain, prédominent les objets pressés en laiton; les pièces caractéristiques de harnachement — mors et étriers — font défaut.

Par contre, le second groupe de la vallée du Mureş, occupant un territoire restreint, entre Cîmpia Turzii et Teiuş, est caractérisé par des pièces de harnachement, des objets moulés en bronze, l'absence des pièces pressées ainsi que par des lieux de stationnement, marqués par des cimetières, sur les premières terrasses du fleuve et occupant de vastes plateaux, favorables au pâturage et à abriter les troupeaux.

L'âge des objets pressés remonte jusqu'à la moitié du VIIe siècle et le centre avar de la vallée du Mureş date de l'an 700 environ, continuant d'exister, selon toute éventualité, au début du VIIIe siècle aussi.

A la lumière des matériaux archéologiques, le déroulement des événements historiques se présente, pour la Transylvanie du VIIe siècle, de la façon suivante. L'horizon plus ancien, dè la première moitié du VIIe siècle, représenté par les cimetières de Vereşmort et de Band, de facture germanique tardive, finit, approximativement, vers 650. En partie contemporains, et même, par endroits mêlés à lui, certains éléments de facture avare se font jour ; ils se rattachent au groupe des objets pressés, disséminés dans les différentes régions de Transylvanie. La fin des deux cimetières, ainsi que l'enfouissement du trésor de Firtuşu, indiquent un profond changement de la situation politique de la Transylvanie, survenu vers la moitié du siècle. Les nouvelles forces qui s'y manifestent maintenant ne peuvent être que les Slaves qui prennent la place des Avars, dont la puissance subit une éclipse assez sensible. On ne saurait déjà préciser si les éléments avars mentionnés disparaissent ou se rattachent au groupe avar qui, vers l'an 700, représente un centre de domination aux alentours d'Aiud. Il est plus probable que ce centre indique une infiltration ultérieure, de la plaine pannonienne vers la Transylvanie, par la vallée du Mureş, dans le but d'assurer l'approvisionnement en sel extrait des salines voisines.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3—4, 1956

PESCUITUL ÎN BĂLŢILE DUNĂRII ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA GARVĂN (sec. X—XII)

DE

ŞTEFAN CONSTANTINESCU

Săpăturile arheologice întreprinse în aşezarea de pe popina Bisericuţa, la circa 5 km NV de satul Garvăn, au descoperit numeroase urme de cultură materială, care aruncă lumină asupra felului de viaţă, asupra ocupaţiilor şi relaţiilor de schimb ale populaţiei locale cu împrejurimile şi cu alte regiuni mai îndepărtate, în sec. X—XII. Aşezarea este înconjurată din toate părţile de apele bogate în peşte ale gîrlei Lăţimea. Pe lîngă aceasta, apa înconjurătoare oferea în vechime condiţii favorabile de apărare pentru localnici, iar dealul cu pădurile şi vînatul erau elemente care au ajutat, în mare măsură, dezvoltarea vieţii lor materiale. Astfel, mediul geografic de aici a atras şi a îndemnat pe locuitori, dintru început, să caute în pescuit un mijloc de trai. Fără îndoială, pescuitul a jucat un rol importat în viaţa economică a locuitorilor de la Garvăn, alături de agricultură, creşterea vitelor şi vînătoare.

Rezultatele săpăturilor au adus o largă documentare asupra stadiului de dezvoltare a vieţii materiale a societăţii feudale timpurii din aşezare, asupra felului de locuire şi de hrană, asupra ocupaţiilor şi meşteşugurilor.

Pentru schiţarea unui tablou al pescuitului, informaţii preţioase oferă materialul arheologic, constînd din numeroase greutăţi de plasă de mărimi diferite, lucrate din bucăţi de cărămidă, din fragmente ceramice şi din piatră, toate întrebuinţate la plasa de pescuit; din mari cantităţi de oase şi solzi de peşte, unele găsite în gropi; din gresii dè dimensiuni şi forme diferite, precum şi din numeroase lame de cuţit.

Documentarea asupra acestei îndeletniciri o măresc, într-adevăr, mai multe unelte : cîrlige de undiţă - unele de bronz, altele de fier — o brişcă, un harpun, o ostie, un carmac şi resturile carbonificate ale unei plase. Aceste unelte au fost găsite în bordeie, gropi şi în straturile aparţinînd sec. X—XII. Unele unelte sînt din metal — fier sau bronz — , altele din fire de tort. Dintre cele din prima categorie, mai numeroase sînt

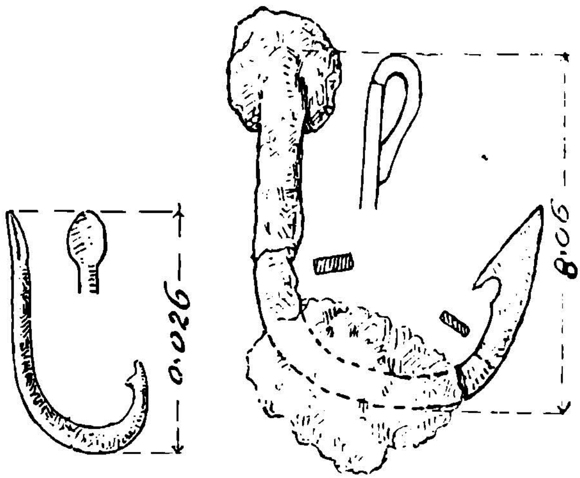

Fig. 1. — Cîrlige de undiță :
1. de bronz ; 2. de fier.

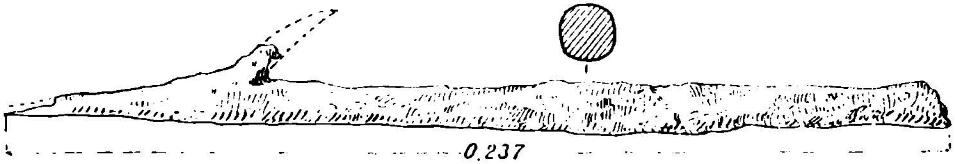

Fig. 2. — Harpun de prins pește, de fier.

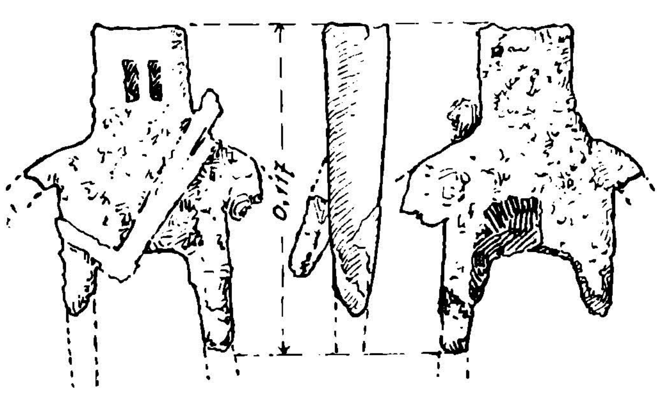

Fig. 3. — Fragment dintr-o ostie de fier.

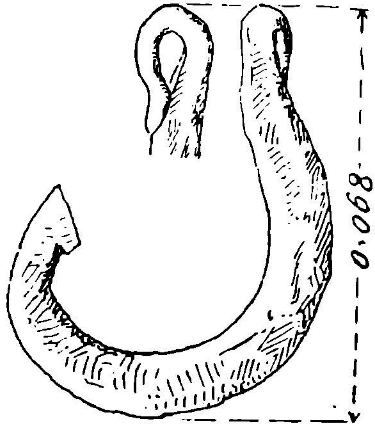

Fig. 4. — Carmac de fier.

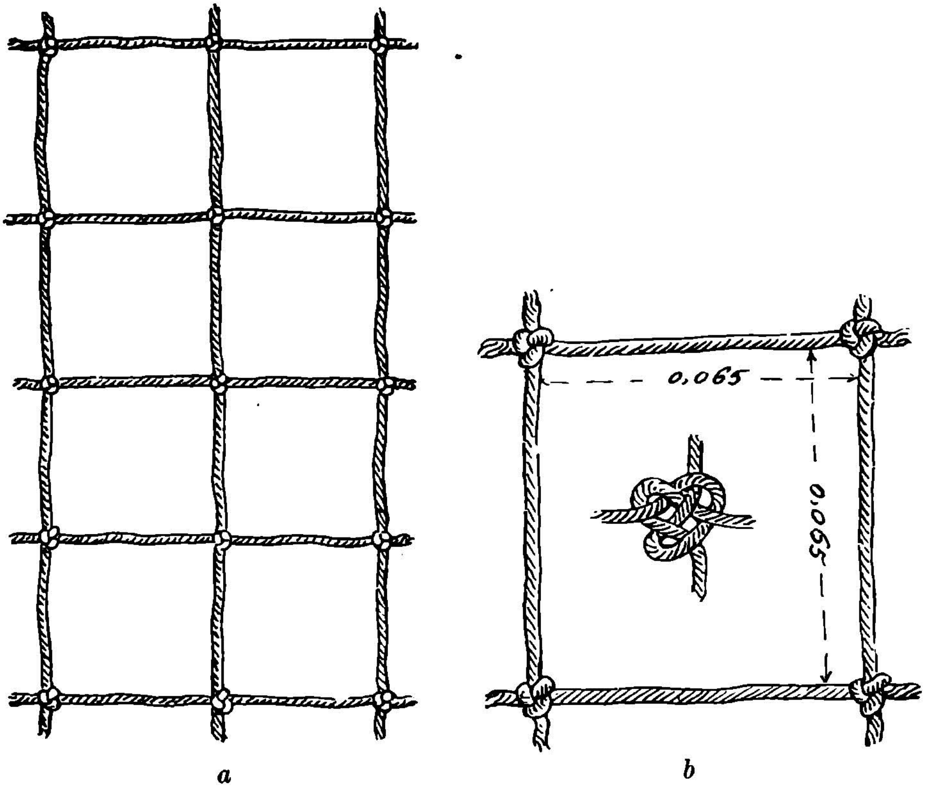

Fig. 5

a) Resturi carbonificate dintr-o plasă de pescuit; *b*) ochiul cu detaliul nodului.

cîrligele de undiță, lucrate din fier sau din bronz (fig. 1) [1], cu dimensiuni mai mari [2] decît undițele întrebuințate astăzi de pescarii din regiune, ceea ce arată că serveau la prinderea unor specii de pește mare. Față de undițele de fier, cele de bronz erau socotite superioare și, în același timp, erau preferate, datorită faptului că nu oxidau, putînd fi întrebuințate vreme mai îndelungată decît celelalte. Altă unealtă de pescuit este brișca, întrebuințată la prinderea peștilor mari și mai ales a știucii. Vîrful ei este ascuțit și întors ca un cîrlig.

Seria uneltelor o continuă un harpun de fier, din care s-a păstrat numai partea cu cîrligul, lungă de 0,237 m (fig. 2). El se termină printr-un vîrf ascuțit cu colțul îndreptat în sens invers față de corp. În gîtul lui era vîrîtă o coadă de lemn cu ajutorul căreia era mînuit mai ușor. Harpunul, a cărui origine este foarte veche, fiind cunoscut încă din paleoliticul superior, e una din cele mai ingenioase invenții ale omului primitiv. Cu el se pescuia, ca și cu ostia, prin lovirea și străpungerea peștelui mare mai ales pe timp rece.

Dintre uneltele de metal face parte și ostia (fig. 3). Găsită într-un singur exemplar, ea avea, probabil, patru dinți, dintre care se păstrează numai cei doi de la mijloc. Ca și harpunul, ostia avea un „gît“ în care se introducea o coadă de lemn. Cu început foarte îndepărtat, ostia se situează, ca vechime, după primele unelte de pescuit inventate de om — sulița și țepoiul. Cu ea se înțepa peștele mare, prinzîndu-l ca într-o frigare, în timpul rece de toamnă și de iarnă, sub ghiață, prin copci, fiind folosită mai ales în timpul nopții. Ostia putea fi întrebuințată pentru vînarea crapului, în timpul reproducerii, la sfîrșitul primăverii, cînd peștele venea în cîrduri la apa mică, unde putea fi prins ușor.

Numărul acestor unelte de pescuit se mărește și cu carmacul de fier (fig. 4), care arată că pescarii de la Garvăn foloseau și carmacele pentru vînarea peștelui. Carmacele erau undițe mari, prevăzute cu o „limbă” sub vîrful lor ascuțit și legate fiecare cu cîte o sfoară mai subțire pe o coardă, din distanță în distanță, în zig-zag. Distanța între cîrlige trebuia astfel potrivită încît, aruncate în apă, ele să nu se atingă și să nu se încurce. Coarda era legată de un țăruș fixat în apă, iar celălalt capăt era aruncat cu cîrligele spre firul apei. Carmacele erau folosite la prinderea sturionilor (morun, nisetru, păstrugă) la Dunăre [3].

Cea mai importantă unealtă, folosită de pescarii locului era, însă, plasa (fig. 5, *a*, *b*). Rest dintr-o plasă carbonificată din fire de tort, precum și o parte din lemnul de la un capăt al ei, au fost găsite în săpăturile din anul 1954. Mărimea ochiurilor este de circa 0,065 m.

Numeroasele greutăți de plasă, de forme și dimensiuni diferite (fig. 6, 1—6), lucrate din bucăți de cărămidă, din fragmente ceramice și din piatră, arată, de asemenea, că plasele aveau diferite dimensiuni și pescuitul cu plasa se practica pe scară întinsă. Plasa este unealta a cărei apariție se constată încă din epoca neolitică.

---

[1] Desenele se datoresc maestrului Dionisie Pecurariu, colaborator tehnic al Muzeului național de antichități.

[2] Dimensiunile lor variază între 0,030 m și 0,100 m lungime, 0,001 m — 0,005 m grosime.

[3] După părerea dr. I. Pitiș, specialist în problemele piscicole din țara noastră.

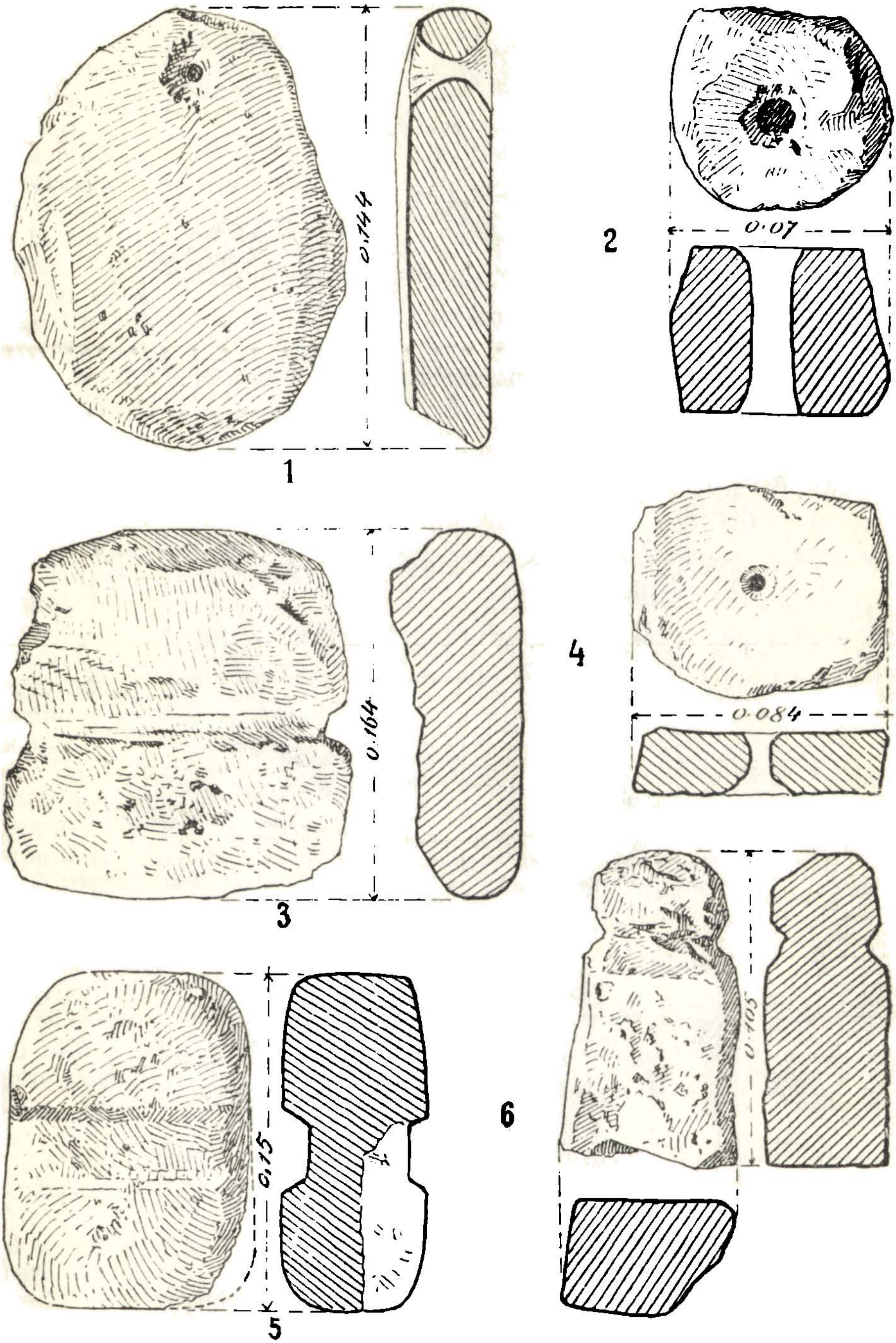

Fig. 6. — Greutăți de plasă:
1–3,6, lucrate din cărămidă; 4, dintr-un fragment ceramic; 5, de piatră.

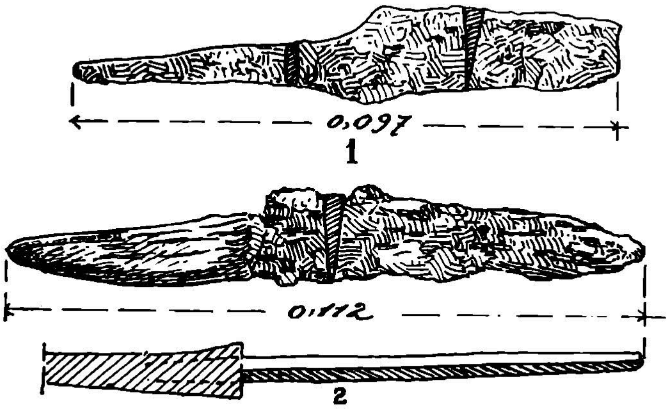

Fig. 7. — Cuţite de fier; al doilea păstrează o parte din prăselele de lemn.

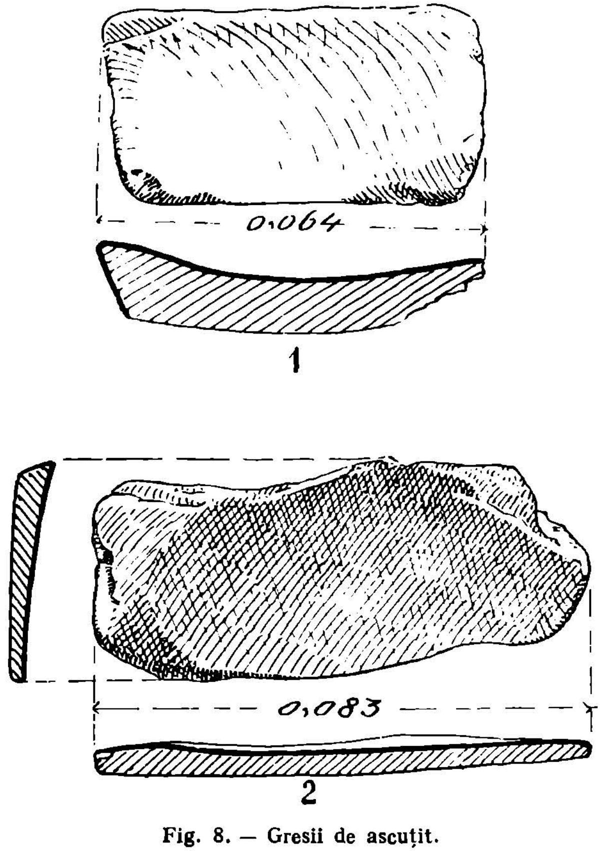

Fig. 8. — Gresii de ascuţit.

Ca unelte accesorii folosite de pescari trebuie amintite cuțitele (fig. 7, *1—2*) și gresiile de ascuțit cuțite (fig. 8, *1—2*).

Fără îndoială, uneltele de pescuit prezentate nu erau singurele cunoscute și folosite de locuitorii așezării de la Garvăn; este probabil ca ei să fi cunoscut și împletiturile din nuiele de salcie, în formă de coș. De asemenea, se poate să fi cunoscut și cotețul, veche unealtă de pescuit, „cunoscută în mod sigur de poloni și al cărui nume se întîlnește peste tot în Europa de răsărit și în Asia pînă la Baical; Suedia o împrumută de la slavi prin finlandezi, în același timp în care o adoptau ungurii și romînii" [1].

În alte țări, cele mai vechi resturi cu privire la pescuit se cunosc încă din paleolitic. La noi, însă, asemenea resturi apar în mesolitic. În privința aceasta, săpăturile de la Băile Herculane au scos la iveală vertebre și solzi de pește [2]. Începînd din epoca neolitică, documentarea devine mult mai bogată. În toate așezările înșirate de-a lungul malului de nord al Dunării, precum și al celorlalte ape ale țării, au fost descoperite numeroase resturi de unelte pescărești ca: greutăți pentru plasă, harpune și cantități însemnate de oase și solzi de pește. În această privință, pot fi menționate așezările de la Greaca, Gumelnița, Cunești, Căscioarele și altele.

În epoca bronzului, care începe pe teritoriul patriei noastre în jurul anului 1700 î. e. n., datorită, probabil, predominării păstoritului asupra celorlalte ocupații și din cauză că pînă acum se cunosc puține așezări din această vreme în apropierea apelor, nu avem documentate unelte în legătură cu pescuitul. Una din cauze ar putea fi și aceea că pînă de curînd arheologii din țara noastră au acordat mai puțină atenție acestei ocupații.

În epoca fierului, mai ales spre sfîrșitul acestei perioade, apar în unele așezări geto-dace diferite unelte de pescuit și oase de pește. Merită remarcat faptul că așezările geto-dace sînt destul de numeroase de-a lungul malului stîng al Dunării între Călărași și Vărăști, între Oltenița și Giurgiu, apoi la Zimnicea, și în alte regiuni, de pildă, Tinosul pe valea Prahovei, Piscul Crăsani pe valea Ialomiței, Popești-Novaci pe valea Argeșului.

Mai tîrziu, în părțile ocupate de romani, care veneau din diferite provincii ale imperiului, aceștia au adus unele unelte caracteristice locului de plecare. Odată stabiliți în preajma gurilor Dunării, venind din regiuni cu altă climă, cu alte ape și specii de pește, au trebuit să învețe de la populația băștinașă geto-dacă mijloacele și uneltele de pescuit. În același timp, localnicii au cunoscut de la noii veniți uneltele lor.

Această perioadă de întrepătrundere a diferitelor elemente de cultură din domeniul ocupației pescuitului poate fi sezisată, din punct de vedere istoric, și pe baza lingvisticii. E vorba de unele denumiri de unelte folosite pînă astăzi: ostia (furca), sacul ș. a. Folosirea acestor termeni și a uneltelor corespunzătoare pînă în zilele noastre poate arăta, în oarecare măsură, continuitatea populației băștinașe în preajma Dunării și a apelor principale.

---

[1] J. Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949, p. 74.
[2] „S.C.I.V.", VI, nr. 1—2, 1955, p. 143.

La începutul celei de-a doua jumătăţi a mileniului I al erei noastre, o dată cu pătrunderea slavilor pe teritoriul de astăzi al patriei noastre, aceştia aduc, în acelaşi timp cu experienţa acumulată din practicarea pescuitului în numeroasele ape ale regiunilor din care veneau, şi o serie de unelte de pescuit cu denumirile respective: năvod, plasă, undiţă, vîrşă, crîsnic, mreajă[1] şi, mai tîrziu, vintir. De la slavi, populaţia locală a adoptat şi numele mai multor specii de peşte: păstrăvi, lostriţă, ştiucă, lin, clean, mreană, babuşcă ş. a.

Desigur, cîteva din aceste denumiri s-au păstrat din epoca convieţuirii romîno-slave. Ţinînd seama că în regiunea gurilor Dunării, în ultimele secole s-au aşezat diferite grupuri ruseşti (lipoveni, buni pescari, şi cazaci zaporojeni din preajma Niprului), se poate admite că unele denumiri de unelte au pătruns în limba romînă prin intermediul acestora.

Din cele expuse se poate vedea că, din studierea tuturor elementelor legate de ocupaţia pescuitului, istoria, în strînsă colaborare cu etnografia şi lingvistica, va putea ajunge la rezultate pozitive, trăgînd unele concluzii cu privire la formarea şi dezvoltarea poporului romîn.

Uneltele de pescuit, scoase la iveală prin săpăturile arheologice de la Garvăn, arată procedeele folosite de pescarii locului şi ajută, împreună cu oasele şi solzii, la cunoaşterea speciilor de peşte.

Cu privire la identificarea şi determinarea materialului osteologic, se poate conchide, după cercetările specialiştilor [2], că se pescuiau următoarele specii: crapul (*Cyprinus carpio*), ştiuca (*Esox lucius*), somnul (*Silurus glanis*) şi peşte mărunt: linul (*Tinca tinca*), obletele (*Alburnus alburnus*), babuşca (*Rutilus rutilus carpathorossicus*) ş. a. Pentru determinarea oaselor a fost folosită şi experienţa îndelungată a pescarilor localnici de astăzi, care consună cu identificarea făcută de specialişti.

Judecînd după uneltele descoperite şi după oasele şi solzii găsiţi în săpăturile efectuate, se poate afirma că locuitorii de la Garvăn practicau pescuitul crapului, ştiucii, somnului şi al peştelui mărunt. Acest lucru putea fi făcut tot timpul anului, deoarece speciile de peşte amintite creşteau repede şi populaţia putea să acopere cu oarecare uşurinţă cerinţele de hrană, consumîndu-l proaspăt sau conservat (afumat şi, mai ales, sărat).

Pescuitul, atunci ca şi acum, se făcea cu diferite unelte, variind după apă şi anotimpuri. Cu plasa se pescuia o bună parte din timpul anului, cu ostia şi harpunul se pescuia pe vreme rece, toamna şi iarna, sub ghiaţă. Pescuitul ştiucii şi somnului se făcea cu undiţe mari şi pripoane cu carmace, exemplare găsite şi documentate în aşezarea de la Garvăn.

Locuitorii cunoşteau nu numai pescuitul speciilor amintite, ci trebuie presupus că prindeau raci şi scoici, dar resturi din carapacele acestor crustacee nu au fost găsite, fie că pescuitul lor era practicat mai puţin, fie că aceste resturi nu au fost observate.

Pentru practicarea pescuitului, în afară de uneltele prezentate, era nevoie şi de bărci. Pînă acum nu s-a găsit nici o urmă singură din acest vehicul. O „ancoră" de piatră, improvizată dintr-un stîlp miliar (fig. 9),

[1] Gr. Antipa, *Pescăria şi pescuitul în România*, Bucureşti, 1916, p. 18.
[2] Mihail Băcescu, directorul Institutului de cercetări ihtiologice al Academiei R.P.R., dr. Ion Pitiş şi prof. Mircea Paucă.

scobit la mijloc, de jur-împrejur, pentru a fi legat cu frînghia, se pare că este singurul rest folosit la bărcile de pescuit. Dimensiunile „ancorei” arată că e vorba de bărci mari cu care se pescuia, în larg, în sezon rece,

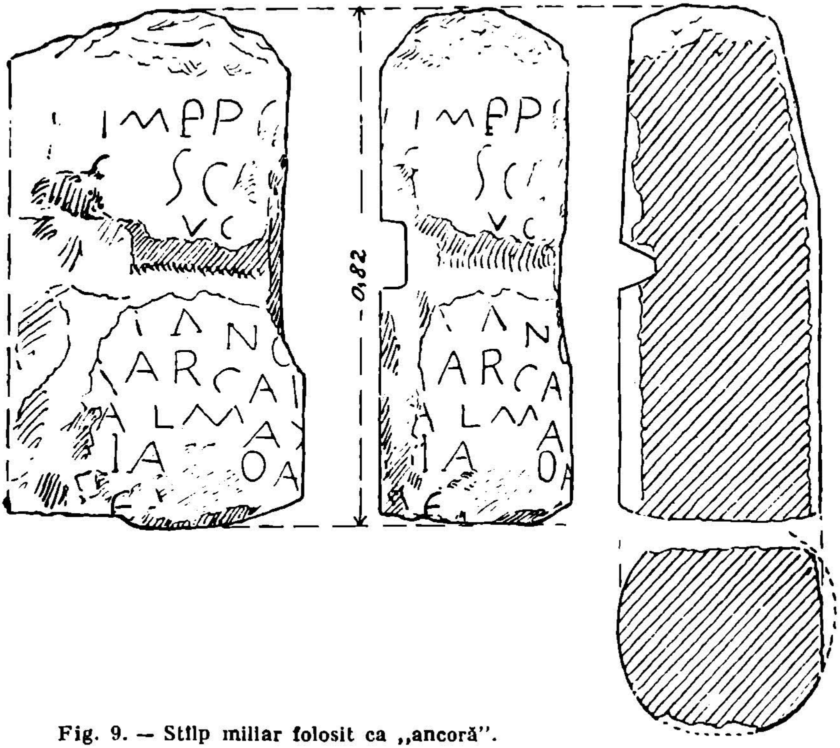

Fig. 9. — Stîlp miliar folosit ca „ancoră”.

cînd se iscau valuri puternice din cauza vîntului și era nevoie de ancore corespunzătoare.

În ceea ce privește conservarea peștelui, este probabil ca această operație să fi avut loc în unele gropi bine lutuite și arse [1]. Acest procedeu era folosit și de lumea veche — greacă și romană — așa cum au dovedit-o unele urme găsite pe coastele Spaniei și Portugaliei [2].

Pentru locuitorii de la Garvăn, în afară de agricultură și creșterea vitelor — îndeletniciri documentate prin diferite urme materiale — pescuitul era ocupația care constituia un important mijloc de trai. Totodată, această ocupație era un izvor principal nu numai pentru procurarea și asigurarea hranei, deci pentru consum intern, ci și pentru export. O bună parte din cantitatea de pește care se prindea în bălțile Dunării de jos era sărată și trimisă în împrejurimi și chiar în regiuni mai îndepărtate, de unde erau aduse alte produse.

---

[1] „S.C.I.V.”, I, 1950, nr. 1, p. 70.

[2] Mesquito de Figuerido, „Bullet. hisp.”, 1906, p. 109—121, apud Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités gr. et rom.*

Importanța economică a peștelui pentru locuitorii de la Garvăn consta în aceea că el era, pe de o parte, unul din alimentele necesare, alături de carnea de vită și vînat, iar pe de alta, pescuitul depășea importanța economică locală prin prisosul care lua calea schimbului comercial. În general, pescuitul comercial a început o dată cu „descoperirea fibrelor vegetale și torsul lor. Acestea, o dată descoperite, au făcut să apară funiile, plășile și pînza de corabie, invenții ce au permis omului să treacă de la un vînat ce satisfăcea numai hrana familiei la pescuitul comercial"[1].

Pentru ca peștele ce prisosea să fi fost valorificat pe calea schimbului comercial, se cerea o navigație bine organizată și mijloace de transport corespunzătoare. Alături de bărcile localnicilor, care nu parcurgeau distanțe prea mari, vasele bizantine, care pătrundeau mult pe Dunăre, asigurau în aceste vremuri transportul necesar.

Încă din antichitate, Sudul era un loc bun pentru desfacerea peștelui sărat al așezărilor de la Dunărea de jos și de la gurile ei. Pe vremea ocupației romane, Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei, acordă, în anul 100, o seamă de privilegii cetății Histria, între care și dreptul de a pescui în apele dulci ale gurilor Dunării. Acest privilegiu asigura cetății Histria un mare cîștig de pe urma relațiilor ei cu Sudul.

Și în sec. X—XII, Sudul era o piață bună pentru desfacerea peștelui sărat provenind de la Dunărea de jos, în schimbul căruia se aduceau din Bizanț, marele centru comercial din acea vreme, diferite obiecte de lux, de metal și pietre prețioase, țesături fine ș. a. [2]

Așezarea de la Garvăn avea relații de schimb cu pește în primul rînd cu populațiile vecine sau mai îndepărtate, de la care primea alte produse, cum era sarea necesară pregătirii și conservării peștelui și creșterii vitelor. Este posibil ca sarea să fi fost adusă din ocnele Moldovei, din cotul subcarpatic și din Transilvania.

„Comerțul sării ardelenești este străvechi. Popoarele de crescători de vite din cîmpia de la vest aveau neapărat nevoie de bulgării de sare pentru cirezi, a trebuit să existe deci o simbioză între populațiile de păstori de stepă și cele de locuitori așezați de la munte, mineri în ocne" [3].

Tot cu atît temei se poate spune că sarea ardelenească pornea și pe drumul cărăușiei spre sud-est și trecea prin pasul Brețcu, pe vechiul drum Brețcu, Piroboridava (Poiana), Bărboși, ca să ajungă mai departe la Dunărea de jos, unde era cerută de localnici pentru conservarea peștelui și creșterea vitelor.

Ținînd seama de importanța economică a pescuitului în dezvoltarea vieții social-economice de la Garvăn, această ocupație trebuie să fi fost în mîinile unor reprezentanți ai obștei, care, cu timpul, au început să uite îndatoririle pe care le aveau față de aceasta și să-și însușească mare parte din munca pescarilor, mărindu-și venitul și îmbogățindu-se în dauna celor mulți. De aceea, mai tîrziu, pescuitul va aduce un mare venit feudalului de pe urma monopolului asupra acestei ocupații.

---

[1] Sergiu Cărăușu, *Tratat de ihtiologie*, București, 1952, p. 15.

[2] I. Barnea, *Relațiile între așezarea de la Garvăn și Bizanț*, în „S.C.I.V.", IV, nr. 3—4, 1953, p. 663.

[3] Al. Grecu, *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea* în „Studii și cercetări de istorie medie", I, 1, 1950, p. 231.

Pentru populația așezării de la Garvăn, pescuitul a jucat un rol important în economia ei prin legăturile și schimbul comercial cu pește în sec. X—XII, care au avut urmări în dezvoltarea vieții social-economice. Diferitele obiecte de podoabă și de lux, parte din ceramica smălțuită, resturi de țesături fine de origine bizantină, toate descoperite prin săpăturile arheologice, arată un stadiu dezvoltat de cultură materială și relațiile locuitorilor cu alte centre. În același timp, ele scot în evidență și o diferențiere socială, pentru că populația săracă nu-și putea îngădui procurarea unor astfel de obiecte. Desigur, numai „cei înstăriți" și „cei puternici" puteau face acest lucru. Alături de aceștia, și nu mai prejos, se găseau unii reprezentanți ai bisericii. De cealaltă parte erau cei mulți, populația săracă, ducîndu-și viața de muncă în folosul reprezentanților imperiului bizantin, sub a cărui stăpînire se găsea așezarea de la Garvăn în sec. X—XII.

РЫБОЛОВСТВО В ДУНАЙСКИХ ПЛАВНЯХ В СВЕТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАСКОПОК ГАРВЭНА (X—XII ВЕКА)

((КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Произведенные археологические раскопки доставили обширную документацию относительно быта, питания, занятий и ремесел, то есть всей материальной жизни гарвэнского общества. Найденные предметы, как крючки для удилищ, гарпун, острог, крюк, остатки обуглившегося невода, много неводных гирь, рыбьих костей и чешуи — все X—XII вв. — указывают на то, что рыболовство было одним из заиятий местного населения.

Открытые рыболовные орудия показывают также применявшиеся способы ловли и помогают так же, как рыбьи кости с чешуей, определению различных видов, рыбы как карпа, щуки, сома, линя, плотвы и уклейки.

Население занималось рыболовством как для своего питания, так и для экспорта. Большое количество пойманной в плавнях нижнего Дуная рыбы засаливалось и отправлялось в окрестности или более отдаленные местности, из которых взамен доставлялись другие продукты при помощи хорошо организованного водного транспорта. Этот транспорт обеспечивался не только местными лодками, но и византийскими судами, часто находившимися в то время на Дунае.

Еще в далекую древность Юг считался хорошим местом сбыта соленой рыбы из населений нижнего Дуная и его устья, так как из Византии взамен ввозились разные предметы роскоши, металлические изделия, драгоценные камни, тонкие ткани и т. д.

Но в первую очередь Гарвэнское население обменивало свою рыбу в окрестностях, получая за нее соль. Возможно, что эта соль доставлялась из молдавских копей, из прикарпатской области и из Трансильвании.

Рыболовство сыграло в X—XII вв. для гарвэнского населения важную хозяйственную роль благодаря торговому обмену рыбы, отражавшемуся на развитии материальной жизни местного населения.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VII, nr. 3–4, 1956

CU PRIVIRE LA PROBLEMA CĂLDĂRILOR DE LUT ÎN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE (Sec. X—XIII)

DE

PETRE DIACONU

Din secolele X—XIII există la noi în ţară, în momentul de faţă, un bogat şi variat material arheologic. Printre numeroasele forme de vase din această vreme se găsesc şi aşa-numitele căldări de lut.

Căldările de lut au de obicei forma uşor tronconică (fig. 1, *1*, *2* şi *4*) ori cilindrică (fig. 2, *2*) şi mai rar sferică (fig. 1, *3*). Fundul, întotdeauna bombat, este rotunjit în afară. Buza este plată şi lăţită atît în interior cît şi în exterior. Foarte rar se întîlnesc şi căldări cu buza ieşită mai mult în exterior (fig. 3, *2* şi *3*).Fiecare margine are cîte două perechi de găuri, prin care era introdusă o sfoară ce îndeplinea funcţia de toartă. Pentru ca să se asigure o rezistenţă mai mare a buzei în cele două puncte opuse, pe unde era petrecută toarta, marginea interioară se lăţea aici şi se îngroşa ceva mai mult (fig. 3, *4*, *5* şi *6*; fig. 4, *1* şi *2*). Această tehnică se mai observă şi astăzi la mare parte din doniţele folosite de munteni. În două trei cazuri, s-au găsit şi fragmente de căldări de un tip deosebit. La acestea, buza nu mai e plată şi îngroşată, ci, dimpotrivă, ea este răsfrîntă puţin în afară şi îngroşată ca la unele din vasele borcan. Urechea, cu cele două găuri verticale, este plasată în întregime în interiorul vasului (fig. 4, *3*), la 2—3 cm mai jos de faţa superioară a buzei. Acest tip de căldare se regăseşte la Păcuiul lui Soare (r. Băneasa, reg. Constanţa; fig. 4, *4*) şi la Kadikioi în R. P. Bulgaria [1]. Diametrul gurii căldărilor de lut [2] variază între 0,25 şi 0,35 m, iar înălţimea între 0,15 şi 0,20 m. Grosimea pereţilor nu trece niciodată de 0,05 m. Capacitatea vasului este de 10 –12 l.

Majoritatea căldărilor de lut sînt lucrate la roata de picior, dintr-o pastă ce conţine, de cele mai multe ori, degresanţi. În aşezările feudale

---

[1] Stancio Stancev, Разкопки на обиекти И в кадикиойското градище „Известия на археологически Институт", XVIII, Sofia, 1952, p. 290 (fig. 285, 4).

[2] Dorin Popescu, *Fouilles de Lechinţa de Mureş*, „Dacia". II, 1925, p. 339, afirmă că a găsit un fragment dintr-o căldare cu diametrul de 0,40 m. Din R. P. Ungară se cunoaşte o căldare de lut cu diametrul gurii de 0,217 m (v. şi Szabó Kálmán, *Az Alföldi magyar nép müvelödéstörteneti emlekéi*, Budapesta, 1938, p. 15 (fig. 2).

timpurii din Dobrogea de nord predomină căldările confecționate dintr-o pastă în compoziția căreia sînt aproape nelipsite scoicile pisate, nisipul, cuarțul pisat sau bucățele mici de calcar [1]. De altfel, aceasta este o caracteristică a tuturor vaselor de producție locală din Dobrogea de nord, în sec. X—XII. În Transilvania și Ungaria, în pasta din care sînt confecționate călădările de lut, se folosește de obicei ca degresant nisipul. O parte din căldări a căpătat, după arderea în cuptoare, culoarea roșie-cărămizie, iar altă parte a căpătat culoarea neagră-cenușie. În privința pastei și arderii, ele sînt diferite, dat fiind că și căldările de lut ca și restul ceramicii din această epocă au fost influențate de particularitățile tehnicii fiecărei regiuni, particularități cauzate de o serie întreagă de condiții, precum : natura pămîntului folosit ca materie primă, sistemul de ardere în cuptoare etc.

Cele mai multe din fragmentele de căldări de lut, descoperite pe teritoriul patriei noastre, sînt împodobite cu motive decorative destul de variate [2]. În privința aceasta este de remarcat de asemenea faptul că există un strîns raport între motivele ornamentale predominante într-o regiune și tehnica împodobirii căldărilor de lut. Astfel, în Dobrogea se întîlnesc foarte des căldările ornamentate cu rotița cu dinți triunghiulari, pătrați sau dreptunghiulari (fig. 2, *2* și fig. 5, *5*, *9* și *11*), pe cînd în Transilvania nu s-au găsit pînă acum fragmente împodobite într-o tehnică asemănătoare, pentru că în această regiune rotița cu dinți este întrebuințată mai rar în decorarea vaselor de lut. Acolo se întîlnesc mai des liniile în val. Asemenea ornamente apar pe fragmentele de căldări de lut de la Lechința de Mureș, Sîntion și Periam (fig. 3, *6* și fig. 5, *6*). În Dobrogea se mai întîlnește o gamă întreagă de motive decorative simple și combinate. Numeroase căldări au pe corpul lor linii orizontale, larg incizate (fig. 5, *1*). Uneori sînt dispuse în benzi (fig. 5, *4* și fig. 6, *3* și *5*); în mai puține cazuri se întîlnesc liniile orizontale des incizate (fig. 6, *1*). O parte dintre căldări poartă motive ornamentale combinate din două benzi de linii orizontale, între care există o altă bandă de linii în val, puternic curbate (fig. 1, *1*). Împodobirea e dezvoltată pînă într-atît, încît unele căldări decorate cu rotița își extind ornamentul și pe partea exterioară a fundului (fig. 2, *2* și fig. 3, *7*). Deseori, imediat sub buză este incizată o linie frîntă sau în val (fig. 5, *7* și *10* și fig. 6, *6*). Asemenea fragmente se întîlnesc la Lechința de Mureș, Cenad, Dinogetia, Noviodunum etc. De pe teritoriul patriei noastre se cunosc și fragmente de căldări neîmpodobite. Acestea însă sînt puține. Instrumentele cu care olarii ornamentau căldările de lut erau aceleași pe care le întrebuințau și la celelalte vase. În afară de rotița cu dinți, se foloseau de un bețișor cu capătul rotunjit, ori de un pieptene din os sau corn, cu dinții deși și ascuțiți. Trei instrumente de felul acesta s-au găsit și la Dinogetia-Garvăn.

Căldările de lut serveau în primul rînd la prepararea hranei. De cele mai multe ori, toarta căldării era agățată de o cujbă (cîrlig de lemn)

[1] De la Dinogetia-Garvăn se cunoaște numai un singur fragment de căldare lucrat dintr-o pastă fină, fără nici un degresant.

[2] Marea majoritate a căldărilor de lut din R.P. Ungară nu sînt ornamentate; v. Jozsef Höllrigl, *Arpádkori keramikámk*, în „Arch. Ért.", XLVI, 1932—33, p. 203—204. Pînă în prezent cunoaștem o singură căldare decorată cu linii orizontale dispuse rar și un fragment care poartă sub buză impresiuni cu unghia; v. Szabó Kálmán, *op. cit.*, fig. 35 și 37.

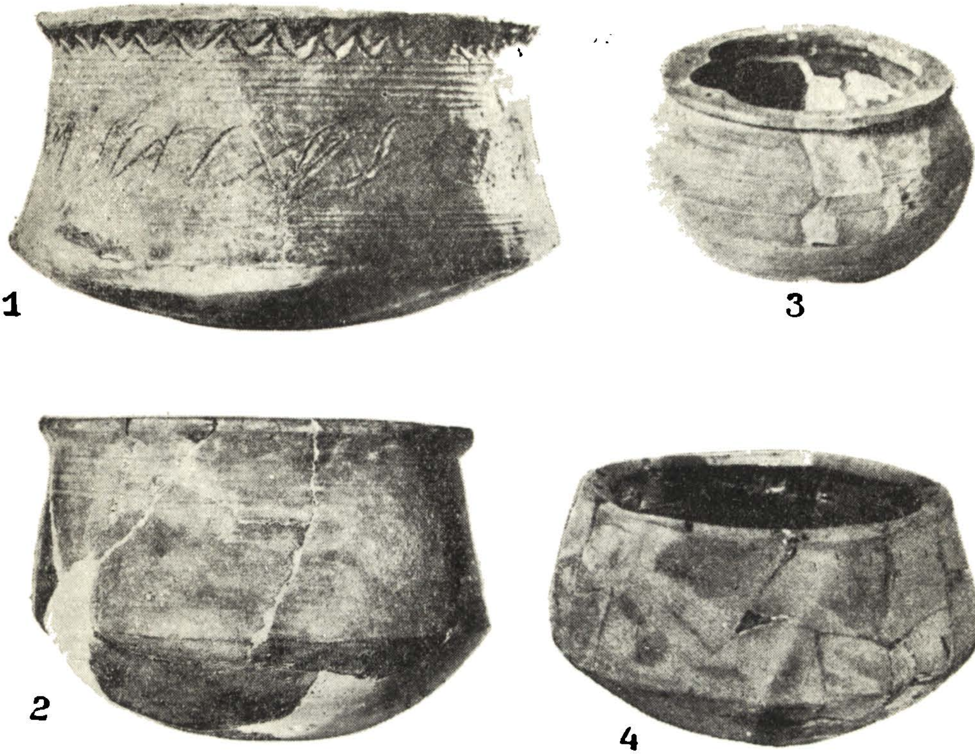

Fig. 1
1 – 2. Căldări de lut de la Dinogetia-Garvăn ; 3 – 4. Căldări de lut din regiunea Kecskemét (R. P. Ungară).

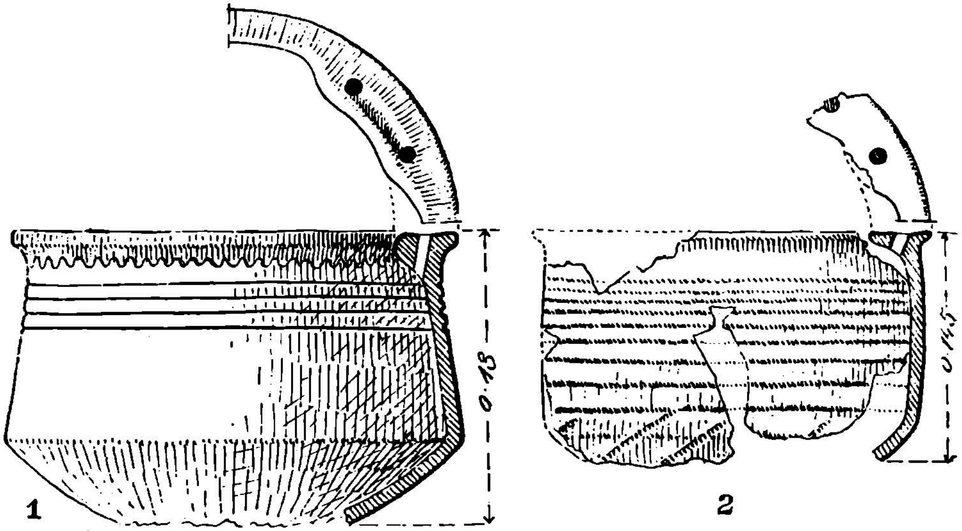

Fig. 2. — Căldări de lut de la Dinogetia-Garvăn.

deasupra vetrei deschise și în felul acesta vasul era cuprins de flăcări [1]. Nu exista nici un pericol ca toarta de sfoară să se ardă, pentru că orificiile prin care era petrecută se aflau pe buza interioară a vasului. Deoarece fundul era bombat în afară, flacăra putea să aibă o eficacitate

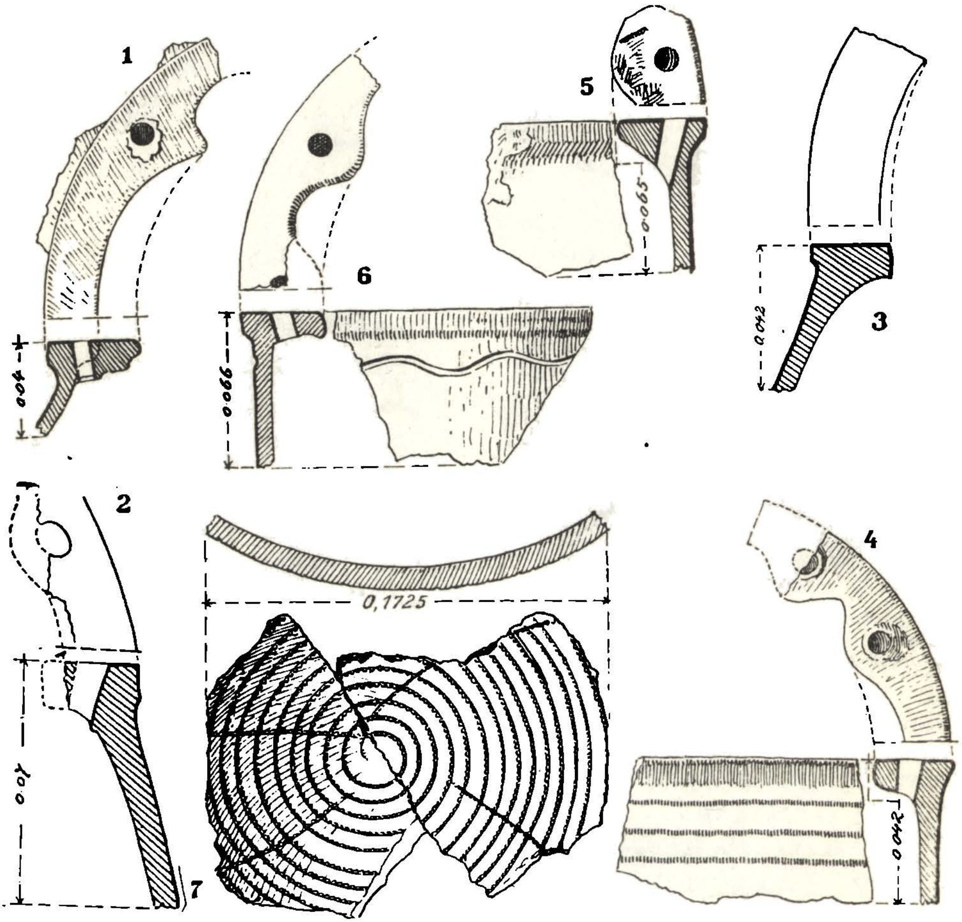

Fig. 3. — Fragmente de căldări de lut.
1–2–3–4–6, de la Sînt Ion; 5, de la Larga Jijia; 7, de la Dinogetia-Garvăn.

mai mare și aproape uniformă pe toată suprafața vasului. E de presupus că unele căldări nu erau folosite pe foc. În această categorie pot fi socotite căldările de lut de la Dinogetia-Garvăn ornamentate și pe fund (fig. 2, *2* și fig. 3, *7*). Fragmentele de felul acesta nu prezintă nici o urmă de întrebuințare pe foc. Probabil că aceste vase au servit ca simple recipiente pentru păstrarea celor necesare hranei: lapte, făină, pește, apă etc.

[1] La Kecskemét, în R. P. Ungară, la un loc cu niște căldări de lut s-a găsit și o pirostrie cu trei picioare de fier. Vezi J. Höllrigl, *op. cit.*, *p.* 50, fig. 28. Se prea poate ca de multe ori căldările de lut să fi fost puse pe trei pietre, între care se ațîța focul.

Căldările de lut se întîlnesc numai în unele regiuni ale țării noastre (fig. 7). Pînă în prezent în Dobrogea s-au găsit la Troesmis-Iglița (r. Măcin, reg. Galați), Dinogetia-Garvăn (r. Măcin, reg. Galați), Noviodunum-Isaccea (r. Tulcea, reg. Constanța), Murighiol (r. Tulcea, reg.

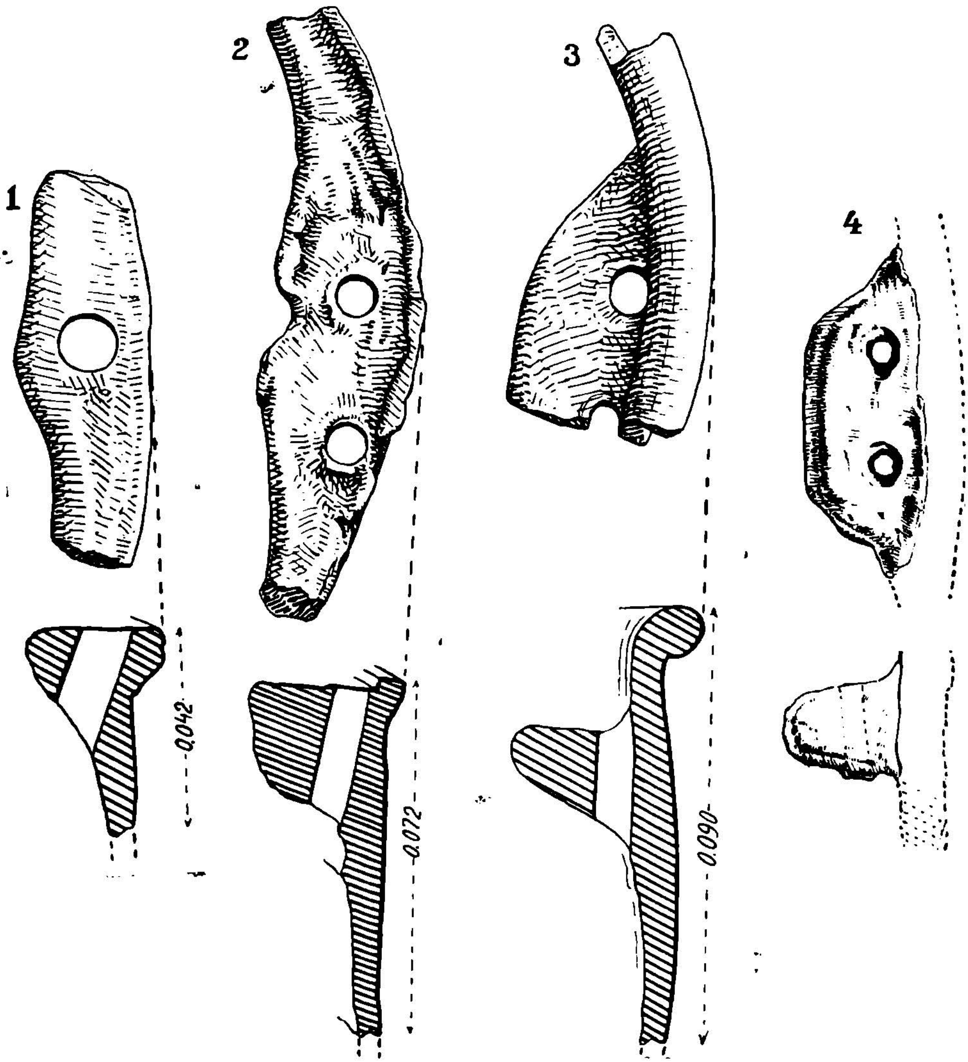

Fig. 4. — Fragmente de căldări de lut.
1, de la Moldovenești; 2, Troesmis-Iglița; 3, Dinogetia-Garvăn; 4, Păcuiul lui Soare.

Constanța), Capidava (r. Hîrșova, reg. Constanța) și insula Păcuiul lui Soare (r. Băneasa, reg. Constanța). În localitățile menționate, ele apar către sfîrșitul secolului al X-lea și persistă pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea. În Moldova, fragmente de căldări de lut s-au găsit la Hlincea

(r. Iași, reg. Iași), unde sînt datate în sec. XI—XII [1] și la Larga Jijia (r. Iași, reg. Iași).

Localitățile din Transilvania și Banat cu astfel de materiale sînt mai numeroase. Pînă acum se cunosc următoarele : Aurel Vlaicu (r. Orăștie,

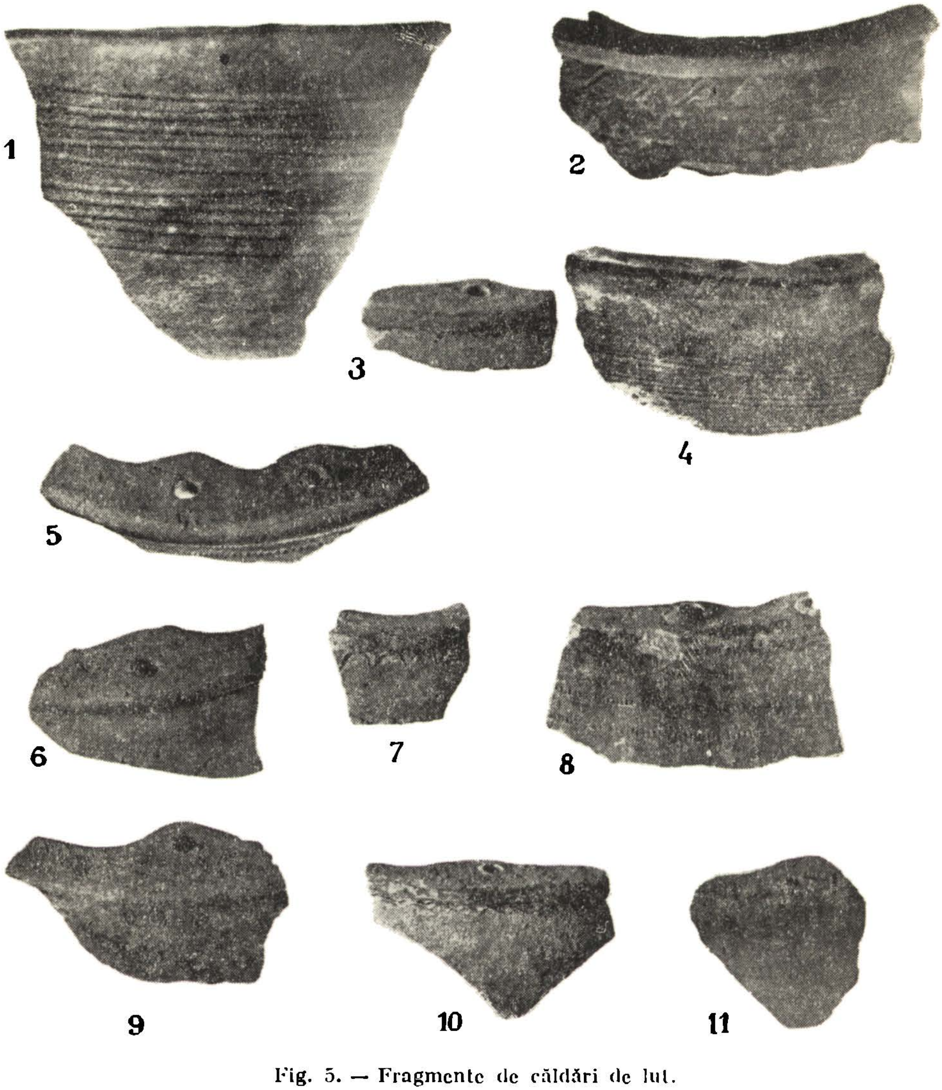

Fig. 5. — Fragmente de căldări de lut.
1-2, Dinogetia-Garvăn; 4-5, Troesmis-Iglița; 6-8-9-11, Noviodunum-Isaccea; 3-7-10, Lechința de Mureș.

reg. Hunedoara), Berghin (r. Alba, reg. Hunedoara), Ciugud (r. Alba, reg. Hunedoara), Apoldul de Sus (r. Sebeș, reg. Hunedoara), Sebeș (r. Sebeș, reg. Hunedoara), Morești (r. Tg.-Mureș, Reg. Aut. Maghiară), Le-

[1] „S.C.I.V.", IV, nr. 1—2, 1953, p. 316.

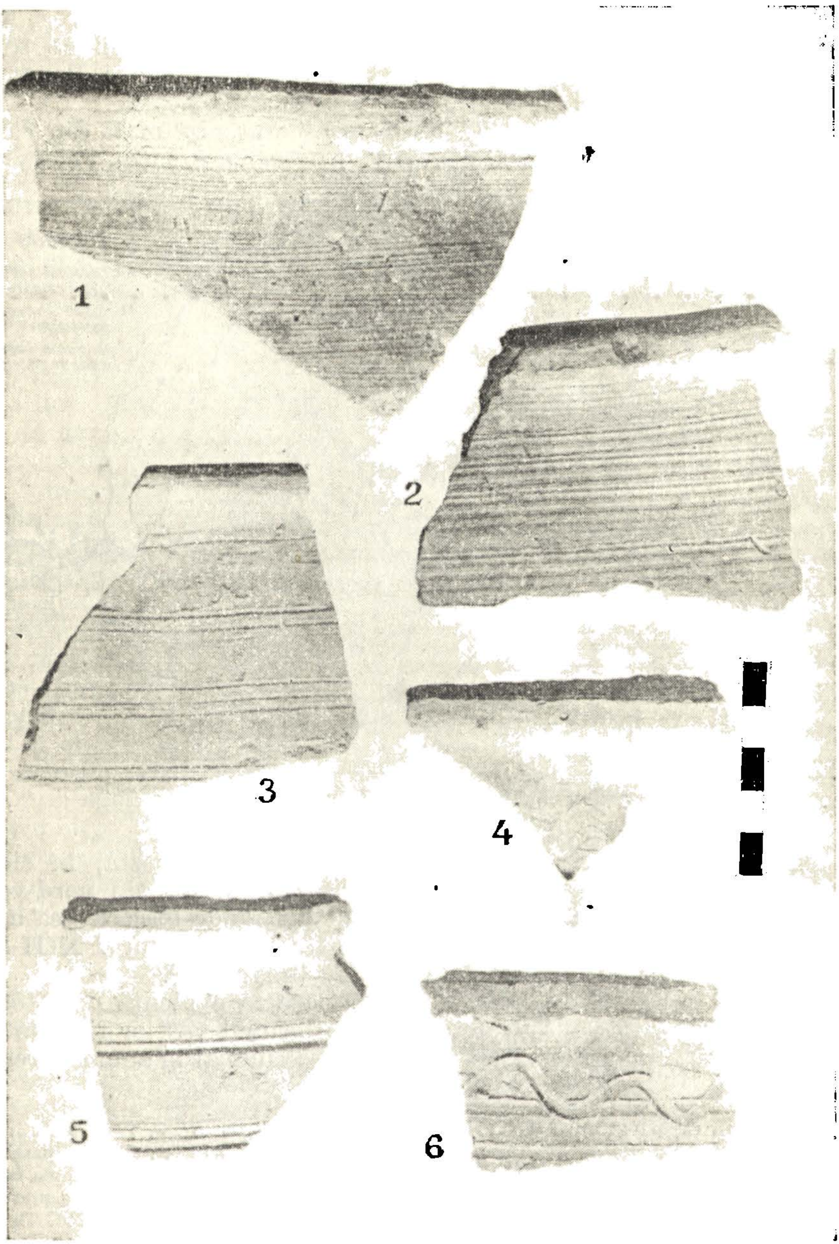

Fig. 6. — Fragmente de căldări de lut de la Capidava.

chința de Mureș (r. Luduș, reg. Cluj), Cubleșu-Someșan (r. Cluj, reg. Cluj), Moldovenești (r. Turda, reg. Cluj), Sîntion (r. Oradea, reg. Oradea), Periam (r. Sînnicolau, reg. Timișoara) și Cenad (r. Sînnicolau, reg. Timișoara). Pe măsura extinderii cercetărilor de teren, probabil că se vor mai găsi și în alte așezări. Căldările de lut din Transilvania și Banat sînt datate în sec. XI—XIII [1].

Un bogat material, constînd de data aceasta mai mult din căldări întregi, a fost descoperit pe teritoriul R.P. Ungare, la Szentes, Félegyháza,

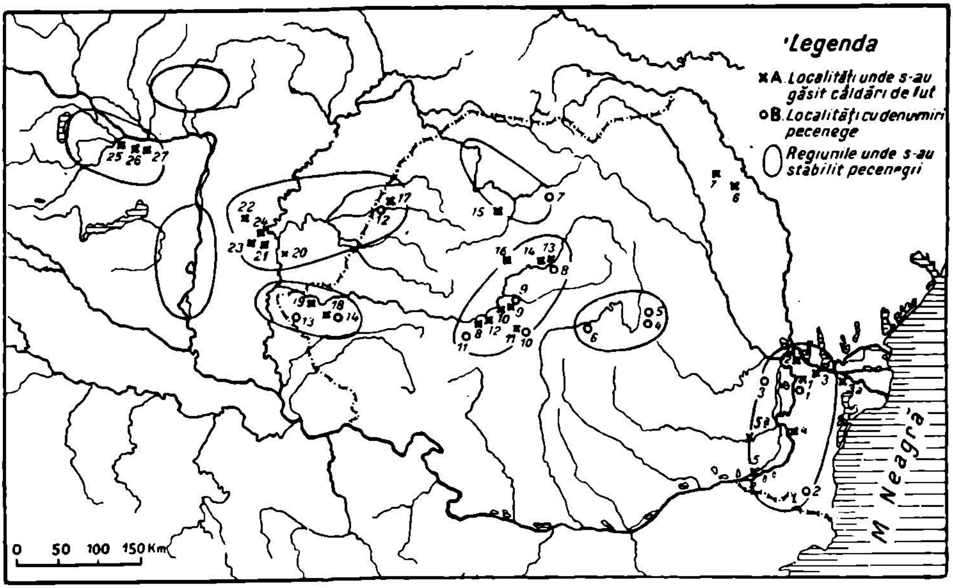

Fig. 7. — Harta răspîndirii căldărilor de lut și a așezărilor pecenege

Aranyegyháza, Alsómonostor, Kecskemét și Kömpöcpuszta, în cîmpia panonică, și la Györ, Mezöörs și Szentmihály, în partea de nord-vest a țării. Căldările de lut din R. P. Ungară sînt datate de majoritatea cercetătorilor în sec. XII și pînă către prima jumătate a secolului al XIII-lea [2]. Asemenea materiale se cunosc și în R.P.F. Iugoslavă [3].

După cele relatate pînă aici se pot scoate în evidență următoarele observații : căldările de lut se detașează din grupul vaselor feudale timpurii de la noi ca un tip deosebit ; ele se găsesc numai în anumite regiuni

---

[1] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, „S.C.I.V.", II, nr. 2, 1951, p. 213. Unul din vasele de la Periam este datat în sec. XII—XIII. Vezi și J. Höllrigl, *op. cit.*, passim.

[2] J. Höllrigl, *op. cit.*, p. 203 și Szabó Kálmán, *op. cit.*, p. 14. Dacă se ține seama însă de constatările de la Sîntion (Oradea), unde căldările de lut apar în sec. XI, se poate presupune pe bună dreptate că și în R. P. Ungară unele căldări pot fi atribuite secolului XI. Dealtfel, Béla Szöke, în *Csérep bográcsaink kérdéréhez*, „Arch. Ért.", vol. 82, Budapesta, 1955, p. 90, datează o căldare de la Koroncó-Bábotán în sec. XI. Același cercetător datează unele căldări de lut din R.P. Ungară în sec XIV : *op. cit.*, p. 89.

[3] O căldare mai evoluată ca formă, dar datată la fel ca cele din Ungaria, s-a găsit într-o necropolă de lîngă Subotița ; v. Olga Safarik și Mirko Schulman, *Hinga, Srednovekovna necropola kod Subotile*, „Rad Voivodanskih muzeia", Novi Sad, 1954, p. 45, pl. X.

ale ţării şi dăinuie aproximativ timp de trei secole. Simpla enunţare a acestor observaţii atrage după sine punerea problemei cărui grup etnic trebuie atribuite ele.

Căldările de lut nu puteau să aparţină populaţiei autohtone, pentru că atunci ar fi trebuit să le găsim răspîndite pe tot teritoriul patriei noastre, aşa cum se întîmplă cu restul formelor de vase feudale timpurii. Împotriva atribuirii căldărilor de lut populaţiei băştinaşe pledează şi existenţa lor limitată numai în cadrul a circa trei secole. Apariţia căldărilor de lut nu este o consecinţă a dezvoltării vreunei forme de vas asemănătoare, în lut sau metal, existente în culturile anterioare de la noi. Ele apar în secolul al X-lea ca un tip deosebit de cele cunoscute pînă atunci şi dispar în secolul al XIII-lea, fără a mai fi întîlnite într-o formă sau alta în culturile imediat următoare [1]. De aceea, căldările de lut par a fi aduse, mai degrabă, dinafară, de o populaţie migratorie [2]. Însăşi forma lor, avînd drept caracteristică fundul rotunjit, este mai potrivită unei vieţi nomade decît uneia sedentare [3]. Iar faptul că durata existenţei căldărilor de lut variază de la regiune la regiune — în Dobrogea circa 100 de ani, în Transilvania circa 200 de ani — e de natură să coincidă cu prezenţa în loc şi timp a populaţiei care le va fi adus.

Admiţînd că aşa stau lucrurile, se impune o primă întrebare : din ce direcţie au venit? Dacă se ţine seama că vasele-căldări apar mai devreme în Dobrogea (sec. X) decît în Transilvania (sec. XI), se poate presupune cu destul temei că ele vin din răsărit. De aici se naşte însă o a doua întrebare : ce populaţie le-a adus? Izvoarele literare din acea vreme atestă prezenţa la noi, în decursul sec. X—XIII, a pecenegilor, uzilor şi cumanilor. Dintru început se exclude posibilitatea atribuirii căldărilor de lut uzilor sau cumanilor, fiindcă la venirea acestora, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, ele existau deja. În felul acesta, căldările de lut pot fi atribuite mai curînd pecenegilor, cu a căror prezenţă în timp ele coincid.

Aici însă trebuie remarcat un fapt care nu e lipsit de importanţă pentru explicarea anumitor nedumeriri. Şi anume, în timp ce pecenegii sînt cunoscuţi aproape în toate regiunile noastre, căldările de lut se găsesc numai în unele dintre ele. Se ştie însă că numeroase grupe ale acestei populaţii, renunţînd la viaţa nomadă, s-au aşezat în diferite puncte ale ţării, reuşind în felul acesta să-şi menţină individualitatea etnică mai multă vreme decît grupele rămase nomade. Căldările de lut, în majoritatea lor absolută, se găsesc în regiunile unde s-au stabilit pecenegii ca sedentari. Apar o dată cu ei şi dăinuie numai atîta timp cît există aceştia. În consecinţă, pe baza acestei constatări, căldările de lut pot fi atribuite pecenegilor şi în primul rînd acelora care au devenit sedentari. În regiunile unde pecenegii sînt cunoscuţi mai mult ca nomazi, nu s-au găsit astfel de materiale decît în două puncte din Moldova centrală,

---

[1] Această afirmaţie este confirmată de săpăturile de la Dinogetia, Bucureşti, Zimnicea, Suceava etc.

[2] Gr. Florescu, în *Capidava în epoca migraţiilor*, „Rev. ist. rom.", vol. XVI, fasc. IV, 1946, referindu-se la acest tip de vase spune la p. 338 : „este fără îndoială adus din altă parte, nu e de tradiţie industrială locală".

[3] J. Höllrigl, *op. cit.*, p. 204, le consideră de asemenea ca aparţinînd unei populaţii nomade.

Hlincea şi Larga-Jijia. În Muntenia şi Oltenia, n-a apărut nicăieri pînă acum vreun fragment de căldare de lut [1].

Fenomenul poate fi explicat prin faptul că pecenegii, atîta timp cît au fost nomazi, s-au folosit în mai mică măsură de vase de pămînt. În această situaţie vor fi întrebuinţat, cum era şi firesc, mai multe vase de metal — în cazul de faţă, căldări de metal. În măsura în care au devenit sedentari, din anumite motive au fost nevoiţi să transpună în lut o formă pe care mai înainte o aveau în metal.

Ipoteza atribuirii căldărilor de lut pecenegilor pare că îşi găseşte confirmarea în descoperirile arheologice din ţara noastră.

O statistică sumară a materialului ceramic de la Dinogetia-Garvăn [2] ne arată că vasele-căldări sînt extrem de rare în a doua jumătate a secolului al X-lea şi în primele 3—4 decenii ale secolului al XI-lea. Ele se înmulţesc către jumătatea secolului al XI-lea, pentru ca apoi să se rărească iar şi să dispară complet spre sfîrşitul aceluiaşi secol. Aceste trei faze ale existenţei căldărilor de lut se pot explica dacă le legăm de desfăşurarea procesului de aşezare a pecenegilor în Dobrogea.

Primii pecenegi se pare că s-au stabilit în Dobrogea încă la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea [3].

Procesul aşezării lor în această regiune culminează în anul 1048, cînd se produce o adevărată colonizare. Ca urmare a crescîndei presiuni din partea lor, bizantinii au permis anumitor triburi de pecenegi, în timpul domniei lui Constantin Monomachul, să vină în Paristrion, dîndu-le în pază frontiera Dunării împotriva celorlalte triburi rămase mai departe duşmane imperiului [4]. O dată stabiliţi acolo, ei au primit pămînt şi trei cetăţi. Kegen, şeful lor, promitea că va părăsi viaţa nomadă şi că se va creştina [5]. O parte dintre cei veniţi în Paristrion s-au aşezat în nordul Dobrogei, unde prezenţa pecenegilor este atestată între altele şi de elementele de cultură materială orientală descoperite la Dinogetia-Garvăn, dintre care unele le pot fi atribuite [6]. În aceeaşi ordine de idei nu poate fi trecută cu vederea existenţa, după cum se ştie, a unui sat de pe malul drept al braţului Măcin, care pînă azi păstrează numele de Pecineaga. Referindu-se la această regiune, pentru secolul al XI-lea, cronicarul bizantin Mihail Attaliates afirmă că acolo exista o populaţie amestecată, „pe jumătate barbară" [7].

---

[1] Pecenegii se pare că au locuit şi în răsăritul Munteniei, dar în această regiune n-au apărut încă astfel de materiale. Dealtfel, aici nici nu s-au făcut încă săpături privind epoca feudală timpurie.

[2] Folosim mereu pentru exemplificare realitatea de la Dinogetia-Garvăn, pentru că această aşezare este cea mai bine cunoscută, întrucît săpăturile durează de peste 10 ani.

[3] Izvoarele literare nu ne dau informaţii directe în sensul acesta, dar unele elemente arheologice descoperite în săpături ne îndreptăţesc să facem această afirmaţie.

[4] Cedren, *Historiarum Compendium*, ed. Bonn, 1839, vol. II, p. 585. Cf. N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et la Bulgarie*, Bucureşti, 1946, p. 55 şi urm.

[5] Cedren, *op. cit.*, p. 583—584. Cf. C. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor romîne la Dunăre în sec. XI*, „Rev. ist. rom.", vol. VII, 1937, p. 126 şi urm.

[6] I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească şi orientală în aşezarea feudală (sec. X—XII) de la Dinogetia*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 217. Tot pecenege par a fi şi cele cîteva morminte păgîne de la Dinogetia, precum şi un idol de piatră feminin, schematizat la maximum, din aceeaşi aşezare.

[7] Mihail Attaliates, *Historia* , ed. Bonn, 1853, p. 204. Cedren, *op. cit.*, p. 599, vorbeşte şi el de „cetăţile de la Dunăre, unde neamurile erau amestecate".

Pecenegii din Dobrogea sînt atacați de către uzi în anul 1065. Data aceasta coincide și cu data incendierii unui nivel de locuințe-bordeie de la Dinogetia-Garvăn. În unele dintre ele au fost găsite, în condiții stratrigrafice clare, fragmente de căldări sau chiar căldări întregibile. Astfel de fragmente se mai întîlnesc pînă către sfîrșitul secolului al XI-lea, dar în proporții mai mici și în condiții stratigrafice mai puțin sigure. Rărirea căldărilor de lut în așezările din Dobrogea, în ultimele decenii ale secolului al XI-lea, poate fi pusă în legătură cu tulburările din aceeași vreme, în care erau amestecați și pecenegii [1]. Căldările de lut nu se mai întîlnesc în Dobrogea sub nici o formă în secolul al XII-lea. Aceasta coincide și cu eliminarea pecenegilor de la sudul Dunării în urma luptei de la Lebunion (1091).

La Dinogetia-Garvăn, în aceleași complexe, și cu deosebire în straturile mai vechi, s-au găsit în cîteva cazuri și resturi de căldări de aramă. Deși cu greu se poate determina forma lor, se pare că ea nu se deosebește de aceea a căldărilor de lut. Existența căldărilor de aramă la Dinogetia-Garvăn ar putea confirma ceea ce s-a spus aici, în legătură cu transpunerea în lut a unei forme cunoscute mai înainte în metal. În prima fază a așezării lor în Dobrogea, pecenegii vor fi continuat să întrebuințeze căldări de aramă, paralel cu cele de lut. Cu timpul, accentuîndu-se greutatea procurării metalului — și aceasta o dovedesc cu prisosință urmele de repetate reparări ale căldărilor de aramă — pecenegii vor fi fost nevoiți să se folosească de căldări de lut [2].

Așadar, luînd în considerare toate observațiile în legătură cu căldările de tipul acesta, din Dobrogea, se poate presupune că ele aparțineau pecenegilor.

Despre o folosire a lor în aceeași vreme și de către populația băștinașă de acolo nu se poate spune încă nimic. În legătură cu aceasta, nu e lipsit de interes să se sublinieze că în așezările de la Plisca, Madara, Preslav etc. (R. P. Bulgaria), unde există o cultură materială organic legată cu aceea din Dobrogea, nu s-au găsit pînă acum decît cîteva fragmente de căldari de lut. Unul dintre ele a fost găsit la Pliska [3].

Atribuirea fragmentelor de căldări de lut din Moldova populației pecenege are un caracter cu totul ipotetic. Izvoarele literare cu privire la prezența pecenegilor în Moldova sînt puține și confuze. Pecenegii au ajuns în această regiune încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea. Nu se știe însă precis ce locuri au ocupat și cît timp au stat acolo. Nu se știe, de asemenea, dacă unii dintre ei au renunțat mai tîrziu la viața nomadă, ceea ce nu ar fi exclus. Oricum, fragmentele de căldări de lut de la Hlincea se găsesc în așezarea feudală timpurie de acolo și deci ele aparțin unei populații sedentare. În Moldova a mai apărut un fragment de căldare la Larga-

---

[1] Cf. Mathias Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI Jahrhundert* (Ostmittel-europ. Bibliothek), Budapesta, 1944, p. 30, 106. În ce ne privește, nu împărtășim întru totul părerea lui M. Gyóni.

[2] Fenomenul poate fi pus în legătură și cu o eventuală dezvoltare a ocupațiilor lor, după ce au devenit sedentari.

[3] Vezi St. Stancev, Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948, „Изветия на археологическия институт“ XX, Sofia, 1955 (extras), p. 197, fig. 15, 1. Autorul afirmă că acest tip de vase e frecvent în așezările de la Donul de jos și că prezența lui la Pliska trebuie pusă în legătură cu o populație care le va fi adus din acele părți.

Jijia (fig. 3, 5). Acesta este lucrat probabil la roata înceată, dintr-o pastă în compoziția căreia au fost introduse scoici pisate mărunt. Datarea lui nu este stabilită precis, dar el poate fi plasat, cu rezerva cuvenită, înainte de secolul al XI-lea. Fragmentul a fost găsit într-un loc unde nu exista nici o urmă de așezare din epoca feudală timpurie.

Toate aceste elemente, deși prețioase, nu sînt totuși destul de concludente pentru o eventuală atribuire a fragmentului de căldare de lut de la Larga-Jijia pecenegilor nomazi din sec. IX—X.

Rămîne ca viitoarele cercetări de teren să aducă date mai multe referitoare la problema atribuirii căldărilor de lut populației pecenege din Moldova.

În Transilvania și Banat, sînt cunoscute încă din secolul al X-lea grupe răzlețe de pecenegi nomazi. Acolo însă încep să pătrundă masiv în secolul al XI-lea [1]. O parte a pecenegilor, după ce a trecut Carpații avînd drept țintă cîmpia panonică, a mers pe cursul rîurilor Someș, Crișuri și Mureș [2]. Unii dintre ei, renunțînd la viața nomadă, s-au stabilit în văile acestor ape [3]. Acest fapt e dovedit și de păstrarea numelor pecenege a cîtorva sate, rîuri și dealuri. În bazinul Mureșului se află mai multe localități cu numele de Beșineu (vezi harta). În apropiere de Arad e pomenită în 1235 o „terra castri nomine Beseneu" [4]. Înspre Năsăud-Bistrița se găsește satul Beșeneu, pe care sașii îl numesc Heindendorf (satul păgînilor), ceea ce înseamnă că la venirea acestora în Transilvania, pecenegii erau încă păgîni. În documente apare o mențiune despre existența pecenegilor în valea rîului Crișul Repede, cam pe acolo unde se găsește astăzi satul Tărian-Beșineu [5]. Aceștia făceau parte dintr-un grup mai mare colonizat în regiunea Tisei mijlocii [6]. Pecenegii din Ardeal mai sînt amintiți și de cunoscutul document din 1224, prin care regele Andrei acorda teutonilor, printre altele, și pădurea „Blacorum et Bissenorum" [7]. Deși nu există o părere unanimă în privința acestei localizări, în general se admite că ea trebuie să fi fost în sud-estul Transilvaniei, acolo unde pînă azi se mai păstrează numele pecenege a două sate și al unui rîu [8]. Un grup mai mare de pecenegi a fost colonizat în Banatul de vest, pe valea rîului Aranca și, cu deosebire, în jurul Cenadului [9]. În apropierea lui se găsește satul Beșenova veche, nume evident de origine pecenegă.

Prezența pecenegilor în Ungaria e cunoscută mai bine, fiindcă cea mai mare parte a lor s-a stabilit acolo. La aceasta se adaugă și caracterul

---

[1] Ultimul mare grup de pecenegi a venit în vestul țării noastre și în Ungaria după înfrîngerea suferită din partea bizantinilor în 1122; v. A. N. Kurat, *Pecenek Tarihi*, Istambul, 1937, p. 233.

[2] Rassowski, *Peceneghi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii*, Praga, 1933, p. 4; cf. A. N. Kurat, *op. cit.*, p. 242.

[3] Rassowski, *op. cit.*, p. 30.

[4] Szokolay, *A magyarországi bessenyö telepekröl*, p. 86, după Rassowski, *op. cit.*, p. 30.

[5] La 1211 și 1214 e pomenit acolo „Mich in Besseneu portus"; Szokolay, *op. cit.*, p. 86, după Rassowski, *op. cit.*, p. 30.

[6] Rassowski, *op. cit.*, p. 30; cf. A. N. Kurat, *op. cit.*, p. 247—248.

[7] *Documente privind istoria Romîniei*; *C. Transilvania*, vol. I (1075—1250), doc. nr. 157.

[8] Este vorba de satele Besinbav și Beșeneu, precum și de rîul Beșeneu din colțul de sud-est al Transilvaniei.

[9] Rassowski, *op. cit.*, p. 65—66; cf. A. N. Kurat, *op. cit.*, p. 250.

organizat al colonizării lor în diferite puncte ale țării, în scopuri strategice [1].

În Transilvania și Banat, locurile unde s-au găsit căldări de lut sînt situate de asemenea în regiunile în care s-au stabilit pecenegii. Cubleșul-Someșean se află în bazinul Someșului. Morești, care se găsește la 7 km de satul Beșinei (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară), Lechința de Mureș, situat la circa 8 km de același sat, Berghin, așezat la 5 km depărtare de Beșineu (r. Alba, reg. Hunedoara), Ciugud, situat de asemenea în apropiere de Beșeneu (Alba), Sebeș, Aurel Vlaicu, toate aceste localități de unde au fost recoltate fragmente de căldări de lut se găsesc în bazinul rîului Mureș. Apoldul de Sus se află în apropiere de dealul Beșineului. Pe valea rîului Crișul Repede, acolo unde pecenegii au fost colonizați în număr ceva mai mare, fragmente de căldări de lut s-au găsit la Sîntion, situat la circa 6 km de satul Tărian-Beșineu. De subliniat că singurele căldări de lut întregi găsite în jumătatea de vest a țării provin de la Periam [2], situat în valea rîului Aranca, regiunea locuită de cel mai mare grup de pecenegi din Transilvania și Banat [3]. Cenad, altă localitate de unde au fost recoltate fragmente de căldări de lut, se găsește tot acolo.

Aceeași situație o întîlnim și în Ungaria. Localitățile Györ, Mezöörs și Szentmihály se află în regiunea lacului Fertö, în partea de nord-vest a țării, acolo unde a fost colonizat un grup mare de pecenegi pentru a constitui o pavăză împotriva teutonilor. În cîmpia panonică, locuită de mai multe grupe de pecenegi, căldări de lut au fost găsite la Kecskemét, Kömpöcpuszta, Szentes, Félegyháza etc.

Căldările de lut apar în Transilvania, Banat și Ungaria în secolul al XI-lea [4], o dată cu pătrunderea celor mai mulți dintre pecenegi în aceste regiuni, și încetează de a mai exista către mijlocul secolului al XIII-lea, probabil în jurul anului 1241, cînd se produce marea năvălire a tătarilor, în urma căreia și cea mai mare parte a pecenegilor a fost dislocată. După această dată pecenegii, pierzîndu-și unitatea etnică, sînt asimilați încetul cu încetul de populația băștinașă în decursul sec. XIV și XV. De altfel, căldările de lut din R. P. Ungară care pot fi datate în sec. XIV sînt extrem de rare. Așadar, vasele-căldări, la fel ca și în Dobrogea, dăinuie și în restul țării atît timp cît există și pecenegii.

Unii cercetători pun dispariția căldărilor de lut în legătură cu dezvoltarea metalurgiei, începînd cu sec. XIII, care ar fi dus la înlocuirea lor cu cele de metal [5]. Ipoteza aceasta pare puțin probabilă. Ea nu e confirmată nicăieri de descoperirea vreunei căldări asemănătoare de metal din secolele imediat următoare.

---

[1] Un grup a fost așezat la granița de vest în regiunea lacului Fertö, formînd acolo o pavăză împotriva teutonilor, alt grup de pecenegi a fost colonizat în sud în regiunea dintre Sava și Dunăre. În centrul Ungariei, pecenegii s-au stabilit în jurul Kemejului, pe cursul mijlociu al Tisei, iar o altă parte, în cîmpia panonică, în dreptul confluenței Crișurilor. Pentru toate, vezi Rassowski, *op. cit.*, p. 65–66.

[2] Ambele se află în Muzeul regional din Timișoara. Pentru una dintre ele, v. *Muzeumi és könyvtári értesitö*, IX, 1914, p. 101, fig. 56.

[3] Legătura pe care o facem între prezența pecenegilor într-un anumit loc și existența căldărilor, în cazul de față, este în concordanță cu părerea cercetătorilor care au atribuit pecenegilor tezaurul de la Sînnicolaul Mare, localitate aflată în aceeași regiune.

[4] Vezi p. 428, nota 2.

[5] K. Horedt, *op. cit.*, p. 213.

Faptul că aceste căldări de lut nu au fost adoptate și de populația autohtonă poate fi pus în legătură cu neajunsurile pe care le prezentau aceste vase. Greutatea mare, la care se adăuga și fragilitatea, le făcea dificile la mînuit. Ele se puteau sparge foarte ușor. În afară de aceasta, forma lor nu era prielnică unei întrebuințări multilaterale. Căldările de lut erau folosite probabil mai mult în anumite scopuri strîns legate de specificul ocupației principale a pecenegilor — creșterea vitelor. O dată cu dispariția acestora, ele nu-și găsesc justificarea în viața de toate zilele a autohtonilor [1]. Aceastea nu înseamnă însă că se exclude în mod definitiv posibilitatea ca ele să fi fost folosite întrucîtva și de populația băștinașă în epoca respectivă, deși pînă acum nu există nici un indiciu material.

În ultimul timp cercetătorul ungur Béla Szöke, ocupîndu-se de aceeași problemă, a atribuit căldările de lut populației ungare. Socotind, pe bună dreptate, că acest tip de vase este specific unei vieți nomade sau seminomade, Béla Szöke susține mai departe că ele au fost aduse în sec. X și folosite pînă în sec. XIV, cînd dispare orice trăsătură de viață nomadă a populației maghiare [2]. Dîndu-și seama că ipoteza sa nu se poate împăca cu datarea căldărilor de lut din R. P. Ungară, cercetătorul ungar se mulțumește numai să afirme că datarea nu e bună, fără a încerca să o înlocuiască cu alta. Fără a intra în amănuntele acestei probleme, trebuie să subliniem că din considerente de ordin stilistic și tipologic noi împărtășim în liniile ei mari datarea căldărilor de lut din R. P. Ungară făcută de Jozsef Höllrigl și alți cercetători maghiari [3].

Ipotezei lui Béla Szöke i se pot aduce numeroase obiecții, dintre care cele mai importante sînt următoarele : presupunînd că vasele-căldări sînt strîns legate de viața nomadă sau seminomadă a ungurilor, ar trebui ca ele să fie mai frecvente în sec.X—XI decît în sec. XII—XIII. Dar situația se prezintă tocmai invers. Pomenim în treacăt că pînă acum nu s-a descoperit nici o căldare de lut în R. P. Ungară, care să poată fi datată în sec. X, deși lucrul n-ar fi imposibil în înțelesul ipotezei noastre, știut fiind că primii pecenegi pătrund în teritoriul R. P. Ungară o dată cu ungurii. În afară de aceasta, locurile de găsire și datarea căldărilor de lut din Transilvania vin împotriva ipotezei lui Béla Szöke, dacă se ține seama de direcția și de drumurile de pătrundere ale ungurilor în cîmpia panonică și în Transilvania. Și, în sfîrșit, prezența căldărilor de lut în Dobrogea, unde ele sînt tot așa de răspîndite ca și în R. P. Ungară — într-o epocă în care ungurii n-au jucat aproape nici un rol în această regiune — nu mai poate fi explicată sub nici o formă prin ipoteza lui Béla Szöke.

---

[1] Este adevărat că în zilele noastre, căldări de aramă de forma celor descrise aici se folosesc foarte rar în Oltenia și Muntenia, și ceva mai mult de către populațiile turcă și tătară din Dobrogea. Existența acestora însă nu constituie o moștenire a căldărilor de lut de la noi din sec. X—XIII. Ele provin, în cea mai mare parte, din atelierele de la sudul Dunării, unde căldările de aramă au pătruns mai tîrziu, și anume o dată cu venirea turcilor în Balcani. Căldările de aramă sînt foarte mult întrebuințate în Asia Mică de populația turcă, care le va fi luat, probabil, din același loc de unde le-au luat și pecenegii.

[2] Béla Szöke, *op. cit.*, p. 89.

[3] Vezi p. 428, nota 2. De altfel, datarea lui J. Höllrigl a fost folosită recent și de E. B. Thomas, în *Die Römerzeitliche Villa von Tác-Fövenypuszta*, „Acta archaeologica”, VI (extras), Budapesta, 1955, p. 124. În această așezare E. B. Thomas a găsit, printre alte materiale din epoca feudală timpurie, și cîteva fragmente de căldări de lut (pl. LIV, 3, 4, 5, 6).

Atribuirea căldărilor de lut pecenegilor este legată de problema generală a identificării diferitelor populații care au locuit la noi în epoca feudală timpurie, precum și a aportului pe care l-au adus ele în procesul de dezvoltare social-economică a poporului nostru.

Pecenegii au influențat sub diferite forme populația autohtonă, însă în stadiul actual al cercetărilor urmele acestei influențe nu pot fi găsite în mod sigur decît în toponimie. Cercetările viitoare vor completa în mare măsură lacunele din cunoștințele noatre. Influențele pe care le-au suferit pecenegii din partea populației băștinașe au fost însă mult mai puternice, pentru că aceasta din urmă se găsea pe o treaptă de dezvoltare mai înaintată. În sec. X—XII, se poate spune că în Dobrogea avem de-a face cu primele începuturi ale orașelor feudale, unde se practica un comerț pe o scară largă și unde anumiți meșteșugari puteau face față nu numai cerințelor interne, dar și necesităților dinafară. Ceramica feudală timpurie descoperită în Dobrogea era lucrată de meșteri care-și garantau marfa prin mărcile aplicate pe fundul vaselor. Studierea tehnicii de lucru și a ornamentelor căldărilor de lut din Dobrogea duce la constatarea că și ele erau confecționate în aceleași ateliere unde se lucra și restul ceramicii. E firesc ca lucrurile să se prezinte astfel, pentru că pecenegii, așezîndu-se în această regiune, după ce au renunțat la viața nomadă, nu au renunțat și la îndeletnicirea lor de bază, creșterea vitelor, și atunci pentru satisfacerea necesităților reclamate de principala lor ocupație, în lipsa unor cantități suficiente de metal, ei și-au confecționat căldările de astă dată din lut, în atelierele existente. Nici nu se putea altfel, deoarece lucrarea căldărilor de lut cerea o indemînare deosebită, pe care nu o puteau avea decît olarii de meserie, cu o bogată experiență și cu ateliere dezvoltate. E suficient să se dea numai un amănunt — anume că vasele-căldări sînt făcute din două părți lucrate separat și apoi lipite cu multă dibăcie — ca să ne dăm seama că ele sînt opera unor meșteșugari pricepuți. În cazul acesta e normal ca meșterii olari să fi confecționat căldările după tehnica locală și să le fi împodobit cu motive decorative obișnuite. Realitatea aceasta, care poate fi valabilă și pentru restul regiunilor din țară, explică de ce căldările de lut, în ce privește tehnica și ornamentul, se aseamănă cu restul ceramicii autohtone. Ele păstrează numai forma vaselor de metal pe care pecenegii le vor fi folosit atît timp cît au fost nomazi.

În privința căldărilor de metal, a locului de origine și a ariei lor de răspîndire, nu există încă suficiente informații. Căldările de metal asemănătoare întrucîtva cu cele de lut apar între sec. I și VI, începînd din Italia pînă în Norvegia [1]. Depărtarea în timp și spațiu însă, precum și direcția de pătrundere a căldărilor de lut pe teritoriul țării noastre, ne opresc să facem o legătură cu ele. Ceea ce se poate spune deocamdată este faptul că ele vin dinspre răsărit [2], fără a se putea aduce vreo precizare asupra locului lor de baștină.

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza nici faptul dacă ele au fost vase specific pecenege, sau dacă au fost preluate în anumit loc de la o altă populație.

---

[1] Fr. Behm, *Drei Bronzegefässe der frühen Völkerwanderungszeit von Bensheim, Starkenburg*, în „Germania", XX, 1936, p. 124.

[2] J. Höllrigl, *op. cit.*, p. 204, le atribuie tot o origine orientală.

Un argument pentru originea orientală a căldărilor de lut îl constituie existența pînă în ziua de astăzi a căldărilor de aramă în Asia Mică. Căldările de lut de formă sferică (fig. 1, *3*) își găsesc o analogie în culturile din sec. VII—VIII din Asia Centrală [1]. Cele din Asia Centrală se aseamănă cu căldările sferice de la noi nu numai în ce privește forma, dar și în ce privește marginea, care este tot plată, deosebindu-se prin faptul că, în loc de găuri, au un fel de urechiușe plate pentru apucat cu mîna. Dacă este adevărat că vasele-căldări din lut se folosesc și astăzi în India, aceasta ar constitui o dovadă în plus asupra originii lor orientale [2].

Încheind cele spuse pînă aici, pare a reieși că aria de răspîndire a căldărilor de lut, precum și datarea lor, este strîns legată de prezența pecenegilor în regiunile noastre. S-a spus că ele apar în părțile unde s-au stabilit pecenegii și dăinuie atît timp cît există și aceștia. În afară de aceasta, trebuie subliniat că vasele-căldări sînt mai numeroase tocmai în regiunile unde și pecenegii s-au așezat în număr mai mare : spre exemplu, în țara noastră, în Dobrogea și Banatul de vest, iar în R. P. Ungară, în regiunea lacului Fertö și în cîmpia panonică. În legătură cu aceasta, trebuie specificat că există și cîteva regiuni despre care știm că au fost locuite de pecenegi, dar în care nu au fost găsite căldări de lut. În stadiul actual al problemei nu se poate spune dacă aceasta este un rezultat al insuficienței cercetărilor arheologice, sau este un fenomen cauzat de anumite împrejurări istorice. Poate că acolo unde pecenegii au dat peste o tradiție culturală puternică să se fi adaptat dintru început condițiilor de viață ale autohtonilor și în felul acesta să fi renunțat la o bună parte din formele lor culturale.

Desigur că atribuind căldările de lut populației pecenege, au rămas încă neclarificate o serie întreagă de aspecte ale acestei probleme. De aceea se impune, pe de o parte, ca argumentele aduse aici să fie verificate prin săpături arheologice viitoare, iar pe de altă parte, cercetarea să fie extinsă asupra unei regiuni mai vaste. Rezultatele săpăturilor din sudul U.R.S.S., unde pecenegii au fost mult timp nomazi, vor aduce probabil elemente noi, mai sigure, care vor permite tratarea mai largă a problemei căldărilor de lut. Pînă acum în U.R.S.S. s-au găsit asemenea fragmente numai în cîteva locuri. Artamanov semnalează prezența lor în așezările din regiunea Donului de jos și din nordul Caucazului [3]. Profesorul Gh. Ștefan ne-a adus la cunoștință că fragmente de căldări de lut s-au găsit și la Sarkel. Cioburi de vase-căldări s-au mai descoperit și pe țărmul mării de Azov, lîngă Taganrog, în așezarea A [4]. Regiunile în care s-au găsit, cît și datarea lor, constituie încă un argument în plus pentru ipoteza potrivit căreia căldările de lut aparțin pecenegilor.

Sperăm că într-un viitor apropiat se va ajunge la cunoașterea cît mai multor forme de cultură materială a pecenegilor și chiar a celorlalte

[1] B. Bentovici, **Керамика пянджикента, „Материалы и исследования по археологии СССР"**, 37, p. 134 , fig. 1.

[2] J. Höllrigl, *op. cit.*, p. 204.

[3] M. I. Artamanov, **Средневековые поселения на нижнем Дону. По материалам кавказской экспедиции**, Oghiz, 1935, citat după Béla Szöke, *op. cit.*, p. 90 și Stancio Stancev, *op. cit.*, p. 197.

[4] Béla Szöke, *op. cit.*, p. 90.

populații de neam turc, deoarece pînă acum în acest domeniu la noi nu se poate vorbi decît despre unele începuturi [1]. În felul acesta se vor putea face constatări mai concludente asupra rolului pe care l-au jucat populațiile turce în procesul de dezvoltare social-economică și politică a societății din țara noastră, în sec. X—XIII.

О ГЛИНЯНЫХ КОТЛАХ В РАННЕ-ФЕОДАЛЬНУЮ ЭПОХУ (X—XIII вв.)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

К типу сосудов X—XIII вв. относятся и так называемые глиняные котлы. Эти сосуды формы усеченного конуса (рис. 1) с круглым дном и плоским бортиком, слегка вытянутым наружу и во-внутрь.

Орнаменты этих сосудов разнообразны, но в рамках каждой области существует известное соотношение между орнаментом глиняного котла и остальными формами сосуда.

Согласно существующим до настоящего времени данным, глиняные котлы появляются на румынской территории в X в. (Добруджа). В Трансильвании они появляются не раньше XI в. Этот тип сосуда сохраняется в Добрудже до конца XIII в.

Появление глиняных котлов не является результатом развития давно известной на территории Румынии формы сосуда. Мало того, эти сосуды исчезают в XIII в., не повторяясь больше ни в одной из непосредственно следующих культур.

Все эти наблюдения, к которым прибавляется и то обстоятельство, что эти сосуды-котлы находились лишь в определенных областях, заставляют автора приписать их печенегам, ведшим полуоседлый образ жизни (см. карту).

Исчезновение из Добруджи в конце XI в. глиняных котлов совпадает с изгнанием печенегов из южной области Дуная после битвы у Лебуниона (1091), а исчезновение их из Трансильвании может быть сопоставлено с нашествием татар (1241) — с периодом, когда печенеги начинают ассимилироваться с местным населением.

Восточное происхождение глиняных котлов документировано наличием такого рода сосудов в поселениях на юге СССР.

Интересно то, что этот тип сосудов употребляется и в настоящее время турецким населением и отличается от первого лишь тем, что на этот раз сосуды изготовленны из меди.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1—2—глиняные котлы из Диногетии-Гарвэна; 3—4 — глиняные котлы из области Кечкемет (Венгерская Народная Республика).

Рис. 2. — Глиняные котлы из Диногетии-Гарвэна.

Рис. 3. — Фрагменты глиняных котлов. 1, 2, 3, 4, 6, — из Сынт Иоана; 5 — из Ларга Жижии; 7 — из Диногетии-Гарвэна.

[1] I. Barnea, *op. cit.*, p. 215 și urm.

Рис. 4. — Фрагменты глиняных котлов. 1 — из Молдовенешти; 2 — из Троесмис-Иглицы; 3 — из Диногетии-Гарвана; 4 — из Пакуиул луи Соаре.
Рис. 5. — Фрагменты глиняных котлов. 1—2—из Диногетии-Гарвана; 4—5 — из Троесмис-Иглицы; 6, 7, 8, 9, 11—из Новиодунум-Исакчи; 3, 7, 10 — из Лекинца де Муреш.
Рис. 6. — Фрагменты глиняных котлов из Капидавы.
Рис. 7. — Карта распространения глиняных котлов и печенегских поселений.

SUR LES CHAUDRONS EN ARGILE DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE
(X^e — XIIIe siècles)

(RÉSUMÉ)

Parmi les différents types de récipients des Xe —XIIIe siècles, il convient de mentionner les chaudrons en argile. Leur forme est celle d'un tronc de cône (fig. 1); leur fond est arrondi et leur ouverture, légèrement évasée à l'extérieur et à l'intérieur.

Leur ornementation est variée. Néanmoins, à l'intérieur de chaque région, il existe un rapport entre le décor de ces chaudrons et les autres formes de récipients.

Conformément aux données dont on dispose jusqu'à présent, les chaudrons d'argile apparaissent sur le territoire de notre pays, au Xe siècle (Dobrogea). En Transylvanie, on les rencontre au plus tôt au XIe siècle. Cette forme de récipient se maintient en Dobrogea jusqu'à la fin du XIe siècle et, en Transylvanie, jusqu'au XIIIe.

L'apparition des chaudrons d'argile n'est pas le résultat de l'évolution d'une forme de récipient déjà constatée, pour une époque antérieure, sur le territoire roumain. En outre, ils disparaissent au XIIIe siècle sans qu'on les retrouve, sous une forme ou l'autre, dans les civilisations qui ont suivi immédiatement.

Toutes ces observations, ainsi que le fait que les récipients en question ne se retrouvent que dans certains régions, ont déterminé l'auteur à les attribuer à une population à part, en l'occurrence aux Petchénègues. En effet, ces chaudrons en argile n'ont été découverts jusqu'ici que dans les contrées habitées par les Petchénègues, à savoir les Petchénègues qui menaient une vie à demi nomade ou même sédentaire (cf. la carte).

La disparition des chaudrons en argile de la Dobrogea, à la fin du XIe siècle, coïncide avec l'élimination des Petchénègues du Sud du Danube, au lendemain de la bataille de Lebunion (1091). En Transylvanie, la disparition des récipients en question peut être rattachée à l'invasion tartare de l'an 1241, date à partir de laquelle les Petchénègues commencent à être assimilés par la population locale.

L'origine orientale des chaudrons d'argile est attestée par l'existence de récipients semblables dans les stations du Sud de l'U.R.S.S. aussi.

Il est intéressant de relever le fait que cette forme de récipient est encore utilisée aujourd'hui par les populations turques, avec la différence que, de nos jours, ils sont en cuivre.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Chaudrons en argile provenant de Dinogetia-Garvăn (1-2) ; chaudrons en argile de la région de Kecskemét, République Populaire Hongroise (3-4).

Fig. 2. — Chaudrons en argile de Dinogetia-Garvăn.

Fig. 3. — Fragments de chaudrons en argile trouvés à Sînt Ion (1, 2, 3, 4, 6), à Larga Jijia (5) et à Dinogetia-Garvăn (7).

Fig. 4. — Fragments de chaudrons en argile trouvés à Moldoveneşti (1), Troesmis-Igliţa (2), Dinogetia-Garvăn (3) et à Păcuiul lui Soare (4).

Fig. 5. — Fragments de chaudrons en argile de Dinogetia-Garvăn (1—2), Troesmis-Igliţa (4-5), Noviodunum-Isaccea (6, 8, 9, 11) et Lechinţa de Mureş (3, 7, 10).

Fig. 6. — Fragments de chaudrons en argile trouvés à Capidava.

Fig. 7. — Carte de la dispersion des chaudrons en argile et des établissements petchénègues.

CONFERINŢA ARHEOLOGICĂ DE LA VARŞOVIA

Între 4 şi 8 mai 1955, a avut loc la Varşovia prima conferinţă a arheologilor polonezi, organizată de Institutul de istorie a culturii materiale de pe lîngă Academia de Ştiinţe Polonă. Urmînd pilda arheologilor sovietici, la această conferinţă au fost invitaţi, pentru un schimb de experienţă, şi reprezentanţii arheologiei din ţările vecine de democraţie populară şi, fireşte, cei ai arheologiei sovietice. Uniunea Sovietică a fost reprezentată la conferinţa arheologică din capitala Poloniei prin savanţii cu renume P. N. Tretiakov şi B. A. Ribakov. Din ţara noastră a participat, în calitate de delegat al Academiei R.P.R. şi al Institutului pentru relaţiile cu străinătatea, cel care semnează aceste rînduri.

Într-o serie de şedinţe plenare şi pe secţii, învăţaţii arheologi polonezi au înfăţişat, prin comunicări documentate, urmărite cu cel mai mare interes de o mulţime de specialişti — profesori, cercetători, studenţi şi oameni de cultură — minunatele rezultate obţinute de ştiinţa arheologică poloneză în ultimii zece ani.

Comunicările din plen sau din secţii au arătat, într-adevăr, gradul superior la care a reuşit să se ridice, în scurt timp, ştiinţa arheologică polonă. Conţinutul variat al comunicărilor prezentate la conferinţă aducea nu numai dovada preocupărilor multiple ale cercetătorilor polonezi, dar şi mărturia unei înalte concepţii şi capacităţi de a organiza, executa şi interpreta lucrările arheologice. Faptul a putut fi, apoi, pe deplin verificat pe teren, prin vizitarea şantierelor şi a muzeelor, care a urmat după încheierea dezbaterilor. Remarcabilele succese se datoresc, fără îndoială, muncii perseverente a corpului de arheologi, continuînd o veche tradiţie de activitate pe tărîmul acestor cercetări istorice, dar şi sprijinului larg acordat de partid şi de guvern. Concepţia nouă marxistă despre istorie şi despre ramura arheologiei, ca şi exemplul viu al ştiinţei arheologice, sovietice au făcut ca această muncă uriaşă să atingă şi în *calitate* o treaptă superioară.

Un rol însemnat în dezvoltarea ştiinţei şi activităţii arheologice au şi cele trei mari societăţi de arheologie din Varşovia, Poznan şi Wroclaw. Un însemnat număr de publicaţii periodice ale diferitelor institute şi muzee, cărţi, monografii şi lucrări de popularizare fac cunoscute aceste cercetări.

Aproape toate dezbaterile s-au purtat în jurul marilor probleme de istorie străveche, veche şi medie a pămîntului polonez. Aceste probleme, la drept vorbind, ne-au interesat în primul rînd şi pe noi, oaspeţii conferinţei, ele avînd o strînsă legătură cu problemele de la noi (de pildă, ceramica slavă).

Seria comunicărilor a fost deschisă de prezentarea rezultatelor cercetărilor asupra celor mai vechi aşezări omeneşti pe teritoriul Poloniei, din epoca paleolitică. Ele au continuat, apoi, tratînd, rînd pe rînd, problemele fundamentale ale istoriei străvechi, vechi şi medii : dez-

voltarea societății în perioada comunei primitive, descompunerea acestei orînduiri, apariția și formarea semințiilor slave, nașterea societății divizate pe clase și, ca o urmare a ei, nașterea primelor formațiuni de stat slavo-polone.

Nu vom înșira aici toate rezultatele expuse prin comunicări. Ne mulțumim să subliniem doar noutatea unor rezultate la care s-a ajuns, prin cercetările ultimilor ani, cu privire la puternicele înjghebări de organizații tribale slave încă de pe la mijlocul mileniului I î.e.n. (Biskupin) și la formarea mult mai timpurie decît se credea a unor orașe și state slavo-polone (sec. VIII—X e.n.).

Din rîndul arheologilor polonezi care au adus cele mai importante contribuții la lămurirea variatelor probleme, se remarcă în primul rînd prof. dr. W. Hensel, directorul Institutului de istorie a culturii materiale, prof. dr. Zd. Rajewski, dir. adj. al aceluiași institut, prof. dr. I. Kostrzewski, prof. dr. W. Antoniewicz, prof. L. Sawicki, prof. dr. Holubowicz și alții.

Discuții ample au urmat după fiecare comunicare, lămurind și mai bine problemele.

Din rîndul delegaților străini, au luat cuvîntul la conferință, vorbind de rezultatele cercetărilor proprii sau ale arheologilor din țara respectivă, profesorii P. N. Tretiakov, B. A. Ribakov, din U.R.S.S., I. Filip din R.P. Cehoslovacă și C. Daicoviciu din R.P.R., contribuind, astfel, la realizarea schimbului de experiență urmărit de conferință.

Învățămintele bogate trase de pe urma comunicărilor și discuțiilor au fost magistral sintetizate în cuvîntarea de încheiere, rostită de prof. dr. W. Hensel, urmată de un proiect de hotărîre adoptat de plenul conferinței.

Participanții străini la conferință au vizitat, apoi, timp de o săptămînă, cîteva șantiere, diferitele muzee arheologice din Varșovia, Poznan și Cracovia, precum și admirabilele monumente istorice, datînd încă din cele mai vechi timpuri ale evului mediu polonez (sec. XI și urm.).

Azi în Polonia se află în plină activitate mai multe șantiere arheologice mari, oarecum permanente (cum e de pildă cel de la Biskupin la nord-est de Poznan, sau cel de la Gdansk și Igolomia), alături de o serie de șantiere mai mici. Numărul muzeelor arheologice și de istorie e considerabil : patru muzee mari de stat (în Varșovia, Poznan, Lodz și Cracovia), zeci de muzee provinciale cu mai multe secții (Wroclaw, Szczecin, Lublin etc.) și sute de muzee mai mari sau mai mici în diferite localități, avînd și secții arheologice.

Învățămîntul arheologiei se bucură de o atenție deosebită în universitățile poloneze. El este introdus în universități ca studiu al „istoriei culturii materiale", îmbrățișînd următoarele ramuri : arheologia Poloniei, arheologia clasică și orientală, etnografia și arheologia evului mediu și modern.

Cu această ocazie, am aflat că pentru muzee și conservarea monumentelor istorice în Polonia există o Administrație centrală a muzeelor și monumentelor istorice în cadrul Ministerului Culturii și al Artelor. Este de-a dreptul surprinzătoare metoda și tehnica valorificării rezultatelor săpăturilor prin muzeele permanente sau prin expozițiile temporare și volante ce se organizează. Îmbinarea celor mai pretențioase cerințe ale științei cu sarcinile dictate de misiunea didactico-educativă a muzeelor, puse în slujba culturalizării maselor, este în chip desăvîrșit rezolvată de muzeologii polonezi. Inventivitatea muzeologilor de a găsi cele mai potrivite mijloace pentru a ilustra cît mai instructiv diferitele aspecte ale desfășurării vieții omenești și ale dezvoltării neîncetate a societății în cursul mileniilor și veacurilor e într-adevăr uimitoare.

Vizitarea acestor șantiere, a muzeelor, bibliotecilor și atelierelor de conservare și preparare a obiectelor arheologice, discuțiile cu specialiștii în înseși cabinetele lor de lucru sau pe teren, ne-au convins și mai mult că arheologii polonezi stau vrednic alături de întreg poporul polonez ce-și clădește cu entuziasm patria socialistă.

C. Daicoviciu

VARIA

Între 24 și 28 octombrie 1955 a avut loc la Berlin, în localul Academiei Germane de Științe, sesiunea științifică organizată cu prilejul inaugurării Institutului pentru studiul antichității greco-latine (*Institut für griechisch-römische Altertumskunde*). Întemeierea noului așezămînt reprezintă o măsură de organizare destinată să asigure buna desfășurare a unei serii de activități înscrise în programul Academiei germane de multă vreme — în unele cazuri de un veac — și a căror realizare fusese pînă acum încredințată unor comisii speciale. Astfel de comisii — cum ar fi a culegerii de inscripții latine (*Corpus Inscriptionum Latinarum*), a culegerii de inscripții grecești (*Inscriptiones Graecae*), a prosopografiei imperiului roman (*Prosopographia Imperii Romani saec. I—II—III*), a editărilor de papyri, a studiilor bizantine — reprezentau pînă acum în urmă organe de sine stătătoare, puse sub conducerea unor specialiști reputați. Fiecare din ele dispunea de un personal propriu și, ceea ce e mai important, de biblioteci specializate, de colecții de fotografii și estampaje, de arhive și de toate înlesnirile necesare ducerii la bun sfîrșit a sarcinilor încredințate. Prin noua măsură, comisiile amintite — și altele, a căror înșirare ar lua prea multă vreme — devin secții sau sectoare ale institutului acum creat, funcționînd sub conducerea unui consiliu științific prezidat de academicianul Friederich Zucker și a unui consiliu de directori, din numărul cărora fac parte academicianul Werner Hartke și profesorul Johannes Irmscher. Activitățile institutului rămîn aceleași, conduse de aceiași specialiști — în cele mai multe cazuri membri ai Academiei. Nouă e doar colaborarea ce se stabilește între diferitele secții, altădată fără contact, precum și organizarea pe baze unitare a publicațiilor institutului, încredințată profesorului Irmscher și asigurată prin mijloacele Academiei, a cărei editură dispune de un număr impresionant de tipografii proprii, răspîndite în mai multe orașe ale Republicii Democrate Germane.

La sesiunea care trebuia să marcheze punerea în aplicare a noilor măsuri și a cărei durată fusese dintru început fixată la trei zile (24—26 octombrie) au participat delegați din Berlin, din Republica Democrată Germană, din Republica Federală Germană, din Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, din țările de democrație populară (inclusiv China), precum și din mai multe țări capitaliste : Austria, Danemarca, Elveția, Franța, Olanda ; în totul, mai mult de 200 de specialiști din domeniile filologiei clasice, epigrafiei, istoriei vechi și bizantinologiei.

Potrivit intenției organizatorilor, la sesiune urmau să ia cuvîntul numai învățați germani, pentru a referi asupra stadiului actual al lucrărilor diferitelor comisii contopite în noul Institut de studii antice. După începerea dezbaterilor, însă, s-a găsit cu cale să se dea și delegațiilor străine posibilitatea de a înfățișa cîte ceva din activitatea țărilor respective în domeniul culturii greco-romane, în feluritele-i aspecte. La această invitație au răspuns delegațiile bulgară, cehă, romînă și sovietică, prezentînd comunicări sau referate în ședințe suplimentare, care au prelungit durata sesiunii pînă la 28 octombrie.

Întrucît n-ar putea fi vorba să înfățișez, fie și pe scurt, realizările și planurile de lucru ale numeroaselor secții ale noului institut, mă mulțumesc să dau cîteva indicații privitoare la activitatea desfășurată în domeniul epigrafiei grecești și latine în anii scurși de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

În domeniul inscripțiilor latine, cum era firesc, efortul principal al conducătorilor *CIL* s-a îndreptat fie spre publicarea de fascicule suplimentare, fie spre întocmirea indicilor la volumele unde aceștia lipseau. În 1942 a apărut astfel un nou fascicul suplimentar la vol. VIII (*Supplementi pars V. Fasc. I. Indices nominum et cognominum*) ; în 1943, un fascicul suplimentar la vol. I (*Pars II. Fasc. III. Addenda altera. Indices. Cura E. Lommatzsch*) ; tot în 1943, indicii vol. XIII (*Pars V. Indices. Composuerunt J. Szlatolawek, H. Dessau*). În curs de apariție, în toamna 1955, se găseau : continuarea indicilor la vol. VIII (*Supplementi pars V. Fasc. II. Indicum capita III—VIII*) și un fascicul suplimentar la vol. XVI (diplomele militare), îngrijit de Herbert Nesselhauf. Dar, preocuparea de căpetenie a conducătorilor *Corpus*-ului latin e, în

acest moment, prelucrarea din nou a inscripțiilor cuprinse în vol. III, publicat altădată de Th. Mommsen, ajutat de Otto Hirschfeld și A. von Domaszewski. Cum se știe, noua ediție urmează a fi întocmită cu colaborarea învățaților din țările pe ale căror teritorii au fost descoperite materialele epigrafice. Din numărul acestora face parte și țara noastră, și un acord de principiu a și fost încheiat între Academia R.P.R. și Academia din Berlin, pentru participarea specialiștilor romîni la publicarea inscripțiilor din Dacia și Moesia.

În domeniul inscripțiilor grecești, publicațiile sînt mai puțin numeroase, deși activitatea desfășurată nu-i mai puțin intensă. Dintre ultimele tipărituri, amintesc fasciculul suplimentar la *IG*, XII (inscripții descoperite în insulele Mării Egee), publicat în 1939 de Hiller von Gaertringen, și apariția — în 1940 — a ultimului fascicul din ediția „mică" a inscripțiilor attice posterioare arhontatului lui Eucleides, îngrijită de Johannes Kirchner (*Pars III. Fasc. II, Tituli sepulcrales, tituli memoriales*).

Multe alte volume sînt însă în pregătire, cu ajutorul specialiștilor din diferite țări, și printre ele, volumul X, în care își vor găsi cîndva loc inscripțiile grecești din Dobrogea. Din volumul X (*Epirus, Macedonia, Thracia, Scythia*), fasciculul închinat Macedoniei e cel mai aproape de a fi realizat (editori : Charles Edson și J.M.R. Cormack) ; din volumul XII, iarăși, fasciculul VI (*Inscriptiones Chii et Sami*), pregătit de Günter Dunst.

Ca un adaos la *IG*, trebuie socotită culegerea în curs de pregătire a inscripțiilor grecești versificate (*Griechische Vers-Inschriften*), încredințată profesorului Werner Peek. Plănuită în patru volume (două de texte, unul de comentarii și unul de indici), lucrarea urmează să cuprindă nu mai puțin de 5000 de epigrame din toate părțile lumii grecești. În momentul în care scriu, primul volum a apărut, cuprinzînd ediția revăzută a unei întregi serii de epigrame din țara noastră.

★

O veste de natură să intereseze pe arheologii clasici de pretutindeni e aceea a începerii unei explorări sistematice a sanctuarului lui Apollon de la Claros, lîngă Smyrna, cunoscut în întreaga lume veche pentru oracolul său faimos. În ciuda acestei celebrități, care a făcut din Claros un loc de pelerinaj, mai ales în epocile elenistică și romană, și în ciuda numeroaselor mențiuni ale oracolului în autorii greci și romani, o încercare de dezgropare a complexului monumental nu s-a încercat pînă în zilele noastre, cu toate că așezarea fusese recunoscută încă din 1907 de Macridy-Bey. Actualele lucrări, începute în 1950 sub conducerea epigrafistului Louis Robert, profesor la Collège de France, ajutat de arheologul Roland Martin, profesor la Universitatea din Dijon, au fost încununate de succes chiar din prima campanie, cînd s-a descoperit edificiul principal al sanctuarului, templul care adăpostea altădată statuia zeului. Pînă astăzi, nu știm totuși să se fi publicat rapoarte amănunțite asupra rezultatelor, ceea ce sporește interesul indicațiilor oferite de conducătorul săpăturilor într-o conferință ținută în 1953 la Universitatea din Ankara, sub auspiciile Societății turce de istorie („Türk Tarih Kurumu"). Publicată în 1954 la Paris, cu titlul *Les fouilles de Claros*, conferința la care ne referim poate fi dar socotită drept o primă dare de seamă asupra importantelor lucrări, dacă se exceptează indicațiile cu privire la aceeași problemă oferite în *Actes du IIe congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Paris, 1952, p. 219—225).

Situat la 55 km sud de Smyrna și la 2 km de mare, Claros depindea în antichitate de orașul Colophon — mai precis de cele două orașe cu acest nume : „cel vechi" și „cel nou" — în al căror teritoriu era așezat. Cum o lasă să se înțeleagă săpăturile, sanctuarul era izolat, neservind drept centru nici unei aglomerări omenești. Mențiunile unui cult al lui Apollo în acest loc încep cu imnurile „homerice" (sec. VII—VI î.e.n.), dar de un oracol propriu-zis nu se vorbește înainte de epoca lui Alexandru. Mai numeroase sînt informațiile spicuite în autori din sec. I și, mai ales, din sec. II e. n., cînd faima sanctuarului pare să fi fost mai mare decît oricînd.

Am amintit mai sus, în treacăt, că o recunoaștere a terenului a fost făcută în primii ani ai secolului nostru de Theodor Macridy. Într-o a doua campanie, în 1913, același învățat începuse

chiar unele săpături — întrerupte îndată după aceea — al căror rezultat avea să fie degajarea unei părți din propylee — intrarea monumentală a sanctuarului. Aproape patruzeci de ani nu s-a mai lucrat deci la Claros, așa încît — în 1950 — propyleele au trebuit din nou eliberate de pămîntul și vegetația de care fuseseră acoperite. În aceeași campanie, o întîmplare fericită a făcut să se descopere edificiul principal al sanctuarului — templul oracular — la circa 130 m nord de propylee. Starea de conservare a monumentului e remarcabilă. Început, după toate probabilitățile, în sec. III î.e.n., dar sfîrșit abia în zilele lui Hadrian; distrus — ca atîtea alte edificii de pe țărmurile Mediteranei, de un puternic cutremur de pămînt, el și-a păstrat aproape toate elementele constructive, începînd cu majestoasele coloane, ale căror fragmente înalte de 80—90 cm, cu un diametru de 1,60 m — acopăr solul. În unele cazuri, relevă autorul, întreaga „elevație" stă la dispoziția arheologului — capitel, arhitravă, triglife și metopă — ceea ce face ca o încercare de reconstituire a monumentului să nu fie numai posibilă, dar lesnicioasă.

Ca stil, templul e doric (hexastyl). Orientarea lui e cea obișnuită, proporțiile impunătoare: fațada, în întregime degajată, numără 26 m lățime. Originalitatea clădirii stă în existența unui lăcaș subteran, tainic, unde se dădeau oracolele. Acest *adyton* a fost descoperit într-o stare de excelentă conservare, sub cella templului, și a fost aproape în întregime degajat. Coborîrea spre el se făcea pe o dublă scară ce pornește din pronaos, continuată printr-un coridor întortochiat, îmbrăcat în marmură vînătă. Marea dificultate întîmpinată în explorarea lui e apa, care — la 4 m sub nivelul actual al solului — prezintă o pînză continuă, împotriva căreia nu se poate lupta decît cu ajutorul pompelor și care se formează din nou la cea mai mică întrerupere a lucrărilor.

Fără îndoială, marele templu doric nu era unica clădire a sanctuarului. De pe acum, în afară de propyleele amintite, cercetările au revelat existența unei „căi sacre", de o parte și de alta împodobită cu monumente onorifice, apoi un al doilea templu, ionic, situat la nord de templul doric. Starea de conservare a templului ionic e proastă, dar elementele aflate sînt suficiente pentru a permite să i se reconstitue ordinul.

Din numărul descoperirilor sculpturale amintim un *kouros*, în mărime naturală, datînd de la începutul sec. V î.e.n. Dar ceea ce umple de bucurie pe istoricii Asiei Mici elenistice și romane e bogăția documentelor epigrafice ieșite la iveală în cursul săpăturilor și care se înșiră în timp între sec. III î.e.n. și sec. III e.n. În 1953 numărul inscripțiilor se ridica la 220 — materia unui întreg volum — dintre care unele deosebit de lungi (159 și 274 de rînduri !); astăzi această cifră trebuie să fie simțitor depășită, judecînd după declarația profesorului Robert că, la Claros „inscripțiile se găsesc în tot cuprinsul templului, copleșind totul". Nu numai viața sanctuarului va putea fi astfel reconstituită în cele mai mici amănunte, dar întreaga istorie a Asiei Mici elenistice și romane va cîștiga în precizie mulțumită acestor documente, a căror publicare ni se vestește apropiată.

[Asupra săpăturilor semnalate, se poate vedea acum și articolul prof. Günther Klaffenbach, *Die Ausgrabungen in Klaros*, „Das Altertum", I, 1955, p. 214—230, cuprinzînd informații referitoare la campania anului 1954 și unele fotografii inedite, puse la dispoziția învățatului german de conducătorul șantierului].

★

Un număr recent din „The National Geographic Magazine" (ianuarie 1954) aduce știri în legătură cu explorarea submarină începută cu doi ani în urmă în largul portului Marsilia, unde un înotător dibaci, pescar de languste, făcuse cunoscută existența unei corăbii scufundate „încărcată cu oale". O cercetare a locului de căpitanul Jacques-Yves Cousteau, din marina franceză, arătase fără putință de îndoială că „oalele" în chestiune erau amfore elenistice, și expediția organizată pentru scoaterea lor la suprafață reprezintă un exemplu interesant de colaborare între marină, arheologie și diverse ramuri ale științelor exacte. Spațiul nu ne îngăduie să dăm în această privință amănuntele necesare, oricît de instructive. Va fi de ajuns să precizăm că expediția dispune de un vas propriu (nava *Calypso*), special echipat pentru explorările submarine; de utilajul cel mai modern — incluzînd o instalație de televiziune, care permite arheolo-

gilor de la postul de comandă să urmărească fiece mişcare a „oamenilor-peşti" însărcinaţi cu munca în adîncuri; în sfîrşit, de o puternică staţiune de pompare instalată pe o insuliţă din apropierea locului unde zace epava, cu ajutorul căreia mîlul depus pe corabie e supt printr-un tub aspirator, adus la suprafaţă şi trecut printr-o sită, pentru a se alege obiectele mărunte.

Supravegherea arheologică a expediţiei aparţine profesorului Fernand Benoit, asistat de René Lallemand şi Henri Médan; conducerea propriu-zisă a lucrărilor e încredinţată însă căpitanului Cousteau, din al cărui articol mai spicuim următoarele date. Corabia naufragiată în preajma ţărmului massaliot e cea mai mare din cîte au fost descoperite pînă acum: lungă de mai mult de 30 m, ea poartă o încărcătură de circa 200 tone. După „marca" imprimată pe amfore, se crede că portul de plecare ar fi fost Delos, dar în drumu-i spre Gallia pare să se fi oprit într-un loc de pe coasta tireniană a Italiei, unde a primit o nouă încărcătură de vase de diverse tipuri şi mărimi. În momentul naufragiului, prea puţine din acestea s-au pierdut: cea mai mare parte a rămas în pîntecul corăbiei căzută la fund nevătămată, ceea ce îndreptăţeşte speranţa că într-o zi va putea fi scoasă la suprafaţă întreagă. Pînă la începutul anului 1954 mai mult de 3000 de amfore au fost recuperate şi depuse la muzeul din Marsilia. Multe altele aşteaptă să fie aduse la lumină, fără a mai vorbi de cele circa 15 000 de vase „de masă" a căror varietate şi a căror perfectă stare de conservare oferă posibilităţi nesperate de studiu al ceramicii campane din secolul al III-lea î.e.n.

★

Cei şaptezeci de ani ai profesorului Antonin Salač, membru al Academiei Cehoslovace, au fost sărbătoriţi de colegi şi elevi prin publicarea unui volum omagial, apărut în 1955 sub titlul *Studia antiqua Antonio Salač septuagenario oblata* (Ceskoslovenska Akademie Ved, Sekce jazyka a literatury. Sbornik filologicky, III, 1). Împreună cu o notiţă biografică şi o listă completă a lucrărilor învăţatului, frumoasa culegere strînge laolaltă 32 de studii de întinderi variate, scrise în cea mai mare parte de filologi şi istorici din Republica Cehoslovacă, dar şi de prieteni ai profesorului Salač din Franţa, Anglia, Republica Democrată Germană, Republica Populară Ungară, Republica Populară Polonă şi Republica Populară Bulgaria. După pilda oferită de activitatea sărbătoritului, a cărui neobosită curiozitate l-a făcut să exploreze pe rînd istoria literară şi epigrafia, istoria politică şi istoria religiilor, arheologia clasică şi bizantinologia, subiectele tratate de colaboratori îmbrăţişează aproape toate sectoarele ştiinţei antichităţii. Despre probleme de istorie literară scriu: Josef Hejnic, Thaddeus Sinko, B. Borecky, F. Novotny. Contribuţii epigrafice semnează: G. Klaffenbach, R. Hosek, L. Vidman, L. Zgusta. Arheologia greco-romană e reprezentată prin: G. Hejzlar, J. Bartos, J. M. Bohac, A. Hejna, Marie-Thérèse Picard, Charles Picard, J. Frel, P. Devambez, R. Haken, M. R. Pernicka. Cercetări de istorie socială sau politică oferă: P. Oliva, G. Daux, J. Pecirka, J. Burian, S. Segert, J. Novakova. În sfîrşit, deşi mai puţin numeroase, nu lipsesc nici studiile de bizantinologie (G. Moravcsik), istoria filozofiei antice (L. Varcl, K. Janacek) şi lingvistică (G. Thomson, D. Decev, R. Dostalova-Jenistova).

A vorbi despre toate, în această scurtă notiţă, nu e fireşte posibil, chiar dacă o competenţă mai neîndoielnică decît a noastră ne-ar împinge s-o facem. Asupra unora din lucrări, ne promitem dealtminteri să revenim, pentru a arăta interesul lor deosebit. În acest loc, ne mulţumim să semnalăm cititorilor cîteva contribuţii susceptibile să reţină luarea aminte pentru însemnătatea rezultatelor sau pentru noutatea tratării: P. Oliva, *Die Chronologie der peisistratischen Tyrannis*; J. Hejnic, *Das Geschichtswerk des Philistos von Sizilien als Diodors Quelle*; J. Burian, *Einige Bemerkungen über die Exterritorialität der hispanischen Bergwerke und der afrikanischen Domänen in der Kaiserzeit*; L. Varcl, *Logos in der Antike und im Christentum*; S. Segert, *Die Gütergemeinschaft der Essäer*; R. Dostalova-Jenistova, *Der Name Nonnos*; D. Decev, *Die antike Herkunft des bulgarischen Flussnamens Iskar;* G. Klaffenbach, *Zu zwei jungst veröffentlichten griechischen Inschriften*; M.-Th. Picard, *Quelques observations sur le costume scythique*; P. Devambez, *La stèle d'Eunous et Hermeros au Musée du Louvre.*

O a doua serie de studii închinate profesorului Salač, cu prilejul celei de-a 70-a aniversări, au fost tipărite în vol. LXXVIII (1955) din *Listy Filologicke*, organul filologilor clasici din Republica Cehoslovacă, editat de Academia de Ştiinţe din Praga în condiţii tehnice şi redacţionale vrednice de laudă.

★

Despre munca filologilor clasici maghiari, în ultimii zece ani, se citesc indicaţii interesante în articolul prof. Gyula Moravcsik publicat în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. III, fasc. 3, p. 191—209. E oarecum un bilanţ de activitate, completat cu un apendice bibliografic, în care se dau referinţe exacte la studiile menţionate sub o formă sau alta în text. Din bogatul material informativ, reţinem existenţa în R. P. Ungară a unui „Comitet de filologie clasică" — creat în 1950 pentru a sluji ca organ de conducere şi control al „studiilor antice" în Ungaria, domeniu extrem de vast şi de variat, de vreme ce îmbrăţişează în egală măsură Orientul antic, lumea greco-romană, Byzanţul, studiile neogreceşti, latinitatea medievală şi modernă.

Din iniţiativă şi sub patronajul Comitetului apar astăzi în republica vecină o serie de periodice, unele adresîndu-se publicului maghiar, ca „Antik Tanulmányok" (înlocuind vechiul „Egyetemes Philologiai Közlöny"), altele destinate informării specialiştilor de peste hotare şi redactate în limbile rusă, franceză, engleză, germană şi latină. O astfel de revistă e cea în care e tipărit articolul prof. Moravcsik şi în acelaşi scop se publică o serie de alte periodice, ale căror preocupări le apropie destul de mult de „Acta Antiqua" : „Acta Archaeologica", „Folia Archaeologica", „Acta Linguistica", „Acta Orientalia", „Acta Historica", „Acta Ethnographica". Contactul cu oamenii de ştiinţă de peste hotare e păstrat şi prin participarea la congresele internaţionale, la ale căror lucrări specialiştii unguri contribuie cu regularitate.

În privinţa predării limbilor clasice, aflăm că singurul institut de învăţămînt superior unde se poate forma în Ungaria un tînăr filolog clasic e Universitatea „Lorand Eötvös", la a cărei Facultate de lingvistică şi ştiinţe literare există o catedră de greacă, o catedră de lingvistică indoeuropeană şi una de istorie veche. O a doua catedră de istorie veche funcţionează pe lîngă Facultatea de ştiinţe istorice. Nu există încă, dar se aşteaptă întemeierea unor catedre de byzantinologie şi de filologie neogreacă.

În învăţămîntul mediu, programele şcolare prevăd în acest moment patru ani de latină, obligatorie pentru secţia de „umanităţi". Limba greacă, în schimb, e predată numai cu titlu facultativ şi numai într-un număr restrîns de licee.

Fireşte, nu poate fi vorba să reproducem aici lunga listă a lucrărilor publicate de filologii şi istoricii unguri în ultimii zece ani. Relevăm doar că preocupările lor, extrem de variate, merg de la textele sanscrite şi limba tabletelor sumeriene pînă la tratate de filozofie medievală, ca *De mundi aeternitate* al lui Boethius din Dacia. Subliniem, iarăşi, că pentru domeniul propriu-zis clasic Academia Republicii Populare Ungare a luat iniţiativa publicării unei colecţii bilingve de autori greci şi latini — *Scriptores Graeci et Latini* — din care au apărut pînă acum mai multe volume, şi că traducerea capodoperelor literaturii antice e privită cu o seriozitate deosebită.

D. M. Pippidi

O NOUĂ MONOGRAFIE A LIMBII TRACO-DACILOR (D. DETSCHEW, *Charakteristik der trakischen Sprache*, Sofia, 1952, 134 pag.)

Este de multă vreme simţită necesitatea unui cadru cît mai larg şi riguros verificat al cunoştinţelor actuale despre limba traco-dacilor, care a dispărut la începutul epocii prefeudale (sec.VI), lăsînd în urmă numai fragmente : vreo 100 de cuvinte (glose) şi un mare număr

de nume proprii (cam 2100) de oameni, triburi, zeități, localități, ape și munți, păstrate în izvoarele literare și epigrafice grecești și romane. Începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea, aceste crîmpee de limbă—datorită valorii lor lingvistice și importanței istorice a marelui popor al traco-dacilor — s-au bucurat de atenție deosebită din partea multor erudiți, atît lingviști (P. Lagarde, A. Fick, W. Tomaschek, P. Kretschmer, G. Meyer, H. Hirt, D. Decev, N. Jokl ș.a.), cît și epigrafiști-arheologi (ca G. I. Kazarov, G. Seure, G. G. Mateescu, V. Pârvan) ; există deci o literatură bibliografică destul de abundentă în privința limbii traco-dace, dar au rămas încă chestiuni controversate, obscure, atît în amănuntele foneticii și etimologiei (lexicului : marea majoritate a cuvintelor și numelor fiind neexplicate etimologic), cît și în ce privește poziția limbii în ansamblul indoeuropean. Era necesară deci o revizuire și adîncire a întregului material lingvistic trac ; ceea ce a întreprins savantul bulgar, profesor la universitatea din Sofia, Dimiter Decev, după o serie de valoroase articole și studii arheologice-epigrafice și lingvistice privitoare la traci, publicînd cu întregiri și interpretări ingenioase multe materiale epigrafice (inscripții, cărămizi stampilate, diplome militare) cu nume proprii și informații istorice și social-economice, paralel cu etimologii și contribuții originale la istoria limbii și a religiei traco-dacilor. De astă dată, eruditul bulgar încearcă o amplă sinteză a cunoștințelor actuale n cadrul unui tratat sistematic al elementelor limbii trace, în primul rînd fonetica, în cartea *Charakteristik der thrakischen Sprache*, (p. 5—62 text bulgar, p. 63—119 versiune germană, p.120—124 rezumat rusesc), care cuprinde : fonetica (p. 65 — 103 consonantism și vocalism), raportul dintre limba tracă și cea frigiană (p. 103 — 107), albaneza, continuatoare a limbii trace (p. 107—115), poziția limbii trace în cadrul limbilor indoeuropene (p. 115—119).

Cercetarea lui D. Decev pleacă de la observația firească și perfect îndreptățită (p. 63) că în ultimele șase decenii, după marea monografie a lui Tomascheck (*Die alten Thraker*, Viena, 1893—1894), au ieșit la iveală o sumedenie de inscripții și papyri îmbogățind considerabil cunoștințele asupra limbii trace. „Prin punerea la contribuție a noului materia alături de al lui Tomaschek, a fost cîștigată o temelie mai largă și sigură pentru caracterizarea limbii trace", supuse unui nou examen de către D. Decev, întemeiat pe documentarea vastă ce-i oferă colecția sa de resturi ale limbii trace [1].

Ca cea mai recentă și amplă cercetare sistematică asupra acestei teme, cartea lui Decev [2] ar trebui să exprime ultimul cuvînt în materie ; ceea ce însă nu corespunde integral realității și așteptărilor, aportul nou sigur valabil fiind destul de modest. Caracterizată printr-un vast aparat savant și o documentare aproape exhaustivă (realizată prin muncă tenace în decurs de cîteva decenii), ca și printr-un admirabil efort ermeneutic și talent combinatoriu în domeniul vast al comparatisticei indoeuropene, noua lucrare nu prezintă însă aceleași însușiri în ce privește resturile limbii trace, al cărei tablou gramatical-istoric iese de aici cu unele deformări. Pentru stabilirea fizionomiei, a acelei *Charakteristik* și a poziției limbii trace în cadrul indoeuropean, primul obiectiv, principal, este stabilirea legilor ei f o n e t i c e, adică a felului cum sînt continuate și reprezentate sunetele limbii de bază în resturile trace, legi ce pot fi determinate numai prin e t i m o l o g i i l e reale (sigure) ale cuvintelor și numelor proprii, de a căror valoare depinde totul ; contează deci în primul rînd soliditatea soluțiilor etimologice, ale celor date de înaintași, ca și ale celor formulate de autorul noii monografii. Etimologiile

---

[1] *Sammlung der trakischen Sprachresten*, care, (cum anunță autorul, p. 63) este în curs de publicare la Academia Austriacă din Viena.

[2] Avînd totuși lacune în documentarea bibliografică, mai ales în ce privește publicațiile mai recente romînești, ca „Dacia", XI—XII, 1945—1947 (1948), p. 269—270, unde autorul putea să afle că pretinsul nume trac „Dinatos" este o lectură greșită în loc de „ordinatos" (centurio) într-o inscripție greacă din Bulgaria ; din alte publicații care i-au fost ușor accesibile („Anuarul Institutului de studii clasice", Cluj, V, 1944—1948 ; „Revista istorică romînă", XIV, 1944 ș. a.) ar fi putut afla unele etimologii de nume proprii și criterii fonetice sigure, care ar fi contribuit la scăderea numărului erorilor din această lucrare, al cărui manuscris pare a fi în unele privințe mai vechi decît prefața (25.VIII.1951, p. 3 ; sau 25.VIII. 1950, p. 63).

originale (noi) ale lui Decev se împart în trei categorii : _a_) deplin convingătoare (unele cu caracter de evidență) sau foarte probabile ; _b_) probabile ori dubioase ; _c_) neprobabile ori complet neverosimile.

Fără a putea și a căuta să facem o statistică exactă și completă, deosebind însă net ș clar etimologiile date de înaintași (pe care nu le cuprindem în acest calcul) de cele formulate de către Decev, acestea din urmă sînt 125, din care 22 valabile (evidente, perfect reușite), reprezentînd principalul aport, de valoare durabilă, al cărții și care pot fi utilizate ca o prețioasă achiziție la repertoriul lexical-etimologic al limbii traco-dacilor[1]. Nu este locul aici să arătăm în amănunt, pentru fiecare caz în parte, unde nu putem fi de acord cu autorul, căci asemenea expunere integrală ar putea să ajungă la proporții tot atît de mari ca lucrarea pe care o analizăm ; vom alege deci numai cîteva cazuri, grupîndu-le pe categorii. Erorile autorului rezultă din selectarea, încadrarea și valorificarea lingvistică a materialului, în primul rînd a numelor proprii.

A) Clasificarea eronată a materialului trac ce nu a fost net separat de numele de altă origine ; astfel, ca urmare a greșelilor mai vechi (Seure, Mateescu, Jokl etc.), au fost cuprinse între materiale trace nume de altă origine : _a_) _grecești_ (Tricentios, Triphoulon, p. 66 ; Coteiphos, p. 70 ; Thermi — în Thermidava cu etimologie inacceptabilă din rad._*ker_ — „a crește, a hrăni" — p. 71 ; Diopanes, p. 87, 91, de fapt Diop(h)anes ; Caeletharidas, p. 92 etc.) ; _b_) _iraniene_ (Varzbalos, p. 70 ; Sacedallos, p. 71, 72 ; Mezacos, p. 72 ; Natuspardo, p. 77 ; Vastobalos, p. 80 ; Petizaces, p. 89 ; Dalosacos etc.) ; _c_) _celtice_ (Smertomaros, p. 78 ; Muccasenia, p. 88) ; _d_) _illirice_ (Diasdinus, p. 82, 92, de fapt Dasdimus, Dazimus ; Dusmanes, p. 93 = Dasmini) ; _e_) _latine_ (Nata, p. 77) etc.

B) Utilizarea de nume ori forme (variante) corupte sau rău citite din manuscrise și inscripții: _phara_ în loc de — _para_ (p. 65), _Chesdu-para_ (Procopius ; cu etimologia inacceptabilă din rad. _*qwas-dho-_), _Cuimedava_ (Proc., în loc de forma corectă Comi, Cumidava, cu explicarea din „Koumje", p. 76) ; _Muca-zera_ și _Zera-zenis_ (p. 71) ; _Oikuizeres_ (care duce la o etimologie artificială și neverosimilă „der dem Bauernhof Freude verschafft" oder „der sich des Bauernhofes freut", p. 71 și 99), nume rău citit în loc de οἱ Κουιζερεως ; _La-zenos_, _La-zeres_, _Le-zelmis_ (p. 77 ; poate Dulezelmis) ; _Di-natos_ (p. 77, 82 ; de fapt „ordinatos (centurio)", „Dacia" XI—XII, p. 270) ; _Satralis_ (p. 86, în loc de forma justă Disatralis) ; — _baulos_ (p. 86, în loc de —balos, cu pseudoetimologia din _*bhau-l-_) ; — _traulus_ în forma coruptă tîrzie „Mucatraulus" (p. 86, din rad. _*treu-_, în loc de Mucatralis) ; _Ka-zemis_ (p. 97, de fapt Mucazenis, într-o inscripție din Atena, corectată mai demult) etc., etc.

Asemenea forme greșite, fictive, de nume proprii „trace", puse în circulație de Tomaschek, Seure, Mateescu, Jokl ș.a., sînt acceptate astfel ca bune, fără controlarea integrală a materialului epigrafic și literar (edițiile de autori greci și latini) ; e firesc apoi că formele corupte, luate ca bune, s-au pretat la dificile și neverosimile construcții etimologice, nesocotind structura și evoluția fonetică a unora din numele proprii trace cunoscute în forme corecte, autentice. Acestea din urmă nu sînt totdeauna just analizate și valorificate sub raport morfologic și fonetic-semantic ; deci criteriile etimologice și fonetice deduse din, respectiv utilizate în asemenea operații sînt uneori greșite. Astfel, _analiza_ morfologică a numelor este eronată : _Drin-gistas_, pentru care se stabilește o etimologie și o lege fonetică discordante : _*gheidh-t_— cu trecerea grupului consonantic — _d-t-_ la _-st-_ (p. 84—86 ; în realitate este de separat _Dring-ist-_ derivat cu sufix _-st-_) ;

[1] De exemplu : _Dala_ — în nume personale _*dhal_ — „a înflori" (p. 69) ; _Zber_ — _Zbelthurdus_, nume de zeu din _*ĝwer_ — „a lumina" (p. 73) ; _Rebu_ — <_*rebh_ —„ a se mișca, a se juca" ; —_maros_, _Maro_—<_*mero_—, _moro_ —„mare (grand)" (p. 77) ; — _bleptes_ în _Cersobleptes_ <_*wel — p_ — „a vrea, a dori" (p. 80) ; _Epta_ — <_*ep-t_ — (_optimus_ etc., p. 87), ca și _Del-optes_ (p. 95) ; —_talcas_ (_Rometalcas_, _Sitalcas_) <_*tolq_—„a vorbi" (p.92) ; _Ro(e) metalcas_<_*rom-_, _rem_—„a se odihni" ; _Odrysae_ trib <_*odh-_, _edh_ — „gard, incintă, locuință" (p. 95) ; — _poris_, — _por_<_*per_ — „a da naștere ; puiu" (lat. _pario_, _peperi_, p. 101).

numele *Dizas*, derivat *Dizalas*, e analizat în două feluri : *Di-zala*— compus, din care *Diza* ar fi formă scurtată, apoi *Diza* ca rădăcină deosebită (p. 71, 96 ; vezi mai jos). Potrivit criteriilor generale în etimologie, explicarea originii numelor proprii trace constă în legarea lor cu o rădăcină (bază) indoeuropeană, care să fie justificată formal (fonetic, morfologic) și semantic, să aibă un înțeles acceptabil exprimînd o noțiune fizică sau morală potrivită pentru un nume de persoană, de trib, localitate etc. Asemenea criterii nu sînt respectate consecvent, ceea ce face ca soluțiile adoptate să nu fie convingătoare și uneori contrare normelor interne ale limbii traco-dace. Astfel *a*) *fonetic* postulează în interiorul limbii transformări care sînt contrazise net de etimologiile sigure și evidente ale altor cuvinte (nume), reguli ce nu pot fi înlăturate prin artificii și pseudoetimologii. Inadmisibil este, evident, procedeul de a utiliza în sprijinul acestora legi fonetice ale altor limbi (de ex. grecești, ca trecerea *-d-t-* la *-st-*, în *Bist-*, p. 70, 85—86 ; *Mestos*, p. 85 ; *-geist*, p. 86 ; *Bessi*, p. 86 etc.) pentru a construi etimologii trace ; *b*) *semantic* : nu dă un sens acceptabil pe de o parte pentru nume de persoane, de alta pentru toponime, care să nu fie contrar rostului firesc al elementelor onomastice.

Exemple de acest fel sînt foarte numeroase ; ne limităm numai la cîteva cazuri : localitatea *Petra* din **bend-* (bed-), *Pautalia* < **beud-* „aufgeblasen", *Tomis* < **dem-* (p. 67, 98) ; *Athos, Athys, Auty-paro-* < **auk-t-* (*aug-*, *augeo* etc.) „înalt" (p. 85) ; *Clagissa* < **delegh-*, *dlo(n)gh-* „lung", din care ar vrea să rezulte concluzia că în tracă grupul *dl* ar trece la *kl* (p. 86, ceea ce este imposibil ; în realitate numele Clagissa conține rad. **qleg-* „a suna, a lăuda") ; *zalmos* și numele *Zalmoxis,-zelmis* din rad. **kel-* „a ascunde, a acoperi" ; *Di-zala* < **ghel-* „a străluci", din care *Diza* ar fi o formă scurtată (p. 71), apoi (după Tomaschek) același *Diza* din nume de persoane este declarat identic cu elementul (exclusiv toponimic) *-dizos*, *-diza* „cetate, fortificație" (de exemplu Tarpodizos) din rad. **dheiĝh-* „a frămînta lutul, a face un perete (de colibă) din lut etc." (p.96), care este cu totul nepotrivit pentru a forma nume de persoană ; un caz identic este *Cari-stora* (localitate) alături de numele personal *Car-dentes*, care ar veni ambele din... **gwer-* „munte", nepotrivit și din punct de vedere fonetic. *Diur-*, *Dura-* (în nume personale) și *Duro-storum* din **gher-* „a cuprinde, a îngrădi" (p.94) ; *Dole-Dule-*, *Dyty-Dili-* în nume personale ar fi din **dhol-*, *dhel-* „boltitură, cavitate" (p.95) ; *—zenus* din **ĝen-* (p. 71) și din același radical să fie *Denth-* (p.72, 87), ceea ce este cu totul neprobabil ; *Tius*, (localitate în Asia Mică) ar veni de la faptul că aici „era adorat Zeus (Dia)" (Stephanus Byz., p. 68 ; cf. Ruge, *Real-encycl.*, VI A, 857), evident o etimologie populară antică etc.

Operațiile etimologice de acest fel — prin forțarea lucrurilor într-un sens greșit, voind a scoate din resturile de nume și glose trace mai mult decît permit sau tocmai ce nu permit ele — apar artificioase și fără valoare durabilă, ducînd la concluzii inadmisibile, ca de pildă mutația consonantică (trecerea sonorelor în surde $b > p$, $d > t$, $g > k$), cu afirmația surprinzătoare că „dem Thrakischen die mediae überhaupt fremd waren" (p. 69), ori trecerea regulată a lui *o* la *a* (iar cazurile foarte numeroase de *o* în numele trace ar fi forme „grecizate" ori cu *u* pronunțat deschis etc.). Cercetarea se învîrte astfel într-un cerc vicios : legi fonetice scoase din etimologiile eronate ce se bazează tocmai pe aceste criterii fonetice instituite prealabil. Exemple ca cele de mai sus arată cît de frecvent autorul cade victimă unei „omonimii de sunete" (Opfer der Lauthomonymie), imputată (p.109) pe bună dreptate poliglotului de la Lipsca, Gustav Weigand (1860—1930).

Legăturile etimologice dificile și neverosimile, necontrolate îndeajuns, nu pot decît să slăbească încrederea în disciplina etimologiei, una din cele mai importante ramuri ale lingvisticii generale. În consecință, partea interpretativă a cărții rămîne în unele privințe în urma vechilor rezultate (mai ales ale lui Tomaschek, Kretschmer, Jokl) ; căci lipsa de claritate și ordine în legile fonetice și în etimologia tracă produce același efect în concluziile de ordin general și în considerațiile lingvistice asupra poziției limbii în cadrul indoeuropean, reducînd valoarea ce ar fi putut avea capitolele *Poziția limbii trace*, *Albaneza continuatoare a limbii trace*, raporturile tracilor cu triburile vecine (frigienii, illirii etc.). Lipsită de temei este plasarea tra-

cilor într-o grupă mai restrînsă cu germanii, frigienii și armenii (care ar fi introdus uniform mutația consonantică sub influența unor „etruscoizi", p. 115; dar postularea mutației consonantice în limba tracă este o greșală evidentă). Față de caracterul de obicei provizoriu al generalizărilor și considerațiilor teoretice cu privire la poziția grupelor lingvistice cunoscute fragmentar (cum este cazul limbii trace) — opinii care sînt supuse schimbărilor și corectărilor pe măsură ce progresează cunoștințele pozitive și criteriile științei —, socotim că aportul cel mai valoros al cărții lui Decev rămîn totuși cele 22 (eventual ceva mai multe) etimologii de nume trace, din care cunoașterea acestei limbi a cîștigat mai mult decît din generalizări și considerații bazate pe legi fonetice și etimologii ce nu rezistă cu succes la examinare critică. De altfel, unele din concluziile lui Decev asupra poziției și înrudirilor limbii trace nu sînt admise nici în recenzia judicioasă a lui B. I. Nadel din „Вопросы языкознания", 1955, nr. 2 (în trad. rom. „Probleme de lingvistică", 1955, nr. 2, p. 58—66). Fără a fi avut putința studierii comparative integrale a resturilor trace și deci a cunoașterii în amănunt a acestei limbi, savantul sovietic observă că nu este de acord cu două din tezele lui Decev: limba tracă s-ar fi format în urma încrucișării limbii iraniene cu etrusca; limba tracă nu s-ar înrudi cu illira și frigiana, din cauză că acestea din urmă ar fi de tip *centum*. „Tezele discutabile pe care le cuprinde lucrarea nu sînt o vină a autorului, cît a însuși materialului din izvoare", observă la sfîrșitul recenziei B. I. Nadel; realitatea pare însă a fi tocmai inversă: nu materialul de limbă tracă (fragmentar și sărăcăcios cum s-a întîmplat să fie transmis în izvoarele antice grecești și romane) „poartă vina" pentru confuziile existente încă în acest sector al lingvisticii comparate, ci mai curînd felul nefiresc și defectuos în care materialul a fost uneori explicat etimologic și interpretat lingvistic și istoric. Din rezultatele de pînă acum ale cercetării este sigur — ceea ce se va dovedi mai clar în viitor — că traca este o limbă indoeuropeană independentă de tip *satem*, înrudită de aproape cu frigiana, ca și cu alte idiome ca illiro-messapica, balto-slava și iraniana (toate de tip *satem*), dar nu cu germanica (de tip *centum*).

Pentru cunoașterea cît mai temeinică și completă a limbii traco-dace este necesară o nouă examinare, mai severă, a resturilor ei numeroase, variate și de inegală valoare, spre a stabili definitiv criteriile interne de evoluție fonetică și elementele lexicale explicabile etimologic; asemenea muncă nu este de loc inutilă (după experiența de pînă acum), ca un fel de lux bibliografic, ci un lucru actual și necesar, ce va trebui făcut în viitorul cel mai apropiat, valorificînd integral și critic aportul pozitiv al vechilor cercetări și aplicînd cu prudență și control riguros metoda istorică-comparativă, de mult verificată, care, „cu toate lipsurile ei grave, este totuși mai bună decît analiza realmente idealistă a celor patru elemente a lui N. I. Marr, deoarece prima îndeamnă la muncă, la studiul limbilor, pe cînd a doua îndeamnă doar să zaci pe cuptor și să ghicești în cafea despre cele patru faimoase elemente". (I.V. Stalin, „*Marxismul și problemele lingvisticii*". Editura pentru literatură politică, 1953, p. 30). Studiul comparativ al limbilor are o importanță capitală pentru înțelegerea procesului apariției și dezvoltării civilizației și societății, limba valorificată istoric și comparativ fiind principalul auxiliar al istoriei social-politice pentru perioada comunei primitive și orînduirea sclavagistă. În teritoriul Europei sud-estice, una din cele mai importante limbi vechi ce pot fi identificate pe cale istorică și comparativă este cea traco-dacă, a cărei cunoaștere precisă și temeinică va servi ca mijlocul principal și indispensabil pentru detectarea și explicarea elementului lexical autohton în limba romînă, pentru istoria limbii albaneze [1], precum și pentru alte importante probleme lingvistice și istorice ale teritoriilor carpato-balcanice din antichitate și chiar pentru etnogeneza unora din popoarele acestor teritorii.

I. I. Russu

---

[1] În privința relațiilor dintre limbile romînă și albaneză este de relevat concluzia judicioasă a lui Decev (p. 113): „părerea (lui Weigand și a altora) că albaneza și romîna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune (restrînsă, Dardania, pe la Niș) ca limbi independente este de respins *a*

COMUNICĂRILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE AL ACADEMIEI R. P. R.

Comunicări în ședințe plenare

2 decembrie 1955, Prof. Ion Nestor: *Unele aspecte ale periodizării neoliticului de pe teritoriul R.P.R.*

26 ianuarie 1956. Prof. Gh. Ștefan: *Probleme de istorie veche discutate în Congresul internațional de științe istorice de la Roma, septembrie 1955.*

4 mai 1956. Cu prilejul celei de-a 90-a aniversări a Academiei Romîne (actuala Academie a R.P.R.), la Muzeul Național de Antichități s-a ținut o ședință solemnă, în care prof. Gh. Ștefan a făcut o expunere despre *Contribuția Muzeului Național de Antichități la dezvoltarea arheologiei în țara noastră.* În cadrul aceleiași ședințe prof. D. M. Pippidi a citit comunicarea: *În jurul autenticității colecției Scriptores Historiae Augustae: un praefectus praetorio necunoscut, într-o inscripție din Scythia Minor,* iar Eugen Comșa a prezentat comunicarea: *Materiale de tip Bolintineanu de la Aldeni.*

25 mai 1956. Prof. arh. Horia Teodoru, directorul Institutului de arte plastice, a ținut o conferință despre *Unele metode de restaurare folosite la monumentele istorice din Polonia.*

Comunicările Secției orînduirii comunei primitive

16 decembrie 1955. Eugen Comșa: *Stadiul cercetărilor cu privire la viața oamenilor din faza Giulești a culturii Boian.*

25 ianuarie 1956. C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu: *Contribuții la problema szeletianului în R.P.R.*

11 februarie 1956. Z. Székely: *Așezare și morminte din sec. IV e. n. descoperite la Sf. Gheorghe*; D. V. Rosetti: *Considerații cu privire la perioada prefeudală în regiunea București.*

3 martie 1956. N. Harțuchi și I. Dragomir: *Săpăturile arheologice de la Brăilița din 1955.*

24 martie 1956. C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu: *Cercetările arheologice de la Ceahlău din 1955*; Corneliu Mateescu: *Două unelte de silex paleolitice de la Vădastra.*

7 aprilie 1956. Vlad Zirra: *Cimitirul feudal timpuriu de la Histria.*

8 mai 1956. Hortensia Dumitrescu: *Contribuții la problema originii culturii precucuteniene.*

7 iunie 1956. B. Mitrea: *Cu privire la problema sfîrșitului așezării geto-dace de la Poiana pe baza descoperirilor monetare.*

Comunicările Secției orînduirii sclavagiste

9 decembrie 1955. D. M. Pippidi: *Note de epigrafie pontică: 1. Decretul histrian pentru zaraf; 2. Proveniența decretului de la Dragomirna.*

13 ianuarie 1956. I. I. Russu: *Decretul callatian în cinstea lui Isagoras.*

10 februarie 1956. H. Mihăiescu: *Agricultorii dependenți în afara Daciei.*

---

priori; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii romîne cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintîi s-a dezvoltat, ca limbă romanică, pe substrat trac". În adevăr, relațiile limbii romîne cu albaneza sînt de altă natură: comunitate de substrat etnic-social și lingvistic, explicabil prin alte criterii decît formarea și conviețuirea lor într-un teritoriu restrîns, un fel de „leagăn" comun (cam de întinderea a 4—5 raioane de azi), cum își imaginau unii erudiți în sec. XIX și după ei Weigand cu alții; acest lucru va fi expus și ilustrat într-un studiu mai larg al problemei substratului limbii romîne (elementul lexical autohton, anteroman) și formării poporului romîn.

9 martie 1956. F. Horovitz : *Dacii în armata romană dincolo de graniţele Daciei.*

13 aprilie 1956. Exspectatus Bujor : *Problema localizării provinciei Dacia Malvensis.*

11 mai 1956. Iorgu Stoian : *Note de epigrafie tomitană cu privire la C.I.L., III, 6157 şi 7566.*

8 iunie 1956. F. Horovitz : *Prezenţa în Pannonia, în vremea lui Gallienus, a legiunilor a V Macedonica şi a XIII Gemina şi încetarea stăpînirii romane în Dacia.*

Comunicările Secţiei orînduirii feudale

21 ianuarie 1956. P. Diaconu : *Mărcile de olar de la Capidava.*

17 februarie 1956. N. Constantinescu : *Mănăstirea armeană fortificată Zamca (Suceava): contribuţie la problema începuturilor şi a etapelor de construcţie.*

16 martie 1956. Dinu V. Rosetti : *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii feudale de la Curtea Veche Bucureşti (sec. XIV — XVIII).*

20 aprilie 1956. Gh. Bichir : *Contribuţie la cunoaşterea meşteşugului ţesutului la Dinogetia în epoca feudală timpurie.* Dinu V. Rosetti : *Identificarea unor monumente de lîngă Bucureşti, pe baza unor desene vechi.*

Sesiunea generală ştiinţifică a Academiei R.P.R. pe anul 1956

Între 2 şi 6 iulie 1956 s-a ţinut sesiunea generală ştiinţifică a Academiei R.P.R., sărbătorindu-se totodată 90 de ani de la înfiinţarea Academiei sub formă de „Societate academică" la 1866.

Cu acest prilej, în cadrul Subsecţiei de ştiinţe istorice s-au ţinut următoarele comunicări de arheologie şi istorie veche :

În şedinţa plenară din ziua de 4 iulie 1956, K. Horedt : *Circulaţia monetară din Transilvania de la 276—450 e.n.*

În şedinţele de la Institutul de Arheologie :

4 iulie 1956. C. S. Nicolăescu-Plopşor şi A. Păunescu : *Paleoliticul de la Ceahlău.*

N. Zaharia, Iaşi : *Noi descoperiri paleolitice în Moldova.*

— Eugen Comşa : *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giuleşti a culturii Boian.*

— Olga Necrasov şi Maria Cristescu (Iaşi) : *Contribuţii la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Brăiliţa.*

— Hortensia Dumitrescu : *Contribuţii la studiul culturii precucuteniene.*

5 iulie 1956. D. Berciu : *Asupra genezei şi periodizării primelor etape ale culturii geto-dace.*

— N. Lascu (Cluj) : *Valoarea istorică a ştirilor din Ovidiu despre geto-daci.*

— I. I. Russu (Cluj) : *Dispariţia limbii şi a populaţiilor traco-dace.*

— M. Macrea (Cluj) : *Apărarea graniţei nord-vestice a Daciei pe timpul lui Caracalla.*

— B. Mitrea : *Cu privire la problema sfîrşitului aşezării geto-dace de la Poiana, pe baza descoperirilor monetare.*

— C. Preda : *Contribuţii la problema provenienţei argintului din tezaurele dacice, în lumina descoperirii monetare de la Stăncuţa, raionul Călmăţui, reg. Galaţi.*

— Maria Comşa-Chişvasi : *Cîteva concluzii istorice în legătură cu ceramica din sec. VI–XII e.n. de pe teritoriul R.P.R.*

— P. Năsturel : *Un izvor nou cu privire la aşezarea Vicinei.*

*

În ceea ce priveşte activitatea pe teren (săpături, sondaje, cercetări), vom publica în numărul viitor o dare de seamă succintă.

*

Prin hotărîrea Prezidiului Academiei R.P.R., Muzeul Naţional de Antichităţi a devenit Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R. Numele tradiţional va fi păstrat ca subtitlu.

Transferul tezaurului de la Pietroasa

La 11 iunie 1956, guvernul U.R.S.S. acordînd o deosebită însemnătate întăririi continue a prieteniei și a colaborării dintre poporul romîn și poporul sovietic, a hotărît să transfere guvernului Republicii Populare Romîne valorile artistice și istorice predate de guvernul Romîniei spre păstrare în Rusia în anii primului război mondial, cînd Romînia a fost aliata Rusiei. Printre aceste valori se află vestitul tezaur de la Pietroasa din sec. IV e.n. aparținînd Muzelui Național de Antichități din București, precum și colecția numismatică a vechii Academii Romîne, compusă din 35 533 de monede și medalii. În ciuda grelelor împrejurări prin care a trecut poporul sovietic în anii războiului civil și în anii războiului pentru Apărarea Patriei, bunurile încredințate de poporul romîn în anii primului război mondial au fost conservate cu deosebită grijă și în cele mai bune condiții. Poporul romîn a primit frățescul gest al guvernului sovietic cu o mare satisfacție și gratitudine.

Rectificare

În „Cronica " noastră publicată în nr. 3—4, 1955, din „S.C.I.V.", la p. 937, printre informațiile referitoare la ședința plenară din 29 aprilie 1955, s-au strecurat unele inadvertențe. De aceea, repetăm aici rezumatul acelei ședințe, cu îndreptările cuvenite : „Colectivul format din Alexandrina Alexandrescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu, Trifu Martinovici și Șt. Olteanu a prezentat comunicarea *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor și a vieții omenești la Suceava în secolele XIV—XV în lumina cercetărilor arheologice*. La discuții, printre altele, s-a insistat asupra inscripției funerare a unui italian Babtista din Vesentino, *magister in diversis artibus*, decedat în 1512 la Suceava, unde și-a desfășurat activitatea (cf. „S. C. I. V.", VI, 1955, nr. 3—4, p. 784). Referenții, cu deosebire Gh. Diaconu, consideră pe acest *magister* un învățat și deduc de aici că la sfîrșitul sec. XV și începutul sec. XVI a existat la Suceava un învățămînt superior".

FLOREA BOBU FLORESCU, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi* (*Tropaeum Trajani*), „Studii şi cercetări de istoria artei", t. II, nr. 3—4, 1955, p. 29—80, cu 39 figuri în text.

Studiul cuprinde o scurtă introducere, urmată de patru capitole.

În introducere, autorul subliniază lipsa de izvoare literare asupra monumentului de la Adamclisi, relevînd în acelaşi timp că, încă din secolul trecut, atenţia arheologilor şi istoricilor s-a îndreptat asupra unor anumite evenimente pentru lămurirea diferitelor probleme în legătură cu ridicarea şi momentul istoric al construirii acestui măreţ edificiu.

În primul capitol, intitulat *Importanţa etnografică a monumentului de la Adamklissi*, se arată că, din punct de vedere etnografic, numeroasele reprezentări pe metopele şi crenelurile monumentului prezintă o mare valoare documentară. Pe baza cercetării structurii morfologice şi cu unitate de metodă, autorul porneşte la problema rezolvării apartenenţei etnice a figurilor reprezentate.

Interpretarea apartenenţei etnice a purtătorilor de „nodus" este titlul capitolului al doilea, în care, combătînd părerea lui A. Furtwängler, împărtăşită şi de C. Cichorius, cu privire la originea germanică a purtătorilor de nodus, autorul conchide, pe baza unei minuţioase analize a elementelor de port : „În consecinţă, nu numai pantalonii strîmţi, dar nici un alt element de port nu poate fi invocat pentru a se identifica originea germanică a purtătorilor de nodus" (p. 35) ; se ştie că, în 1903, Furtwängler renunţă la părerea sa iniţială în această privinţă şi atribuie geţilor ceea ce pusese altădată pe seama bastarnilor : unele elemente de port şi arme.

Pentru determinarea apartenenţei etnice a figurilor înfăţişate pe monumentul dobrogean, în afară de o minuţioasă analiză morfologică, sînt folosite şi o serie de texte latine. De multe ori, aceste mărturii clasice, luate din scriitori latini, sînt redate cu prescurtări neuniforme ale numelor autorilor : Tacitus, . . . ; Sil. Ital., . . . ; Lucanus, . . . ; Claud., . . . ; Isid. Orig., . . . ş.a. (p. 42—43), iar traducerile, în general bune, au unele scăpări (Tacitus, Germ. 38 . . ., nota 1, p. 42), sau trimiteri la autori fără indicarea operei, de pildă : p. 63, notele 2, 3, 4, 5 : „Ovidiu, cartea V, el. VII, 49" ; „*Idem*, cartea IV, el. VI, 47" ş.a. în loc de Ovidiu, *Tristia*, cartea V, elegia VII, 49 etc. Dacă s-ar fi dat mai multă atenţie traducerii, puteau fi evitate unele erori, ca :

> pellibus et laxis arcent
> mala frigora bracis,

unde autorul traduce : „se apără rău de frig, folosind piei de animale şi cioareci largi" (p.63) în loc de : ei se apără de gerurile năprasnice, purtînd piei de animale şi cioareci largi.

Studiind mai departe elementele etnografice care coexistau cu nodusul, între care, în primul rînd, elementele de port : opincă şi călţuni, cămaşă, iţari ş.a., contrar metodei cercetătorilor germani, care nu au dat destulă atenţie numeroaselor elemente etnografice ale reprezentărilor de pe monument, autorul trage concluzia : „Nodusul, fără îndoială, a fost cunoscut de tri-

burile germanice, dar el, potrivit informației lui Tacit, a fost curînd preluat de alte popoare, care trăiau dincolo de sfera de civilizație greco-romană, devenind astfel, dintr-un element germanic specific, un element de port circulatoriu. Prin această pătrundere a nodusului la alte popoare, el și-a pierdut însă orice valoare etnografică. Nodusul va putea de aici înainte să fie socotit ca un element de cultură de proveniență suebă sau germană, fără ca prezența lui să poată da vreo indicație asupra celor care îl poartă" (p. 48—49).

Capitolul al treilea este intitulat *Bazele interpretării elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi.*

Printr-o deficiență metodologică, cercetătorii de pînă acum care s-au oprit asupra monumentului dobrogean nu au luat în considerare unele elemente care ar fi ajutat la o mai ușoară înțelegere a figurilor. Autorul susține că toate aceste elemente ar fi putut determina chiar epoca de construcție a monumentului.

Prin cercetarea tuturor elementelor etnografice și pe baza determinării caracterelor morfologice ale acestora, se arată că „barbarii" înfățișați pe monument sînt luptători, prizonieri și refugiați, ceea ce dovedește că monumentul este în legătură cu importante evenimente militare. Este vorba, deci, de mari operații împotriva atacului daco-sarmatic, dat prin surprindere, în adîncul teritoriului Moesiei Inferioare, prin anii 101—102 (cf. Paribeni, I, p. 257 și 239 urm.; Kazarow, în *R.-E.*, XVII, col. 520 și D. Tudor, „Studii și articole de istorie" I, 1956, p. 24, nota 28). În continuare, se analizează două elemente de cultură: îmbrăcămintea și armele de luptă.

Analizînd structura morfologică a diferitelor părți componente ale costumului bărbătesc și femeiesc ale reprezentărilor de pe monument, autorul ajunge la determinarea costumului din sec. II e.n. și la concluzia că veșmîntul bărbătesc despicat în părți este dacic. „Această determinare este deosebit de importantă, fiindcă un prizonier îmbrăcat într-un astfel de veșmînt ține de mînă o femeie, care poartă cămașă (fig. 35). Ea nu poate fi decît soția acestuia și de aceeași origine... La rîndul lor, celelalte femei de pe metopa 49 (fig. 34), îmbrăcate în cămăși identice, nu pot avea decît aceeași aprtenență etnică" (p. 74).

În ultimul capitol, *Valoarea documentară a monumentului de la Adamklissi* (*Tropaeum Trajani*) se stăruie asupra importanței studierii elementelor etnografice de pe monumentul dobrogean pentru „cunoașterea unor forme specifice de cultură materială a triburilor trace în raport cu ale altor popoare", pentru identificarea apartenenței etnice a figurilor reprezentate și pentru precizarea momentului istoric în care a fost ridicat acest măreț monument.

Era de dorit să se fi acordat toată grija la folosirea mărturiilor scrise antice; acestea trebuiau redate exact și tălmăcite clar, pe înțelesul tuturor; de asemenea, se cerea toată atenția pentru a nu se fi strecurat unele greșeli de formă, ca de pildă la p. 37, 38, 50 ș.a.

Observațiile de amănunt nu micșorează valoarea acestui studiu, importantă contribuție adusă de etnografie la lămurirea reprezentărilor de pe monumentul de la Adamclisi, la precizizarea momentului istoric al construirii lui și la cunoașterea etnogenezei poporului nostru. De altfel, importanța lucrării a fost relevată și de revista sovietică de etnografie ca „...o contribuție serioasă la cercetarea unor elemente de cultură materială. ...Lucrarea lui F. Florescu dovedește că studierea elementelor de cultură materială are mare importanță pentru lămurirea unor probleme de istorie, îndeosebi pentru rezolvarea problemelor de etnogeneză a diferitelor grupe de populație" [1].

Trebuia subliniat faptul că, după cunoștințele noastre actuale, monumentul de la Adamclisi este primul monument antic interpretat etnografic. Cichorius promisese un volum în care să se ocupe de „etnografia dacilor", fără să-l fi realizat.

Atît prin conținutul cît și prin bogatul său material ilustrativ, studiul este o contribuție foarte utilă nu numai pentru specialiști, ci și pentru marele public.

Șt. Constantinescu

---

[1] I. I. Orlic, Научная деятельность румынских этнографов. „Советская этнография", 1, 1956, p. 138.

ANNA SADURSKA, *Inscriptions latines et monuments funéraires romains au Musée National de Varsovie* (*Auctarium Maeandreum*, vol. IV), Varşovia, 1953, 8°, 138 pag., 46 planşe.

Cuprinde 55 de texte epigrafice latine, unele cu relief (2 votive, 1 onorific, 52 funerare), majoritatea inedite, provenind din mai multe fonduri, colecţii particulare din teritoriile poloneze şi adunate în Departamentul de antichităţi al Muzeului naţional din Varşovia. Autoarea arată că „monumentele au făcut lungi călătorii înainte de a veni la muzeul din Varşovia şi din nenorocire au sosit acolo fără actele indicînd provenienţa lor" (p. 6). Majoritatea, cum se vede şi după conţinut, sînt din Italia, în primul rînd de la Roma, achiziţionate (unele de la anticari) începînd din secolul al XVI-lea de amatori şi erudiţi polonezi, care le-au expus la proprietăţile lor sau la instituţii de învăţămînt.

Acest valoros şi util repertoriu cuprinde o descriere amplă, amănunţită, „sub toate aspectele, pentru ca materialele să poată servi deopotrivă arheologilor, ca şi filologilor şi istoricilor" (p.11). Sub raportul arheologic este indicat materialul, tipul, destinaţia, figuraţia reliefelor ori a ornamentelor; sub cel filologic-epigrafic: textul cu întregirile, particularităţile de limbă, grafie, onomastică, forma literelor etc., ca şi traducerea integrală a textului latin în limba franceză. Întregul material epigrafic şi sculptural prezintă o remarcabilă valoare documentară pentru societatea sclavagistă romană, reflectînd, cum se relevă, „în anumită măsură raporturile sociale şi civilizaţia epocii (sec. I-IV, resp. V e.n.), structura de clasă, anumite credinţe pătrunderea curentelor de civilizaţie din Orient şi Grecia" etc. (p. 12). Pe bună dreptate insistă autoarea publicaţiei asupra valorii deosebite a materialului epigrafic care „contribuie în largă măsură la aprofundarea cunoştinţelor asupra culturii antice. O colecţie de antichităţi fără o culegere, oricît de modestă, de inscripţii, poate să fie considerată ca incompletă. Inscripţiile, chiar cînd nu fac o prea strălucită figură ca obiecte de expoziţie în muzeu, formează totuşi un material instructiv şi preţios pentru completarea imaginii despre cultura antică" (p. 19—20). Sub raportul valorii documentare este evident că textele scrise (literare, ca şi epigrafice) ocupă locul principal între mijloacele de cunoaştere a trecutului şi a dezvoltării societăţii, fiind cele care „ne vorbesc" mai mult şi direct, mărturii elocvente şi mai puţin lipsite de echivocul frecvent la materialul arheologic nescris ori chiar la cel numismatic.

Harnica cercetătoare de la Varşovia a expus pe larg, cu remarcabilă eleganţă şi bogăţie de stil, toate datele în legătură cu materialul epigrafic şi sculptural, propunînd întregiri utile şi valabile şi interpretînd cu multă ingeniozitate textul epigrafic şi elementele iconografice de pe monumentele studiate, ilustrate integral în excelente reproduceri zincografice de pe fotografii foarte bine executate. La comentariile savante ale autoarei avem de adăugat cîteva scurte observaţii de amănunt, referitoare la lectura şi întregirea unor cuvinte ori litere din textele epigrafice fragmentare — care e firesc să nu poată fi refăcute integral de la început şi dintre care multe vor rămîne pentru totdeauna trunchiate; observaţiile noastre se referă în primul rînd la numele proprii, a căror origine, lectură ori semnificaţie au scăpat editoarei din cauza lacunelor în bibliografia epigrafică pe care o avea la îndemînă, lipsindu-i unele lucrări (Schulze pentru onomastica italică-romană; Tomaschek, Mateescu, Kazarov pentru cea tracă, respectiv pentru iconografia „eroului călăreţ"; Pape-Benseler, Bechtel pentru onomastica greacă etc.); de asemenea, sînt necesare cîteva rectificări privind figuraţia de pe reliefele celor doi *equites singulares* (mai jos, nr. 5 şi 8), ca şi o rezervă foarte pronunţată în ceea ce priveşte autenticitatea uneia din inscripţii (mai jos, nr. 3). Expunem aceste observaţii în ordinea monumentelor din repertoriul publicat de A. Sadurska.

1. — p. 43, nr. 7, pl. XII 2 „Dis Manibus/Volussiae Restitutae/ C. Volussius Martialis/ lib. idem coniugi/ et sibi", citit „lib(ertus) idem coniugi et sibi" (cu trad. „l'époux à la fois pour sa femme et pour lui-même") este de fapt „lib(ertae) idem coniugi et sibi" adică „libertei (care este) şi soţia sa şi sieşi".

2. — p. 65, nr. 18, pl. XIX 3, lespede de marmură ruptă la marginea stîngă, cu numele mutilate: D.M./..rfani Eulogi et/..rfaniae Tertiae/..rfanius Heliodorus filius (etc.)", este cunoscutul nomen gentile („de familie") italic C a r f a n i u s, fem. —a, *CIL*, V, 1148; IX, 1642; XI, 1737; X, 1974 (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 1904 și 1933, p. 353). Inscripția de la Varșovia se citește: „D(is) M(anibus)/[?M. Ca]rfani Eulogi et/ [Ca]rfaniae Tertiae/[pa]rentibus optimis/[b]ene merentibus fecit/[.Ca]rfanius Heliodorus filius/ [s]uisque lib(ertis) libertabusque/posterisque eorum".

3. — p. 68, nr. 22, pl. XXII, este suspectă de a fi falsă: SPERATO/ C. POPPAEIVS/ ITALVS/ FILIO/ DVLCISSIMO / FECIT; ornamentul constînd din fronton triangular (cu o coroană și panglici) și acrotere la colțuri se aseamănă în chip remarcabil cu cel de pe epitaful recunoscut ca fals (respectiv „suspect") de Sadurska (p. 124, nr. 54, pl. XLV: „Dis Manibus/ M. Plancio/ Augustali/ vixit annis VIII/ m(enses) VII dies X, idemque Heunoidi matri/ eiusdem fecit/ M. Plancius Prunicus/ libertis suis benemer"). „Epitaful" lui Speratus provenit dintr-o colecție particulară poloneză și achiziționat mai de mult la Roma de la un anticar, trebuie să fie unul din produsele marilor *falsarii* de inscripții romane în fruntea cărora stă faimosul arhitect napolitan Pirro Ligorio (Pyrrhus Ligorius, sec. XVI); inscripțiile false din Roma, în număr de peste 3000, sînt cuprinse în *CIL*, VI, partea 5 (1885); cf. și Chr. Huelsen, *Falsificazioni lapidarie Ligoriane*, în „Mitteilungen des deutschen archaeologischen Instituts", Roemische Abteilung, X, 1895, p. 289—298 (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, 1914, p. 388—395; Buday Arpád, *Romai feliratlan*, 1914, p. 7; H. Dessau, *Lateinische Epigraphik*, *Einleit. Altertumswissenschaft*, Gercke-Norden, I, 10, 1925, p. 4.

4. — p. 84-85, nr. 35, pl. XXIX, fragment funerar de marmură: [D.] M./...MYRISM.../ ...FILIAE ET..., citit de edit. „[D(is)] M(anibus) /[Pal]myrism[aterf]" (etc.) adică [Pal]myris (?) m[ater f(ecit)], cu traducerea: „Palmyre, la mère", iar în index p. 133 „...myris". În realitate, însă, este numele grecesc M y r i s m o s, întrebuințat drept cognomen în onomastica romană din epoca imperială, mai ales la personaje de origine greco-orientală, respectiv de condiție socială libertină (liberți ori sclavi), de ex. *CIL*, III, 7471, 8112; V, 5759; X, 6157 (C. Laberius Myrismus); XI, 523; XII, 356 (L. Pomponius Myrismus), 863, 4157 etc.; cf. de asemenea Stein, *Real-encyclopädie* (Pauly-Wissowa), XVI, 1104; L. Robert, „Revue ét. grecques", LXVI, 1953, 175. Inscripția noastră trebuie citită: „[D(is)] M(anibus)/[praenomen, nomen] Myrism[us / ...]filiae et...".

5. — p. 86-90, nr. 37, pl. XXXI, epitaf de marmură al unui „eques singularis" de la Roma, avînd pe rama de jos inscripția: „D(is) M(anibus) /M. Aurel. Villani eq. sing. aug. n(ostri) turm(a) /...LIS, kastr. prior., allectu(s) ex...". Numele comandantului de „turma" din r. 3, unde înainte de -LIS par a se distinge urme din literele RIA, ar putea fi întregit [Cer]ialis. Relieful cu scena vînătorii (pentru care editoarea caută analogii în sculptura greacă), este de fapt scena clasică și tipică la tracii de pretutindeni a „Cavalerului (eroului) trac"[1], frecventă și la Roma, îndeosebi pe monumentele numeroșilor militari de origine traco-getică. M. Aurelius Villanus este fără îndoială un trac (ori dac) romanizat, din acel corp de *equites singulares* de la Roma în care tracii erau cu deosebire numeroși (v. G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 184—197).

6. — p. 95-101, nr. 39, pl. XXXIII, lespede funerară de marmură cu bustul unei Hermiona, reprodusă anterior de A. Graifenhagen în „Archaeologischer Anzeiger", 1933, p. 451—452, fig. 30; pusă de un Aurelius Teres maritus și Aurelia Antonina mater; după Sadurska (p. 98), „numele Hermione și *Teres* (*Tereus*) sînt de origine greacă, dovedind, ca și gentiliciul *Aurelius* și numele *Aelia Antonina*, că această familie aparține mediului de liberți ai dinastiei siriene" (?). Dar numele T e r e s este tracic, tipic și frecvent la tracii balcanici, cunoscîndu-se cam

[1] G. I. Kazarow, *Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* (Dissertationes Pannonicae, II, 14), Budapesta, 1938, 190 pag., 89 pl.

120 exemple în texte literare şi epigrafice greceşti şi latine (cele cunoscute la 1923 : Mateescu, *op. cit.*, p. 86) ; încît nu încape îndoială că „romanul" Aurelius Teres e de origine tracă, avînd cetăţenia şi *nomen gentile* de la un împărat Aurelius (Marcus Aurelius ori M. Aurelius Antoninus — Caracalla).

7. — p. 102-4, nr. 41, pl. XXXIV 2 = *CIL*, VI, 35454, epitaf latin scris cu litere greceşti, pentru care s-ar putea cita o analogie interesantă din Macedonia tracică (Philippi), publicat în *Bulletin de Correspondence hellénique*, 1930, p. 376—391, studiat în amănunte de J. Carcopino, *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 77—95.

8. —p. 105-9, nr. 44, pl. XXXVI şi XXXVII = *CIL*, VI, 3318 din Roma : epitaf al unui *eques singularis* avînd sus scena „banchetului funebru" (cina mortului), jos scena de vînătoare, comparată de Sadurska pe bună dreptate cu relieful de mai sus, nr. *5*, care este tot „cavalerul (eroul) trac", deci militarul pentru care a fost pus monumentul este neîndoielnic de origine traco-getică ; astfel fiind, inscripţia ar putea fi întregită : „[D(is)] M(anibus) /. . . . . .eq(ues) sing(ularis)/[turma ? Maxi]mi, nat(ione)/[Thrax ori Bessus, Dacus v(ixit) a] N(nos) XXXV (etc)". Pentru această categorie de militari şi monumentele lor cu caracter naţional trac, v. Mateescu, *op. cit.*, unde însă lipseşte acest exemplu (*CIL*, VI, 3318), din cauza lacunei în textul epigrafic, Mateescu neobservînd că relieful prezintă scena cu „eques, aper, arbor" (cum este descrisă sumar în *CIL*), adică tocmai „eroul cavaler (vînător) trac".

Aceste corectări şi observaţii de amănunt nu scad prin nimic, ci subliniază din nou valoarea şi utilitatea excelentului repertoriu de monumente epigrafice şi sculpturale întocmit de A. Sadurska şi care se numără printre cele mai de seamă lucrări din bogata producţie ştiinţifică a şcolii istorico-arheologice poloneze, cu vechi tradiţii umaniste.

I. I. Russu

V. BEŞEVLIEV, *Епиграфски приноси (Contribuţii Epigrafice)*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de Ştiinţe, Institutul şi muzeul arheologic, 1952, 96 pag., în 8°, 54 planşe.

Eminentul epigrafist şi lingvist bulgar, profesor la Sofia, V. Beşevliev, al cărui nume este bine cunoscut cercetătorilor de specialitate, publică în acest volum de *Contribuţii epigrafice* un număr de 122 de inscripţii (unele fragmentare) greceşti şi latine, din teritoriul Bulgariei şi Macedoniei, aflătoare — majoritatea — în marile colecţii ale Muzeului naţional arheologic din Sofia ; cele mai multe sînt inedite, unele achiziţionate mai de mult (chiar de 40—50 de ani). Este o lucrare temeinică şi sistematică, de aleasă ţinută ştiinţifică, precum, în chip firesc, sîntem obişnuiţi să aşteptăm şi primim mereu de la confraţii din ţara vecină şi prietenă, a cărei excepţională bogăţie în urme arheologice-epigrafice greceşti şi romane este egalată de interesul unui larg cerc de cercetători şi a publicului cult pentru materiale şi documente arheologice şi istorice privind antichitatea ; în acest sector, activitatea este vie şi intensă, cu o veche tradiţie ; dovadă stau expoziţiile şi depozitele muzeelor, săpăturile şi cercetările pe teren, ca şi numeroasele publicaţii ale institutelor şi muzeelor, la un nivel ştiinţific ridicat. Amintind nume ca V. Dobrusski, K. Škorpil, I. Ivanov, G. I. Kazarov, B. Filov, D. Decev, I. Velkov, D. P. Dimitrov, D. Ţoncev, C. M. Danov, V. Beşevliev, G. Mihailov, T. Ivanov, am pomenit numai pe cei mai de seamă arheologi-epigrafişti bulgari care au adus un valoros aport la cunoaşterea trecutului antic al ţării lor şi la istoria civilizaţiei greceşti şi romane din teritoriile balcanice.

În Епиграфски приноси se face o prezentare sistematică a fiecărui monument : o scurtă descriere, dimensiuni, locul descoperirii şi păstrării, lectura cu întregiri judicioase ; aproape toate inscripţiile sînt ilustrate prin bune reproduceri fotografice în planşe. La textele mai lungi şi de interes documentar se dă traducerea în bulgăreşte, iar comentariile paleografice şi istorice sînt pe cît de cuprinzătoare, pe atît de substanţiale şi juste. Un indice complet (nume proprii

cuvinte, gramatică, localități) ușurează utilizarea acestui bogat material epigrafic. Pentru cei ce nu cunosc limba bulgară, rezumatele analitice în limba rusă (p. 78—83) și franceză (p. 83—88) fac înțelese rezultatele interpretării epigrafice-istorice a materialului. Inscripțiile colecției sînt de cinci categorii : oficiale, votive, onorifice, funerare și diverse, majoritatea fiind documente de interes deosebit pentru istoria acestor teritorii în epoca ocupației romane, privind administrația și organizarea militară, lucrările publice și construcțiile, credințele și limba populară și îndeosebi populația autohtonă din Tracia și Moesia ; în textele votive și funerare apar numeroase nume personale trace, cîteva neatestate pînă acum (Ceilabeithys, nr. 4 ; Bucuthes, Zeibur, nr. 5 ; Byseilas, Gaidreas, nr. 6 ; Denthebaris, nr. 22 ; Teretithos nr. 26 ; Diana Totobisia nr. 81 ; regio Dyptensium, nr. 55), care îmbogățesc cunoștințele noastre despre onomastica și limba tracilor. Pentru istoria Daciei carpatice sînt de relevat două epigrafe : nr. 101, menționînd doi dec(uriones) col(oniae) Aurel(iae) Dacicae Na[p(ocae)] și nr. 118 al unui centurion din legiunea I italica „DO..../DACI.... ", probabil *do* [*mo*...] *Daci*[*a*...].

Inscripțiile fragmentare sau avariate prezintă, ca de obicei, goluri ce n-au putut fi întregite de la început și din care multe vor rămîne pentru totdeauna lacunoase și obscure, iar unele epigrafe au dat loc la lecturi și interpretări de amănunt ce nu sînt valabile, trebuind să fie — în măsura posibilului — rectificate în viitor. O asemenea ingenioasă îndreptare face la inscripția nr. 3 G. Klaffenbach (*Festschrift Salač*, 1955, p. 118), citind în loc de „Ἐπι Λεον (τίου) apelativul σπίλεον (σπήλαιον) cu sensul de „mormînt". Materialul grec din Епиграфски приноси este analizat cu obișnuita-i competență de maestrul parisian al epigrafiei grecești L. Robert, în „Revue des études grecques", 1954, p. 148—152, aducînd unele rectificări. În rîndurile ce urmează prezentăm pentru cîteva epigrafe fragmentare sau obscure, observații și întregiri în lectură, care ne apar sigure sau foarte probabile.

P. 12, nr. 5, pl. II 2, placă de marmură din Ieniköi (Amphipolis), menționînd eliberarea unui sclav de către o familie de traci ; numele primului personaj Ζειπυρων / Ζειπυροντος / καὶ Βουκουθης tradus „Zeipyron fiul lui Zeipyron și al lui Bucuthes", prezintă dificultăți din punct de vedere onomatologic (Bucuthes ar fi mama sau bunicul lui Zeipyron?) ; trebuie mai curînd citit Ζειπυρων / Ζειπυροντος [ὁ] / καὶ Βουκουθης (locul lui ὁ este vizibil), ultimul nume (probabil tot trac) fiind „supernomen" al lui Zeipyron, la cazul nominativ.

P. 12, „inscripție inedită" din Macedonia, pl. II 3, citită : „Annius Cerdola an(norum) XX, m(ilitavit) IIII, h(ic) s(itus) e(st). Annia Prima mater fil(io) dulciss(imo) et sibi v(iva) f(aciendum) c(uravit)". Ar fi un element militar, ceea ce nu pare probabil ; mai curînd este de citit „Annius Cerdola, an(norum) XX, m(ensium) IIII (etc)".

P. 26—27, nr. 31, pl. XIV 1 (fotogr. obscură), placă funerară în care literele ZO/ΙΘΑΙΣΙΟΥ sînt interpretate ca Ζοιθαισιου (cf. index. p. 89) sau ca Ζοί(—Ζωή) Θαισιου. Este de preferat a doua variantă de lectură conformă cu sistemul onomastic grec cunoscut și la traci : Ζοή Θαισίου, numele femeii urmat de patronimul „Thaisios", nume atestat și în alte inscripții „Athen. Mitt." XXVIII, 1902, 318, „Anuarul Inst. studii clas.", IV, 102, „Taisi" ; Kazarov, *Denkm. thrax. Reit.*, 1938, p. 67, nr. 305 — Diszas Taesi, care ar putea fi eventual tracic.

P. 27, nr. 33, pl. XV, 1—2, stelă funerară din Izvor (Brezniško), ruptă în două bucăți, „de lectură dificilă" cum observă V. Beșevliev : Ἀγαθῇ τύχῃ /ΡΟΣΙΤΜΕ/ΝΟΡΙΑΜ/... etc. Semnificația ultimelor 3 rînduri din cele 11 cîte are epigrafa este obscură ; în r. 2—3, unde editorul (p.90) presupune un nume de persoană „ΡΟΣΙΤΜΕΝΟΡ(?)", se pot citi literele latine parțial șterse : POSIT ME/MORIAM, adică „pos(u)it memoriam", formulă destul de frecventă în epitafele epocii romane (numeroase exemple din Illyricum în *CIL*, III, p. 2604 și 2682 ; varianta fonetică vulgară ori simpla grafie „posit" și „posierunt", *ibid.*, p. 2575 și 2677). Este de relevat curioasa asociere a celor două formule Ἀγαθῇ τύχῃ și „posuit memoriam" în această inscripție bilingvă, ceea ce pare a fi o noutate în epigrafia antică a Bulgariei.

P. 28, nr. 35 pl. XVI 1, fragment; în r. 2 literele Υ. ΑΜΒΑΘΙΟ, fără sens, sînt de citit ca nume propriu ΣΑΜΒΑΘΙΟ[Σ] frecvent în inscripţii.

P. 55, nr. 88, pl. XXXVII 1, fragment de placă din piatră calcaroasă găsită la Gigen (Oescus), cu resturi de inscripţie în trei rînduri :...ELIVIA.../...NFER PRO.../...COMITI A..., întregite „[Moesiae In]fer(ioris) pro[vincia]". Dar în r. 1, în loc de IVI trebuie citit MI, deci grupa ELMA (?) — de exemplu un nume AEL MA... —, iar r.2—3 se poate completa „[...legato aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moesiae? In]fer(ioris), pro[curatori...], comiti a[ugusti...]". Este un fragment de inscripţie onorară din dedicaţia ori monumentul ridicat (probabil de oraşul Oescus) unui înalt personaj roman, al cărui „cursus honorum" cuprindea funcţii de guvernator provincial, procurator şi „comes augusti"; această din urmă înaltă demnitate (un fel de „consilier juridic şi aghiotant") este cunoscută în epoca imperială de la Claudius la Severus Alexander (cf. Seeck, *RE*, IV, 1900, 626-8; F. Grossi-Gondi, *Dizionario epigraf.*, Ruggiero, II, 1900, 469—472; *Thesaurus linguae lat.*, III, 1777; alt exemplu în inscripţia fragmentară *CIL* III, 14387 d+w, A. Premerstein, *C. Iulius Quadratus Bassus*, în „Sitz. ber. Akad. München", 1934, heft 3, p. 56).

P. 56, nr. 91, pl. XXXIX 1; lectura acestui epitaf (publicat anterior de D. P. Dimitrov, *Die Grabstelen*, 1942, p. 25, nr. 12, fig. 41): Dis Manibus, Mucatral(is) Sit(a)e f(ilius) natio(ne) B(essus) m(iles) c(o)h(ortis) II F(laviae) B(essorum sive Brittonum)..., a fost dată în „Epigraphica", X, 1948, p. 17—18.

P. 65, nr. 109, pl. XLVIII, 1—2, bornă greacă de piatră triunghiulară, scrisă pe două feţe, din epocă tîrzie, aflată la Plovdiv, era publicată (cum a semnalat şi Robert, *loc. cit.* p. 150) de dr. M. Apostolides în „Godišnik Muz.", Plovdiv, 1930, p. 242, cu o lectură diferită pe faţa b, Γερέδ, nu Τ ερεα.

Asemenea rectificări şi precizări de amănunt — fireşti şi necesare la orice lucru de început — se vor putea face scrutînd mai atent fotografiile sau monumentele în original, şi pentru alte piese epigrafice fragmentare sau obscure, ceea ce — departe de a diminua calitatea muncii şi metodei ştiinţifice depuse cu o remarcabilă competenţă şi tenacitate în **Епиграфски приноси** — va recupera noi elemente documentare din acest material fragmentar, care prin contribuţii comune va putea fi elucidat şi valorificat în mai largă măsură din punct de vedere epigrafic şi istoric.

I. I. Russu

H. SEVIN, *Die Gebiden*, Selbstverlag des Verfass., München, 1955, 220 pag., 74 il. şi hărţi.

Istoria gepizilor şi importanţa lor pentrn formarea poporului şi limbii romîne a fost mult dezbătută în legătură cu cartea lui C. C. Diculescu. Acesta voia să dovedească că gepizii au avut pentru etnogeneza romînilor un rol asemănător celui jucat de franci şi longobarzi la formarea francezilor şi italienilor, şi a încercat să-şi fundamenteze teza în primul rînd pe argumente filologice. Cu toată valoarea reală în ceea ce priveşte prezentarea istoriei gepizilor, discuţiile şi recenziile ulterioare asupra lucrării lui Diculescu au arătat lipsa de temei a etimologiilor propuse şi inexistenţa cuvintelor de origine veche germanică în limba romînă De atunci, problema traiului populaţiilor germanice de pe teritoriul ţării noastre şi rolul lor istoric a fost neglijat sau trecut sub tăcere, mai cu seamă de cînd, în parte, istoriografia germană a încercat să trateze tendenţios aceste probleme.

Nu este deci lipsită de interes noua încercare a lui H. Sevin de a prezenta istoria gepizilor. Cartea se adresează unui cerc mai larg de cititori. Bibliografia anexată, cuprinzînd 171 de titluri de lucrări, arată însă consultarea temeincă a izvoarelor şi a lucrărilor de specialitate referitoare la subiectul tratat. Autorul a prelucrat literatura de specialitate maghiară în mod exhaustiv. Este regretabil însă că în afară de Diculescu nu citează nici un singur autor romîn

În general expunerea e lipsită de exagerări şi doar la sublinierea aspectelor eroice şi a sfîrşitului tragic al gepizilor se întîlnesc anumite accente afective. De asemenea, autorul ar fi trebuit să acorde o importanţă mai redusă menţiunilor literare tîrzii despre gepizi, fără semnificaţie istorică. Apoi ar fi trebuit să se arate mai accentuat lipsa de temei a ipotezei că secuii ar fi de origine gepidă. Autorul citează foarte pe scurt încercarea de a identifica unele elemente toponimice şi onomastice de origine veche germanică în limba romînă, menţionînd totodată caracterul ipotetic al acestei încercări.

Referitor la numele exact al gepizilor, H. Sevin presupune ca justă scrierea lui cu *b* şi cu accentul pe prima silabă (Gébiden), iar numele ţării cam artificios, Gebidia (Gebidei), pe baza analogiei cu Lombardia (Lombardei). Localizarea luptei de la *Galtis* lîngă rîul Auha între goţi şi gepizi, din a doua jumătate a secolului III, undeva în „ţara nimănui", în nord-vestul Transilvaniei, pare convingătoare, spre deosebire de încercările mai vechi nereuşite de a plasa locul acestei bătălii lîngă Ugra (Galt), r. Rupea, lîngă Olt. Ghidîndu-se după Diculescu, autorul presupune ocuparea Crişanei încă pe la anul 336, ca o urmare a înfrîngerii vandalilor de către goţi. Este mai probabilă însă fixarea plecării vandalilor din Crişana abia în jurul anului 400, ca urmare a înaintării hunilor. De aceea, probabil că nici tezaurele de la Şimleul Silvaniei, îngropate în jurul acestei date, n-au aparţinut gepizilor, care abia în legătură cu venirea hunilor şi plecarea vandalilor au început să pătrundă în acea regiune. Este regretabil că autorul citează Şimleul Silvaniei şi celelalte localităţi cu descoperiri arheologice de pe teritoriul R.P.R. numai sub forma lor ungară. La interpretarea ştirilor păstrate în scrierile gotului Iordanes şi longobardului Paulus Diaconus, autorul subliniază, pe bună dreptate, caracterul părtinitor, adeseori ostil, al informaţiilor date de aceşti autori, aparţinînd unor triburi care au trăit în duşmănie cu gepizii.

Autorul se ocupă şi cu un aspect netratat în cartea lui Diculescu, şi anume cu ecoul în cîntecele şi poemele epocii, al luptei de eliberare a populaţiilor asuprite de huni de lîngă rîul *Nedao*, şi dă scurte indicaţii asupra limbii gepizilor. Citează etimologiile a 25 nume de persoane, dintre care 8 nume de regi care au stăpînit şi asupra gepizilor de pe teritoriul ţării noastre. Interesantă, chiar dacă nu concludentă, este explicarea cauzei care a determinat pe longobarzi şi gepizi, în 549, să fugă unii de alţii încă înaintea începutului bătăliei, şi anume : o eclipsă de lună.

Lucrarea se bazează în primul rînd pe izvoarele literare, dar este completată cu rezultatele cercetărilor arheologice, în general bine interpretate şi datate. Privitor la materialele citate din Transilvania, trebuie amintit însă că fibulele de la Sarmizegetusa şi Veţel, datînd probabil din prima jumătate a secolului VII, nu mai pot fi atribuite germanilor, iar cea din cimitirul avar de la Gîmbaş din jurul anului 700 cu siguranţă nu le aparţine. Cimitirele de la Veresmort şi Bandu sînt germanice, fără să se poată stabili care dintre ele este gepid.

Autorul reconstituie cultura materială a gepizilor în primul rînd după descoperirile din cîmpia Tisei, atribuite de către arheologii unguri, gepizilor. Aceste obiecte arată o asemănare izbitoare cu inventarul aşezării de la Moreşti, r. Tg.-Mureş, şi a cimitirului ei din sec. VI. Dispunînd de analogiile de pe teritoriul R. P. Ungare, considerate acolo ca gepide, va trebui să admitem, pentru faza din sec. VI de la Moreşti, o esenţială componenţă culturală şi etnică a gepizilor.

Această atribuire nu scade însă cu nimic importanţa pe care o au celelalte faze de la Moreşti pentru epoca prefeudală din Transilvania în ansamblul ei. Din epoca părăsirii provinciei datează cimitirul cu mormintele de incineraţie ale populaţiei locale provincial romane, apoi complexul descoperit în anul 1955, care trebuie să fie pus în legătură cu slavii, datînd aproximativ din secolelele IX-X ; urmează marea aşezare slavă sau slavo-romînă din sec. XI-XII, şi în sfîrşit faza secolului XII, care sezisează pătrunderea ungurilor în această regiune. Astfel, aşezarea de la Moreşti reprezintă întruchiparea arheologică a principalelor probleme legate de epoca prefeudală din Transilvania.

Materialele arheologice de factură germanică sau atribuite triburilor germanice pot să aibă, într-un sens deosebit, chiar opus decît credea C. C. Diculescu, importanța lor pentru problema formării poporului și limbii romîne. Prezența triburilor germanice pe teritoriul Transilvaniei în secolele III-VII este atestată din punct de vedere istoric. Prezența goților a putut dura circa 100—150 de ani, iar cea a gepizilor 200—250 de ani. Făcînd abstracție de provinciile Germania și Raetia, pretutindeni unde au trăit populații germanice în epoca migrațiilor, în Franța, Italia, Spania și Africa, ele n-au reușit să germanizeze populația locală și au constituit doar o minoritate stăpînitoare. Aceasta trebuie să fi fost și situația la noi pînă pe la mijlocul sec. al VII-lea.

Cultura materială atribuită triburilor germanice este relativ bine cunoscută și conturată. Urmează ca în acest interval de două-trei secole să se poată face separarea și delimitarea unui complex arheologic aparținînd populației locale.

Pentru sec. IV aplicarea acestei metode a excluderii a dat deja rezultate pozitive. Spre deosebire de cercul culturii Cerniahov-Sîntana de Mureș, s-au putut identifica mai multe elemente și categorii arheologice negotice, ca de pildă morminte de incinerație și monede sau monumente paleocreștine, care nu pot să fie atribuite decît populației băștinașe.

Pentru secolul VI cultura materială a gepizilor pare că oferă un punct de plecare prielnic pentru continuarea unor asemenea cercetări. Așezarea de la Morești și ceramica caracteristică pentru sec. VI au fost descoperite abia în 1951. Dacă se vor înmulți în cursul anilor localitățile în care se va descoperi această ceramică, dacă se va face precizarea trăsăturilor, ei specifice, precum și revizuirea materialelor din muzee, și se vor face recunoașteri pe teren, atunci va fi posibilă întocmirea unei hărți de răspîndire, prin care se va putea documenta prezența populației băștinașe în Transilvania. De-a lungul cursurilor principale ale rîurilor sau acolo unde ceramica apare într-un complex cu obiecte de metal caracteristic germanice, ca fibule etc., o diferențiere precisă din punct de vedere etnic va fi dificilă, dar așezări mai mici și puțin semnificative în văi lăturalnice nu vor putea fi atribuite în totalitatea lor gepizilor. În felul acesta, un punct de plecare pentru identificarea arheologică a populației locale este analiza amănunțită a materialelor arheologice germane. Ignorarea culturii materiale a triburilor germanice de pe teritoriul țării noastre nu poate să aibă ca urmare decît imposibilitatea de a documenta în mod științific pe cale arheologică prezența populației băștinașe.

Această sugestie nu încearcă să reînvie într-o formă deghizată exagerările trecutului, ci urmărește punerea în valoare a unor materiale în felul cum ele sînt folosite și pe alte teritorii, de exemplu în Republica Populară Ungară sau în Republica Cehoslovacă. Din acest punct de vedere și cartea lui H. Sevin este o contribuție la elucidarea acestei epoci, chiar dacă ea se ocupă numai cu populația stăpînitoare a gepizilor și neglijează rolul populațiilor locale.

K. Horedt

KOVÁCS ŞTEFAN

21. VIII. 1880 — 15.VIII.1955

La 15 august 1955, după o grea suferinţă, a murit la vîrsta de 75 de ani arheologul KOVÁCS ŞTEFAN, unul dintre voloroşii arheologi ai Transilvaniei. Cu moartea lui dispare ultimul reprezentant al unei generaţii de arheologi, a căror activitate de la începutul secolului nostru a lăsat urme adînci în ştiinţa arheologică a ţării noastre.

S-a născut la 21 august 1880, în oraşul Tîrgul Secuiesc (Regiunea Autonomă Maghiară). Studiile liceale le-a urmat la Colegiul reformat din Cluj şi la Liceul reformat secuiesc Mikó din Sf. Gheorghe, unde a luat bacalaureatul. În anul 1898 s-a înscris la Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Cluj, luîndu-şi licenţa în anul 1906.

Kovács Ştefan şi-a început activitatea ştiinţifică chiar înainte de a termina studiile, fiind angajat în aprilie 1900 ca muzeograf stagiar la Secţia de istorie şi la Cabinetul numismatic al Uniunii muzeului ardelenesc din Cluj. Prin sîrguinţa şi aptitudinile sale, tînărul arheolog, lucrînd trei ani — de la 1903 pînă la 1906 — ca asistent, a atras atenţia conducătorilor institutului şi a fost numit apoi şef de secţie la aceeaşi instituţie. Pentru specializare a continuat studiile în străinătate, frecventînd cursurile de numismatică la universităţile din Strasbourg

şi Berlin. În anul 1910 a obţinut diploma de doctor în filozofie, iar în anul 1913 a fost numit docent în numismatică.

După unirea Transilvaniei cu Romînia, cu toate că a fost chemat profesor la Universitatea din Seghedin, a preferat să rămînă pe pămîntul său natal şi a lucrat pînă la pensionare la Muzeul ardelenesc, în cadrul Institutului de studii clasice din Cluj. Contactul permanent cu instituţia l-a păstrat şi după ce a fost pensionat, dînd sfaturi şi îndrumînd cadrele tinere,

Activitatea ştiinţifică a lui Kovács se poate împărţi în trei perioade.

Prima perioadă poate fi cuprinsă între anii 1909 şi 1911, cînd el se relevă ca un bun numismat. Din operele lui de numismatică, cele mai importante din această perioadă sînt acelea în care se ocupă cu problemele de numismatică greco-romană. După studii şi cercetări minuţioase a publicat lucrarea : *Le système monétaire de l'Etrurie*, apărută în anul 1909 în limba maghiară, în revista „Erdélyi Múzeum", şi în anul 1911 în limba franceză în „Dolgozatok". Importanţa acestei lucrări este dovedită de atenţia pe care i-au acordat-o cercurile de specialitate din străinătate, lucrarea fiind tradusă în întregime şi editată în acelaşi an la Milano în „*Rivista italiana di numismatica*". În acest studiu, Kovács a dat dovadă de calităţile sale de numismat eminent. Studiul lui serveşte şi azi ca manual indispensabil pentru oricine vrea să cunoască sistemul monetar al Etruriei. O altă lucrare numismatică importantă a lui Kovács, care se referă la Transilvania, este *Variantes inédites des monnaies de la Dacie et d'Istros*, în „Dolgozatok", II, 1, 1911, p. 288–300, în care completează lucrarea lui B. Pick cu date încă necunoscute referitoare la baterea monedelor în Dacia sub Filip Arabul.

Afară de problemele de numismatică s-a interesat şi de arheologie. Zelul şi stăruinţa de care a dat dovadă chiar de la începutul carierei sale ca muzeograf stagiar faţă de arheologie reies din raportul lui B. Posta despre săpăturile de la Apahida, în anul 1901, raport în care B. Posta scria că Kovács a executat săpăturile cu atîta conştiinciozitate, încît pe de o parte rezultatele obţinute au fost foarte frumoase, iar pe de altă parte Kovács a dat dovadă de un mare entuziasm faţă de ştiinţă (şedinţa Uniunii muzeului ardelenesc, „Erdélyi Múzeum" XVIII, 1901, p. 300). Acest zel şi entuziasm le-a păstrat şi în cursul activităţii lui de mai tîrziu.

Perioada a doua a activităţii lui poate fi considerată între anii 1910 şi 1920, din care e foarte rodnică prima parte pînă la 1915, după care au venit anii grei ai războiului, cînd a, căzut prizonier, de unde s-a întors bolnav de podagră, de care a suferit pînă la moarte.

Săpăturile şi publicaţiile făcute în această perioadă, fie din domeniul comunei primitive (*La station préhistorique et le cimetière de l'époque La Tène d'Apahida*, în „Dolgozatok-Travaux" II, 1, 1911, p. 1–69 ; *La station préhistorique de Korpád*, „Dolgozatok-Travaux", IV, 1913, p. 1–17), fie din timpul feudalismului timpuriu (*Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna*, în „Dolgozatok-Travaux", III, 1912, p. 250–367 ; *Les fouilles de Mezöbánd*, *ibidem*, 1913, p. 265–390 ; *Cimetière jazygue de Jánosszállás*, *ibidem*, V, 1914, p. 109–120 ; *Station préhistorique de Marosvásárhely ; cimetière de l'époque scythe et de la migration des peuples*, *ibidem*, 1915, VI/I, 260–325), dau dovadă de pregătirea serioasă, de talentul său de a observa şi de a interpreta fenomenele evoluţiei societăţii omeneşti în mod progresist conform cerinţelor ştiinţei obiective, pentru care materialele provenite din săpături sînt foarte preţioase izvoare de documentare. E foarte important faptul că Kovács a constatat apariţia şi existenţa unor triburi în estul Transilvaniei în sec. IV e.n., triburi care, venind din răsăritul Europei, au contribuit la suprimarea imperiului sclavagist roman în Dacia. Constatările şi directivele date de Kovács în aceste lucrări au servit ca punct de plecare şi de călăuză şi pentru ceilalţi cercetători, care, după el, au făcut cercetări în această direcţie.

Ultima şi cea mai lungă etapă de activitate a lui Kovács este intervalul dintre anii 1920 şi 1955. După război, boala care îl făcea să sufere mult l-a împiedicat să desfăşoare pe teren o activitate mai vastă. Lucra mai mult în birou, ajutînd pe tinerii arheologi şi numismaţi formaţi sub conducerea lui, împărtăşindu-le cunoştinţele şi experienţele sale. În acest timp de activitate a prelucrat şi a publicat rezultatele săpăturilor sale executate mai înainte

(*Cimitirul eneolitic de la Dacia Mureşului*, „AISC", 1928—1932, în limba romînă, iar în limba maghiară în „Közleméniek", 1944, IV, 1—2; *Der landnahmezeitliche Friedhof von Koloszvár-Zápolya Gasse*, 1942, II, 1, p. 85—118) şi a scris cîteva articole de caracter arheologic (*Ein Beitrag zur Benützung des ungarischen Säbels der Landnahmezeit*, „Közlemények", I, 1941, p. 129—131). Afară de aceasta s-a mai ocupat şi de unele probleme numismatice (*Az o-görög, barbarus és köztársasági ezüst émmeken látható utólagos bevágásokról*, „Erdélyi Múzeum", 1940, XVII; *A bibliai fazekasról és a csomóba kötözött pénzről*, „Közlemények", I, 1941, p. 132; *Csalfa pontozás a pénzromlás idejéből származó ezüst érmeken*, „Közlemények, 1944, p. 66—68), ca o continuare a vechii sale activităţi.

Războiul din 1914-1918, care şi pe tărîm ştiinţific a înfrînt atîtea vieţi şi cariere, a încheiat de fapt şi activitatea arheologului şi numismatului Kovács Ştefan, care la izbucnirea lui era în plină putere de muncă. Întorcîndu-se din prizonierat, sleit de puteri, cu sănătatea şubredă, nu şi-a mai putut realiza planurile cu care pornise la lucru. Activitatea lui ştiinţifică de după război reflectă numai reminiscenţele unui savant care numai în parte a putut atinge scopul ce şi-a propus.

Kovács Ştefan are marele merit că, în arheologia şi numismatica Transilvaniei, prin activitatea lui ştiinţifică obiectivă, a dat exemplu cadrelor tinere cum trebuie să lucreze pe tărîmul ştiinţific. Observaţiile şi interpretările făcute de el cu privire la materialul arheologic sînt juste şi valabile pînă astăzi. Meritele lui trebuie cu atît mai mult subliniate, cu cît în acele timpuri arheologia era încă o ştiinţă destul de tînără. Moartea lui înseamnă o pierdere nu numai pentru ştiinţa patriei noastre, dar şi pentru întreaga lume ştiinţifică, care l-a respectat şi i-a recunoscut meritele.

Székely Zoltán

ERATĂ

Pag.	rîndul ;	în loc de ;	se va citi ;
274	19 de sus	Φιλιππου	ΦΙΛΙΠΠΟΥ
276	8 „ „	Flip	Filip
277	24 „ „	Cizic	Cyzic
345	19 „ „	δι' ἀσποῖσι	δ' ἀστοῖσι
346	17 „ „	'Εὐπολέμιυ	Εὐπολέμου
349	27 „ „	συ ?] νοδον	σύ ?] νοδον
358	1 de jos (notă)	*Axiohus*, 371 ca,	Axiohus, 371 cd,
369	5 de sus	reaităţi	realităţi
379	12 de jos (notă)	τόπον	τόπων

c. 1890.

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ Nr. 3
BUCUREȘTI

c. 1390

Lei 8.—